

MUSEU COMARCAL DEL MARESME - MATARÓ
SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LAIETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

Penjoll de bronze amb escena cinegètica.
Començaments del s. XVI

LAIETANIA

LAIETANIA s'intercanvia amb totes les publicacions similars, amb l'objecte d'incrementar el fons bibliogràfic del Museu Comarcal del Maresme. Mataró.
Per informació, intercanvis, subscripcions i vendes, adreceu-vos a:

MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ
El Carreró, 17-19. 08301 MATARÓ
Tel. 796 10 29

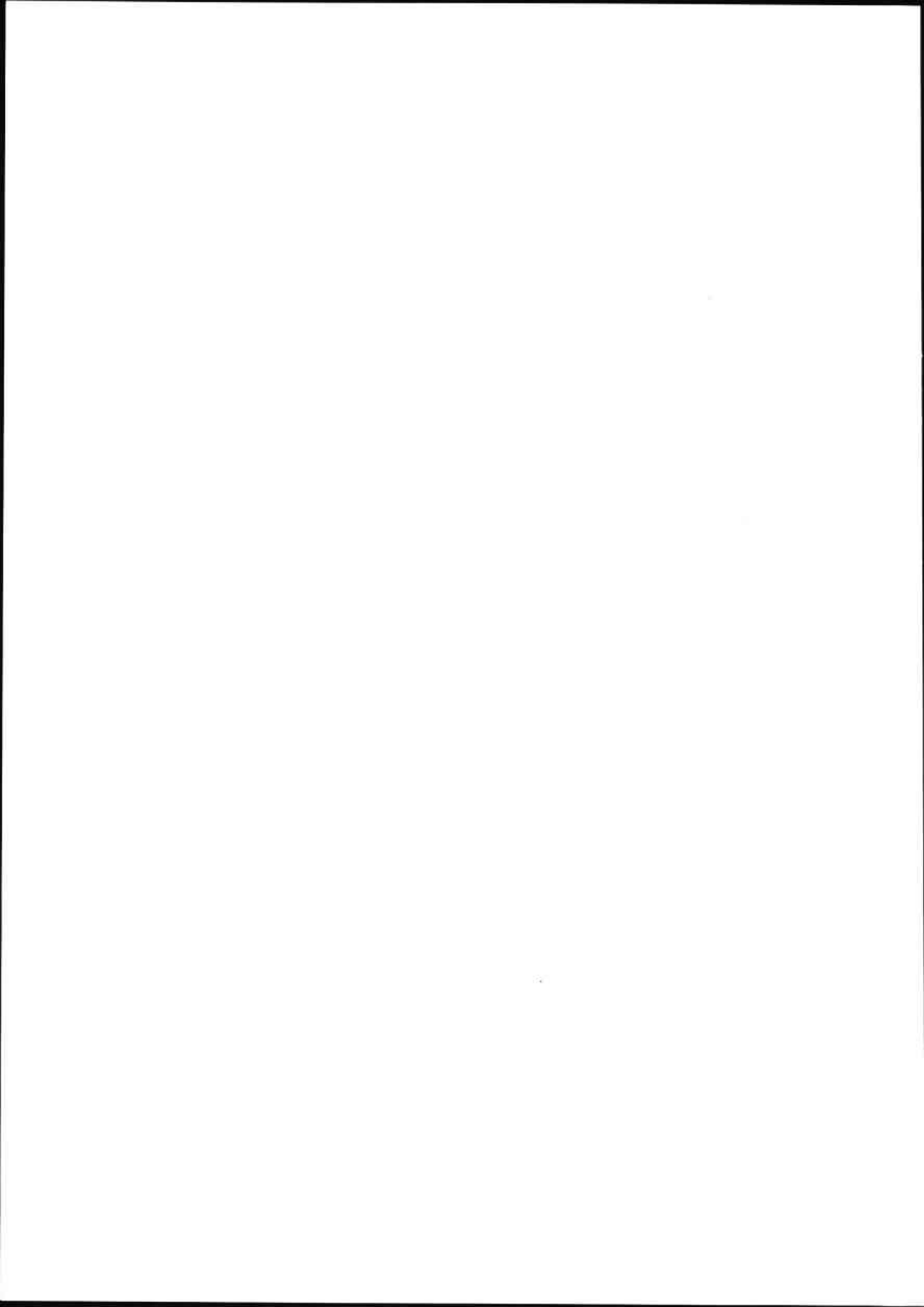
EDITA MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ - 1991

Fotomecànica:
Sorrosal, S.A. Barcelona

Fotocomposició i impressió:
La Juliana, S.A. Passatge de les Escoles, 4. ARGENTONA. Tel. 797 04 04

I.S.S.N.: 0212-8985
D.L.: B-45.524-91

LAIETANIA

ELS ROCS DE SANT MAGÍ (SANT ANDREU DE LLAVANERES, EL MARESME). CAMPANYA DE SETEMBRE DE 1986

Josep BOSCH
Josep M. MIRO

I. INTRODUCCIÓ

1.- SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment "El Castellàs o Rocs de Sant Magí" està situat en una carena de la serralada litoral que juntament amb l'andana litoral configuren les dues unitats de relleu de la comarca del Maresme.

Està situat en la cota 400 msnm, al vessant NW del Turó del Montalt (544 msnm), en la banda NE del terme de Sant Andreu de Llavaneres. Les seves coordenades geogràfiques són 41° 35' 38" de longitud respecte al meridià de Greenwich i 2° 3' 11" de latitud.

El substrat geològic està format per materials paleozoics pertanyents a la serralada herciniana, principalment són materials granítics.

Aquests materials, a causa d'una forta acció química, han sofert una considerable erosió que ha anat emmotllant uns relleus suaus i arrodonits d'escassa altitud i han creat un sòl típic anomenat sauló. En alguns indrets per erosió diferencial s'observen grans amuntegaments de blocs granítics de considerable magnitud, recolzats els uns amb els altres de forma que constitueixen petites coves, abrics, etc., que ofereixen condicions d'habitabilitat i refugi, com és el cas dels Rocs de Sant Magí.

La vegetació pertany al domini del bosc mediterrani, l'alzinar amb marfull. Especialment ric en plantes arbustives i poc dens en l'estrat herbaci. Ara bé, si aquest seria el bosc potencial, la forta regressió soferta ha comportat una sèrie de vegetacions regressives que en els sòls granítics del Maresme formen un bosc altament

antròpic on predominen màquies, garrigues i brolles, sovint amb un estrat arbori esclarissat de pins, principalment pi pinyoner.

2.- ACTUACIONS PRECEDENTS

Com a jaciment arqueològic fou descobert l'any 1966. El gener de 1966 s'iniciaren les primeres exploracions per part del grup d'estudiosos del Museu de Mataró en el vessant marítim de la serra del Montalt. Aquesta exploració donà a conèixer arreu grans acumulacions de blocs granítics de considerable magnitud, recolzats els uns amb els altres, constituint d'aquesta manera petites coves, refugis o abrics. Una d'aquestes acumulacions és la dels Rocs de Sant Magí. La seva forma i constitució a base d'un amuntegament de roques, envoltat per un cinturó de paret de pedra seca que uneix els espais buits entre roca i roca, origina un recinte més o menys fortificat que dona la idea d'un barroer castell, fet que suggerí als seus descobridors el nom de "Castellàs" (LLEONART, 1971; pàg. 153).

Efectuaren excavacions des del mes de gener al de maig de 1966 en el corredor central (sector 2, sondeig 2 nostre) orientat NE-SW, on recolliren un alt nombre de material ceràmic. Aquest mateix grup va realitzar una primera topografia del lloc i el dibuix de les restes visibles. Fins el moment coneixem dos dibuixos del recinte, un d'antic publicant l'any 1971 i un altre de recent publicat l'any 1982-83. El primer presenta la planta del recinte i el segon presenta la planta i un perfil. Entre un i altre hi ha diferències notables (figs. 2 i 3).

Sobre aquest jaciment s'han publicat tres

treballs: LLEONART, 1971; LLEONART, 1982-83; i LLEONART, 1985. En el primer treball R. Leonart atribueix el jaciment al Bronze Final-Hallstatt: "... la ceràmica de cordons situada dins el marc del Bronze Final, al costat d'elements del Hallstatt (...). Ens trobem doncs, davant d'un poblament de llarga tradició indígena, englobat dins la gran transició Bronze-Ferro..." (LLEONART, 1971; pàg. 157). Posteriorment és partidari de donar al jaciment una cronologia de neolític antic-final (LLEONART, 1982-83; pàg. 12).

Les citades intervencions han permès identificar un nou jaciment del Neolític Antic, a partir d'un lot ceràmic de gairebé 80 fragments de ceràmica a mà, amb decoració plàstica de cordons, aparegut en un context inusual. Context que està constituït per un agrupament de roques granítiques d'importants dimensions, units els blocs exteriors per murs de pedra seca, que formen una mena de cleda o recinte tancat situat en una plana alta. La possibilitat que aquests dos tipus de restes, per un costat les construccions amb pedra i per l'altre el conjunt de materials ceràmics, siguin coetanis dóna una gran vàlua al jaciment.

3.- ELS NOSTRES TREBALLS

Els treballs arqueològics que iniciàrem amb la campanya d'excavacions de setembre de 1986 van tenir com a objectiu avaluar les possibilitats del jaciment i decidir a la llum dels resultats la conveniència o característiques de noves intervencions. Aquest objectiu es concretà en el següent programa de treball:

1. Neteja i documentació (descripció, dibuix i fotografia) de les estructures arquitectòniques visibles superficialment.
2. Delimitació espacial del jaciment.
3. Determinació crono-cultural de les diverses ocupacions humanes.

L'objectiu general d'avaluació de les possibilitats del jaciment ha estat la directriu principal a l'hora de decidir la modalitat d'excavació. Vàrem creure que per aquest objectiu era més adequada l'excavació per sondeig que no pas l'excavació extensa i exhaustiva.

Pel que fa al registre de les restes distingim tres categories: descripció de les característiques morfològiques i components dels diferents estrats i elements, registre gràfic (dibuix i fotografia) i situació espacial de les restes.

II. DESCRIPCIÓ DE LES RESTES

1.- VISIÓ GLOBAL

Segons el programa esmentat s'ha intervingut en 9 sectors del lloc, amb un total de 15 sondeigs (per a la seva situació vegeu el croquis de la figura 4).

Els criteris seguits per escollir els llocs on practicar els sondeigs varen ser diversos: coneixement d'antics vestigis, localització de vestigis en superfície o en talls de terreny, ambients suggerents (abrics entre el rocam, covetes), llocs amb bona visibilitat, contactes amb estructures visibles, etc.

Els diferents sondeigs realitzats al voltant del mateix recinte del "Castellàs" (sector 2) han evidenciat la presència de restes fora d'ell. De moment no podem pronunciar-nos sobre si la seva situació és de deposició original o bé, si és secundària, quina hauria estat l'original. Només els sondeigs realitzats en el sector del recinte han donat uns resultats per a relacionar materials, estrats arqueològics i estructures arquitectòniques.

Abans de descriure el conjunt de dades amb les quals hem treballat, donarem una visió global dels diferents sectors i sondeigs i també dels resultats que proporcionaren.

Sector 0. Situat en la part més elevada de la carena, no s'hi practicà cap excavació. En prospecció es recolliren alguns fragments de ceràmica a mà.

Sector 1. En aquest sector s'intervingué perquè en el tall d'un carrer s'hi va localitzar ceràmica a mà. L'excavació evidencià la deposició secundària del material arqueològic, que provenia d'una part de la zona que no hem identificat.

Sector 2. Es tracta pròpiament del recinte del "Castellàs". S'ha netejat tot el perímetre, s'han descobert part de les estructures que el formen, i s'ha realitzat la seva documentació. Així mateix s'han practicat 5 sondeigs per:

- conèixer el parament o paraments de les parets que formen l'esmentada construcció,

- excavar un sediment en contacte immediat amb les construccions per tal de tenir una seqüència estratigràfica, formada per construccions i estrats amb material arqueològic datable, i

- conèixer l'antiguitat mínima de la construcció (sondeig 1).

Sector 3. Estèril.

Sector 4. Estèril

Sector 5. Es practicaren 3 sondeigs, dos d'estèrils i un tercer en el qual s'exhumaren uns pocs fragments de ceràmica a mà en un estat de conservació molt deficient.

Sector 6. En aquest sector no s'hi practicà cap excavació, només es recolliren superficialment uns fragments de ceràmica a mà.

Sector 7. S'hi practicaren dos sondeigs, un d'estèril i un altre que proporcionà ceràmica a mà.

Sector 8. Estèril.

La relació general d'unitats estratigràfiques aparegudes és la següent:

A) - Elements:

- 1 mur del recinte, aparegut en el sector 2
- 2 petit mur, aparegut en el sector 2
- 3 petit mur, aparegut en el sector 2
- 4 petit mur, aparegut en el sector 2
- 5 petit mur, aparegut en el sector 5.

B) - Estrats:

- 1 estrat del sondeig del sector 1
- 2 estrat del sondeig 1 del sector 2
- 3 estrat del sondeig 2 del sector 2
- 4 estrat del sondeig 4 del sector 2
- 5 estrat del sondeig 5 del sector 2
- 6 estrat del sondeig 5 del sector 2
- 7 estrat del sondeig 5 del sector 2
- 8 estrat del sondeig 1 del sector 5
- 9 estrat del sondeig 1 del sector 7.

C) - Interestrats:

- 1 interestrat del sondeig 5 del sector 2.

2.- DESCRIPCIÓ, PER SECTORS I SONDEIGS, DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES I DELS MATERIALS

Sector 0:

En aquest sector no es realitzà cap excavació, només es recolliren en superfície unes ceràmiques a mà. És el sector situat més al nord de tots.

Sector 1:

Lloc situat en el costat NE d'una cruïlla de carrers. La raó per intervenir-hi fou l'observació de ceràmiques en el tall resultant en el terreny després del traçat d'aquests carrers.

Efectuàrem un sondeig de 130x140 cm que assolí una fondària de 80 cm. S'excavà un únic estrat que no exhaurírem. Hom pensa que es tractava de materials, arrossegats i deposats per acció de l'aigua, que deuriem procedir d'indrets topogràficament més enlairats. L'estrat 1 era de color clar i consistència molt compacta. El component geològic era sorra, el component orgànic eren arrels i el component artificial era ceràmica a mà. La ceràmica trobada consisteix en fragments molt petits i desgastats.

Sector 2:

El que hem anomenat sector 2 està constituït per un espai ocupat en la seva major part per grans blocs de roca granítica. Unint els blocs exteriors d'aquest conjunt trobem murs de diferents alçades i paraments, formats per parets de pedra seca amb carreus de mida gran i mitjana a la base i pedra més petita a la part superior, que sembla en gran part enderrocada. En aquest sector s'han trobat els següents elements (fig. 5):

- 1 Mur de pedra seca en la base conservada i sembla que de tapial en les parts més altes; així ho semblen indicar si més no algunes de les seves restes i els materials pròxims a la

línia del mur, que interpretem com a enderroc d'aquest.

Hem realitzat tres alçats d'aquest mur en diferents punts (sondeigs 1, 4 i 5). Els sondeigs 1 i 5 han posat al descobert uns alçats amb les següents característiques: mur de pedra amb treball tosc, aparellat i disposat de manera irregular amb petites pedres a manera de falca (fig. 6 i 14).

El sondeig 4 ha posat al descobert el següent alçat: mur de carreus ben disposats -els carreus són pedres treballades- amb secció rectangular (fig. 7).

- 2 Mur de pedra seca que sembla haver estat construït per tapar una escletxa d'entre blocs granítics. El seu alçat ens mostra una disposició de les pedres més irregular que la del mur 1 (fig. 8).
- 3 Muret baix de pedra seca que sembla haver estat construït per tapar una concavitat dels blocs granítics. El seu alçat també mostra una disposició de les pedres molt irregular (fig. 9).
- 4 Muret de pedra seca descobert amb l'excavació del sondeig 1. Fins el moment la seva part visible és molt poca (fig. 10).

Sondeig 1: El principal propòsit per a fer-lo va ser excavar un sediment de terra en contacte immediat amb les construccions (element 1) per tal de tenir una seqüència estratigràfica formada per construccions i estrats amb material arqueològic datable i conèixer així l'antiguitat mínima de la construcció.

En una potència aproximada de 50 cm fins arribar al subsòl granític, s'han practicat 6 talles. L'estrat excavat 2 era de color clar (groc) i consistència compacta. El component geològic era sorra, el component orgànic eren arrels i carbons i el component artificial era ceràmica a mà, de la qual en destaca un fragment amb decoració plàstica de cordó llis.

Aquest sondeig ens ha proporcionat la següent seqüència estratigràfica (fig. 11):

- 1 - Paret de pedra seca.
 - 2 - Estrat arqueològic datable pel material arqueològic en el neolític antic epicardial.
- D'aquesta seqüència es desprèn que el mur es construí en un moment anterior a la formació de l'estrat arqueològic 2.

Sondeig 2: L'objectiu d'excavar en aquest espai del sector 2 era el de donar continuïtat a l'excavació efectuada pel grup d'estudiosos del Museu de Mataró.

Es tracta d'una escletxa entre els grans blocs de granit que constitueixen l'acumulació envoltada pel mur. L'escletxa és allargada, d'uns 10 m. de llarg per 1,40 d'ample.

En una potència aproximada de 70 cm fins arribar al subsòl granític s'han practicat 6 talles.

L'estrat excavat 3 era de color clar (gris). El component geològic era sorra, el component

orgànic eren arrels i el component artificial era ceràmica a mà. A la darrera talla, però, s'observaren variacions, el color era groc, la consistència era més compacta i la textura del component geològic era més fina. Pensem que aquestes variacions poden ser efecte de la descomposició del granit del subsòl. Dins d'aquestes característiques generals s'observaren clapes amb coloració vermellosa i consistència més compacta.

Aquest sondeig ha estat el més ric pel que fa a materials. Hi ha un alt nombre de ceràmica a mà de la qual en sobresurten els fragments decorats amb cordons llisos.

Sondeig 3: Es tracta d'una cala de 1x1 m. i d'uns 20 cm. de profunditat fins al subsòl granític, totalment estèril.

Sondeig 4: Els objectius de realitzar aquest sondeig foren: conèixer el parament de la paret (element 1) en un altre punt del recinte, l'excavar un sediment en contacte immediat amb la paret per tal d'obtenir una seqüència estratigràfica que ens permetés datar-la, i excavar el que a priori semblava l'enderroc de la part alta de la paret per poder fer estimacions sobre una reconstrucció.

L'estrat excavat 4 era de color fosc i consistència poc compacta. El component geològic eren sorra i pedres de mida petita i mitjana, el component orgànic eren alguns petits carbons i no existia el component artificial.

Si bé aquest sondeig ens ha permès conèixer un altre alçat del mur 1 i obtenir una secció del que creiem que podria ser l'enderroc de la seva part alta (figs. 7 i 12), no ens ha estat possible datar-lo.

Sondeig 5: Els objectius d'aquest sondeig eren els mateixos que els de l'anterior. S'han excavat tres estrats que presenten les següents característiques:

Estrat 5: Color fosc i consistència molt poc compacta. El component geològic eren sorra i pedres petites i mitjanes i el component orgànic eren arrels i carbons.

Estrat 6: Color clar i consistència compacta. El component geològic eren sorra i grava i el component orgànic eren arrels.

Estrat 7: Color fosc i consistència menys compacta que 6. El component geològic era sorra i el component orgànic eren arrels. Aquest estrat farcia una petita rasa feta per a la construcció del mur 1 en aquest punt (interestrat A).

En no aparèixer cap material no ha estat possible datar el mur amb aquest sondeig. Sí que ens ha permès, però, conèixer un alçat del mur i obtenir una secció del que interpretem com a enderroc de la seva part alta i d'una possible rasa de fonamentació excavada en el sòl existent

en el moment de la construcció del mur (figs. 13 i 14).

Sector 3:

S'excavà un sondeig de 1x2 m amb una profunditat de 30 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

Sector 4:

S'excavà un sondeig de 1x1 m amb una fondària de 35 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

Sector 5:

Aquest lloc va ser triat perquè es tractava d'una petita coveta formada per blocs granítics superposats i perquè s'hi va detectar un muret de pedra seca (per a les dimensions i localització del sondeig en la coveta vegeu figura 15).

L'estrat excavat 8 era de color fosc i consistència poc compacta. El component geològic era sorra, el component orgànic eren carbonets i arrels i el component artificial era ceràmica a mà, en un estat de conservació molt dolent.

La descripció de l'element 5 d'aquest sector és la següent: Muret de pedra seca (fig. 16) que omple l'espai existent entre dues roques, constituït només per tres pedres disposades en dues filades i de manera irregular. Aquest element es troba aïllat, no relacionat amb altres elements o estrats en els quals fonamentar una datació.

Sondeig 2: S'excavà un sondeig de 1x1 m amb una profunditat de 20 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

Sondeig 3: S'excavà també un sondeig de 1x1 m. amb una profunditat de 20 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

Sector 6:

En aquest sector no es practicà cap excavació, només es recolliren en superfície un conjunt de ceràmiques a mà informes.

Sector 7:

Lloc triat per la morfologia suggerent del rocam natural i per la seva situació en un mirador natural; el lloc té unes condicions de visibilitat excel·lents.

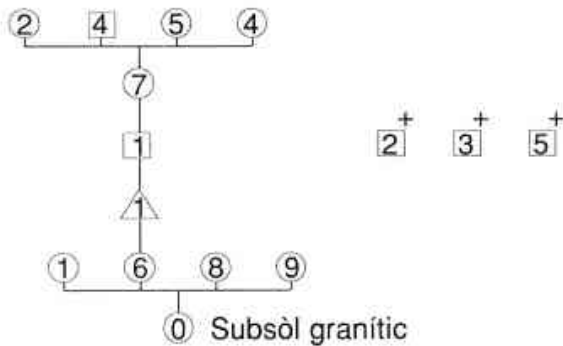
Sondeig 1: De 150x150 cm i amb una fondària màxima de 60 cm. S'excavà un únic estrat pel dessota del qual ja hi havia el subsòl rocós. L'estrat 9 era de color clar i consistència compacta. El component geològic era sorra, el component orgànic eren arrels i algun carbó i el component artificial era ceràmica (un fragment fet a mà amb decoració plàstica de cordó llis).

Sondeig 2: S'excavà un sondeig de 1x1 m amb una profunditat de 10 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

Sector 8:

S'excavà un sondeig de 1x1 m amb una fondària de 35 cm, on ja aparegué el subsòl granític, totalment estèril.

3.- DIAGRAMA SEQÜENCIAL DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

+ Unitats no relacionables amb precisió en aquesta seqüència.

4.- LES RESTES CERÀMIQUES

Ni entre els materials trobats per R. Lleonart ni entre els trobats per nosaltres no hi ha cap forma completa; així doncs aquest estudi ha de limitar-se a la fragmentació.

Fragments que permeten una reconstrucció important:

Entre els materials de R. Lleonart hi ha quatre vores que permeten la reconstrucció del diàmetre de la seva boca (Lleonart, 1982-83

núm.	Ø
109	18,30 cm
110	20,00 "
111	21,66 "
112	21,60 "

També entre els materials de R. Lleonart hi ha dues carenes que permeten la reconstrucció del seu diàmetre (Lleonart, 1982-83; pàg. 22 núms. 113 i 114)

núm.	Ø
113	9,00 cm
114	9,16 "

Fragments que no permeten reconstrucció:

Vores: Entre els fragments de la nostra campanya no n'hi ha cap, són totes de la col.lecció de R. Lleonart. Hem identificat els següents tipus:

- 1.- Vora dreta amb llavi arrodonit.
- 2.- Vora dreta amb llavi aplanat.
- 3.- Vora dreta amb lleuger bisell extern.
- 4.- Vora exvasada amb llavi arrodonit.

tipus	quantitat
1	13
2	4
3	1
4	2

Panxes: Dels nostres, cap fragment no ens aporta informació sobre les panxes, només dos fragments de R. Lleonart ens l'aporten. Es tracta de dues carenes vives (Lleonart, 1982-83; pàg. 22 núm. 113 i 114).

Fons: Entre els fragments de R. Lleonart no n'hi ha cap, només n'hi ha un entre els nostres. Es tracta d'un fragment que sembla correspondre a un fons aplanat.

Decoracions: Tant entre els materials de R. Lleonart com entre els nostres només s'identifica un gènere decoratiu: la decoració plàstica tipus cordó. La decoració se situa tant en la superfície exterior dels vasos (121 casos) com en la interior (13 casos, amb cordons interns paral.lels i propers a la vora). El motiu emprat és la línia, principalment recta i en alguns casos en corba, que conforma les següents figures: elements aïllats, disposicions paral.leles, angles rectes, angles aguts, figures quadrades formant retícules i figures circulars amb línies radials.

III - INTERPRETACIÓ

La novetat principal plantejada per la campanya d'excavacions de l'any 1986 se centra en la relació entre estructures (murs) i component ceràmic exhumat.

D'acord amb els resultats dels nostres treballs de camp és manifesta la relació estratigràfica entre el mur i la ceràmica, segons la qual es demostra la coetaneïtat entre aquests dos elements o bé l'anterioritat del mur vers la ceràmica (Sector 2, sondeig 1).

L'assignació d'aquestes estructures al neolític, però, és qüestionada pel poc nombre d'exemples. Cal, doncs, que especifiquem el procés lògic seguit per arribar a la conclusió que dóna una assignació crono-cultural de neolític antic epicardial al conjunt de restes dels Rocs de Sant Magí.

De moment l'únic procediment que hem utilitzat és el de l'assignació relativa per comparació amb d'altres jaciments. Hem cercat paral.lels tant de les estructures com dels materials ceràmics. Els paral.lels hem intentat cercar-los dins d'un àmbit en el qual a priori podia haver una proximitat cronològica i cultural: Catalunya, Sud de França i Llevant peninsular.

Paral.lels de les estructures (parets fetes amb pedra seca):

- Mur de la Feixa del Moro (Juberri, Andorra): Se'n conserven poc més de 2 metres; és poc acurat i està fet amb blocs de pedra, alguns d'ells molt grans. Sembla haver-se fet per aplanar una zona de pedruscall i guanyar el pendent. Se li ha donat una cronologia de Neolític Mitjà-recent (C14 4930 ± 170 a.C. sense calibrar i 3300-3700 a.C. calibrat) (LLO-VERA, 1985-86; 16, 22 i 23).

- Construccions megalítiques: Les recents investigacions en aquest camp aporten la novetat d'altres cronologies per a les primeres manifestacions megalítiques. A l'Alt Empordà hi ha evidències que situen l'inici de la construcció dels sepulcres megalítics durant el Neolític Mitjà. Sembla que la construcció dels sepulcres megalítics està relacionada en el seu origen amb el grup de Montboló (3600-3400 a.C.) (TARRÚS, 1987; 36 i 37). Al Cabrerès els indicis dels que es disposa actualment permeten avançar la segona meitat del IV mil·lenni a.C. pel sepulcre de la Font de la Vena (MOLIST, CRUELLES i CASTELLS, 1987; 67).
- "Abri Jean Cros": Presenta un mur de construcció per blocs i llosetes de puddingues de 80x30 cm, juntament amb unes fosses, amb datació de Neolític Antic (GUILAINE, J. 1979 : 330).

Aquests casos són exemples de la construcció en pedra de murs en fases antigues del Neolític,

Paral·lels dels materials ceràmics:

Per la seva factura, però sobre tot per les decoracions plàstiques de cordons llisos, poden adscriure's en un sentit ampli al Neolític. Aquestes decoracions es troben tant en el Neolític Antic com en el Final.

Definit aquest primer àmbit cronològic, el fet de no existir materials més típics de les darreres fases del Neolític ens fa decantar vers l'adscripció de les ceràmiques al Neolític Antic.

Les darreres investigacions sobre el Neolític Antic a Catalunya -Cova del Toll, Cova del Frare, Puig Mascaró, Molinot, Can Soldevila, Can Banús, Cova 120 (1) entre altres- han permès precisar més en el coneixement de l'equip material de les comunitats del Neolític Antic i han obert noves perspectives per a la comprensió de la seva evolució cultural. Així, en un intent de fer un esquema evolutiu general abstraint alguns particularismes locals, el Neolític Antic ha estat estructurat en quatre etapes: Cardial, Epicardial, Postcardial i Montboló (GUILAINE, 1984; 283 i 1986; 80).

Segons aquest esquema el conjunt ceràmic d'"El Castellàs", per les decoracions plàstiques de cordons llisos (disposicions internes paral·leles i pròximes a la vora, motius lineals, principis decoratius radials, reticulats, etc.), se situa en la façies Epicardial, que té com a una de les seves característiques la decoració de cordons llisos.

L'assignació crono-cultural a l'Epicardial del conjunt ceràmic, juntament amb la seqüència estratigràfica obtinguda (sector 2, sondeig 1) ens situa les restes d'"El Castellàs" (estructures i materials) en l'Epicardial.

Barcelona, 29 de març de 1988

NOTA I BIBLIOGRAFIA:

- (1) La Bibliografia d'aquests jaciments és respectivament: GUILAINE i altres, 1981; MARTIN, 1982; TARRÚS, 1982; BALDELLOU i MESTRES, 1977; COSTA i altres, 1982; GARCIA i altres, 1982; CENT VINT GROUP, 1987.

BALDELLOU, V. i MESTRES, J., 1977: "La cova de la Font del Molinot. Una nova façies Neolítica". XIV Congreso Nacional de Arqueología. Pàgs. 249-252.

BOSCH, J. i MIRÓ, J.M., 1987: "Recinte del Castellàs o Rocs de Sant Magí (Llavaneres. El Maresme). Campanya d'excavacions de setembre de 1986. El poblat Neolític dels Rocs de Sant Magí". Oposcle publicat pel Patronat Museu-Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres.

CENT VINT GROUP, 1987: "Dinàmica de la utilització de la Cova 120 per l'home en els darrers 6000 anys". Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Serie Monogràfica núm. 7.

COSTA, F. i altres, 1982: "El jaciment prehistòric de Can Soldevila (Santa Perpètua de Mogoda)". Fulls d'Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda. Museu Municipal de Santa Perpètua de Mogoda. Pàgs. 9-48.

GARCIA, P. i altres, 1982: "Can Banús, estructura a l'aire lliure del Neolític antic". Fulls d'Arqueologia i Història de Santa Perpètua de Mogoda. Museu Municipal de Santa Perpètua de Mogoda. Pàgs. 61-70.

GUILAINE, J. i altres, 1979: "L'abri Jean Cros. Essai d'approche d'un groupe humain du Neolithique ancien dans son environnement". Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales. Toulouse.

GUILAINE, J. i altres, 1981: "La Cova del Toll (Moià), Barcelona". El Neolític a Catalunya. Taula rodona de Montserrat. Maig 1980. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pàgs. 113-122.

GUILAINE, J., 1984: "Le Neolithique ancien en Languedoc et Catalogne. Eléments et réflexions pour un essai de périodisation". Scripta Praehistorica. Francisco Jordà, Oblata. Salmanticae. MCMLXXXIV. Pàgs. 271-286.

GUILAINE, J., 1986: "Le Neolithique ancien en Languedoc et Catalogne. Eléments et réflexions pour un essai de périodisation". Demoule, J.P. et Guilaine, J. (eds.). Le Neolithique de la France. Ed. Picard. Paris.

LLEONART, R., 1971: "Estudi de poblament prehistòric a la Serra del Montalt (Maresme)". Informació Arqueològica núm. 6. Setembre-desembre. Pàgs. 153-157.

LLEONART, R., 1982-83: "El jaciment epicardial del Castellàs Rocs de Sant Magí, a Llavaneres (El Maresme)". Laietania núm. 2-3. Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Pàgs. 8-23.

LLEONART, R., 1985: "Un nou hàbitat Neolític a Llavaneres". Sessió d'estudis malaronins. Març 1984. Museu-Arxiu de Santa Maria. Patronat Municipal de Cultura. Mataró. Pàgs. 7-12.

LLOVERA, X., 1986: "La Feixa del Moro (Juberri) i el Neolític Mig-recent a Andorra". Tribuna d'Arqueologia 1985-1986. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona. Pàgs. 15-24.

MARTIN, A., 1982: "Cova del Frare, Matadepera". Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Pàgs. 81-83.

MOLIST, M.; CRUELLES, W.; CASTELLS, J., 1987: "L'Àrea megalítica de Taverter (Osona)". Cota Zero núm. 3. Vic. Pàgs. 55-68.

TARRÚS, J.; CHINCHILLA, J.; PONS, E., 1982: "Puig Mascaró, Torroella de Montgrí". Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Pàgs. 115 i 116.

TARRÚS, J., 1987: "El Megalítisme de l'Alt Empordà (Girona): Els constructors de dòlmens entre el Neolític Mitjà i el Calcolític a l'Albera, Serra de Roda i Cap de Creus". Cota Zero núm. 3. Vic. Pàgs. 36-54.

Fig. 1: Mapa de Catalunya on s'indica la situació del jaciment.

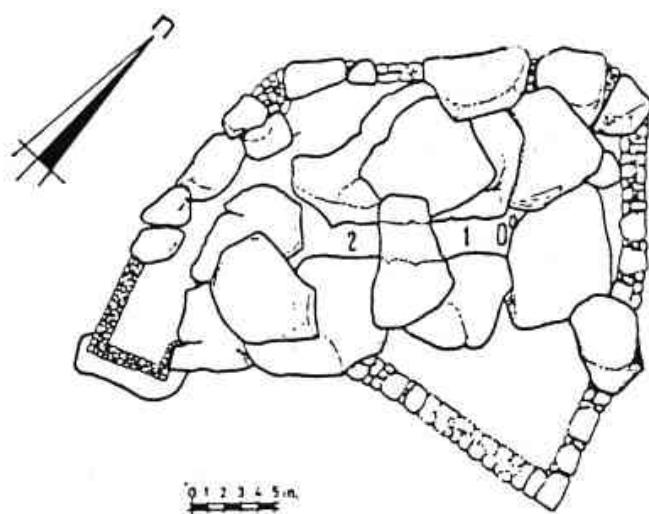

Fig. 2: Planta del recinte d'El Castellàs, segons Leonart 1971.

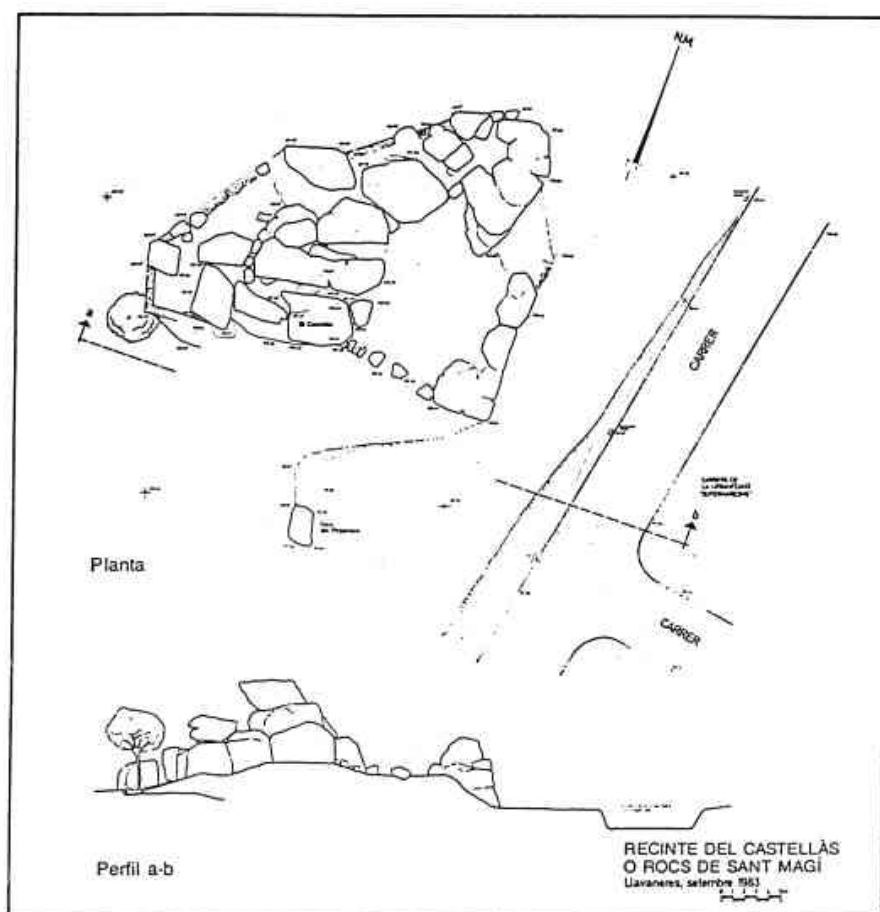

Fig. 3: Planta i secció del recinte d'El Castellàs, segons Leonart 1982-83.

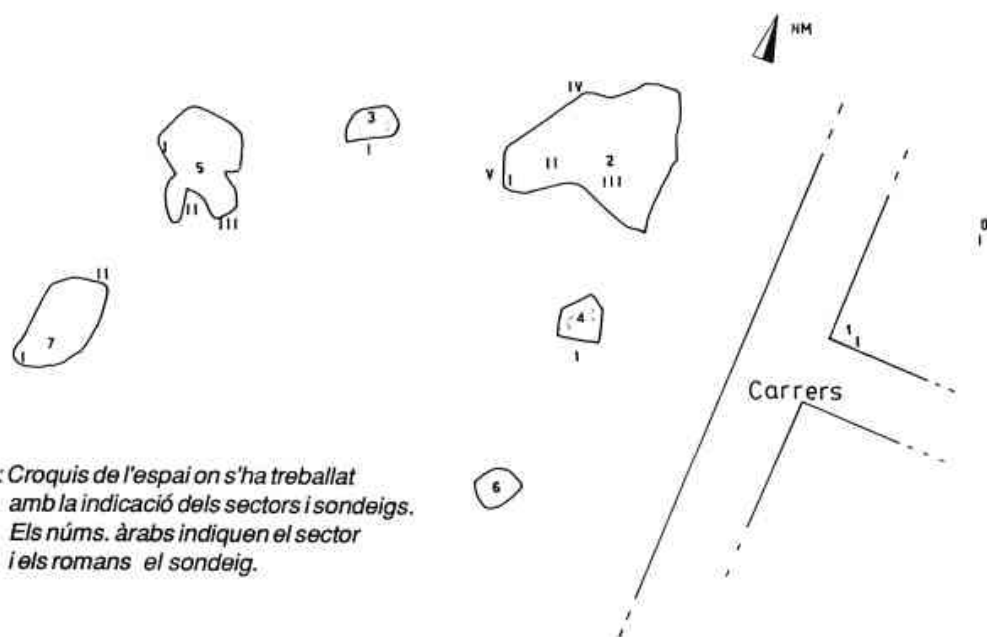

Fig. 4: Croquis de l'espai on s'ha treballat amb la indicació dels sectors i sondeigs. Els núms. àrabs indiquen el sector i els romans el sondeig.

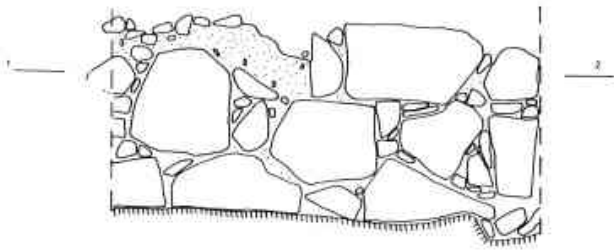

Fig. 6: Alçat interior del mur element 1, sondeig 1 del sector 2.

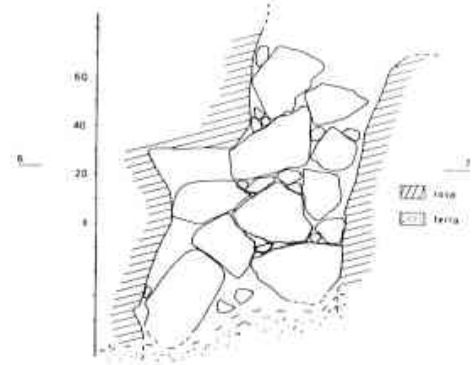

Fig. 8: Alçat interior del mur element 2, sector 2.

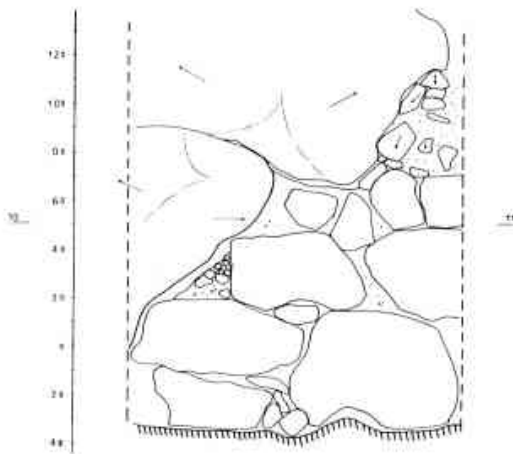

Fig. 7: Alçat exterior del mur element 1, sondeig 4 del sector 2.

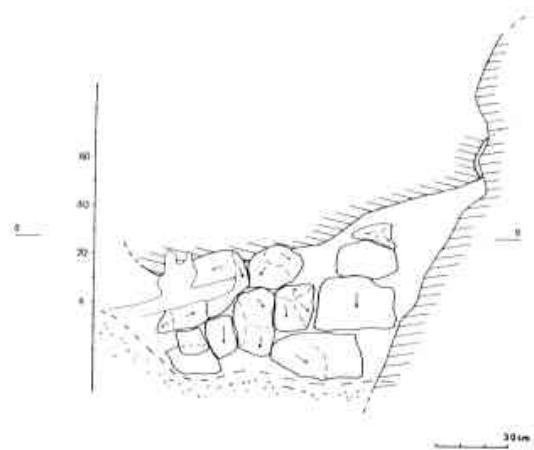

Fig. 9: Alçat del mur element 3, sector 2.

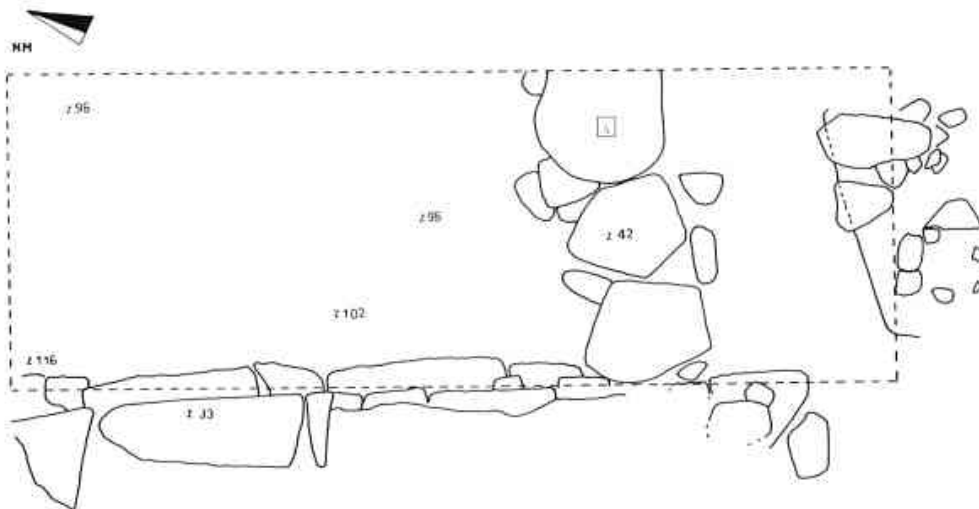

Fig. 10: Planta del sondeig 1 del sector 2.

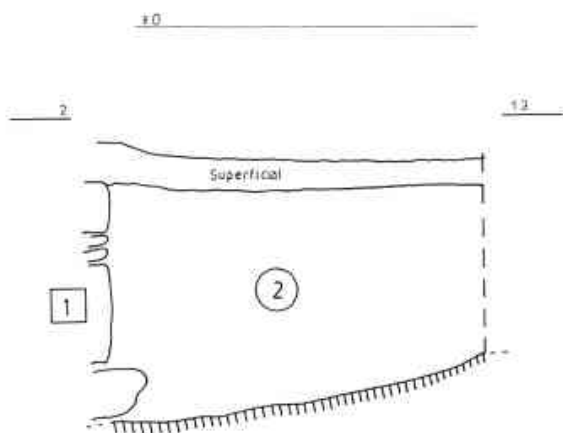

Fig. 11: Estratigrafia del sondeig 1 del sector 2.

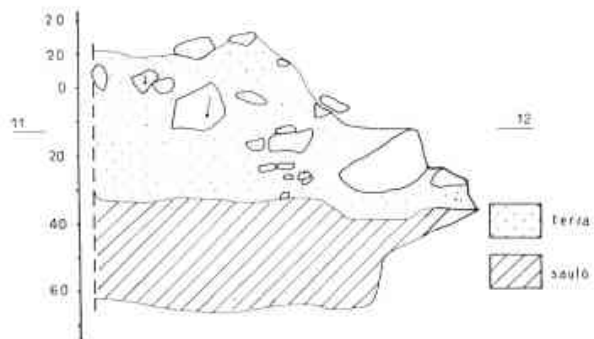

Fig. 12: Secció exterior de l'enderroc del mur element 1, sondeig 4 del sector 2.

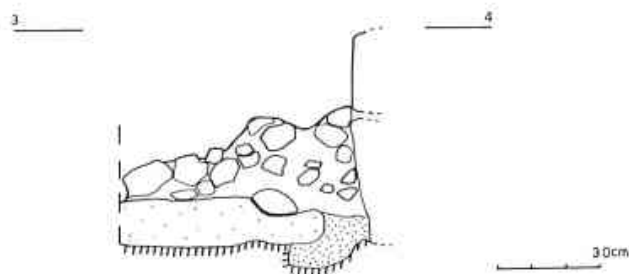

Fig. 13: Secció exterior de l'enderroc del mur element 1, sondeig 5 del sector 2.

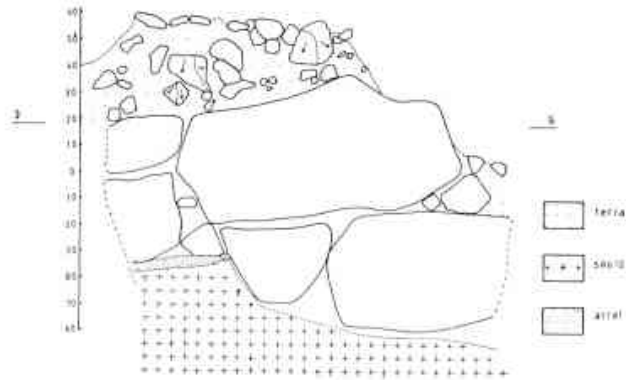

Fig. 14: Alçat exterior del mur element 1, sondeig 5 del sector 2.

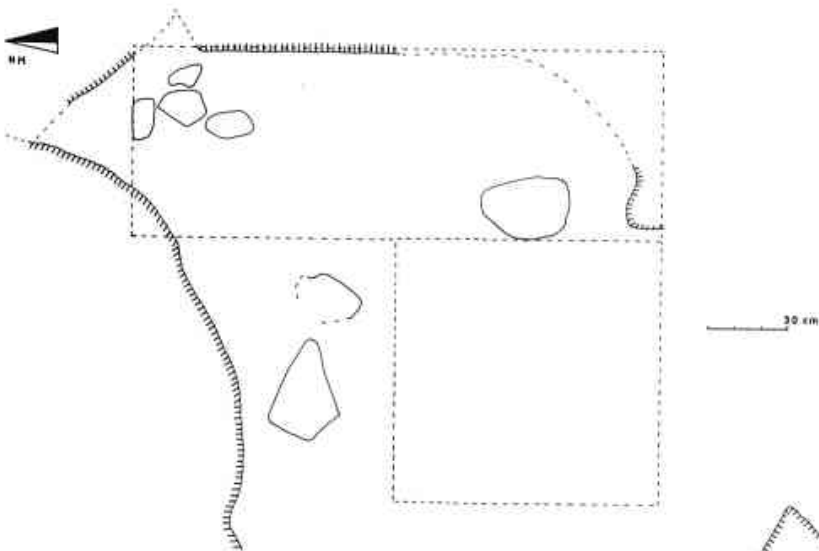

Fig. 15: Planta del sondeig 1 del sector 5.

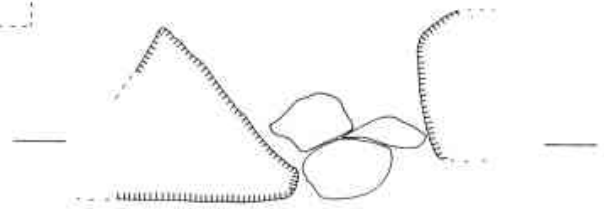

Fig. 16: Alçat del mur element 5, sondeig 1 del sector 5.

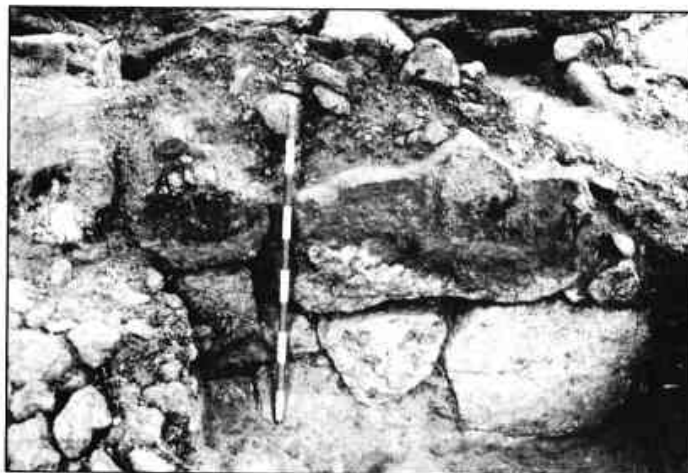
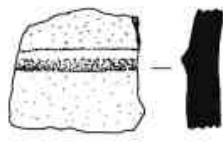
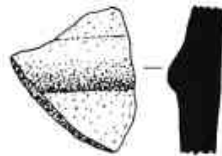

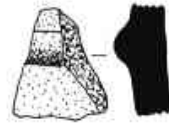
Foto 1:
Alçat exterior
del mur element 1,
sondeig 5 del sector 2.

R 86 2.2.33

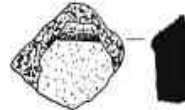
H 86 2.1.1

H 86 2.1.4

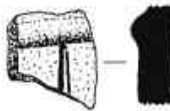
R 86 2.2.56

H 86 2.2.52

H 86 2.2.87

R 86 2.2.31

H 86 0.0.4

T 86 2.2.16

H 86 2.2.73

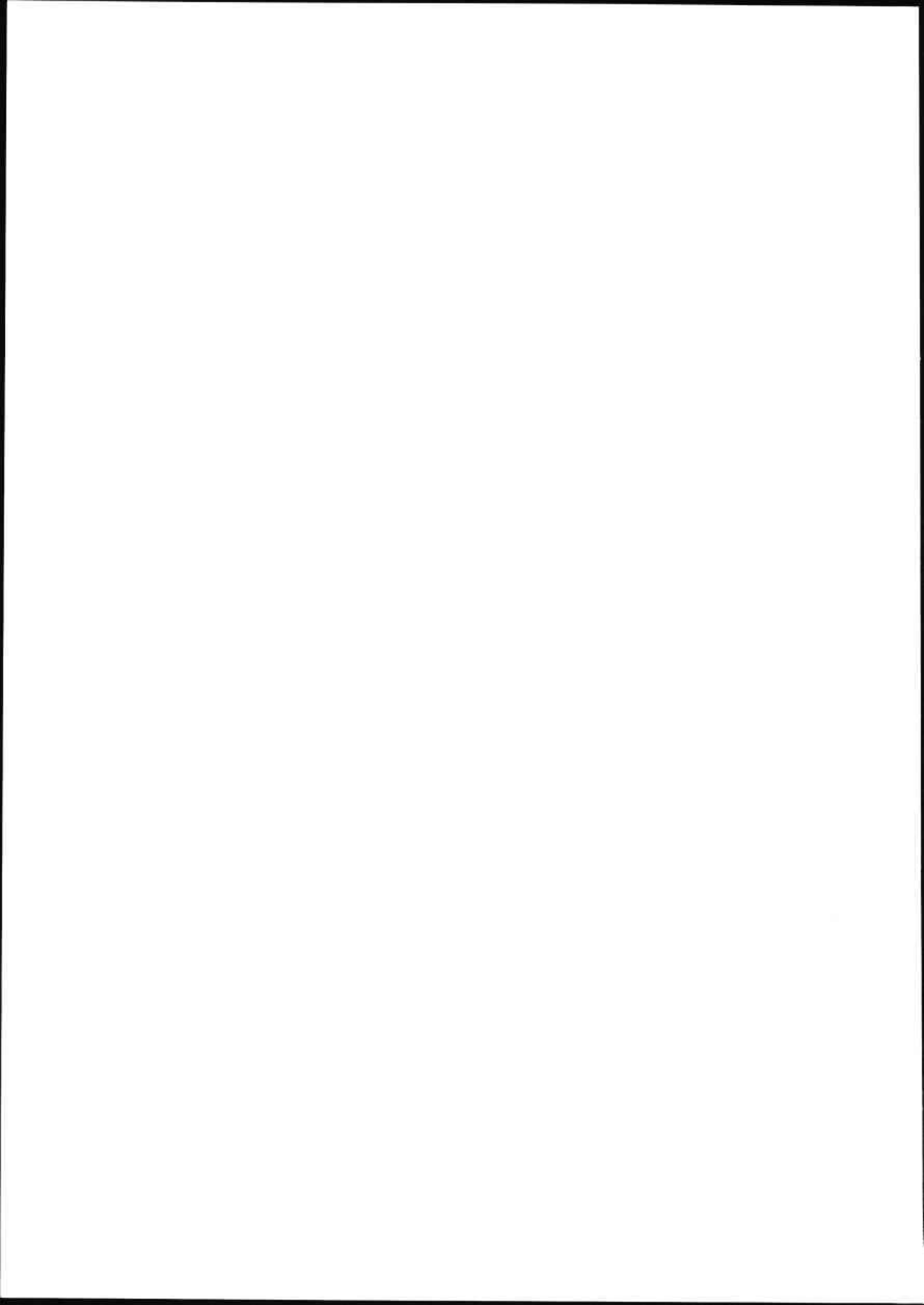
H 86 2.2.52

H 86 2.2.54

5 cm

Fig. 17: Dibuix del material ceràmic.

ASSAIG D'INTERPRETACIÓ DE L'ÈPOCA IBÈRICA AL MARESME. (*)

Jaume PUJOL i DEL HORNO

CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE LA CULTURA IBÈRICA

Amb el mot "iber" els antics grecs anomenaren tota una sèrie de pobles, que presentaven certament moltes similituds, establerts a la façana mediterrània de la Península Ibèrica, amb els qui entraren en contacte quan, per motius purament comercials, arribaren a aquestes terres llunyanes de l'Occident de la Mediterrània. En realitat, però, es tractava de pobles diferents ja que el seu substrat ètnic era diferent. Per tant, creiem que és més encertat parlar de "pobles ibèrics" que no pas d'ibers. Els investigadors actuals contempen el fenomen ibèric com un fenomen purament cultural, totalment deslligat de qüestions de tipus ètnic. El marc cronològic durant el qual es desenvolupà la "cultura ibèrica" s'inicià aproximadament a partir del 600 a.C. i comprèn els sis últims segles anteriors al canvi d'era.

L'àrea per on s'estengué aquesta cultura abasta un territori bastant ampli que comprèn el

Llenguadoc, el Principat de Catalunya, el País Valencià, la major part d'Aragó i el Sud-est de la Península Ibèrica (Múrcia i Andalusia Oriental). Hi ha autors que també hi inclouen la resta d'Andalusia.

Al Principat, el substrat ètnic que s'iberitzà, és a dir que desenvolupà la cultura ibèrica, estava format per dos components de població: l'autòcton i el d'arrel "indoeuropea". La població autòctona seria la que estava assentada a les comarques catalanes, com a mínim des dels temps neolítics, i que hauria desenvolupat, a vegades amb aportacions externes, les diverses cultures "neolítiques", "Megalítica" i de "l'Edat del Bronze".

El segon component de població, l'indoeuropeu, constitueix la darrera gran aportació humana dels temps prehistòrics a Catalunya. La seva arribada al país es produí durant el Bronze Final, a partir aproximadament de l'any 1000 a.C. o poc abans. Aquests pobles estaven formats per diversos grups provinents de regions centreeuropees i de l'Europa oriental, els quals al llarg de diversos segles anaren penetrant pels passos pirinencs i s'instal·laren al Principat; cal assenyalar que aquests moviments poblacionals han de ser considerats veritables migracions de pobles sencers, més que no pas invasions. Als primers grups indoeuropeus també se'ls coneix com a "pobles de la cultura dels camps d'urnes" pel seu sistema d'enterrament.

Tots aquests grups indoeuropeus eren portadors d'una cultura plenament diferenciada de la del país. Entre les seves aportacions hem d'esmentar: un nou ritual funerari basat en la incineració del mort, que es generalitzà ben aviat arreu de Catalunya i que es mantindria durant tota l'època ibèrica; unes noves tècniques

(*) La manca de treballs de síntesi sobre aquesta etapa de la història del Maresme, que durà més de 500 anys, i la necessitat d'una nova interpretació de les dades de què es disposava i de les que s'anaven obtenint de les darreres excavacions, han estat els principals motius que han impulsat la realització d'aquest assaig, el qual s'ha anat convertint en una realitat arran de la preparació d'una conferència que em fou encarregada, sobre el tema "Els ibers al Maresme", donada el dia 12 de març de 1987 al Racó del Casal-Alliança de Mataró, dins del cicle "Història a Debat" organitzat pel Grup d'Història del Casal Alliança. Agraïxo la col·laboració i ajut que sempre he trobat per part dels companys de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Especialment a Joaquim Garcia i Roselló, amb qui he comentat diversos aspectes del treball, i a Carles Martí i Garcia pels seus consells i la seva paciència a l'hora de corregir el manuscrit del treball.

agrícoles; la introducció de nous conreus i de noves espècies de bestiar; uns nous tipus ceràmics; un concepte de vida semi-urbana en poblats; i el coneixement del ferro a partir del s. VIII a.C. ("cultura hallstättica"), si bé el seu ús no es generalitzaria fins a l'època ibèrica (1).

Al Maresme tenim una prova irrefutable de la presència de grups indoeuropeus primerencs en la necròpolis exhumada a Ca l'Estrada d'Argentona (2).

Durant els segles immediatament anteriors al naixement de la cultura ibèrica es produí la barreja dels dos grups de població descrits; així es formà el substrat bàsic que a Catalunya desenvoluparia, davant de determinats estímuls, la cultura ibèrica.

La cultura ibèrica neix del xoc i de la interacció de dos corrents culturals. D'una banda el patrimoni cultural indígena, enriquit per les aportacions transpirinenques; de l'altra, les relacions intenses i estimulants amb pobles de la Mediterrània oriental -bàsicament amb els fenicis i amb els grecs-, d'un nivell cultural molt superior, suscidades arran del "fenomen colonial" (3).

Al Maresme, i en general a tot Catalunya, per explicar els orígens de la cultura ibèrica s'haurà de tenir en compte, a part de l'impacte cultural directe del món colonial sobre la societat indígena, els estímuls que hi arribaren de zones més meridionals de la Península Ibèrica iberitzades abans, principalment del Sud-est, que ha estat considerat el veritable bressol de la civilització ibèrica.

EL MARESME DURANT L'ÈPOCA IBÈRICA

Les fonts d'informació de què disposem per accedir al coneixement d'aquesta cultura al Maresme, bàsicament es poden sintetitzar en tres:

1. Fonts directes mitjançant els propis textos ibèrics. Presenten el problema del desconeixement de la llengua parlada pels pobles ibèrics; aquests textos, si bé es poden llegir, en la seva major part no s'entenen.
2. Fonts indirectes a través de la informació que donen els autors greco-latins. Malauradament les referències que fan aquests autors són bastant escasses.
3. L'Arqueologia. Aquesta és la nostra principal font d'informació ja que El Maresme és una comarca rica en jaciments ibèrics. Fins ara s'hi han trobat diversos poblats, algun assentament dispers, dues necròpolis, un nombre considerable de sitges, un forn de ceràmica i alguns estrats ibèrics (no relacionats amb cap estructura arquitectònica) apareguts principalment sota el nucli antic de Mataró (4) i als afores de la ciutat.

Gràcies a la informació que ens donen diversos autors antics sabem que el Maresme, a l'època ibèrica, formava part de la demarcació tribal dels "laietans" i constituïa una mateixa unitat juntament amb altres comarques veïnes. Concretament, el país dels laietans estava format per tres regions: una façana marítima -formada per les comarques del Maresme i del Barcelonès-; la zona del Baix Llobregat; i una regió interior formada per la depressió pre-litoral del Vallès (5).

Tot i que és inqüestionable l'existència de nombrosos jaciments ibèrics al Maresme, moltes vegades la manca d'excavacions o la manca de publicació dels resultats de les que s'han realitzat, fa que el coneixement que en tenim d'ells sigui, en general, bastant superficial. L'única cosa que reflecteixen clarament és una gran intensitat de poblament de la zona en aquells moments. L'únic aspecte que està bastant ben documentat és el món funerari. En aquest article, per suplir la manca de dades que ens ofereix el Maresme per estudiar determinats aspectes o fases de la cultura ibèrica, utilitzarem informació provinent d'assentaments ibèrics de fora de l'àmbit actual de la comarca però que formaven part del mateix context geogràfic i cultural (grup laietà). En concret tindrem en compte els jaciments laietans compresos entre la desembocadura del riu Besòs (Barcelonès) i la de la Tordera (Maresme), així com també els del vessant interior de la Serralada Litoral (Vallès Oriental) (Figs. 1 i 2).

Pel que fa al Maresme, en un sentit estricte, malgrat haver-se realitzat en els últims anys alguns treballs en els poblats del Turó de Montgat (Montgat) (en aquest mateix volum es publica un article) i de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt) (6), els jaciments ibèrics que es coneixen més bé i que ens aporten més informació científicament utilitzable són, sens dubte, els de la vall de Cabrera de Mar, on hi ha diversos llocs d'assentament, les dues necròpolis i un gran nombre de sitges.

D'entre aquests assentaments de Cabrera de Mar en destaca un de primer ordre, el poblat ibèric ubicat al vessant de marina de la muntanya de Burriac, que fou el més important de tota la comarca durant l'època ibèrica. Es tracta d'un poblat de característiques excepcionals, tant per la seva extensió, com perquè hi són presents totes les fases de la cultura ibèrica, així com també perquè els seus moments finals són de cabdal importància per entendre el procés de fundació de la lluro romana (Mataró) i, en general, tot el període de la romanització a la comarca.

Les excavacions que s'han realitzat en el poblat ibèric de Burriac, per desgràcia mai no han estat continuades, sinó que s'han realitzat de forma esporàdica. Al llarg de l'actual segle (fou descobert l'any 1915), el poblat ha conegut períodes d'abandonament i deixadesa, durant

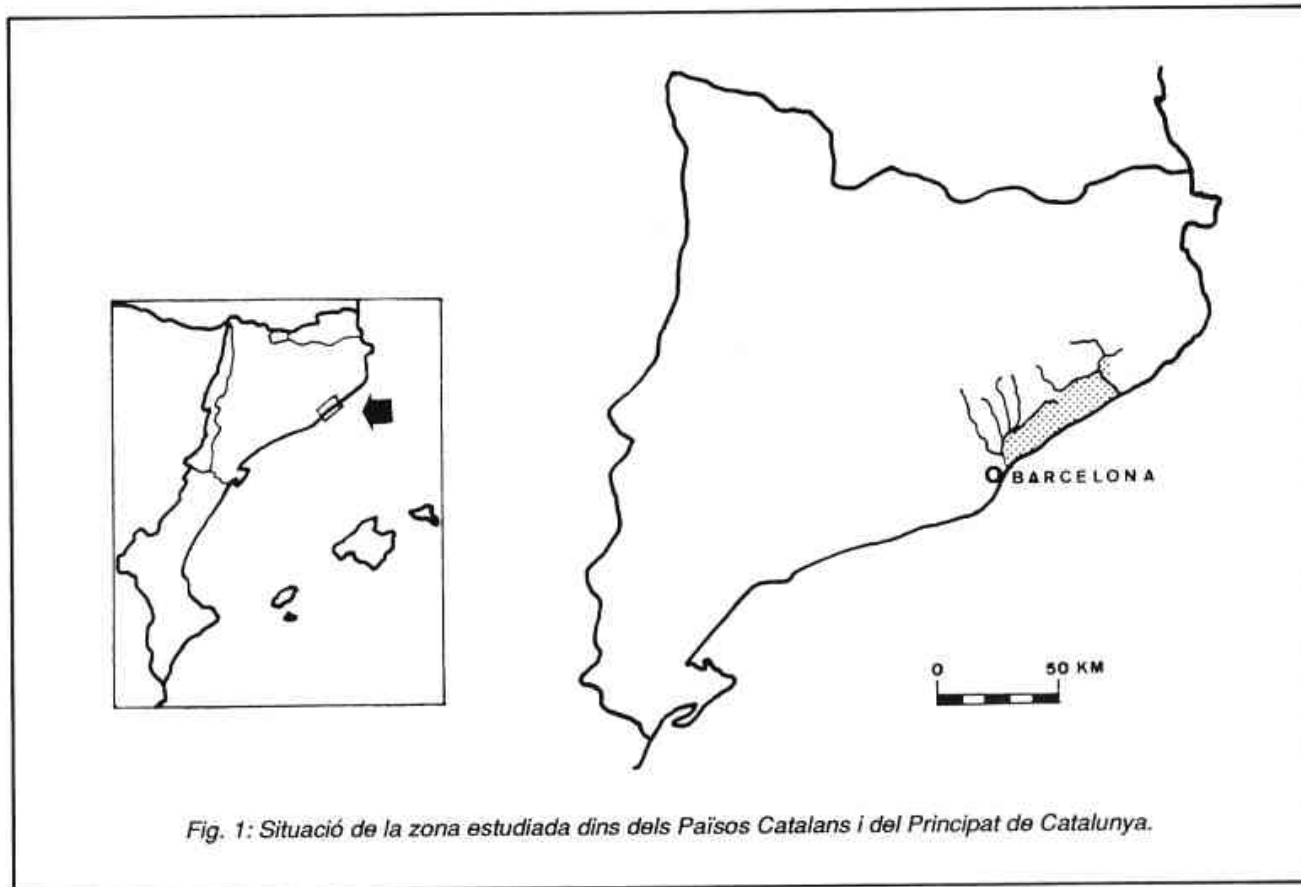

Fig. 1: Situació de la zona estudiada dins dels Països Catalans i del Principat de Catalunya.

els quals ha estat sistemàticament explotat i malmès per excavadors clandestins. Actualment aquest jaciment està protegit mitjançant una incoació d'expedient per a la declaració monumental (D.O.G. 383, novembre 1983).

L'estudi de les troballes exhumades en els jaciments ibèrics ens mostra una societat immersa dins d'un procés de canvi accelerat. Mai fins aquest moment els canvis i les transformacions s'havien produït tan ràpidament. Fins llavors el procés evolutiu cultural havia tingut un ritme molt més lent, amb llargues èpoques d'estancament. (7).

Les transformacions que va experimentar el Maresme a l'època ibèrica poden ben bé qualificar-se de transcendents dins de l'evolució cultural de la comarca. Veiem-ne tot seguit les més significatives:

- a) Poblament definitiu de la comarca amb l'ocupació de pràcticament tota la Serralada Litoral des del Besòs fins a la Tordera. A partir d'aquests moments, la intensa ocupació humana, amb l'excepció de determinades etapes de davallada demogràfica, esdevindrà una de les característiques del Maresme al llarg de tota la seva història posterior.
- b) Generalització de l'ús de la pedra en la construcció d'edificis i de la planificació urbanística dels assentaments (bona mostra d'això en són els poblats ibèrics).

- c) Desenvolupament de la tecnologia de la metal·lúrgia del ferro i generalització del seu ús (va substituir el bronze i la pedra en la confecció de molts estris), amb la conseqüent millora de la productivitat i la possibilitat de manteniment d'un major nombre de població.
- d) Aparició de l'escriptura (la cultura ibèrica ha estat considerada com la nostra primera gran civilització històrica).
- e) Aparició del torn ràpid, que permet fer una ceràmica molt més duradora, resistent i transportable que la feta a mà.
- f) Continuació del procés de jeraquització de la societat, procés iniciat durant l'Eneolític i l'Edat del Bronze, amb l'increment del poder de les oligarquies locals de tipus militar.
- g) L'economia, tanmateix, experimentarà importants canvis d'orientació; així, d'una economia fonamentalment basada en l'autoproveïment es passà a una altra encaminada a l'obtenció d'excedents (bàsicament agrícoles i ramaders), que foren emprats per a l'intercanvi amb el món colonial. Més endavant -durant l'etapa final de la cultura ibèrica- s'anà imposant la moneda i es passà d'un sistema fonamentat en el bescanvi de productes a un altre ja pràcticament de tipus monetari (8).

Totes aquestes transformacions i canvis s'esdevingueren de manera progressiva. Per

sintetitzar i estructurar millor la fase cultural ibèrica al Maresme utilitzarem la periodització que hom ha establert per a aquesta cultura:

1. Període Antic. És el període de formació de la cultura ibèrica, etapa que es coneix com la de "la iberització". Comprèn el s. VI i la primera meitat del s. V a. C.
2. Període Ple. Aquest és el període de màxima plenitud, durant el qual els pobles ibèrics foren independents. Comprèn cronològicament la 2a. meitat del s. VI i els s. IV i III a. C.
3. Període Tardà o Final. Posterior a la conquesta romana. Comprèn l'etapa de "la romanització", amb la conseqüent integració de la cultura ibèrica al món romà. Segles II-I a. C.

EL PERÍODE IBÈRIC ANTIC AL MARESME (c. 600-450 a. C.)

Es tracta d'un període molt mal conegut. Fins ara només el tenim clarament documentat a Burriac, on han aparegut, en indrets diferents, dos fons de cabana. És doncs una fase pre-urbanística.

Les cabanes estaven fetes amb materials peribles i mig retallades al sauló. S'han exhumat les llars de terra cuita, forats de pals de suport i uns clots rectangulars tallats a la roca, possiblement per a la recollida de l'aigua de pluja (9). La datació d'aquestes estructures s'ha fet en base a l'aparició en una d'elles d'un fragment d'una àmfora grega del tipus anomenat "a la Brosse" del s. VI a. C. (10).

Els materials exhumats demostren que en aquesta etapa començaren els primers contactes amb els pobles ja iberitzats del Sud-est peninsular (ceràmiques ibèriques a torn), així com també amb els mercaders del món colonial, que ja tenien establertes bases a la Península (bàsicament a l'Empordà, a Eivissa i a la costa andalusa). Les relacions comercials amb aquests últims s'han constatat gràcies a la troballa de ceràmiques exòtiques de luxe. Les més antigues trobades a Burriac són totes d'origen grec. Cal esmentar un fragment d'una copa jònica del "tipus B-2" (580-540 a. C.), un fragment de ceràmica àtica de figures negres (530-510 a. C.), i un fragment d'una "Kylix" àtica de figures roges (500-480 a. C.) amb la representació d'un artesà nu que treballa un objecte indeterminat (11).

Una de les característiques d'aquest període és la uniformització de la cultura ibèrica inicial. Una mostra d'això la tenim en un enterrament d'incineració d'un guerrer, exhumat a Santa Perpètua de Mogoda (12), el ritual i l'aixovar del qual són molt similars als d'altres enterraments apareguts en una àmplia zona de la cultura ibèrica inicial. Segons alguns investigadors aquesta uniformització és un indicador clar que encara no hi havia diferenciacions tribals, i seria

el resultat d'una expansió de tipus cultural des del Sud-est de la Península Ibèrica vers el nord (13). Aquesta expansió cultural es constata en el s. VI a. C. per la difusió de la ceràmica indígena feta a torn i en els s. V-IV a. C., per la difusió del sistema d'escriptura ibèric dit "levantí".

Una altra característica és la tendència del poblament a agrupar-se en nuclis propers als llocs on es feia l'intercanvi amb els mercaders fenicis i grecs. Aquest és el cas del poblat de la Penya del Moro (Sant Just Desvern), situat a la desembocadura del riu Llobregat, on en aquesta època hi havia un gran estuari. Aquest poblat és un exemple clar d'un assentament "paleoibèric" que apareix davant l'estímul econòmic excepcional que representen les primeres transaccions amb el món colonial. A la Penya del Moro es constaten importacions fenícies i gregues del s. VI a. C. (14).

EL PERÍODE IBÈRIC PLE AL MARESME (c. 450-200 a. C.)

No és fins aquest període que es produeix la definitiva ocupació de la Serralada Litoral des del Besòs fins a la Tordera. El nombre elevat de jaciments assenyala una alta densitat de població. D'aquest moment i ja amb la cultura ibèrica plenament formada, de la qual cosa en són bona mostra la generalització de l'arquitectura en pedra i de la utilització del ferro i l'aparició de l'escriptura i de la ceràmica a torn laietana, trobem tota una sèrie de poblats disseminats per la Serralada Litoral.

Les característiques generals d'aquest poblament es podrien sintetitzar en dues:

- Els poblats es troben generalment en turons de mitjana altura, entre 200 i 500 metres sobre el nivell del mar. Hi hagueren, també, assentaments en llocs més baixos. Existí tanmateix el poblament dispers, si bé està molt mal estudiat. En el cas concret del Maresme degué incidir en la tria de llocs enlairats el fet d'evitar les zones insalubres dels aiguamolls de la plana litoral.
- Es trien llocs estratègics. La finalitat d'això seria obtenir un millor control de la zona i facilitar la defensa de l'assentament. En els punts més febles s'hi construïren importants estructures defensives en pedra (muralls). En alguns casos els recintes emmurallats tenen trams dobles: Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) i Castellruf (Martorelles); en d'altres els paraments es reforcen amb torres de planta quadrada o rectangular: Burriac (Cabrera de Mar), Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), Turó d'en Boscà (Badalona) i Turó del Vent (Llinars del Vallès).

El fet que es fortifiquin els poblats suggereix un període d'una certa inestabilitat i inseguretat. Això pot obeir al fet que fou en aquesta etapa quan es dibuixaren les diferències regionals entre els pobles ibèrics i es trencà la uniformitat del període precedent, afluint-se els lligams amb zones més meridionals de la cultura ibèrica. Catalunya es compartimentà en diversos territoris tribals, cada un d'ells sota el control d'una tribu o poble diferent que explotà els seus recursos i utilitzà l'excedent productiu per realitzar els seus intercanvis comercials amb els dos focus principals del món colonial: d'una banda el grec d'Empúries i de Roses, i de l'altra el púnic, principalment l'illa d'Eivissa. Cal suposar que la delimitació de territoris i de zones d'influència generà enfrontaments i tensions entre els diversos grups tribals, fins i tot potser entre poblats pertanyents al mateix grup tribal, la qual cosa podria explicar la tria de llocs d'assentament amb bones possibilitats defensives i la inseguretat general del període.

Gràcies a escrits d'autors grecs i romans -principalment Hecateu, Polibi, Estrabó, Plini, Titus Livi, Ptolomeu i Aviè- coneixem els noms dels pobles que habitaren al Principat durant l'època ibèrica. El grup tribal laietà, grup al qui pertanyia l'actual comarca del Maresme, està ja plenament definit en el s. IV a.C. i ben diferenciat d'altres grups veïns: indiketetes, cossetans, lacetans i ausetans (15).

Fou durant aquesta etapa que es bastiren la major part dels poblats ibèrics coneguts al Maresme i rodalia. N'hi ha de bastits en els cims dels turons, com és el cas de l'únic poblal laietà del que es coneix la planta sencera, el de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet), i n'hi ha de construïts als vessants dels turons i que podien ocupar també el cim, com el de Burriac (Cabrera de Mar) i el de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar). Els primers solen ser petits i es componen d'un o dos carrers centrals amb cases a banda i banda, mentre que els segons solen ser més grans i les cases estan distribuïdes en terrasses esglaonades.

El poblal constituïa la unitat bàsica per al funcionament de la societat ibèrica. Ocupava el centre d'uns camps de conreu, fet evidenciat per les sitges que es troben a la rodalia, i també de zones de pasturatge i de caça. En aquest darrer sentit poden interpretar-se les abundoses restes òssies exhumades, tant d'animals domèstics (ovicàprids, porc i bou) com de salvatges (conill, perdiu, senglar, cérvol i ós). També està documentada l'existència del cavall i del gos.

Tots els principals poblats estaven interconnectats entre ells mitjançant sistemes de comunicació òptico/visual, formant una veritable xarxa; des de cada un d'ells se'n divisava sempre més d'un altre. És possible que la jerarquització entre tots ells s'hagi de relacionar

amb la situació ocupada dins el territori (16).

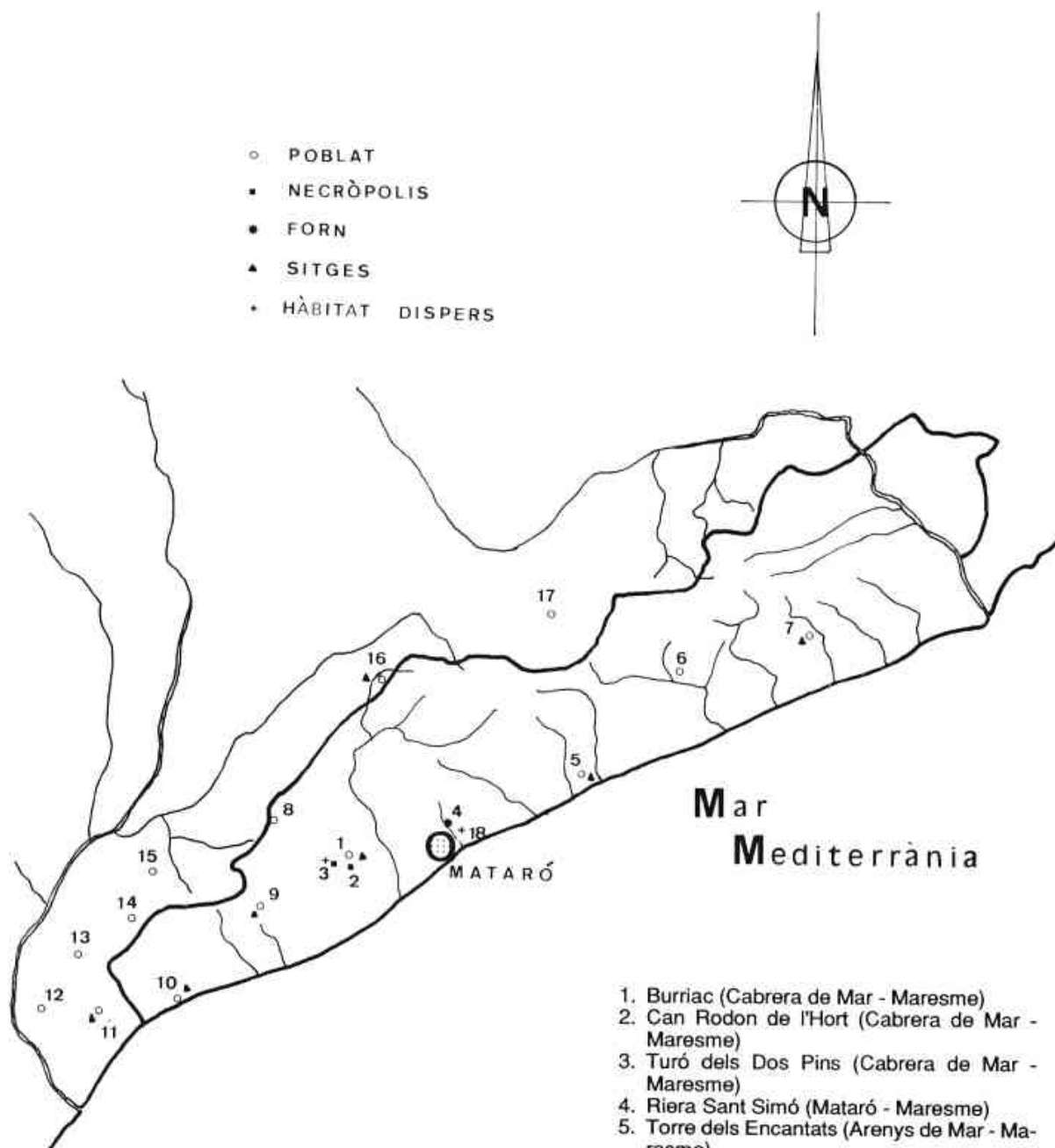
En el cas del Maresme observem que els poblats amb contacte visual amb més d'un altre solien estar situats en llocs estratègics fortificats, mentre que els que no tenien aquest contacte visual són, en els pocs exemples coneguts, assentaments dispersos -situats no massa lluny dels primers-, poc o gens fortificats i que possiblement estaven situats en llocs rics en recursos econòmics. Aquestes circumstàncies fan entreveure que aquests segons dependrien dels primers. La seva funcionalitat potser cal cercar-la com a centres d'explotació de tipus econòmic, bàsicament agrícoles.

La distribució dels poblats ibèrics demostra una excel·lent ocupació racional d'una àrea determinada. Això se'ns fa evident si observem la distribució dels principals poblats ibèrics de la Serralada Litoral des del Besòs fins a la Tordera (Fig. 2): el control del mar es realitzaria des dels poblats del Turó de Montgat (Montgat), Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), Burriac (Cabrera de Mar) i Torre dels Encantats (Arenys de Mar); els passos naturals cap el Vallès es controlarien des dels poblats de Cèllec (Orrius) i del Turó del Vent (Llinars del Vallès); la desembocadura del riu Besòs i la plana del Barcelonès, des dels poblats de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) i del Turó d'en Boscà (Badalona); la desembocadura del riu Tordera i el territori meridional dels indiketetes, des del poblal de Montpalau (Pineda de Mar); finalment, el control de la plana del Vallès es faria des dels poblats de Castellruf (Martorelles), Muntanya de Sant Miquel (Montornès del Vallès) i Turó del Vent (Llinars del Vallès). Aquesta ocupació racional estaria, doncs, directament relacionada amb l'obtenció d'un control efectiu del territori.

Les cases que es troben en tots aquests poblats són molt semblants. Quant a tècnica constructiva cal destacar la seva intel·ligent adaptació al terreny, si calia es retallava la roca i s'obtenia així el mur posterior i el sòl de l'habitació (poblats de Burriac, Turó d'en Boscà, Penya del Moro, etc.). La casa quedava d'aquesta manera a un nivell inferior al del carrer i es conservava millor la temperatura interna.

La planta de les cases generalment és rectangular i, si bé poden tenir diverses cambres, és molt normal que només tinguin una sola estança multifuncional. El sòcol és de pedra i la resta de la paret podia ser de pedra, tovots o tàpia; els sòls solen ser de fang endurit; i els sostres sembla que eren de bigues de fusta (n'han aparegut restes carbonitzades) i elements vegetals a base de brancatge o encanyissat.

En la construcció ibèrica, a part de la pedra, és molt important el fang. Amb ell es rejuntaven les pedres dels murs i es feien els tovots i els tapials, s'arrebossaven les parets i els sòls i es donava consistència i impermeabilitat al sostre.

1. Burriac (Cabrera de Mar - Maresme)
2. Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar - Maresme)
3. Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar - Maresme)
4. Riera Sant Simó (Mataró - Maresme)
5. Torre dels Encantats (Arenys de Mar - Maresme)
6. Puig Castell (Sant Cebrià de Vallalta - Maresme)
7. Montpalau (Pineda de Mar - Maresme)
8. Céllecs (Òrrius - Maresme)
9. Cadira del Bisbe (Premià de Dalt - Maresme)
10. Turó de Montgat (Montgat - Maresme)
11. Turó d'en Boscà (Badalona - Barcelonès)
12. Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet - Barcelonès)
13. Turó de les Maleses (Montcada i Reixac - Vallès Occidental)
14. Castellruf (Martorelles - Vallès Oriental)
15. Muntanya de Sant Miquel (Montornès i Vallromanes - Vallès Oriental)
16. Turó del Vent (Llinars del Vallès - Vallès Oriental)
17. Puig Castell (Vallgorguina - Vallès Oriental)
18. Can Bada (Mataró - Maresme)

Fig. 2:
 Principals jaciments ibèrics laietans del territori comprès entre el riu Besòs i la Tordera. La comarca del Maresme està marcada amb traç més gruixut.

Entre els elements més característics de la casa ibèrica generalment hi havia: la llar, que servia tant per cuinar com per escalfar l'estança, i una banqueta tallada a la roca, emprada possiblement com a prestatge o com a lloc per asseure's. En alguns casos s'ha trobat un empedrat, on es disposava el molí per a moldre el gra; un forn, per fer el pa i coure la ceràmica cassolana de cuina; i a vegades una sitja, on s'emmagatzemava el gra destinat a l'autoconsum familiar.

Un exemple típic de casa ibèrica és l'exhumada al poblat del Turó d'en Boscà (Badalona) excavada l'any 1968 (17). Està compartimentada en tres habitacions: una al davant per viure-hi i treballar-hi i dues situades darrera emprades com a magatzem. En l'habitació davantera s'exhumà força ceràmica de taula i nombrosos pesos de teler, la qual cosa fa suposar que en aquesta cambra hi hauria un o més telers. En el magatzem aparegueren vint-i-dues àmfores ibèriques, una de les quals amb uns residus que analitzats resultaren ser de vi. La importància d'aquesta casa ve donada pel fet que tot es va trobar tal com estava distribuït en el seu moment, ja que fou destruïda per un incendi sobtat a finals del s. III a.C.

A vegades l'excavació d'una casa ibèrica ens permet entrar dins del desconegut món dels ritus i creences d'aquests pobles. Dins d'aquest rellescós camp cal fer esment de troballes una mica sorprenents fetes en el decurs de les excavacions. És el cas de la troballa d'ofrenes de fundació, disposades en el terra de la cambra en el moment de la construcció de la casa, que consistien generalment en el cap i les potes d'un cabrit (poblats de la Penya del Moro i de Burriac).

Tanmateix, en el terra d'alguns habitatges s'han exhumat enterraments infantils d'inhumació, sempre d'infants que no arribaven a l'any (poblats de la Penya del Moro -Sant Just Desvern i del Turó de Ca N'Oliver -Cerdanyola-) (18). Hom pot pensar que l'individu no era considerat membre de la comunitat fins que no assolia una certa edat i que fins llavors no se seguia el ritual normal, que consistia en la incineració del cadàver a la necròpolis del poblat, si bé ens estranya el fet que no apareguin més enterraments d'aquestes característiques perquè la mortalitat infantil hauria de ser força elevada en aquesta època.

De caire simbòlic s'ha de considerar la col·locació d'una o dues petxines en el centre de moltes llars del poblat ibèric de Burriac (19). En alguns casos s'ha trobat formant part de l'arrebossat de la paret de les cases (poblat de la Penya del Moro) o de l'aixovar d'alguns enterraments (necròpolis de Can Rodon de l'Hort de Cabrera de Mar) elements, entre ells ous de gallinàcia, que també han estat considerats com a simbòlics.

Igualment sorprenent ha estat la troballa de cranis perforats per un clau de ferro (poblat de Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet). Es tracta d'un culte al crani o de simples execucions? Dins d'una de les sitges del grup de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar) també se n'exhumà un, si bé aquest no estava perforat (20).

En tots aquests assentaments ibèrics del període ple és quotidià l'ús del ferro. La generalització de l'ús d'aquest metall es produí després dels primers contactes amb el món colonial, si bé ja es coneixia d'abans. Durant l'etapa de què estem parlant, el ferro substituï el bronze i la pedra com a material del qual estaven elaborats molts estris. Així mateix, les seves millors característiques tècniques i la seva molt més fàcil adquisició aviat possibilitaren la invenció d'un nou utilatge, que fou decisiu en la transformació econòmica i social dels pobles ibèrics (21).

Els ferrers ibèrics destacaren, principalment, en la fabricació d'armament i d'instrumental d'ús agrícola. L'única foneria de ferro que es coneix al Maresme s'ha trobat al poblat de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar), on l'any 1950 s'excavà un recinte amb toveres de fosa i canals d'argila cuita.

La principal activitat econòmica dels pobles ibèrics fou l'agricultura. Alguns dels estris agrícoles creats a l'època ibèrica han arribat pràcticament inalterats als nostres dies, com és el cas de l'aixada. Mitjançant l'estudi d'aquest instrumental es pot veure el tipus d'agricultura que practicaven (22). Es tracta d'una agricultura relativament avançada -pel coneixement de l'arada i la utilització del regadiu-, encaminada bàsicament al secà (cereals, vinya, lli, espart, etc.) i en menor proporció a l'horta. Les collites eren emmagatzemades dins de les sitges; el gran nombre que n'ha aparegut fa suposar una producció excedentària de gra.

La troballa més freqüent a tots els poblats ibèrics és la ceràmica feta a torn, ara ja fabricada a la pròpia àrea laietana. Durant aquest període supera quantitativament la feta a mà. L'únic centre terrisser ibèric, del qual s'han localitzat els forns, que es coneix al Maresme és el de la Riera de Sant Simó, prop de Mataró (23). Recentment se n'ha identificat un altre a Can Vilà (Premià de Dalt), si bé en aquest cas no s'ha localitzat cap forn (24). El moment en què iniciaren la seva producció tots dos centres està mal datat. És possible que només estiguessin actius durant el període ibèric final, és a dir, durant l'etapa de la romanització.

Un dels avenços culturals importants del període fou, sens dubte, l'aparició i difusió de l'escriptura. El Maresme es troba dins de l'àrea on s'utilitzà la "variant llevantina" de l'escriptura ibèrica. Aquesta àrea va des de la part meridional dels Països Catalans fins al Llenguadoc. La

variant llevantina es composava de 28 signes i s'escriu d'esquerra a dreta. Com tota l'escriptura ibèrica és de caràcter semisil·làbic, és a dir, hi havien signes alfabètics i signes sil·làbics. S'escriu sobre plaquetes de plom i de bronze, pedra i ceràmica, i potser també sobre algun material perible (fang?, fusta encerada?) que no ha arribat fins als nostres dies.

L'escriptura ibèrica no fou patrimoni d'una classe social determinada, ja que el seu coneixement sembla estar bastant estès; sembla que va tenir un caràcter eminentment pràctic (25). A part d'alguns textos que han estat interpretats com a rituals, commemoratius o legals, dins del conjunt conservat hi predominen les anotacions de tipus comercial, les mesures, els senyals de propietat i els topònims.

Les mostres més antigues d'escriptura ibèrica al Maresme no poden remuntar-se més enllà del s. IV a. C. Els textos es limiten a inscripcions curtes fetes sobre ceràmica o sobre algun element que deuria ser apreciat, com és el cas d'una fusaiola exhumada dins una de les sitges del grup de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar) (26).

Dins de l'àmbit laietà, però fora de la comarca, han aparegut alguns textos més llargs. D'aquesta mena és l'estela de Santa Perpètua de Mogoda (27), i el plom exhumat recentment al poblat de la Peña del Moro (Sant Just Desvern) (28).

El principal problema que planteja l'escriptura ibèrica és que malgrat poder-se llegir bé, els textos no s'entenen perquè es desconeix la llengua, és a dir, el problema més que de comprensió del significat dels signes és purament d'ordre lingüístic. S'ha de tenir en compte que l'ibèric és una llengua d'arrel molt antiga que fa pràcticament dos mil anys que va deixar-se de parlar. Si bé té alguns trets comuns amb el basc, tots els intents de traducció que s'han fet en aquest sentit han fracassat. A hores d'ara sembla que l'única solució seria la troballa d'un text bilingüe (en ibèric i alguna altra llengua antiga ben coneguda) suficientment llarg que permetés el seu desciframent.

Correspon a aquest període l'arribada a la nostra contrada de les primeres monedes. Mostra d'això són el tresoret de monedes emporitanes d'argent, del s. III a. C., trobades al poblat de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) i les monedes més antigues trobades a Burriac, les quals creiem que s'han de relacionar amb la II Guerra Púnica. En aquest darrer cas ens referim en concret a un triens romà de bronze del 225-217 a. C. i a un bronze de Cartago de finals del s. III a. C. (29).

Arribats a aquest punt voldríem ara centrar el tema en el cas concret de la vall de Cabrera de Mar, ja que aquesta àrea ens pot servir com un típic exemple d'ocupació racional d'un territori

durant el període ibèric ple. D'aquesta època coneixem un nucli principal -el poblat ibèric de Burriac-, edificat en el vessant de migdia de la muntanya de Burriac en el mateix lloc on en el període precedent hi vivia una població en cabanes, i diversos assentaments dispersos, sobre tot en el proper Turó dels Dos Pins i, presumiblement, també a la zona pròxima a Can Miralles-Can Modolell. La funcionalitat d'aquests assentaments, tal com hem dit abans, seria la de centres d'explotació agrícola que dependrien del nucli principal. Tots aquests assentaments es troben en zones molt aptes per a l'agricultura, essent freqüent la troballa de sitges a la seva rodalia, com és el cas de la quinzena aparegudes prop de les masies Miralles i Modolell (30). Desconeixem l'extensió d'aquest centres i si estaven fortificats o no, el que sí que sabem és que no disposaven de comunicació visual directa amb cap altre poblat que no fos el de Burriac.

Sembla que a partir del s. IV a. C. l'antic assentament ibèric de Burriac esdevingué un poblat important. Sens dubte la seva privilegiada situació geogràfica deuria jugar un paper de primer ordre en aquest sentit. A part d'estar molt a prop de llocs rics en aigua (hi ha diversos manants i fonts a la seva rodalia), la muntanya és visible des d'una gran part del Maresme i, fins i tot, de l'interior (Pàrpers, El Far, El Montseny, etc.). Des del mar la silueta cònica de la muntanya destaca entre el conjunt d'elevacions de la rodalia i era fàcil d'identificar com a punt de referència per al comerç que es feia per via marítima. Des del cim de Burriac (401 m. alt.) són visibles altres assentaments ibèrics -entre ells el poblat del Turó del Vent o del Far (Llinars del Vallès), el de Cèllec (Òrrius), el de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), i fins i tot, el de Montjuïc (Barcelona)- i és possible el control visual directe de la zona costanera compresa entre Caldes d'Estrac i Vilassar de Mar. Molt a prop del Turó de Burriac, tancant la vall de Cabrera de Mar per ponent, hi ha el Montcabrer (312 m. alt.), des del qual es podia controlar tota la franja costanera fins Barcelona. Un altre dels factors a tenir en compte és que el poblat estava relativament ben comunicat amb el Vallès pels passos naturals del Corredor, Cèllec i collada de Pàrpers.

Durant aquesta etapa el control del poblat de Burriac no es limitaria només als assentaments dispersos de la vall de Cabrera de Mar, sinó que possiblement abastaria un territori més ampli.

Aquesta àrea d'influència podria arribar fins al Corredor, si s'accepta la hipòtesi que el polèmic poblat del Turó del Vent estés estretament relacionat amb Burriac. Diem polèmic perquè les excavacions realitzades l'any 1984 (31) han demostrat que més que d'un poblat es tracta d'un gran centre d'emmagatzematge de productes agrícoles (han aparegut més d'un centenar de sitges), protegit mitjançant un sistema defensiu

bastit a finals del segle IV a.C., i amb una cisterna de dimensions extraordinàries excavada al granit, situada a la part central del "poblat". Hi ha restes d'habitacions al vessant de migdia, si bé hem de dir que el sector destinat a habitatges és molt petit si el comparem amb l'extensió total del jaciment i amb la superfície destinada a camp de sitges. Sembla raonable pensar, doncs, que el control d'aquest centre s'exerciria des d'un poblat important. La comunicació visual amb Burriac és perfecta, de fet l'entrada del jaciment ibèric del Turó del Vent està orientada cap a Burriac, i a més a més ambdós estan molt ben comunicats per via terrestre mitjançant la Riera d'Argentona, que neix sota mateix del Turó del Vent.

Tot i que hi ha restes anteriors d'edificacions en pedra, la veritable planificació urbanística del poblat de Burriac no es realitzaria fins els últims decennis del s. IV a.C., moment en què es construí un recinte fortificat amb un impressionant sistema defensiu, del qual fins ara s'han exhumat un tram de muralla amb una torre en el sector occidental i dos trams convergents de muralla, que amb remodelacions posteriors emmarquen una entrada, en el sector meridional. Possiblement també corresponen a aquesta època les parts més antigues del conegut tram de muralla d'uns 300 m de longitud, amb cinc torres, del sector oriental. Quant a la cronologia de les torres d'aquest últim tram, hem de dir que encara no s'ha pogut establir amb precisió; és possible que com a mínim algunes siguin d'un moment posterior a la construcció del tram. La part més alta de la muntanya segurament no estava fortificada perquè l'accidentació del terreny no ho fa necessari. En el cim hi deuria existir alguna estructura arquitectònica per als encarregats de la vigilància i del sistema de senyalització òptica amb la resta de poblats ibèrics de la zona.

A aquesta fase correspon també la construcció de la majoria d'habitacions que s'han trobat al dessota de les del període de la romanització, així com la construcció de l'anomenat "edifici públic" (32). Aquest era un edifici excepcional per les seves mides i estructura -no és gens freqüent la troballa d'edificis d'aquestes característiques en els poblats ibèrics-: al seu interior aparegué una banqueteta tallada a la roca, una llar central amb un llit de ceràmica i dues petxines al mig, i dues bases de columna de pedra al bell mig de l'estança. Es tractava molt possiblement d'un lloc de culte i de reunió on es realitzarien ofrenes i sacrificis. Té uns certs paral·lels amb temples arcaics grecs dedicats a la "tríada apol·línica" (33).

Corresponen al període ibèric ple les dues necròpolis conegudes de la vall de Cabrera de Mar: la de Can Rodon de l'Hort i la del Turó dels Dos Pins. Malauradament encara no s'han pogut

localitzar els llocs d'enterrament del període ibèric antic (s. VI-V a.C.) ni els del període ibèric final (s. II-I a.C.), un dels moments més àlgids de la història de Burriac.

La importància d'aquestes dues necròpolis rau en el fet que són les úniques a tot Catalunya que documenten el món funerari ibèric del s. III a.C.

La necròpolis de Can Rodon de l'Hort, dins del poble de Cabrera de Mar, fou descoberta l'any 1881 però no fou fins el 1968 que s'hi realitzaren excavacions científiques (34), mercès a les quals es varen poder estudiar quatre tombes que aparegueren intactes.

L'any 1986 es realitzà el descobriment d'una segona necròpolis a la part baixa del Turó dels Dos Pins, aproximadament a mig quilòmetre de la primera, de la qual s'han excavat gairebé un centenar de tombes.

Ambdós cementiris estigueren en ús durant el s. III a.C. i els primers anys del s. II a.C., si bé en el cas de Can Rodon de l'Hort és possible que el seu moment inicial s'hagi de remuntar a la segona meitat del s. IV a.C.

El ritual funerari emprat a les dues necròpolis consistia en la incineració del cadàver vestit; després es col·locaven les restes de la incineració dintre d'un vas ceràmic -normalment una àmfora-, prèvia tria i neteja dels ossos que no s'havien acabat de cremar; finalment es dipositaven dues àmfores, una d'elles era l'urna cinerària i l'altra sembla que contenia alguna mena de líquid, dintre d'un clot d'aproximadament un metre de fondària i fons aplanat, juntament amb plats i gerres d'ús quotidià i altres que normalment sols es troben en enterraments. També es dipositaven dins de la tomba determinades restes d'animals (s'ha comprovat la presència de be, cabra, porc, conill i perdiu), elements de tipus simbòlic (ous de gallinàcia) i també objectes d'ús personal (tals com l'armament -prèviament inutilitzat-, joguines, objectes d'ornament, etc.). Fet això es tapava el clot i es segellava la tomba, bé amb un amuntament de pedres, bé amb una gran llosa.

De les quatre tombes trobades a la necròpolis de Can Rodon de l'Hort durant l'excavació de 1968, dues pertanyien a guerrers armats amb espasa, llança i escut i contenien les restes d'una segona incineració. A més de les armes s'hi van enterrar gran nombre de vasos ceràmics. Les altres dues tombes oferiren un aixovar molt més pobre, sense vaixel·la d'importació de luxe ni armes.

Quant a les tombes de la necròpolis del Turó dels Dos Pins, la característica principal que presenten és la proximitat entre elles, a diferència de l'altra necròpolis. Malgrat el gran nombre de tombes localitzades només se n'ha trobat una de sencera, la resta estaven totes escapçades quan no malmeses totalment. La proximitat d'un torrent,

el terreny, que havia estat intensament conreat, i les activitats clandestines dels furtius (veritables descobridors de la necròpolis) són els motius que ho expliquen. Nogensmenys, l'única tomba sencera exhumada ha representat una troballa excepcional, sense cap paral·lelisme a Catalunya, ja que a dins hi aparegueren les restes de set incineracions amb un ric aixovar funerari format per més de vuitanta peces (35).

Les diferències observades en les tombes de Cabrera de Mar, unes més riques que altres, constitueixen un indicatiu de la diferenciació social de la societat ibèrica d'aquells moments. Aquesta diferenciació no es podria establir si tan sols es consideressin els habitatges, car tots presenten unes característiques semblants.

EL PERÍODE IBÈRIC FINAL AL MARESME (c.200 a.C.-canvi d'era).

Els exèrcits romans entraren en contacte amb els pobles ibèrics amb motiu dels esdeveniments que tingueren lloc cap a finals del s. III a.C. La historiografia coneix aquests fets com "la Guerra Púnica" i constitueixen la culminació de tota una sèrie de conflictes que enfrontaren les dues grans potències d'aquell moment, -Roma i Cartago-, durant el s. III a.C., pel control de la Mediterrània occidental.

Tot el procés evolutiu de la civilització ibèrica del període precedent s'estroncà, ja que pràcticament la totalitat de les tribus ibèriques es veieren implicades en el conflicte. La política d'aliances diverses que mantingueren pot ser el reflex d'antics antagonismes entre elles. Així, els pobles de la costa demostraren gairebé sempre una política filoromana, a l'igual que les colònies gregues d'Empúries i de Roses, aliades de Roma. En canvi, els pobles de l'interior de Catalunya, encapçalats per cabdills militars ilergetes (les fonts d'autors clàssics esmenten alguns noms: Indibil, Mandoni, i també l'usetà Amusic), foren aliats normalment dels cartaginesos. Tots aquests grups de l'interior -ilergetes, usetans, lacetans, etc.- sembla que en aquests moments es trobaven dins d'un procés d'expansió territorial i estaven desenvolupant règims propers a les formes monàrquiques.

Amb el final de les lluites a la Península (206 a.C.), l'ocupació romana dels territoris dels pobles ibèrics es convertí en permanent, i no es respectaren, pel que sembla, els pactes segellats amb els indígenes. S'inicià així una nova etapa per a tots aquests pobles en la qual perderen la seva independència i caieren sota el domini polític de Roma.

Els abusos i l'explotació sistemàtica d'homes i recursos naturals propiciaren ben aviat -197 a.C.- una revolta espontània, inconnexa i desorganitzada que es generalitzà a tot el territori

ibèric, des del Principat fins a la Turdetània (Andalusia). Cal assenyalar que els ibers no disposaren mai d'un comandament militar únic. Tot i això la situació es mantingué inestable durant dos anys i els exèrcits romans hagueren de retirar-se als seus quarters. L'any 195 a.C. el Senat romà, assabentat de les desfetes militars a la Península, decidí enviar nous contingents armats sota el comandament del general Marc Porci Cató, nomenat cònsol aquell mateix any. Aquest, després de diverses campanyes, aixafà brutalment la sublevació ibèrica. La repressió que succeí a aquests fets degué ésser duríssima car no tenim cap notícia, amb l'excepció d'algun fet puntual, de posteriors revoltes a l'àrea ibèrica mediterrània.

D'aquesta manera s'inicià una nova etapa, coneguda com la de la "romanització", que caracteritzà el s. II a.C. i sobre tot el s. I a.C. Hom ha definit la romanització com l'assimilació de la manera de viure, dels costums, de la llengua i de la cultura romanes per part de la societat ibèrica després d'haver-se consolidat la conquesta militar romana. Fou certament un procés lent però alhora irreversible.

Tots aquests trasbalsos, així com la política que seguiren els romans durant el s. II a.C., provocaren el trencament de les pautes econòmiques dels pobles ibèrics i l'abandonament de poblats. Altres, en canvi, experimentaren al llarg d'aquest segle un creixement demogràfic considerable.

Pel que fa a l'àmbit territorial comprès entre el riu Besòs i la Tordera, durant la primera meitat del s. II a.C. s'abandonà el jaciment ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès) (36). En un moment encara no massa ben determinat del segle II a.C. sembla que s'abandonà el poblament de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt). En el cas d'aquest poblament és possible que l'abandonament no fos total ja que han aparegut alguns materials clarament datables en el segle I a.C. (37). L'absència d'aquests materials en un context estratigràfic fiable no permet assegurar-ho.

Ja cap a finals de segle cal situar l'abandonament del Turó d'en Boscà (Badalona) (38), Puig Castell (Sant Cebrià de Vallalta), Castellruf (Martorelles) (39) i Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) (40). Aquests dos últims semblen experimentar durant el s. II un moment àlgid, a l'igual que els poblats de Montpalau (Pineda de Mar), Torre dels Encantats (Arenys de Mar) i, sobre tot, Burriac, els quals no foren abandonats definitivament fins mitjan s. I a.C.

El jaciment ibèric més ben conegut de tots els que arriben al s. I a.C. és el de Burriac. Les dades que tenim dels altres (Puig Castell, Torre dels Encantats, Montpalau) són francament pobres. Per tant, haurem de centrar necessàriament aquesta part, dedicada al període ibèric

final al Maresme, en aquest jaciment, el qual ofereix unes característiques úniques per entendre tot el període.

Després d'una etapa que comprèn el final del s. III i els primers decennis del s. II a.C., que es caracteritzà per l'abandonament de tots els assentaments dispersos, camps de sitges i llocs d'enterrament de la vall de Cabrera de Mar situats fora del recinte ocupat pel poblat, Burriac entrà en una fase una mica fosca de la seva història -els anys immediatament posteriors a la repressió catoniana del 195 a.C., que esperem que nous estudis i investigacions podran aclarir-. Ara bé, el fenomen que pot deduir-se de la situació descrita és que en aquests moments s'està produint un reagrupament de la població dispersa de la vall de Cabrera de Mar, i possiblement d'altres poblats propers ja abandonats, vers el poblat ibèric de Burriac (41).

Quant al sistema defensiu de Burriac, no sabem si afectat o no per l'ordre de desmantellament de les fortificacions ibèriques al nord de l'Ebre dictada per Cató, podem suposar que, ja sense massa utilitat després de la consolidació del domini romà, s'aniria degradant per si mateix al llarg dels segles II-I a.C. Algunes parts del recinte, com és el cas de la torre de ponent, es mantingueren en ús fins l'abandonament del poblat. En altres, com és el cas del tram meridional, es realitzaren remodelacions, sembla que en el s. II a.C., bastint-s'hi una entrada que fou emprada fins els darrers moments del poblat (42).

A partir aproximadament de mitjans del s. II a.C., s'observa en el poblat una gran activitat; es realitzà una remodelació total del seu urbanisme, es construïren cases i carrers nous i s'ocuparen zones fins aquells moment no habitades. S'inicià llavors el moment més àlgid de la història del poblat. Fou aquesta l'època de la seva màxima expansió demogràfica i urbanística. No deixa de sorprendre als arqueòlegs la importància i magnitud que assolí el poblat ibèric de Burriac durant la 2a. meitat del s. II a.C. La seva extensió de gairebé 10 hectàrees el converteix en un dels més grans de tot el Principat.

La major part de les troballes i de les habitacions excavades fins ara a Burriac corresponen al període ibèric final (43). Tanmateix, és d'aquesta època la construcció d'un edifici destinat a l'emmagatzematge de productes dins de dòlies o atuells similars (44) i la utilització d'un gran dipòsit tallat al sauló, descobert durant l'excavació de 1983, possiblement emprat com a cisterna per a l'abastament d'aigua potable al poblat (45).

El fet que forces d'ocupació, com eren els exèrcits romans, toleressin reagrupaments importants de la població indígena pot semblar contradictori. Per intentar explicar aquesta aparent contradicció voldríem plantejar, a manera

d'hipòtesi, les següents consideracions:

- a) La concentració de la població ibèrica del país, un cop passats els primers anys de l'ocupació militar i de la posterior repressió, estaria directament relacionada amb la política romana del s. II a.C., en un país que encara no controlaven massa. Aquest reagrupament es realitzaria en una sèrie de llocs concrets, que reunissin un determinat tipus de condicions tals com: no haver-se mostrat excessivament hostils envers Roma i trobar-se ubicats en llocs estratègics aptes per iniciar una explotació posterior del territori. Tanmateix, d'aquesta manera s'evitaria la dispersió del poblament i s'obtindria un millor control de la població del país.
- b) Aquests nuclis actuarien de focus de romanització de la contrada, fins que no es fundessin veritables centres urbans romans. Alguns d'aquests poblats, potser els més importants, actuarien alhora de centres redistribuïdors de les mercaderies romanes dintre del seu territori d'influència.

La formulació d'aquestes consideracions té el seu fonament en tota una sèrie d'indicis observats a Burriac:

- El poblat no sembla haver participat massa intensament en fets bèl·lics relacionats amb la II Guerra Púnica o amb la revolta del 197 a.C. Si més no, no han aparegut en les excavacions estrats d'incendi o d'enrunament d'aquesta època.
- Aquest poblat estava prop d'una zona idònia (la plana litoral del Maresme) per ser intensament explotada econòmicament, tal com succeí i està plenament constatat a partir del s. I a.C.
- L'augment demogràfic i l'expansió urbanística del poblat durant el s. II a.C. és inqüestionable. També ho és l'abandonament dels camps de sitges, llocs d'enterrament i assentaments dispersos de la vall de Cabrera de Mar entre finals del s. III i les primeres dècades del s. II a.C.
- La funció de Burriac com a focus de romanització de la contrada sembla evident si es té en compte l'alt grau de romanització que assolí el poblat durant la 2a. meitat del s. II a.C. així com la no existència de cap centre urbà romà a la Laietània durant aquell segle. Aquest grau de romanització el palesen l'increment progressiu de l'ús de la moneda, la cobertura de les cases amb el sistema de "tegulae", la utilització de vaixel·la de taula itàlica (ceràmica campaniana dels tipus A i B i vasets de parets fines), i l'emmagatzematge de productes en dòlies.
- L'abandonament de tots els assentaments dispersos i sitges de la vall de Cabrera de Mar, així com d'altres assentaments "associats",

com podria ser el cas del del Turó del Vent, implica una certa disminució de la capacitat productiva -sobretot agrícola- del poblat ibèric de Burriac. És curiós en aquest sentit que les sitges de la darrera etapa de la cultura ibèrica a la vall de Cabrera de Mar s'han localitzat gairebé sempre dins del poblat ibèric de Burriac, formant part d'habitatsges o clarament relacionades amb ells. És molt possible que llavors tinguessin una funció diferent a la que havien tingut les sitges ubicades en zones externes al recinte emmurallat, normalment agrupades i amortitzades molt abans. Més que de graners comunitaris, les sitges durant aquesta última etapa, esdevindrien petits magatzems particulars on es guardaria gra i queviures, i també determinats productes -com l'oli i el vi- dins d'envasos amfòrics o de dòlies. És a dir, més que res, servirien de rebost. La seva amortització -en ple s. I a.C.- estaria relacionada amb l'abandonament dels habitatges dels quals formaven part (46).

- L'auge observat en aquest poblat durant la 2a. meitat del s. II a.C. només tindria explicació si s'admet un canvi en la funció econòmica de l'assentament. Aquest canvi de funció pensem que s'ha d'enfocar en el sentit que el Burriac del període ibèric final hauria deixat de ser el centre agrícola i ramader del període precedent, que fonamentava la seva riquesa i els seus intercanvis en l'excedent d'aquests productes, i s'hauria convertit en un centre redistribuidor de les mercaderies romanes que arribaven al litoral del Maresme. L'ampli moviment comercial que es desprèn de l'estudi dels envasos amfòrics foranis pot, ben bé, ser interpretat en aquest sentit.

Si és certa la hipòtesi que es proposa, el reagrupament de la població de la zona en el nucli de la muntanya de Burriac no seria un fenomen espontani sinó que estaria potenciat per la mateixa administració romana. És possible que la concessió d'un tracte tributari especial, així com el permís per encunyar moneda pròpia, en fossin factors estimulants.

És precisament durant el període ibèric final quan es produeixen les primeres encunyacions de monedes fetes al Maresme; es tracta de monedes ibèriques de bronze fetes sota patró romà. L'única seca que encunyà al Maresme fou la d'"ILTURO".

L. Villaronga (47) ha identificat fins a cinc emissions diferents d'aquesta seca, activa durant el s. II a.C. i el primer quart del s. I a.C. El lloc concret d'emissió d'aquestes monedes ha estat freqüentment identificat amb el poblat ibèric de Burriac, lloc on n'han aparegut en major quantitat, amb un percentatge més alt envers les altres monedes, i l'únic lloc d'importància en condicions d'emetre moneda, si més no en aquests moments,

de tot el Maresme. No sabem però si el nom d'Ilturo (aquest mateix nom llatinitzat passarà a ser el de la ciutat fundada pels romans al pla "ILURO", actualment sota el nucli antic de Mataró) correspon al del poblat de Burriac o bé és el d'un territori més ampli, dins de la demarcació de la Laietània ibèrica.

Una dada important a tenir en compte, durant aquesta última etapa de la cultura ibèrica, és l'increment de l'ús de la moneda (pràcticament no utilitzada pels pobles ibèrics abans del 200 a.C.). Tot i que les operacions de bescanvi -base de l'economia de l'etapa ibèrica plena- no degueren desaparèixer, cal fer notar la progressiva incorporació de la societat ibèrica a una economia de tipus monetari.

Si analitzem la circulació monetària del poblat ibèric de Burriac durant el s. II i primeres dècades del s. I a.C., segons l'estudi fet per C. Martí (48), observarem que aquesta era més aviat de tipus local o regional perquè el 65 % de les monedes corresponen a seques ibèriques de l'àrea catalana. Curiosament la moneda de la seca de "ROMA" només representa el 5% del total (aquest percentatge baix contrasta amb la intensa romanització que s'observa en el jaciment). A part del català destaquen tres mercats: el de l'àrea púnica, confirmat pels envasos amfòrics trobats; el de la vall de l'Ebre; i el del País Valencià. En el poblat també han aparegut monedes de "MASSALIA" (Marsella), d'algunes seques del Llenguadoc i d'Andalusia. Del total de 210 monedes conegudes, 77 (37%) corresponen a la seca "local" d'Ilturo.

La troballa recent de jaciments ibèrics del període ibèric final a la plana litoral del Maresme, com seria el cas de Can Vilà (Premià de Dalt) (49) i Can Bada (Mataró), ha fet plantejar la possibilitat que ja durant el s. II a.C. hi hagueren alguns intents previs per part dels ibers laietans -possiblement a petita escala- d'ocupació i utilització de la plana per a finalitats de tipus industrial o agrícola, amb anterioritat al definitiu condicionament i colonització agrícola que es produí en el s. I a.C. i que fou obra bàsicament de colons itàlics (50). Tots dos jaciments es troben molt a prop d'instal·lacions industrials (Can Vilà era un centre terrisser, i Can Bada es troba només a uns centenars de metres dels forns ibèrics de la Riera de Sant Simó) i alhora en terrenys molt aptes per a l'agricultura.

La situació descrita fins aquí canvià radicalment durant el s. I a.C., moment en què s'accelerà considerablement la romanització definitiva del Maresme com a conseqüència de tota una sèrie d'impulsos nous, que possibilitaren enormement el desenvolupament econòmic de la plana litoral i que provocaren l'abandonament definitiu dels poblats ibèrics, en l'espai d'una o dues generacions, després de gairebé 500 anys d'ocupació d'aquests hàbitats.

Aquests impulsos foren bàsicament tres, tots estretament interrelacionats:

1. La construcció de noves vies de comunicació.
2. La instal·lació de colons itàlics i el condicionament de les terres de la plana litoral, la qual cosa impulsà d'una manera definitiva la colonització agrícola de tota la plana, que fou articulada mitjançant el sistema de "vil·les". És el cas, entre d'altres, de les vil·les del Veïnat del Sant Crist (Cabriels), Paratge de Madà (Argentona), Can Rafart (Mataró) i Can Majoral (Mataró) (51).
3. L'aparició de veritables centres urbans romans. Aquest és el cas de "BAETULO" (Badalona) i "ILURO" (Mataró), ambdós fundats durant la 1a. meitat del s. I. a. C., si bé en el cas d'Iluro la data fundacional encara presenta una certa polèmica. Aquestes dues fundacions foren, a partir de llavors, els centres administratius, polítics i religiosos del territori comprès entre la desembocadura del Besòs i la de la Tordera i controlaren tot el procés de producció rural.

Sobre l'abandonament definitiu del poblat ibèric de Burriac avui disposem, gràcies sobretot a les últimes excavacions, de dades força fiables. Així, sabem que aquest fou voluntari, atès que no s'ha observat cap senyal de violència, incendi o destrucció en estrats d'aquesta època. Sobre aquest punt val la pena assenyalar que quan s'excavà un magatzem de dòlies de l'última etapa del poblat, aquestes no es trobaren perquè havien estat traslladades en abandonar-se l'edifici (52).

Tanmateix sembla clar que l'abandonament no fou sobtat sinó progressiu. Les dades més clares en aquest sentit s'obtingueren l'any 1983, durant l'excavació d'un dipòsit-cisterna de grans dimensions. L'estratigrafia mostrà un nivell inferior que documentava la inutilització de la cisterna, per successives torrentades, a partir aproximadament del 100/90 a.C. Aquesta dada és interessant perquè és un indicatiu que la població de l'assentament ja havia començat a minvar, ja que una construcció important -destinada segurament a l'abastament d'aigua potable al poblat- no fou mai reparada ni tornada a utilitzar. L'abandonament definitiu d'aquesta zona (sector occidental del poblat), i en general de tot el poblat, no s'esdevingué però fins alguns decennis després. En aquest sentit interpretem el nivell superior de la cisterna, el qual documentava que aquesta zona, un cop la cisterna no tenia cap utilitat, fou emprada -fins mitjan s. I a.C.- com un lloc on abocar deixalles.

Una altra dada interessant, quant a l'inici de la davallada demogràfica de Burriac, s'obtingué l'any 1984, quan en realitzar-se l'excavació d'unes habitacions del sector central del poblat es descobrí una sitja relacionada amb un habitatge

que fou abandonat en el primer quart del s. I a.C. En abandonar-se l'edifici la sitja es va tancar sense retirar el que hi havia al seu interior. Dins hi aparegueren, col·locades de cap per avall, disset àmfores -la majoria itàliques- i dues dòlies. En el coll d'una d'aquestes àmfores es conserva una inscripció pintada -"titulus pictus"- amb el nom dels dos còsols romans de l'any 90 a.C. (Publius Rutilus Lupus i Lucius Julius Caesar) (53).

El moment final d'aquest procés progressiu d'abandonament de l'assentament, l'obtenim mitjançant l'estudi de la cronologia dels materials arqueològics més moderns trobats i també mitjançant la constatació de l'absència d'altres materials no presents fins ara al jaciment. El material més modern amb context estratigràfic trobat al poblat ibèric de Burriac és un fragment d'un plat de ceràmica "pre-aretina", datat entre el 50 i el 40 a.C., que s'exhumà l'any 1983 en el nivell superior de la cisterna (54). Una cronologia semblant té una moneda de Massàlia localitzada sobre l'empedrat de la porta meridional, excavada l'any 1984 (55). Igualment, altres materials no tan ben datables, exhumats a diverses habitacions i sitges (56) de l'última etapa del poblat, tenen una cronologia aproximada de mitjan s. I a.C. D'altra banda, l'absència en tot el poblat de ceràmica "sigil·lata aretina" (tipus ceràmic que es troba per primer cop a Empúries entre el 40/30 a.C.) ens fa pensar que cap el 40 a.C. el poblat de Burriac estava ja totalment abandonat.

Certament, la decadència econòmica fou un dels motius que provocaren l'abandonament de Burriac. Ara bé, és interessant constatar que aquesta decadència no es produí fins als darrers anys d'ocupació del poblat, cap a mitjans del s. I a.C., ja que el nivell de vida que hom observa a Burriac durant la 1a. meitat del s. I a.C. és força elevat. Són indicatius en aquest sentit l'abundosa presència de ceràmica fina d'importació en estrats d'aquest moment i el manteniment d'unes importants relacions comercials, que poden deduir-se de les dades que es desprenen de l'estudi de la circulació monetària -a la qual abans ens hem referit- i de les dels envasos amfòrics foranis.

S'ha constatat que el gruix principal d'àmfores correspon a envasos fabricats a les regions italianes de Campània (per al transport de vi) i d'Apúlia/Calàbria (per al transport de vi i oli). A escala menor el tràfic amb el litoral nord-africà i amb Eivissa està també ben documentat: en el poblat s'han trobat àmfores eivissenques, tripolitanes (Líbia) i de la zona de l'estret de Gibraltar, zones on s'envasava dins d'àmfores de tipus púnic oli i salaons de peix. A nivell molt més minoritari també es consumia a Burriac vi grec, envasat en àmfores de l'illa de Cos (57). No sembla, doncs, que un poblat amb aquestes característiques pugui ser considerat "decadent"

a nivell econòmic, almenys fins gairebé mitjan s. I a.C.

L'abandonament del poblat ibèric de Burriac no es degué ni a un fet violent, ni a una imposició dels romans, ni fou el resultat d'una forta crisi econòmica que s'anés arrossegant des de feia temps. Sí que fou un procés lent, però continuat -que ha d'inscriure's en el marc de la romanització intensa de la comarca-que tingué el seu moment inicial en els primers anys del s. I a.C. i culminà cinquanta anys més tard. Respon, més aviat, a un canvi profund de mentalitat de la societat indígena i a una acceptació de la nova realitat que s'anava imposant de manera irreversible -una realitat que tenia uns valors i una cultura diferents on els centres de poder polític, religiós i econòmic, ja no estan a la muntanya, sinó que s'han desplaçat a la plana.

La dinàmica que pot entreveure's dins d'aquest procés per a la major part de la població ibèrica del Maresme -la que vivia encara en els poblats aturonats o prop d'ells- seria la seva incorporació, bé com a artesans o comerciants a la ciutat romana, bé com a pagesos, masovers, o simplement mà d'obra a les vil·les dels colons itàlics de la plana, algunes de les quals foren edificades molt a prop -fins i tot potser en alguns casos a sobre- d'hàbitats dispersos ibèrics de plana anteriors, com seria el cas del jaciment ibèric de Can Bada i la vil·la romana de Ca la Madrona (Mataró). Prevosti (58) assenyala l'existència de 26 hàbitats rurals romans on s'ha trobat ceràmica Campaniana A dels s. II-I a.C. i 34 on s'ha trobat Campaniana B del s. I a.C. Ara bé, si bé aquestes dades semblen força indicatives de la intensitat de la colonització romana agrícola de la plana, poden ser una mica discutibles, ja que a hores d'ara és difícil diferenciar un assentament rural ibèric de plana d'una vil·la romano-republicana (59). El fet inqüestionable és que aquestes vil·les "ibero-romanes" anirien augmentant en nombre mentre que els poblats ibèrics s'anirien despoblant cada cop més.

La conclusió que traiem de tot això és que Burriac i la resta de poblats s'abandonen perquè per una societat ja fortament romanitzada com era la laietana de la 1a. meitat del s. I a.C. (el 40% de la ceràmica trobada a Burriac d'aquesta època és itàlica), no tenia massa sentit el manteniment d'uns assentaments amb alt valor estratègic però amb evidents incomoditats i relativament allunyats de les zones de desenvolupament econòmic. Aquests assentaments tampoc no tindrien raó de ser ni com a focus de romanització ni com a centres productors ni redistribuidors, funcions que realitzarien els establiments rurals i els centres urbans romans.

En el Maresme i en general a totes les zones costaneres del Principat la romanització fou molt intensa. El regnat d'August ha estat considerat

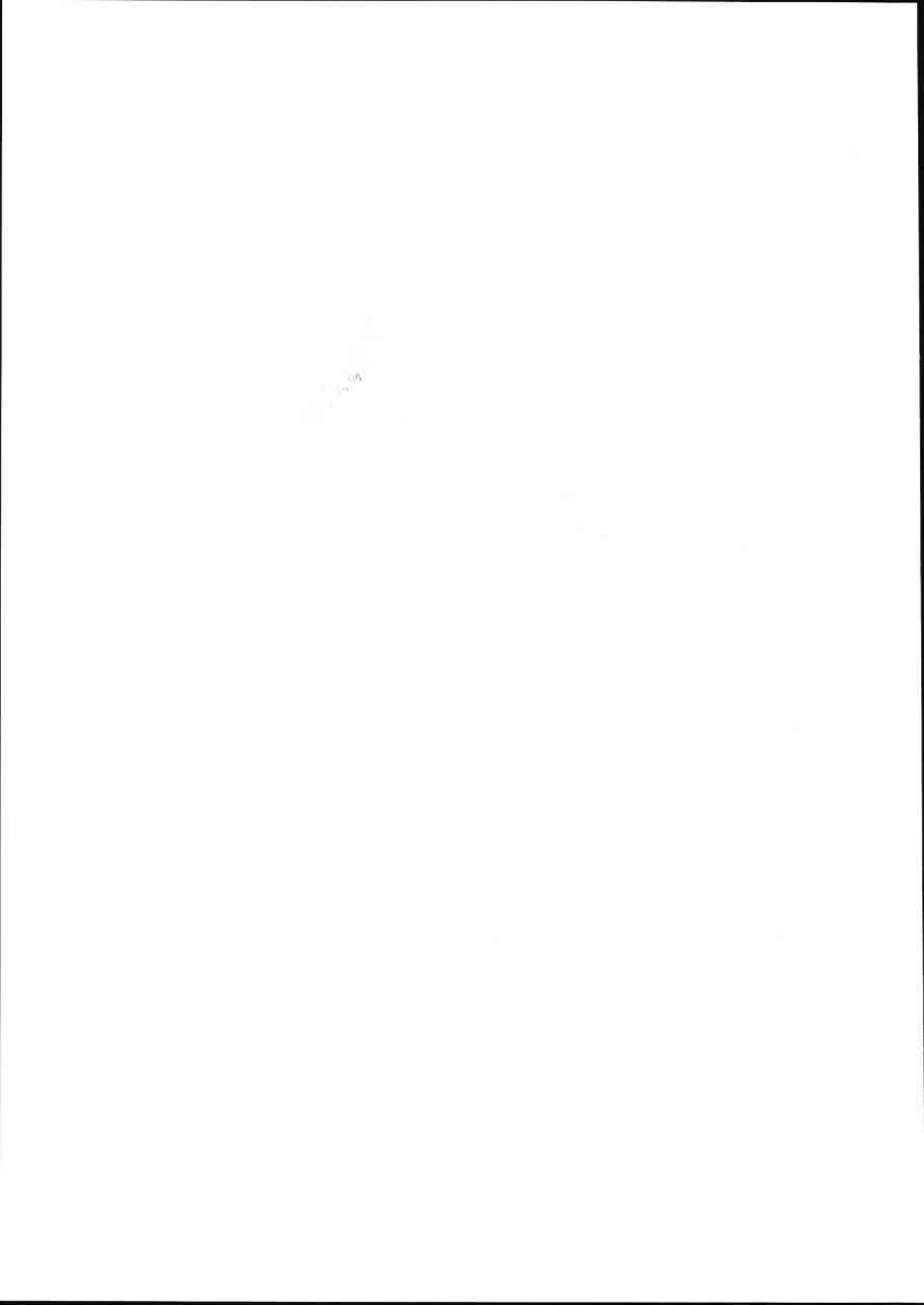
per la majoria d'investigadors com el moment final d'aquest procés iniciat en el s. II a.C. El grau de romanització es fa ben palès en el fet que esborrà de la societat indígena molts dels trets característics del període precedent, perdent-se, fins i tot, la mateixa llengua ibèrica.

Mataró, juny de 1990

NOTES:

- (1) JUNYENT, Emili: *L'aportació continental del Bronze Final*. Història de Catalunya, vol. 1 Ed. Salvat. Pàgs. 120-139. Barcelona, 1979.
- (2) PÉREZ, Jordi: *Els vasos hallstàtics o urnes cineràries d'Argentona*. Laietania núm 2-3. Pàgs. 24-31. Mataró, 1985.
- (3) AUTORS DIVERSOS: *La cultura ibèrica*. L'Arqueologia a Catalunya, avui. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Pàg. 94. Barcelona, 1982.
- (4) PUJOL, Jaume: *La cultura ibèrica al Maresme (I)*. Cingles. Butlletí de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró. Núm. 67. pàg. 206. Mataró, desembre 1988.
- (5) BARBERÀ, Josep i DUPRÉ, Xavier: *Els Laietans, assaig de síntesi*. Fonaments núm 4. Pàg. 33. Barcelona, 1984.
- (6) ÀLVAREZ, J. i CARRASCO, A. *Memoria de las excavaciones realizadas en la Cadira del Bisbe. Campañas 1981-1982*. El Poblat Ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme); història de la investigació i estat de la qüestió. Pàgs. 108-199. Premià de Mar, 1987.
- (7) PUJOL, Jaume: *La cultura ibèrica ...* op. cit. nota 4. Pàg. 208.
- (8) PUJOL, Jaume: *La cultura ibèrica ...* op. cit. nota 4. Pàg. 208.
- (9) BARBERÀ, Josep i PASCUAL, Ricard: *Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar)*. Ampurias núm 41-42 pàgs. 211-212. Barcelona, 1979-80.
- (10) BENITO, Núria; BURJACHS, Francesc; ESPADALER, M. del Mar; DEFAUS, Josep M.; MOLINA Mercè: *Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques*. Tribuna d'Arqueologia 1984-1985. Pàg. 19. Barcelona, 1986.
- (11) ROUILLARD, Pierre: *Le céramique grecque de Burriac (Cabrera de Mar) conservée au Musée de Mataró*. Laietania núm 1, pàgs. 7-14. Mataró, 1981.
- (12) SANMARTÍ, Enric; BARBERÀ, Josep; COSTA, Felip; GARCIA, Pere: *Les troballes funeràries d'època ibèrica arcaica de la Granja Solei, (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental)*. Monografies, LXVI. Diputació de Barcelona. Institut de Prehistòria i Arqueologia. També Ampurias núm 44, pàgs. 71-103. Barcelona, 1982.
- (13) SANMARTÍ, BARBERÀ, COSTA i GARCIA: *Les troballes funeràries ...* op. cit. nota 12. Pàgs. 96-99.
- (14) BARBERÀ, Josep i SANMARTÍ, Enric: *Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro. San Just Desvern. 1974-1975-1977-1981*. Monografies Arqueològiques núm 1. Diputació de Barcelona. Institut de Prehistòria i Arqueologia. Pàg. 31. Barcelona, 1982.
- (15) BARBERÀ i DUPRÉ: *Els Laietans, assaig de ...* op. cit. nota 5. Pàgs. 40 i 73.
- (16) GASULL, P.; BLANCH, R. M.; GONZÁLEZ, A.; LORÉNCIO, C.; MAYORAL, F.; XANDRI, J.; YLL, E.: *Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castellruf (Martorelles, Vallès Oriental)*. Tribuna d'Arqueologia 1984-1985. Pàgs. 54-55. Barcelona, 1986.
- (17) JUNYENT, E. i BALDELLOU, V.: *Una vivienda ibèrica de Mas Bosca*. Publicaciones Eventuales núm 21. Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1972.
- (18) BARBERÀ i DUPRÉ: *Els Laietans, assaig de ...* op. cit. nota 5. Pàgs 47-48.
- (19) BENITO, BURJACHS, ESPADALER, DEFAUS i MOLINA: *Les excavacions al poblat ibèric ...* op. cit. nota 10. Pàg. 20.
- (20) PUJOL, Jaume i GARCIA, Joaquim: *El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme)*.

- Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblat ibèric de Burriac". *Laietania* núm 2-3, pàgs. 96-97 i 100. Mataró, 1985.
- (21) SANMARTÍ, Enric: "La societat i l'economia dels ibers". *L'Avenç* núm 16. Pàg. 22. Barcelona, 1979.
- (22) SANAHUJA, M. Encarna: "Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época ibero-romana en Catalunya". *Pyrenae* núm 7, pàgs. 61 a 110. Barcelona, 1971.
- (23) PONS, Esther: "Acerca de unos hornos ibéricos en la Riera de Sant Simó (Mataró)". *Laietania* núm 2-3, pàgs. 185-200. Mataró, 1985.
- RIBAS, Marià: "Un taller d'àmfores a Mataró". *Pyrenae* núms. 19-20. Pàgs. 281-285. Barcelona, 1983-84.
- (24) COLL, Ramon: "El Poblat Ibèric de La Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió". Pàg. 245. Premià de Mar, 1987.
- (25) BARBERÀ i DUPRÉ: "Els laietans, assaig de ..." op. cit. nota 5. Pàg. 51.
- (26) PUJOL i GARCIA: "El grup de sitges..." op. cit. nota 20. Pàgs 105 i 112.
- (27) BARBERÀ i DUPRÉ: "Els laietans, assaig de ..." op. cit. nota 5. Pàg. 52.
- (28) BARBERÀ i SANMARTÍ: "Excavacions al poblat ..." op. cit. nota 14. Pàgs. 29-30 i 118.
- (29) MARTÍ, Carles: "La circulació monetària del poblat ibèric de Burriac i el seu hinterland a la llum de les últimes troballes de la campanya d'excavacions de 1983". *Laietania* núm 2-3, pàg. 172. Mataró, 1985.
- (30) PUJOL i GARCIA: "El grup de sitges ...". op. cit. nota 20. Pàgs. 46 a 145.
- (31) BOSCH, J.; ENRICH, R.; LLORENS, J.M.; MATARÓ, M.; PÀMIES, A.; PARDO, J.; RUEDA, J.M.; SERRAT, I: "Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental)". *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985. Pàgs. 121-132. Barcelona, 1986.
- (32) BARBERÀ i PASCUAL: "Burriac, un yacimiento protohistórico ..." op. cit. nota 9. Pàgs. 209-222.
- (33) BARBERÀ, Josep: "Un paral·lel remot de l'edifici públic de Burriac (Cabrera de Mar)". *Laietania* núm 2-3, pàgs. 146-151. Mataró, 1985.
- (34) BARBERÀ, Josep: "La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna)". *Ampurias* XXX. Pàgs. 97-150. Barcelona, 1968.
- BARBERÀ, Josep: "La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-69)". *Ampurias* núm 31-32, pàgs. 169-189. Barcelona, 1969-70.
- (35) Agraïm al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'haver-nos deixat consultar la Memòria inèdita de Joaquim GARCIA i ROSELLÓ: "Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència efectuades a la necròpolis laietana del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar, El Maresme). Campanya de gener-març de 1987", així com a l'autor de la mateixa tots els aclariments i facilitats que ens ha donat al respecte.
- (36) BOSCH, ENRICH, LLORENS, MATARÓ, PÀMIES, PARDO, RUEDA i SERRAT: "Resultats de les excavacions arqueològiques ..." op. cit. nota 31. Pàgs. 125-126.
- (37) COLL, Ramon: "El Poblat Ibèric de La" op. cit. nota 24. Pàg. 255.
- (38) És possible que aquest poblat arribi a començaments del s. I a.C. Agraïm aquesta informació a Dolors Zamora, qui en aquests moments està realitzant l'estudi de la ceràmica de vernís negre d'aquest jaciment.
- (39) GASULL, BLANCH, GONZÁLEZ, LORÉNCIO, MAYORAL, XANDRI I YLL: "Resultat de les excavacions arqueològiques ..." op. cit. nota 16. Pàg. 61.
- (40) BARBERÀ i DUPRÉ: "Els Laietans, assaig de ..." op. cit. nota 5. Pàg. 65.
- (41) PUJOL i GARCIA: "El grup de sitges ..." op. cit. nota 20. Pàgs. 140-141.
- (42) GARCIA, Joaquim; MIRÓ, Jordi; PUJOL, Jaume: "La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)". En premsa.
- (43) RIBAS, Marià: "Els orígens de Mataró". Premi Iluro 1963. Pàgs. 51-69. Mataró, 1964.
- RIBAS, M. i LLADÓ, J.: "Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac (Cabrera de Mar)". *Pyrenae* núm 13-14. Pàgs. 153-180. Barcelona, 1978.
- (44) BARBERÀ i PASCUAL: "Burriac, un yacimiento protohistórico ..." op. cit. nota 9. Pàgs. 226-236.
- (45) MIRÓ, Jordi; PUJOL, Jaume; GARCIA, Joaquim: "El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I a.C.)". *Laietania* núm 4. Mataró, 1988.
- (46) BANÚS, Joan: "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme): les sitges núms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat". *Laietania* núm 6. Agraïm a aquest autor el haver-nos deixat consultar el seu treball.
- (47) VILLARONGA, Leandre: "Les seques ibèriques catalanes". *Fonaments* núm 3. Pàgs. 172-174. Barcelona, 1982.
- (48) MARTÍ, Carles: "La circulació monetària ..." op. cit. nota 29. Pàg. 178.
- (49) COLL, Ramon: "El Poblat Ibèric de La" op. cit. nota 24. Pàgs. 245, 253 i 257.
- (50) GARCIA, Joaquim i PUJOL, Jaume: "Can Bada, un jaciment ibèric de plana (Mataró, El Maresme)". En preparació.
- (51) CERDA, Josep Antoni i GARCIA, Joaquim: "Proposta per una metodologia d'estudi de la romanització d'un territori: el territori d'Iluro". Comunicacions presentades a la III Sessió d'Estudis Mataronins-1986. Museu Arxiu de Santa Maria. Pàgs 7-15. Mataró, 1987.
- (52) BARBERÀ i PASCUAL: "Burriac, un yacimiento protohistórico ..." op. cit. nota 9. Pàg. 233.
- (53) BENITO, BURJACHS, ESPADALER, DEFAUS i MOLINA: "Les excavacions al poblat ..." op. cit. nota 10. Pàgs. 21-22.
- MIRÓ, Jordi: "Une inscription peinte avec date consulaire sur une amphore Dressel 1 B de l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelone)". *Documents d'Archéologie Méridionale*, 9, 1986.
- (54) MIRÓ, PUJOL i GARCIA: "El dipòsit del sector occidental ..." op. cit. nota 45. Pàg. 104.
- (55) GARCIA, MIRÓ i PUJOL: "La porta meridional ..." op. cit. nota 42.
- (56) BANÚS, Joan: "Les sitges del poblat ibèric ..." op. cit. nota 46.
- (57) MIRÓ, PUJOL i GARCIA: "El dipòsit del sector occidental ..." op. cit. nota 45. Pàg. 115.
- (58) PREVOSTI, Marta: "Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Iluro". Premi Iluro 1980. Pàgs. 548-549 i 552. Mataró, 1981.
- (59) GARCIA, Joaquim: "La romanització en el territori d'Iluro (I)". *Cingles*. Butlletí de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, núm. 71. Pàg. 295. Mataró, juny 1990.

NOVES APROXIMACIONS A L'ESTUDI DEL TURÓ DE MONTGAT (EL MARESME) (*)

Albert FREIXA i FOZ
Jordi JUAN i TRESSERRAS
Vicenç MORENO i PASTOR
M. Victòria OCAÑA i DÍAZ
Fixana SALA i SELLÉS

I - EL TURÓ DEL MONTGAT I L'ENTORN GEOGRÀFIC

El Turó de Montgat està situat en el terme municipal de Montgat, a 12 Km de Barcelona, seguint el trajecte de la via fèrria, de Barcelona a Maçanet de la Selva, per Mataró. Les seves coordenades són 5° 57' 56" long. i 41° 27' 55" lat., segons el mapa UTM de la Corporació Metropolitana de Barcelona (Fig. 1).

La Carretera N-II, sobre l'antic Camí Real o Camí de França, el travessa deixant al mig una gran trinxera que el separa en dos, desmembrant-lo també d'un antic nexa d'unió amb el Turó de Can Ribes, originàriament amb la mateixa alçada del Turó de Montgat.

Morfològicament està originat per roques sedimentàries i terciàries que entre Montgat i Badalona se sobreposen als materials paleozoics de la Serralada (DEPAGE-SOLÉ, 1934, 138).

El moment de formació del Turó se situa a l'Era Primària, amb els moviments orogènics que afecten Catalunya amb el sorgiment de la Serralada Herciniana formada per grans plega-

ments. És en una de les fases d'aquesta Era que apareix el Turó, representat per una potent formació de calcàries al costat est. Aquestes calcàries per la seva posició poden ser devonianes. Aquest període es caracteritza pels dipòsits calcaris de formació marina.

Actualment, l'erosió s'ha endut de la Serralada una gran part del Silúric, una altra fase de l'Era Primària. A la fi del Devonià i a les primeries del Carbonífer, la fàcies batial anterior, sediments marins dipositats a fondàries que oscil·len entre 200 i 100 m, és reemplaçada sovint per la fàcies nerítica, dipòsits efectuats a la vora immersida de les àrees continentals on la profunditat no devia passar de 200 m, fet que indica l'eixugament progressiu del mar que va desaparèixer de l'est català, mentre que les muntanyes hercinianes van sorgir en l'emplaçament del Pirineu Català.

A la pedrera de la banda de mar del Turó es veuen un parell de dics eruptius de força potència que travessen les calcàries, es tracta de roques porfíriques molt alterades. Segons Depage i Solé, és probable que pertanyin a una de les fases eruptives que acompanyaren l'orogènesi herciniana (DEPAGE-SOLÉ, 1934, 139).

Sobre les calcàries trobem una capa de gruix considerable constituïda per materials detrítics moderns. Tots aquests materials pertanyen a l'Era Secundària, que constitueix un gran període de tranquil·litat orogènica. És un moment d'oscil·lacions epirogèniques i de sedimentació gairebé ininterrompuda, en la qual es van dipositar conglomerats constituïts per còdols grossos

(*) Desitjariem agrair la col·laboració de l'Ajuntament de Montgat, mecenes de la investigació, i al personal del Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet les facilitats concedides per a l'estudi dels materials allà dipositats. A l'ensembl, donem les gràcies a Begoña Rico, a Ramon Álvarez, a Elisenda i Mireia Colomer i a Maria Ojuel per la seva col·laboració en els dibuixos, a Maria Clua per l'estudi de les monedes i a Rosario Navarro per l'assessorament quant a les fibules.

empastats per un ciment sorrenc-argilenc de tons vermellósos. Els còdols són principalment conglomerats rogencs de la base del Triàsic: granit, pissarres metamòrfiques, lidita, carbonífers i calcàries de pàtina blanca, que s'observen a la boca nord del túnel del Turó de Montgat. Aquest període de l'Era Secundària (període de transició) està representat per gresos, calcàries i margues que posteriorment es varen plegar a l'Era Terciària, dins el període pliocènic (Figs. 2 i 3).

El Turó de Montgat ocupa una situació estratègica molt important en el pas de comunicacions entre l'actual comarca del Maresme i el Barcelonès. La seva altitud original fou d'uns setanta metres, essent un punt destacat en un tram de costa relativament pla (Foto 1). Sembla correspondre al "Promontorium Lunarium" de Ptolomeu, que situa entre Badalona i Mataró (PTOLOMEU, S. II d.C.). Si bé algun autor ho ha posat en dubte (SCHULTEN, 1959, 326-327), sembla que perfectament podria correspondre-hi (PELLICER, 1887, 30-32; CUBELLS, 1932, 102-105; FONT i CUSSÓ, 1933, 8-10; ALMAGRO-SERRA-RAFOLS-COLOMINAS 1965, 142-144).

Les primeres interpretacions sobre les restes del Turó es dirigiren a interpretar-lo com a santuari ibèric dedicat a la lluna (PELLICER, 1887, 30-32), possibilitat que es presentava per l'existència de cultes luni-solars en el poblament ibèric (ALEMAO-LÓPEZ, 1987, en premsa).

La comunicació del poblat amb altres establiments ibèrics es realitzava pel "camí del mig". Aquest camí, després de travessar les rieres de Canyet, Matamoros o Torrent de la Font, i de Tiana, seguiria fins l'indret de can Regent, i des d'allí pujaria pel corriol que menava al Turó de Montgat, comunicant-lo així amb el Turó d'En Boscà (CUYÀS, 1976, 134). La continuació del "camí del mig" cap al sud comunicaria el poblat del Turó d'En Boscà amb el de Puig Castellar, arribant al Besòs. El Turó estaria comunicat també amb el poblament de la Serralada Litoral a través d'un tram que sortiria del "camí del mig" i que coincidiria amb el "camí vell de Tiana", endinsant-se a l'interior del Vallès pel coll de la Conreria. En època romana perviví el traçat del "camí del mig" en molts indrets, convertit en la Via Augusta.

El Turó de Montgat era molt més esquerp pel vessant de Mataró que no pas pel de Barcelona; aquest darrer era doncs el més apte per a la construcció d'habitatges (CUYÀS, 1976, 132-136). Quant a recursos aquífers la zona n'és rica, encara que dalt del Turó no n'hi ha cap. Les planes cultivables són fèrtils a les petites valls que formen les rieres, que permeten un conreu de regadiu encara que la zona fou explotada fins el s. XIX pels conreus de la vinya, l'olivera i els cereals. La pesca té un pes especial, recordem

les nombroses restes malacològiques de litoral i de bancals de sorra llunyana trobades en les excavacions del Turó de Montgat, el Turó d'En Boscà i Puig Castellar.

El Turó de Montgat, com també el Turó de Montcada, és un dels jaciments més afectats per l'acció antròpica. La construcció del primer túnel de l'Estat Espanyol va provocar la destrucció d'elements situats en el seu nivell actual, sobretot la vil·la romana de Ca N'Alzina (Foto 2). Per altra banda, la pedrera que ha funcionat per a l'extracció de calç i graves per proveir la via fèrria de Barcelona a Mataró no fou aturada fins a mitjan del present segle (MATEU, 1980). Els danys que ocasionà foren notables, varen desaparèixer tota la façana litoral del Turó, les restes del Castell de Montgat i nombroses restes que corresponien al poblat ibèric.

Les obres d'ampliació de la carretera N-II ocasionaren la destrucció d'un camp de sitges, algunes de les quals són visibles als límits de les trinxeres.

La construcció del Mirador al cim del Turó, l'any 1976, per commemorar el Centenari del Centre Excursionista de Catalunya, fou una de les darreres transgressions. L'acció de l'erosió natural també ha influït en l'esllavissament de terres i materials. La pluja actua, en aquestes zones de bosses estratigràfiques damunt la roca mare, com a fenomen nociu atès que, la manca de vegetació en alguns indrets ocasiona la formació de petites esclotxes, per les quals circula l'aigua, arrossegant terra i materials que cauen al buit. Els cingles de la pedrera i la trinxera de la N-II són les zones més afectades.

II - HISTÒRIA DE LES PRIMERES TROBALLES

Montgat és un dels pocs municipis del Maresme on no s'ha produït un dels fenòmens típics d'aquesta comarca: la historiografia local; un fet potser atribuïble a la seva dependència de Tiana fins a l'any 1933. Malgrat això, el Turó de Montgat ha estat el jaciment de la vila més afectat per la recerca constant de troballes arqueològiques per part d'aficionats i entitats excursionistes.

P. Madoz referencià que "debió antiguamente existir en este término una población numerosa y mercantil, por las ruinas que se ven de dos extensos cementerios, vestigios de edificios, con hornos de cal y ladrillos, y otras particularidades como el pedazo de muelle con argollas de hierro para amarrar embarcaciones que descubrió en la playa un fuerte temporal" (MADOZ, 1846, 285).

En aquelles dates, a mitjan del segle passat, comença a explotar-se el Turó de Montgat com a pedrera, i es troben tot seguit referències de

materials probablement atribuïbles a la cultura ibèrica, gràcies a les dades aportades pels mateixos treballadors (CUYÀS, 1976, 135).

A finals del segle passat també s'esmenta l'aparició de "monedas romanas, tégulas y cerámica antigua". (PELLICER, 1887, 30-32). És precisament en aquestes dates quan s'enderroquen les restes del Castell de Montgat (1880-85), torre quadrada que feia fins aleshores l'ofici de telègraf òptic (ALBERTI, 1935; CUYÀS, 1976, 136-137), i quan, segons testimoni del capatàs de la pedrera, sota de la construcció es trobaren enterrades, a no gaire profunditat, algunes àmfores, que per la seva descripció podrien ser ibèriques (CUYÀS, 1976, 135).

A primers de segle, al cantó de mar, es referencià una sitja descoberta per Josep Ferrer, treballador de la pedrera (CUYÀS, 1976, 135).

L'any 1933 el Sr. Cuyàs acompanyat del Sr. Ricard Py realitzaren una primera visita per explorar la possible existència d'un poblat ibèric i recolliren fragments de ceràmica ibèrica i romana. Més tard hi tornaren amb altres membres de la Secció d'Arqueologia i Història de l'Agrupació Excursionista de Badalona, entre els quals es trobava Font i Cussó, i donaren testimoni de l'existència de tres sitges d'enterrament que havien estat profanades en el curs de les obres d'eixamplament de la carretera de França pels obrers (FONT i CUSSÓ, 1933; CUYÀS, 1976, 134-135).

L'any 1936, l'Agrupació Excursionista de Badalona realitzà una altra visita en la qual s'adonaren que les restes d'un mur d'aparença ibèrica que havien constatat l'any 1933 havia desaparegut engolit per la pedrera (CUYÀS, 1976, 135).

El Centre Excursionista "Els Blaus" de Sarrià (Barcelona) efectuà també una prospecció l'any 1949 durant la qual es recolliren diversos fragments ceràmics dels quals destaquem, entre els campanians, un fons de vas amb una empremta de color rogenc amb vuit palmes, a més d'una àmforeta corrent i una nansa senzilla de ferro (CUYÀS, 1976, 135).

Durant els mesos d'abril i maig de 1949 el Sr. Cuyàs i altres membres de l'Agrupació Excursionista de Badalona continuaren les prospeccions. Hi trobaren una altra sitja prop de les tres anteriorment excavades. Aquesta sitja estava gairebé intacta, només escapçada, tenia un metre de fondària i vuitanta-cinc centímetres d'amplada. La seva situació a sols uns vint centímetres del cingle, determinà que les tasques d'excavació fossin dificultoses. Aparegueren fragments de dos exemplars d'àmfora ibèrica, tots dos amb restes de cendra, part d'un kalathos, fragments de ceràmica ibèrica pintada, una agulla d'os, un fons d'àmfora d'ofrena, un gerro amb restes de pintura vermella, una tassa de color negre matisat, dues tapadores d'urna funerària, "fitxes" de

ceràmica i restes de fauna (petxines de diferents tipus i dues mandíbules d'un mateix animal). Cuyàs esmenta que un conegut seu, en Tell, s'endugué un tros de plat ibèric, dos de ceràmica a mà decorats amb relleus i incisions i, entre d'altres peces, un fragment de ceràmica àtica amb motius ornamentals al coll (CUYÀS, 1976, 135-136).

Les obres d'eixamplament de la carretera de França provocaren l'enderrocament de la Casa Alsina on ja es tenia referència de l'existència d'una vil·la romana per la presència d'un paviment d'"opus testaceum" i de restes ceràmiques al tall del terreny (SERRA-RÀFOLS, 1942, 91). Font i Cussó recollí dels fonaments de la nova casa (actual Alsina) un vas campanià decorat amb quatre rosetes del taller de les "petites estampilles" i fragments de ceràmica ibèrica (FONT i CUSSÓ, 1976). Així mateix, el contractista d'obres Sr. Esteve Sabaté en edificar una torre d'estiueig a mig vessant del Turó, a la banda d'el Masnou, hi trobà gran abundància de ceràmica romana amb senyals de construcció. Aparegué en el mateix indret una pedra de tres metres de llargària per vuitanta centímetres d'amplària, ben tallada (CUYÀS, 1976, 136).

L'any 1958, A. Martínez, J. Vaello i J. Vicente, membres del Centre Excursionista de Badalona, relitzaren recollides en superfície sense fer-ne després cap ressenya (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17). Alguns dels materials procedents d'aquestes recollides es troben als fons del Museu de Santa Coloma de Gramenet. Entre tots aquests materials hem de destacar l'abundant nombre de fragments d'àmfora ibèrica, vasos de coll de cigne, ceràmica feta a mà, campaniana A, "fitxes" de ceràmica, fragments d'àmfora púnica estriada, escòria de ferro i restes de fauna terrestre i malacològica (principalment *Pectunculus*).

Després d'aquesta intervenció se succeïren dues recollides de materials superficials per part del centre Excursionista de Santa Coloma de Gramenet, la de l'any 1975 que no aportà massa materials (ossos, escòries, tovots, etc.), i la de l'any 1976 que sí que n'aportà, d'aquesta destaquem un fragment de ceràmica campaniana B que porta incís en l'exterior un grafit amb la marca N, un fragment de vas bicònic de ceràmica grisa de la costa catalana i altres fragments de ceràmica de vernís negre i de ceràmica roja a torn. Destaquem per altra banda les restes de fauna malacològica (*Pectunculus* i *Cardium*).

Per les mateixes dates el Sr. Font i Cussó acompanyat de Francesc Pera, de Joan Parrot i d'un estol de nois de l'escola Mireia de Montgat, realitzaren una prospecció exhaustiva que donà com a resultats la troballa de ceràmica ibèrica i romana escampada pel cim del Turó, i d'una sitja partida pel tall de la carretera, on s'exhumaren nombrosos fragments ceràmics, una moneda

ibèrica de Kese, dues fibules, mitja agulla d'os, cargols de mar i ossos (FONT i CUSSÓ, 1976).

El primer estudi estratigràfic en el costat NNE del turó, el realitzaren Jorge de la Pinta i Laude Tolosa, que observaren que "aunque haya podido apreciarse una estratificación del terreno lo cierto es que el cómputo de los materiales aparece muy mezclado debido a los continuos movimientos de tierras que diferentes excavaciones han ido efectuando, por lo que no es posible extraer una cronología estratigráfica aceptable de las cerámicas extraídas" (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 18). La prospecció aportà alguns fragments de ceràmiques a mà atribuïbles a la 1a. Edat del Ferro, ceràmica ibèrica a torn (àmfora, Kalathos, etc.), campaniana, ceràmica romana (comuna, tègules) i, molt especialment, un còdol amb un signe incís amb forma de fletxa, amb paral·lels específics, i una agulla de cap enrotllat, que també podria correspondre a l'Edat del Ferro (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-22).

Durants els anys 1985-1986 solament es recollí material superficial, en la seva major part ibèric, que indicà la possibilitat d'afirmar un canvi cap a unes cronologies més baixes del poblat. Començà també llavors, de manera coordinada amb la Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Montgat, un projecte d'enregistrament i sensibilització dels habitants de la vila vers el seu patrimoni històric (FREIXA-JUAN-MARTÍNEZ, 1987, 7-19).

Durant l'any 1987 es realitzaren dues campanyes d'excavació sistemàtica, els resultats de les quals són els que es detallaran a continuació.

Per últim s'ha d'esmentar i alhora denunciar una trinxera, efectuada per la RENFE a la banda Sud del Turó, que ha deixat a la vista una possible estructura. D'aquesta intervenció vàrem recollir alguns materials, dels quals en presentem una mostra. La destrossa de la RENFE es va fer el febrer del 88.

III - LES CAMPANYES DE 1987

1.- INTRODUCCIÓ

La intervenció arqueològica sobre el Turó de Montgat fou plantejada en dues campanyes. Amb la primera (Setmana Santa de 1987) es va pretendre la realització de prospeccions i sondejos que ens oferissin una zona fèrtil, arqueològicament parlant, per excavar en una extensió més gran durant la campanya d'estiu. Així doncs, es dividí el jaciment en tres sectors: el sector 1, que ocupa fonamentalment la part sud del cim del Turó, el sector 2 la part central i el sector 3 la part nord.

En el sector 1 vàrem decidir obrir una cala (cala 1), perquè segons les nostres notícies aquella zona no havia estat mai objecte

d'intervenció i creiérem adient documentar-la.

En el sector 2 es decidí realitzar dues cales de sondeig (cales 2 i 3) per intentar seguir la estructura murària que apareix en el tall del cingle de la Pedrera.

En el sector 3, zona on s'havien efectuat més intervencions (FONT i CUSSÓ, 1933, 8-10; CUYÀS, 1976, 132-136; DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-21), i on s'han localitzat estructures circulars que pel seu aspecte -terres remogudes- han estat identificades com a sitges, excavades pels autors primerament citats, vàrem obrir dues cales, (cales 4 i 5) amb la intenció de re-excavar dites estructures.

Per la campanya d'estiu de 1987, com que les prospeccions i sondejos de les cales excavades en Setmana Santa no van proporcionar un nivell arqueològic pròpiament dit, vàrem decidir obrir dues noves cales: la 6 i la 7.

En el cantó E del Sector 2 s'obrí la cala 6, que s'ubicà en el mirador del Turó per dues raons: l'aflorament de part d'una estructura a la seva superfície i la localització de la trajectòria del mur situat en el cingle de la pedrera i la possible relació amb altres estructures.

La cala 7, situada al NE del Sector 3, s'emplaçà allí per les notícies que teníem d'anteriors intervencions (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-21) i perquè aquell sector semblava ser, conjuntament amb el Sector 1 el que havia sofert menys alteracions antròpiques, si més no pel que fa a construccions (Fig. 4).

2.- CALA 1

Aquesta cala se situà en el Sector 1, tenia unes mides de 2x3 metres i un cop extret el nivell superficial (UE 100) aparegueren diverses unitats estratigràfiques (UE 101, 102, 103 i 104), totes elles diferenciades tant pel color com per la consistència. Aquestes UE tenien en comú que el material arqueològic que aparegué estava remenat. Sembla doncs que es tractava d'aportacions de terra causades per les constants remocions: explotació de la pedrera, l'enderroc d'una caseta documentada fotogràficament i arqueològica en la cala 6, la construcció d'un mirador en el Sector 2 o bé la instal·lació d'una xarxa telegràfica.

Una cop rebaixades aquestes unitats estratigràfiques, al costat est de la cala, aparegueren dues agrupacions de pedres, maons i material constructiu, que semblaven provenir d'un enderroc. En un primer moment es donaren dues unitats estratigràfiques (UE 105 i 106) tot pensant que es tractava d'elements diferenciats, però un cop efectuada l'excavació va resultar que eren el mateix element. Els enderroc podien formar part de construccions de dalt del Turó o molt possiblement d'una caseta enderrocada darrerament atès que el material constructiu era modern.

Sota l'esmentada unitat estratigràfica aparegué una alineació de pedres calcàries i granítiques (UE 107) que en un primer moment, en aparèixer les pedres granítiques, ens féu pensar en un mur ibèric, ja que fins aquell moment l'únic mur ibèric que teníem al jaciment (mur de la cala 3 en el Sector 2) tenia el mateix tipus de pedres granítiques. Un cop excavat no vàrem poder identificar l'alineació com un autèntic mur.

Al costat Nord del possible mur ens aparegué una taca de cendres (UE 108) que no va poder relacionar-se amb cap altra unitat. En el costat est de la cala vàrem trobar una trinxera amb un cable, que segurament devia pertànyer a l'esmentada xarxa telegràfica (UE 109).

Un cop excavades les UE 108 i 109, en la banda SE de la cala, ens aparegué un conjunt de pedres alineades (UE 110) en sentit EO, i unides amb terra; un cop feta l'excavació es comprovà que es tractava d'un mur. Tant l'element 107 com el 110 són enderrocs que provenen d'alguna estructura pel moment no documentada.

Un cop excavat l'element UE 110 trobàrem la UE 111, que no aportà material però que permeté igualar la cala. D'ençà d'aquest moment ens aparegueren les primeres UE amb material homogeni que es pot datar com plenament ibèric (UE 112). La UE 113 seguí el ritme de l'anterior quant a material si bé es tractava d'una capa compacta de pedres de mida petita i mitjana. La darrera unitat (UE 114) és la que estem excavant en l'actualitat.

3.- CALES 2 I 3

La cala 2, d'1x3 metres, ens oferí una estructura de poca profunditat que podria correspondre a l'aprofitament d'una afloració rocosa per bastir els fonaments d'un mur. El mal estat de conservació i la poca profunditat de la cala -per la seva posició al mateix cingle de la pedrera- no ens ajudaren a determinar si la part dels elements afegits a la roca se superposaven a possibles estructures de nivells inferiors.

La cala 3, d'1x1 metres, aportà l'estructura del mur visible al cingle de la pedrera, compost per roques granítiques unides amb fang sec, que sembla anar perpendicular a la barana.

Malauradament els materials superficials, majoritàriament restes constructives, i el material ceràmic ibèric aparegueren barrejats en totes les UE.

4.- CALES 4 I 5

En primer lloc es varen marcar dues cales aprofitant que la superfície de les sitges era perfectament visible perquè en reomplir-se de nou no van quedar completament colgades.

La Cala 4, de 2x1'5 metres, ens oferí dues estructures circulars (A i B): la A de 75-76 cm de diàmetre i 45 cm de profunditat i la B de 74x54 cm de diàmetre i 26 cm de profunditat. Aquesta

darrera ens fa pensar que la seva estructura es deteriorà pel rebaixament efectuat amb motiu de l'ampliació de la N-II, per l'erosió natural del cingle del Turó i per les diverses intervencions que han sofert les sitges amb anterioritat.

La Cala 5, d'1'5x1'5 metres, ens proporcionà una sitja de 125x102 cm de diàmetre i 42 cm de profunditat. Fem atenció que l'estructura no és perfectament circular en el seu interior, sinó que presenta una mena de petit banc l'origen del qual no sabem si s'ha d'atribuir a una intervenció arqueològica anterior a les sitges, ja esmentades per Cuyàs (CUYÀS, 1976, 132-136) i Font i Cussó (FONT i CUSSÓ, 1933, 10), o bé a la seva estructura original.

5.- CALA 6 (Figs. 5 i 6)

En aquesta cala, de 7x3 metres, en primer lloc va aparèixer un nivell superficial (UE 600) de poca potència, uns 10 cm de grava i sorra de color gris. Al dessota d'aquest i ocupant gran part de la cala van aparèixer les UE 601, 602, 603, 604, 605, 606 i 613, que configuren una unitat d'hàbitat que segons les nostres informacions fou destruïda l'any 1976. Es tractava d'una casa d'origen molt recent que presentava uns murs compactes realitzats a base de calç, pedres i maons i un paviment (UE 602) compost bàsicament de ciment i amb una conservació irregular.

Fora d'aquesta estructura d'hàbitat, per un cantó va aparèixer -sempre sota la UE 600- la UE 607, que es tractava d'un nivell de reompliment i enderrocs compost per materials de construcció i terra. Per l'altre cantó, darrera l'estructura i també sota la UE 600 aparegueren una sèrie de nivells d'enderroc i reompliment tals com les UE 608, 610, 615, 619, i 620, es tractava de nivells d'enderroc i reompliment d'unes estructures muràries, UE 621 i 625, que amb tota seguretat es poden datar a priori gràcies a la troballa d'una moneda d'Ilturo i de Camp. A, com d'època ibèrica entre els s II-I a.C.

Tornant a l'interior de l'estructura moderna, cal dir que, sota el paviment (UE 602) van aparèixer una sèrie de nivells lligats a la preparació d'aquesta estructura, tals com la UE 609, composta de sorra grossa barrejada amb calç i ciment. Sota d'aquesta, la UE 611 oferí una capa d'argiles compactes que ocupava tota la planta de l'estructura i que funcionaria com un anivellador del terreny per a la posterior col·locació del paviment.

Sota aquesta darrera unitat (UE 611) afloraren la UE 614 i la UE 616, que per la seva composició, terres compactes amb pedres, s'ha interpretat com a nivell d'enderroc o bé de reompliment en funció del paviment i les seves preparacions. Cobert per les dues UE anteriors vàrem localitzar una taca de cendres i carbons (UE 617). Al cantó NW de la casa aparegué, sota les UE 616 i 617, un nivell de terra argilosa (UE 618) de poca

consistència. Posteriorment detectàrem a la totalitat de l'espai delimitat pels murs de la casa la UE 622, nivell de terra dura de color groguenc amb una gran quantitat de pedres. Aquest nivell s'ha d'interpretar com l'enderroc del mur que aparegué tot seguit (UE 624). Hem d'assenyalar que entre aquestes dues UE va aparèixer un petitíssim nivell de terra rogenca (UE 623) de molt poca consistència que es trobà sobre el mur.

Finalment, en la part alta delimitada per la casa contemporània es detectà un mur de grans blocs de calcàries i granit (UE 624). Aquesta estructura està clarament tallada per la superposició del darrer nucli d'hàbitat, fins i tot s'observa sota el mur UE 613, que l'aprofità com a fonament.

A la part posterior de l'estructura contemporània, sota els nivells d'enderrocs ja definits anteriorment (UE 615, 619 i 620), aparegueren dues estructures muràries UE 621 i 625. El mur 625 és de composició idèntica a la del 624, i no és més que la seva continuació, ambdós estan tallats com ja s'ha esmentat per la UE 613, mur de la casa contemporània. El mur 621 és transversal al 625 i la seva composició n'és similar. Ens trobem, per tant, davant d'una sèrie d'estructures de les quals sols la continuació dels treballs arqueològics i l'ampliació de la cala permetran configurar i comprendre'n el funcionament. D'aquesta cala es realitzaren cinc seccions volants.

6.- CALA 7

Es marcà una cala de 4x2,5 metres, sobre la qual es procedí a l'excavació del nivell superficial (UE 700), d'un color grisenc i d'escassa potència (aprox. uns 10 cm).

Quasi aflorant a la superfície, comprenent la UE 700 i la posterior (UE 702), aparegué una petita alineació de pedres a l'Est de la cala (UE 701). Amb l'excavació de les UE 700 i UE 702 observàrem dues fileres de pedres alineades que es conservaven precàriament.

La UE 701 s'interpretà com un muret del qual només queda la seva fonamentació, amb tota seguretat a causa de l'erosió d'aquest vessant del Turó. Hem d'assenyalar que es va refusar la possibilitat que aquest muret formés part d'un bancal de cultiu per la seva orientació. Les mides de la UE 701, són 1,60 cm de llargada i 20 cm d'alçada.

Sota de la UE 700 trobàrem un nivell de terres ben diferenciat (UE 702). Aquesta UE ocupava la totalitat de la cala i presentava un color gris-roguenc i una duresa més gran que la UE 700.

Sota de la UE 702 aflorà un nivell de margues descomposades que pot ser considerat com un sòl de terra natural. Aquest problema que ens ocupa succeeix en la totalitat del Turó atès que

les calcàries es troben a molta profunditat i sobre aquestes es sobreposen nivells d'argiles i margues.

IV - APROXIMACIÓ ALS MATERIALS DEL TURÓ DE MONTGAT

No és el nostre objectiu en aquest apartat oferir un estudi exhaustiu dels materials del jaciment, sinó sols donar a conèixer per una banda els materials més nombrosos -la ceràmica ibèrica a torn, i en menor proporció la feta a mà- i per altra banda els que per les seves característiques possibiliten efectuar un ventall cronològic provisional del jaciment del Turó de Montgat.

Presentem així algunes peces de ceràmica a torn, àmfora, i ceràmica a mà ibèrica; la pràctica totalitat del vernís negre del jaciment; els fragments que ens suggereixen l'existència d'un hàbitat de la 1a. Edat del Ferro; i altres materials d'importació i artefactes que destaquen per la seva singularitat.

1.- MATERIALS ASSIMILABLES A LA 1a. EDAT DEL FERRO

En l'excavació realitzada per J. De la Pinta i L. Tolosa (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-21) aparegueren diversos artefactes l'adscripció cronològica dels quals pot fer-se dins de la 1a. Edat del Ferro.

Es tracta de tres fragments ceràmics amb decoració d'acanalats o de bandes incises i sobretot d'un fragment d'agulla de cap enrotllat. Aquests aparegueren en un nivell que s'ha de considerar clarament remenat, segons es constata en la descripció estratigràfica dels autors (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-18) (Làm. 1, núms. 1-4).

De les quatre peces citades en l'actualitat només se'n conserva una, dipositada en el Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet, i s'han perdut les altres tres, així com també altres peces singulars que es publiquen en el treball citat anteriorment, com una fusaiola bitroncocònica i un còdol amb un grafit (DE LA PINTADA-TOLOSA 1978, làm. 2).

Fent referència als fragments ceràmics, hem de dir que reproduïm els dibuixos de les dues peces perdudes, ja publicades pels autors de la troballa (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, làm. 1 núms. 1 i 2).

Els fragments núms. 1 i 2 són peces informes a mà, amb una decoració de quatre bandes separades formant un motiu de semicercles concèntrics la núm. 1 i de set bandes separades més o menys paral·leles la núm. 2, que en un principi poden interpretar-se com acanalats.

La peça núm. 3, única que es conserva, és així mateix un fragment informe de ceràmica a

mà, amb una decoració de cinc bandes paral·leles; es tracta d'incisions profundes realitzades abans de la cocció. Presenta una pasta de coloració terrosa clara, amb desgreixant de quars i mica i unes superfícies molt acurades, només allisades, i de la mateixa tonalitat. Hem de destacar que per la seva aparença s'ha de tractar d'una carena i pel seu gruix d'algun tipus de gran vas, essent possible que les bandes formin part d'un motiu ornamental de triangles. Assenyallem que el dibuix fou realitzat de nou perquè creiem que l'orientació donada anteriorment pels autors de la troballa no era l'escaient (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, lám. 1 núm. 3).

Dins d'aquest grup de ceràmiques que són assimilables a la 1a. Edat del Ferro poden incloure's alguns fragments amb la superfície pentinada, provinents tant de les excavacions de Font i Cussó (FONT I CUSSÓ, 1933, 8-10), com de les de Cuyàs (CUYÀS, 1976, 132-136), així com de les de De la Pinta i Tolosa (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, lám. 1 núm. 4) i de les realitzades per nosaltres l'any 1987, no cal dir que en cap cas dins un nivell arqueològic.

Referint-nos a paral·lels dels fragments ceràmics assenyalats anteriorment, destaquem que no coneixem paral·lels en la zona laietana ni de formes ni de motius, però hem de dir que la 1a Edat del Ferro, a la Laietània, és una etapa proto-històrica que comença a estudiar-se recentment a causa del descobriment de les sitges de la Universitat Autònoma (MAYA, 1985, 147-218) i dels treballs de Petit (PETIT, inèdit; PETIT, 1987, fig. 1).

En canvi sí que trobem paral·lels, quant a la decoració, en zones més allunyades, per exemple hi ha un paral·lel per la decoració de la nostra peça núm. 1 en el jaciment aragonès de la Loma de los Brunos (EIROA, 1982, 82 núm. 87), amb acanalats estrets i profunds formant un motiu de semicercles concèntrics, encara que amb una cronologia més antiga -800 a.C.- que la que atribuïm a les nostres peces (EIROA, 1982, 149).

Pel que fa al fragment núm. 3 trobem els seus paral·lels en materials de la 1a. Edat del Ferro de la Cerdanya Francesa (CRABOL, 1986, 59-78), essent sobretot un exemplar de l'Avellanosa (CRABOL, 1986, fig. 8 núm. 16) idèntic al nostre. Les decoracions de línies incises, conegudes des del Bronze Final, reben gran importància en la 1a. Edat del Ferro: és el motiu principal durant la 1a. Edat del Ferro a la Cerdanya Francesa (CRABOL, 1986, 74).

El fragment d'agulla de cap enrotllat, núm. 4, tampoc no es conserva amb la resta de materials de l'excavació de De la Pinta-Tolosa, per tant en el present treball reproduïm el dibuix ja publicat (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, lám. II). Es tracta d'una peça del subtipus C1 de Ruiz Zapatero (RUIZ ZAPATERO, 1983-85, 945-43), és a dir,

agulla de cap enrotllat en forma de cercle i diferenciat de la barreta. Té unes mesures de 13 mm de cap i una longitud de 80-90 mm (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 19). Encara que se cita com de coure (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 19), tot ens fa pensar que en realitat estaria realitzada en bronze. Els seus paral·lels quant a subtipus els trobem en dos exemplars apareguts en la T.87 de la necròpolis empordanesa de Can Bech de Baix -Agullana-, (PALOL, 1958, Taula XXI) i que Ruiz Zapatero data en el seu Agullana III 675-600 a.C. (RUIZ ZAPATERO, 1983-85, fig. 25), pel que és l'artefacte que ens situa més clarament en el moment en què datem els materials.

Les agulles de cap enrotllat apareixen en les necròpolis d'Agullana i en la Pedrera de Vallfogona en ple s. VIII a.C. (RUIZ ZAPATERO, 1983-85, 943), encara que les trobem fins a finals del VII i primeries del VI a.C., en contextos de Camps d'Urnes del Ferro, com és el cas de les aparegudes en les sitges de la Universitat Autònoma (MAYA, 1985, 147-218) i a Burriac (MAYA, 1985, 157; RUIZ ZAPATERO, 1983-85, 943), essent aquestes del tipus C2. Estem per tant en desacord, amb la idea dels autors de la troballa de l'agulla de cap enrotllat del Turó de Montgat, que perdurin aquestes fins pràcticament el final del jaciment (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 19).

2.- EL VERNÍS NEGRE

ÀTICA (Lám. 1, núm. 5): Les excavacions en el Turó de Montgat, fins el moment han donat tres fragments de ceràmica àtica de vernís negre: dos d'ells sense forma, corresponen a les UE 614 i 615, i el tercer (núm. 5) pertany a la UE 620.

Dels dos primers fragments, malgrat que no se'n pot determinar la forma, no dubtem de la seva filiació àtica per les seves característiques tècniques de pasta fina, molt depurada i de color rosat, i pel vernís negre, una mica lluent, espès, de tacte setinat i de molt bona qualitat. El fragment núm. 5 correspon a un fragment de peu motllurat: la seva pasta és fina, molt depurada, compacta, sense desgreixant visible i de color rosat; el vernís és negre, brillant, setinat al tacte, de molt bona qualitat, espès i compacte. La superfície de repòs queda en reserva, i en la cara interna del peu sembla conservar, malgrat la seva fractura, un altre cercle exempt, típic de les àtiques.

Per la seva mida, el fragment núm. 5 podria correspondre al peu d'un cup-kantharos com els de l'àgora d'Atenes (SPARKES-TALCOTT, 1970, fig. 7, pàgs. 117 i ss.) datables en el segle IV a.C. Un peu de característiques similars es troba en el vas 4122, que Morel recull de Pompeia, i també presenta similituds amb el peu del vas 4213, d'Agrigent, que posseeix la mateixa cronologia (MOREL, 1981, 295).

PRODUCCIONS DEL S.III (Làm. 1, núms. 6 i 7): Procedent d'excavacions antigues hi ha a l'Ajuntament de Montgat, pertanyent a aquest jaciment, un bol de la forma 27 del taller de les "petites estampilles" (núm. 6), que reuneix les característiques tècniques d'aquesta producció que en el seu dia analitzà Morel (MOREL, 1969, 65 i ss.)

Sens dubte, el que més defineix aquesta producció és la seva decoració composta per quatre estampilles en forma de roseta i disposades generalment en dos eixos més o menys paral·lels. De les quatre de la nostra peça, tres estan completes mentre que de la quarta només es conserva un arc; es tracta de rosetes de vuit pètals que parteixen d'un punt, a la vegada cada pètal presenta diverses nervadures (dues, tres o més). Destaquem l'excel·lent factura de les rosetes, de les quals no hem trobat paral·lels.

Aquests vasos es daten de la primera meitat del segle III a.C. i procedeixen d'un taller que treballà a la mateixa Roma o en els seus voltants (MOREL, 1969, 113). En la Península Ibèrica, els productes del taller de les "petites estampilles" es distribueixen per la franja mediterrània, amb una especial concentració en les zones nord i centre de Catalunya. El límit sud de la seva dispersió quedaria fixat a Múrcia ja que se n'han trobat a la necròpolis del Cabecico del Tesoro. Sanmartí, en estudiar aquest taller en la Península Ibèrica, suggereix l'existència d'un límit a Mastia Tarseion (Cartagena), ciutat que pel tractat del 348 a.C. marcava l'extrem de la influència romana i els seus aliats cap el sud (SANMARTÍ, 1973, 169). Encara que hipotètica no deixa de ser una idea suggestiva per les connotacions comercials que aporta.

Procedent també d'un antic lot de materials dipositats en l'Ajuntament de Montgat, i per tant sense context, es conserva un peu, possiblement de kylix (núm. 7) decorat amb una doble motllura en l'arrencament del tronc. La pasta és fina i depurada, sense desgredant visible, compacta i de color beix molt clar. El vernís és negre, mat i de poc gruix. En la fractura presenta petites zones sense envernissar per defecte en l'aplicació. El vernís està molt desgastat en les arestes i en la superfície de repòs. Ocupa el fons extern, on assoleix un to verdós.

Per les seves característiques de pasta i vernís, no pertany ni a les produccions àtiques ni als productes campanians propis del s. II a.C. Datem aquest fragment en el segle III a.C., sense poder determinar-ne el taller ni la procedència.

CAMPANIANA A (Làm. 1, núms. 8-10): Durant les recents excavacions s'han exhumat dos fragments de campaniana A, ben situats estratigràficament. El primer d'ells és un peu de pàtera

(núm. 8) de la qual no es pot determinar la forma (UE 622). No posseeix decoració. El segon (núm. 9) és un fragment de vora i d'arrencament del cos d'una pàtera de la forma 36 (UE 619). Tampoc no està decorat. A part d'aquests dos exemplars hi ha en dipòsit procedent d'antigues excavacions, per tant sense referència estratigràfica, una pàtera completa i restaurada, també de la forma 36 (núm.10).

Aquestes dues darreres pàteres corresponen a l'espècie 1310 de Morel. És una forma bastant freqüent dins el repertori de la vaixel·la campaniana en els jaciments ibèrics del s. II a.C. Morel classifica aquestes pàteres en el grup de la campaniana, variant mitjana, amb una cronologia general entre 180-100 a.C. L'espècie 1310 de Morel (forma 36), està testimoniada a Cosa del 180 al 150 a.C., a Nages en el primer quart del s. II a.C., a Entremont amb anterioritat al 123 a.C., a Cartago abans del 146 a.C., i a Hippona en el s. II a.C. És freqüent en els derelictes de L'Estartit (BARBERÀ, 1959) de mitjan del s. II a.C., Giannutri entre 140-130 a.C., i en el de Lazareto -Menorca- (FERNÁNDEZ MIRANDA, 1977, 811). A Empúries es data en el s. II a.C. i està present en la necròpolis de Les Corts i en el Magatzem Gandia (SANMARTÍ, 1978). També apareix en el Tossal de Sant Miquel de Lliria (València), on Mezquiriz data aquesta forma en la segona meitat del s. II a.C. per posseir una aresta molt viva en el començament de la vora (MEZQUIRIZ, 1954). També en el s. II a.C. es data aquesta pàtera en el poblat ibèric del Puntal dels Llops a Olocau -València- (BONET I MATA, 1981, fig. 35). Amb aquesta mateixa cronologia trobem el conjunt de campanians de la Cuesta del Rosario a Sevilla (VENTURA, 1985).

Quant a la base (núm. 8), malgrat no poder definir-ne la forma, per les seves característiques formals (peu baix, oblic, paret interna rectilínia amb el punt de contacte amb el fons extern més alt que en la zona externa, petita marca en la unió amb la paret externa) és típica del s. II a.C. i correspondria a la sèrie 212 de Morel, que atribueix a la primera meitat del s. II a.C.

CAMPANIANA B I B"OïDES" (Làm. 1, núms. 11-15): Amb aquest terme genèric passem a estudiar les peces del Turó de Montgat emparentades amb aquestes produccions. Constitueixen el lot més nombrós i també el més divers. En primer lloc efectuem l'anàlisi formal i en un segon apartat considerem els seus signes tècnics de forma global.

Durant les excavacions de 1987 aparegueren en el nivell superficial tres fragments informes. No obstant, per les pastes i vernís, que analitzem més endavant, els considerem productes paral·lels a la campaniana B. Únicament un fragment conserva part de la decoració composta

de dos cercles acanalats amb dues línies de rodeta al seu interior les estries de les quals són obliqües a les línies del torn. Possiblement es tracti d'una pàtera de la forma 5.

En la cala 6, procedent de la UE 622, aparegué un altre fragment també de forma difícil de determinar. Conserva un arc de rodeta amb unes estries fines i allargades, amb la particularitat que semblen estar realitzades en la part externa del vas.

En el conjunt de materials procedents de treballs antics trobem un pyxis de la forma 3 (núm. 11); una base de pàtera de la forma 5 (núm. 14) amb una decoració composta per un cercle acanalat central i sis línies de rodeta, petites, fines i bastant verticals a les línies del torn; un fragment de vora de pàtera de la forma 5 (núm. 13) que presenta sis forats de separació; i un fragment de vora molt exvasat i part del cos que presenta una decoració d'estries i acanalats però en la part externa del vas (núm. 12) que podria ser assimilable a la forma 8 de la campaniana B, encara que aquesta ofereix algunes diferències formals: així la seva vora és més aviat recta, no tan envoltada com el fragment que ens ocupa, i la decoració sol situar-se en el fons intern.

A més a més, en el Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet es conserva un fragment informe (núm. 15) procedent de les prospeccions realitzades l'any 1976, que presenta el grafit ibèric N.

Les pyxis de la forma 3, d'acord amb la tipologia de Morel, s'enquadren en el gènere 7500. Aquest autor afirma que és en els s. II-I a.C. quan aquesta forma es documenta en la ceràmica campaniana i diu que arriba fins la primera meitat del s. I a.C. Constitueix una de les formes més típiques de la campaniana B tal com es fa palès en el derelict de la Madrague de Giens, on és la tercera forma més abundant darrera la 5 i la 1, datant-se aquí a mitjan del s. I a.C. En canvi, en les excavacions de Bolsena es documenta en la segona meitat del s. II a.C. (BALLAND, 1969, 19, nota 6). També està present en el Fòrum romà, on la campaniana B és ja molt abundant a partir del 170 a.C. aproximadament (MOREL, 1965, 242 Pl. 1 núm. 4). A Empúries la forma 3 del tipus emporità H està documentada en l'estrat IV de la muralla Robert, datat en la primera meitat del s. I a.C., i en l'estrat III en els tipus locals, amb data de la segona meitat del s. I a.C. (SANMARTÍ, 1978, 302 i 306). Apareix també aquesta forma en la sitja republicana del Camp Laia, datada en el canvi del s. II al I a.C. (SANMARTÍ, 1978, 450). En la sitja excavada a Sant Vicenç dels Horts n'apareixen dos fragments; la datació d'aquesta sitja és de la segona meitat del s. II a la primera meitat del s. I a.C. (BARBERÀ, 1960, 210). A Azaila constitueix la segona forma en abundància

en la fase II i continua en la fase III.

Les pàteres de la forma 5, conjuntament amb els bols de la forma 1, són uns dels vasos més típics i més abundants en els jaciments on s'ha detectat Campaniana B "oïde" (MOREL, 1980, 111). Segons la tipologia de Morel, aquestes pàteres equivalen a l'espècie 2250. El mateix autor assenyala la seva freqüència en els jaciments marroquins, així està àmpliament representada a Thamusida, Sidi-Abdselam, Tamuda, Volubilis (MOREL, 1968, 63). Dins el s. II a.C. es daten algunes d'aquestes pàteres en el Fòrum romà (MOREL, 1965, fig. 2 núm. 131). És també una de les formes més abundants a Bolsena, juntament amb la forma 3; es troba en nivells a partir del 160-150 a.C. (BALLAND, 1969). Així mateix es troba ben documentada estratigràficament en la segona meitat del s. II a.C. a Empúries en l'estrat VI de la muralla Robert, i perdura en tota la seqüència fins a nivells posteriors a la primera meitat del s. I a.C. (SANMARTÍ, 1978, 297-310). En les Tenalles de Sidamunt, jaciment la data final del qual és del 100 a.C., apareix, junt amb altres formes de campaniana B, una pàtera que per analogies amb Albintimilium es data en el s. II a.C. (BARBERÀ, 1964-65, fig. 8,4). A València i Pollentia, ciutats fundades el 138 a.C. i el 123 a.C. respectivament, les pàteres de la forma 5 són molt abundants des dels primers nivells (MARTÍN, 1974, 357). A Azaila és la forma més abundant en la fase II, que es data els primers anys posteriors al trànsit del s. II al s. I a.C. (BELTRÁN, 1976, 161-162, 171). També apareix en el Turó de Ca N'Olivé (BARBERÀ i altres, 1963), Sant Vicenç dels Horts (BARBERÀ, 1960) i Sant Miquel de Sorba (SANMARTÍ, 1976).

CARACTERÍSTIQUES TÈCNIQUES: L'estudi dels aspectes tècnics que presenta la ceràmica campaniana és una qüestió bàsica per a la seva anàlisi, ja que això ens permet definir la seva atribució a les produccions anomenades "universals" (A, B i C) o, pel contrari, determinar si correspon a algun tipus de producció paral·lela o d'imitació. En el cas del conjunt del Turó de Montgat trobem una similitud de pastes i pel que fa als vernissos, en canvi, una varietat de matisos.

Campaniana A: Els fragments i la peça completa de campaniana A que es conserven presenten els signes arquetípics d'aquest tipus de ceràmica: vernís negre, brillant, amb irisacions metàl·liques, disc central amarronat en el fons intern i taques rogenques entorn el peu, pasta de color rogent ataronjat, dura, porosa i amb vacuoles.

Campaniana B: Les característiques d'aquesta ceràmica són: vernís negre mat o amb alguna irisació blavosa, sòlid i de tacte setinat, pasta dura, de color beix, argila calcària, dura, homogènia i ben depurada. Els fragments del

Turó de Montgat presenten tots la mateixa pasta, que respon a la definició abans esmentada, ara bé, presenten diferents matisos pel que fa al vernís, tant en qualitat com en color. Així, establim tres grups:

I - Grup integrat pels fragments que presenten un vernís negre, mat, espès i de bona qualitat, de tacte setinat. No obstant, aquests no contemplen els aspectes tècnics de la veritable B, és a dir la campaniana B etrusca. Tampoc no és possible determinar el seu taller de fabricació pel que únicament podem considerar aquests fragments adscrits a alguna producció de les que Morel diu "cercle de la B".

II - En aquest grup incloem només un fragment de vora de pàtera. Presenta un vernís amarronat, homogeni, excepte una línia negra en la zona interior més immediata al llavi. El vernís ofereix un tacte granulós a modus de pell de taronja. Està molt desgastat en la vora externa.

III - Grup de fragments informes que presenten un vernís de mala qualitat, poc espès, amb nombroses esquerdes, de color verdós amb algunes taques irregulars marronoses.

Aquests dos darrers grups es classifiquen dins les produccions B"oïdes".

Per últim, considerem un fragment de forma indeterminable. Presenta una pasta depurada, amb vacuoles, de color marró, encara que ofereix diverses tonalitats des del rosat al gris. El vernís és de qualitat molt dolenta, pràcticament ha desaparegut en la seva part interna, mentre que en l'exterior, que és on més s'ha conservat, té un color negre amarronat. Podria ser un producte local o regional.

3.- MATERIAL IBÈRIC

En aquest apartat presentem una mostra dels materials de factura local apareguts al llarg de les intervencions sobre el jaciment. Els hem agrupats en els següents conjunts: ceràmica a mà, àmfors, ceràmica de cuina, kàlathos i vasos a torn.

CERÀMICA A MÀ (Làm. 1, núms. 16-20): Els exemples que hem escollit són bastant il·lustratius de la ceràmica a mà del Turó de Montgat. En primer lloc tenim dues bases planes de vasos de perfil en S (núms. 17 i 18). La núm. 17 procedeix de les prospeccions realitzades per A. Martínez, J. Vaello i J. Vicente el 1958, està dipositada en el Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet. La núm. 18 és una peça conservada a l'Ajuntament de Montgat procedent dels materials de Cuyàs i Font i Cussó. Ambdues peces presenten la mateixa cocció, reductora, i pasta marró, el mateix tractament de les superfícies, allisades, i les mateixes tonalitats cromàtiques, grisenc-negroses. De la mateixa manera els desgreixants són idèntics: quars blanc i mica daurada.

Dels materials conservats a l'Ajuntament de Montgat presentem també un fragment de vora i paret d'un vaset còncav (núm. 16). La forma sembla trencar amb els esquemes de les produccions a mà indígenes, ja que és una imitació d'una forma de les ceràmiques de vernís negre. Les seves característiques tècniques no difereixen en absolut de les esmentades per les peces anteriors.

Del fons del Museu de la Torre Balldovina tenim un altre exemplar interessant (núm. 19). Es tracta d'un fragment de vas amb la vora convexa i amb un encaix per aguantar una tapadora. Disposa d'una nansa de secció circular. Les seves característiques tècniques són idèntiques a les anteriors. Aquesta peça destaca per la seva originalitat, no n'hem trobat paral·lels en la Laietània.

Per finalitzar aquest apartat, fem esment d'un fragment informe procedent de la cala 6 de la Campanya 87 II (núm. 20). Es tracta d'un fragment informe decorat amb un cordó imprès i amb la superfície pentinada. La seva superfície interna és de tonalitat terrosa i externament gristerrosa. A la pasta s'observa un desgreixant de quars i mica daurada. La seva adscripció cronològica és difícil perquè aparegué en un nivell remenat (UE 614), però el pentinat de superfície ens fa creure que es tracta d'una peça d'una antiguitat relativa perquè aquest tipus de tractament de superfície és freqüent, a partir del s. VII a.C. i fins el s. IV a.C. (BARBERÀ-MORRAL-SANMARTÍ, 1979; BARBERÀ-SANMARTÍ, 1982), quan sembla decaure (LÓPEZ-ROVIRA-SANMARTÍ, 1982; PUJOL-GARCIA, 1982-1983).

ÀMFORA (Làm. 2, núms. 21-24): El tipus d'àmfora ibèrica que apareix en el Turó de Montgat no difereix en absolut de les trobades en altres jaciments ibèrics de la Laietània (JUNYENT-BALLDELLOU, 1972, 30 i 31 figs. 12-13); es tracta del tipus Mañà B-3 (MIRÓ, 1983-84, 15 7-89).

Aquest tipus amfòric presenta dues variants, segons sigui la revora exvasada o inexistent, essent en aquest darrer cas la boca un simple forat (MIRÓ, 1983-84, 180).

De la primera variant escollim tres exemplars (núms. 21, 22 i 23) que procedeixen de les prospeccions d'A. Martínez, J. Vaello i J. Vicente de l'any 1958 i que es conserven al Museu de la Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet. Els tres exemplars presenten superfícies típiques de color taronja.

De la segona variant presentem una peça (núm. 24) procedent de la cala 6 de la nostra campanya 87. Aquesta presenta una superfície externa de color marró, mentre que la interna és de color taronja; la pasta és de tipus sandvitx.

CERÀMICA DE CUINA (Làm. 2, núm. 25): En aquest apartat destaquem un fragment de vora i paret d'un vas realitzat a torn lent (núm. 25). Es tracta d'un vas de superfície terrosa, molt poc acurada, de cocció reductora, i amb desgreixant de quars i mica, procedent de les excavacions de Cuyàs i Font i Cussó i conservat a l'Ajuntament de Mongat.

KALATHOS (Làm. 2, núms. 26-29): Presentem per il·lustrar aquesta forma quatre fragments de vora. El núm. 26, conservat a l'Ajuntament de Montgat, procedent de les excavacions de Cuyàs i Font i Cussó, les superfícies i pasta del qual són de color taronja. El núm. 27, de la mateixa procedència que l'anterior, presenta en la seva superfície externa una decoració pintada de color vermell-vinós de semicercles concèntrics i una pasta de tipus sandvitx. Hem d'assenyalar que la decoració pintada d'aquesta peça, així com la del fragment informe núm. 30, ha de correspondre a la reutilització d'aquest tipus decoratiu durant el s. II a.C., coneixent-se el taller de Fontscaldes (BARBERA-DUPRÉ, 1984, 43). L'últim exemplar d'aquesta mostra, el núm. 29, és un fragment de vora i paret de kalathos trobat en la cala 1 (UE 113) de la nostra Campanya 87 II, del qual tant la superfície externa com la interna són de color taronja i la seva pasta de tipus sandvitx.

VASOS A TORN (Làm. 2, núms. 30-41): Dins d'aquest apartat incloem un fragment informe pintat (núm. 30), del qual es conserva una decoració formada per una possible banda i un possible filet, ambdós motius de color ataronjat. Procedeix d'una prospecció que realitzàrem, prèvia a les campanyes d'excavació, durant l'any 1986.

Procedent de la trinxera efectuada per la RENFE recollim un fragment de vas còncau (núm. 31) de pasta i superfície beix, excepte la superfície externa de la vora que presenta una tonalitat ataronjada.

Els núms. 34, 35 i 36 corresponen a tres vasos de superfícies ataronjades i pasta de tipus sandvitx. El núm. 34 procedeix de les prospeccions de 1958 i es conserva a la Torre Balldovina. Els núms. 35 i 36 procedeixen de la nostra campanya 87 II, de la cala 6 (UE 614).

Presentem també dos fragments de vora de ceràmica grisa, ambdós corresponents amb probabilitat a dues gerres bicòniques (núms. 37 i 38). El núm. 37 procedeix d'una prospecció anònima realitzada el 1976. Procedent de la prospecció de 1958, el núm. 38 és un fragment de vora exvasada amb el llavi apuntat. Ambdós fragments es conserven al Museu de la Torre Balldovina.

Quant a vasos de superfície ataronjada hem escollit com a mostra dues vores (núms. 39 i 40). El fragment núm. 39 procedeix de les prospeccions de 1958 i es conserva a la Torre

Balldovina; és una vora exvasada amb llavi afuat. El núm. 40 és un fragment de vora exvasada amb llavi arrodonit i amb pasta de tipus sandvitx. Aquest darrer procedeix de la cala 6 (UE 608) de la campanya 87 II.

Per cloure l'apartat de material indígena del Turó de Montgat publiquem un fragment de peu d'un plat de superfície ataronjada (núm. 41). Aquesta peça procedeix també de les prospeccions de Martínez, Vaello i Vicente, de l'any 1958.

4.- MATERIALS SINGULARS

En aquest darrer apartat comentem una sèrie de materials que per la seva singularitat volem destacar. Aquí s'hi inclouen dues monedes, una d'excavacions antigues i una altra de la campanya 87 II, dues fíbules, procedents d'excavacions antigues, una agulla d'os d'igual procedència, uns fragments de plat comú itàlic, àmfora greco-itàlica i àmfora Pascual 1 de les nostres excavacions de l'any 1987.

MONEDES: Procedent de la campanya 87 II, a la U.E. 619, aparegué una moneda (núm. 42) que hem identificat originària de la seca d'Ilduro o Ituro, que presenta a l'anvers un cap amb corona de lorer i al revers un genet amb llança a la dreta i el nom de la seca als peus. És una moneda de bronze, d'11,86 gr, amb un diàmetre de 2'2 cm que posseeix la gràfila de punts. Cronològicament es pot situar a la segona meitat del s. II a.C. i el seu valor és un as. Villaronga classifica aquestes peces dins del grup Centre Català Modern, essent emissions abundants del tipus genet-llancer. Metrològicament segueixen el sistema kessetà (VIVES, 1926, làm. XXIV-10; VILLARONGA, 1979, 210 núm. 743).

De les antigues excavacions es conservava a l'Ajuntament de Montgat una moneda (núm. 43) de la seca de Kesse, que presenta a l'anvers un cap a la dreta, amb punta de llança, i al revers, un cavall marí a la dreta. És també de bronze, amb un diàmetre de 1,9 cm i posseeix la gràfila de punts. Cronològicament la podem situar en el s. I a.C. i el seu valor és un quadrant. Amb el canvi de segle hi ha una varietat en la llegenda Kesse, aquesta passa a ser més llarga, KESSE, el primer grup passa de tenir valor sil·làbic a consonàntic, per això es presenta en dues "S". També hi ha un augment de pes dins el sistema metrològic, el mateix passa a Lauro, Baitolo i Ieso. Suposa també un moment de gran romanització que més tard minvarà tornant-se a sistemes anteriors (VIVES, 1926, làm. XXXVI-3 -variant-) (Fotos 3 i 4).

FÍBULES (Làm. 2, núms. 44-45): Procedents de les excavacions antigues de les sitges del Turó de Montgat, conservem a l'Ajuntament dos exemplars que detallem a continuació. La fíbula

(núm. 44) té una molla bilateral a un dels extrems de la corda i presenta a la part superior una decoració formada per quatre estries. Cronològicament correspondria a la fase de la Tène final, i s'englobaria dins el grup Fibel Mit Manchette, tipus 5 -variant-, que podem situar entre el 20 a.C.-20 d.C.. Hi ha paral·lels a Empúries i al Clos de la Torre (Badalona) (ETTLINGER, 1973, 42) (ALMAGRO, 1955). L'altre fragment de fíbula (núm. 45) correspon a un pont de fíbula del tipus de la Tène III. D'aquesta fase hi ha diverses categories de fíbules que perduren en època romano-imperial, pel que és difícil la seva datació amb precisió dins del s. I a.C. als I d.C. (SALETE DA PONTE, 1973, 175). Per les seves característiques és probable que correspongui a la primera època de l'Imperi, finals del s. I a.C. (ARGENTÉ, 1974, 143-216).

AGULLAD'OS (Lám. 2, núm. 46): A l'Ajuntament de Montgat, procedent de les excavacions de Font i Cussó (FONT i CUSSÓ, 1980, 33), es conserva un fragment d'agulla d'os de secció semitrapezoïdal (núm. 46). Aquest tipus d'agulla té paral·lels a la Laietània, en el jaciment de la Penya del Moro de Sant Just Desvern (BARBERÀ-MCRRAL-SANMARTÍ, 1979, lám. XIII núm. 6; lám. XV núm. 77; lám. XVIII núm. 10) i en el Turó de Ca N'Olivé de Cerdanyola (BARBERÀ-PASCUAL-CABALLÉ-ROVIRA, 1960-61, núm. 6), entre d'altres.

La seva funcionalitat, per cosir, i la presència d'una fusaiola bitroncocònica apareguda a les excavacions de De la Pinta i Tolosa (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, lám. 11) ens documenten activitats tèxtils domèstiques, encara que voldríem esmentar la possibilitat que l'agulla pogués estar relacionada amb les tasques de reparació de xarxes de marisc, atès que aquesta activitat sembla important en l'economia del jaciment.

MATERIALS CERÀMICS ROMANO-REPUBLICANS (Lám.2, núms. 47-49): En la campanya 87 II, Cala 1 (UE 113), aparegué un fragment de vora d'un plat obert, de forma cònica, de ceràmica itàlica comuna (núm. 47). Té una argila poc depurada, amb inclusions de quars, mica i amfibols de color negre. El color de la seva superfície és ataronjat fosc i el seu tacte molt rugós. Aquestes produccions ceràmiques són difícils de situar cronològicament, ja que tant es poden datar en la segona meitat del s. II a.C., com en el s. I a.C. (SANMARTÍ-BARBERÀ, 1984, 76). Trobem un paral·lel per aquesta peça en el jaciment romà de la Torre Tabernera de Vallromanés (Vallès Oriental) (SANMARTÍ-BARBERÀ, 1984, fig. 4 núm. 32).

També en el mateix nivell (UE 113) aparegué un fragment de vora d'àmfora greco-itàlica (núm. 48). La pasta és rosada, amb desgreixant de

mica negra, característica típica d'aquest tipus d'envàs, i presenta una engalba clara en la seva superfície. Aquest tipus d'àmfora, si bé sorgeix abans del desembarcament romà a Empúries el 218 a.C. (MIRÓ, 1982, 21), no serà fins a partir dels primers anys del s. II a.C. -segurament després de la pacificació del territori- que arribarà a la major part dels jaciments costaners, es deixarà d'utilitzar durant el tercer quart del s. II a.C., quan és substituït per les Dressel 1 (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, 33).

Per finalitzar volem fer esment d'un fragment de vora d'àmfora republicana Dressel 1-Pascual 1 (núm. 49). Presenta una pasta i superfícies de color ocre i un desgreixant de quars. Aparegué en la cala 6 (UE 6/8) de la nostra campanya 87 II. La pasta i el color de superfície ens fa pensar en una probable producció d'un forn proper a Baetulo. Aquesta peça ens marca cronològicament la fi de l'assentament ibèric. La Pascual 1 es troba documentada, juntament amb la Laietana 1, a partir de l'últim quart del s. I a.C. i arriba al seu màxim desenvolupament en el primer i segon quart del s. I d.C. (COMAS, 1985, 156).

V - CONCLUSIONS

Les possibles conclusions sobre la seqüència cronològica del jaciment protohistòric del Turó de Montgat són evidentment provisionals i establertes per indicis que han de ser contrastats estratigràficament. De totes maneres, les nostres excavacions de l'any 1987 han aportat, dins de la seva limitació, la constatació d'un assentament ibèric moltes vegades citat, però fins ara sense coneixement d'estructures d'hàbitat. Això, si més no, és el que semblen demostrar les porcions de mur aparegudes en la cala 6.

Apart d'això hem localitzat i reexcavat algunes de les sitges que havien estat objecte d'intervenció per part de diferents aficionats de Badalona (CUYÀS, 1976, 132-136) (FONT i CUSSÓ, 1933, 8-10). Tenim una confirmació de l'exactitud de la localització en el fet de la troballa, en la part "reexcavada", d'un fragment informe de Campaniana B que pertany al fragment de base de la Pyxis de la forma 3 (núm. 11), de les excavacions ja citades, que es conservava a l'Ajuntament de Montgat.

Pel que fa a la cronologia de l'assentament, la nostra revisió dels materials d'intervencions anteriors ens permet establir una seqüència fins ara desconeguda. (BARBERÀ-DUPRÉ 1984, 63-64).

En primer lloc, a través de la revisió dels materials publicats per De la Pinta i Tolosa (DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-21) ens va semblar correcte suposar l'existència d'un primer assen-

tament en el Turó de Montgat de la 1a. Edat del Ferro. L'aparició de materials d'aquest moment en poblats ibèrics del Maresme i rodalia no és estranya, per exemple tenim notícies de troballes a Burriac-Cabrera de Mar- (RIBAS 1964, 16-19), Puig Castell -Vallgorguina- (BARBERA-PASCUAL, 1964-65, 233-245), Torre dels Encantats, Turó Gros de Can Camps, Cèlles (SANMARTÍ-SANTACANA, 1986, 227-243), encara que desgraciadament el coneixement només es quedi en simples notícies.

Aquest període de transició (1a. Edat del Ferro), que va del Bronze Final a la Iberització en la Laietània, s'ha d'entendre com una clara etapa durant la qual es desenvoluparà un procés de diversificació de les activitats econòmiques, d'intensificació de relacions d'intercanvi i de potenciació i consolidació d'una "elite" que controlarà i dirigirà aquest procés; tot això constituirà l'estímul endogen que serà el detonant del procés de canvi cultural en el moment de contacte amb els estímuls exògens (DUEÑAS-FREIXA-MORENO-PEDRO-RODRÍGUEZ, en premsa).

Malauradament de l'etapa immediatament posterior manquen materials que ens mostrin una ocupació durant els segles VI-V a.C. No es troben més senyals d'activitat fins el segle IV a.C. En aquest moment, el Turó de Montgat formaria part de la xarxa jeràrquica dels assentaments de la Laietània Oriental, ja sia com a assentament secundari depenent de llocs centrals com Burriac (Cabrera de Mar) o Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet), ja sia com a punt d'ancoratge o lloc central. Aquesta última hipòtesi no seria en absolut descartable si es trobessin mostres d'assentament dels segles VI-V a.C., ja que la seva magnífica posició costanera, la seva posició estratègica en un encreuament que condueix a l'interior i el seu ampli camp visual (Montjuïc, Montcabrer i el Turó de la Rovira) ho indicarien. Hem d'assenyalar, en aquest sentit, que entre els materials obtinguts en les campanyes d'excavació del 1987, es trobaren dos fragments lítics de jaspí (en curs d'estudi), que demostrarien contactes, potser marítims, amb l'assentament veí de la muntanya de Montjuïc (GRANADOS-MAZAIRA-MIRÓ-ROVIRA-SALGOT, 1986, 211-218), el funcionament del qual com a lloc central en el Pla de Barcelona sembla ser evident (MORENO-FREIXA, en premsa).

D'ençà del s. IV a.C., tenim documentada amb materials una ocupació ininterrompuda del Turó de Mongat fins el seu abandonament. La presència de ceràmiques de vernís negre dels tallers occidentals així com de fragments d'àmfora greco-itàlica ens situa clarament en el s. III a.C. La presència d'aquestes àmfors, que s'allarga fins el s. II a.C., està ben representada en jaciments com Ullastret, Castellet de Banyoles de Tivissa, Burriac, Empúries, i també en troba-

lles submarines com les realitzades al possible derelict de l'Ametlla de Mar, al de l'Illa Portaló -Port de la Selva-, i a Llafranc, Cap de Creus i Mataró (MIRÓ, 1982, 21).

El segle II a.C., el tenim documentat mitjançant la Campaniana A, vaixella itàlica de luxe que acompanyaria les importacions vinícoles transportades en àmfors del tipus Dressel 1A; fragments informes d'àmfora itàlica han aparegut en les nostres campanyes del 87. El segle II a.C. sembla representar un moment de reestructuració del sistema d'habitat ibèric laietà, possiblement per les turbulències romano-cartagineses. Així, poblats com el del Turó del Vent -Llinars del Vallès- s'abandonen a començaments de segle, a l'igual que les sitges d'aquest mateix poblat i les de Can Miralles-Can Modolell -Cabrera de Mar-. No passa el mateix en el poblat ibèric de Burriac -Cabrera de Mar-, poblat que a partir d'aquest moment i fins a finals del s. II a.C. assoleix la seva màxima expansió urbanística i demogràfica (PUJOL-GARCIA, 1982-83, 141-142).

El final de l'assentament ibèric del Turó de Montgat s'ha de situar, com a mínim, a la primera meitat del s. I a.C., per la datació de les ceràmiques B"oïdes", però la presència en un nivell d'enderroc de la cala 6 (II Campanya 87), d'un fragment de vora d'àmfora Dressel 1 Pascual 1 ens pot permetre portar la fi de l'assentament a les darreries del s. I a.C., ja que l'àmfora Pascual 1 es troba documentada a la zona a partir de l'últim quart del s. I a.C., acompanyant l'àmfora Laietània 1 (COMAS, 1985, 156). Pel que fa al seu final seria similar o una mica més tardà que el d'altres jaciments ibèrics de la Laietània com Burriac (BENITO-BURJACHS-ESPADALER-DEFAUS-MOLINA, 1986, 15-24), Castell Ruf (GASULL-BLANCH-GONZÁLEZ-LORENCIO-MAYORAL-XANDRI-YLL, 1986, 53-62) o Puig Castellar de Sant Vicenç dels Horts (RIPOLL-BARBERÀ-LLONGUERAS, 1965, 19).

A modus de resum, ens trobem que l'assentament ibèric del Turó de Mongat té una ocupació aproximada d'ençà el s. IV fins el s. I a.C., amb la possibilitat d'un assentament anterior del s. VII. La seva activitat principal creiem que deuria haver estat la redistribució de productes entre els assentaments de l'interior i els comerciants mediterranis, ja que la seva estratègica posició costanera i el fet d'estar en un encreuament de camins vers l'interior així semblen confirmar-ho.

Posteriors estudis confirmaran o desmentiran aquestes hipòtesis de treball, així com una millor configuració de la seva economia, un cop es disposi dels estudis de fauna, que s'estan realitzant en aquest moment, i de les anàlisis de territori i de sòls, en preparació.

Montgat, març 1988

BIBLIOGRAFIA:

- ALBERTI, A. (1935): *"Agrupació Excursionista de Badalona"* núm. 23. Gener-febrer, pàgs. 8-9. Badalona.
- ALEMAO, C.; JUAN, J.; LÓPEZ, A. (en premsa): *"Notas sobre astrolatria lunisolar en el poblamiento ibérico de la Laietania"*. Actas del I Coloquio Internacional sobre Religiones Prehistóricas de la Península Ibérica. Salamanca-Cáceres mayo 87.
- ALMAGRO, M. (1955): *"Las necrópolis de Ampurias"*. Vol II. Barcelona.
- ALMAGRO, J.; SERRA RÀFOLS, J. de C.; COLOMINAS, J. (1945): *"Carta arqueológica de España. Barcelona"*. Pàgs. 143-144. Madrid.
- AQUILUÉ, J.; MAR, R.; NOLLA, J.; RUIZ DE ARBULO, J.; SANMARTÍ, E. (1984): *"El fórum romà d'Empúries"*. Vol II. Barcelona.
- ARGENTÉ OLIVER, J.L. (1974): *"Las fibulas de la Necrópolis Celtibérica de Aguilar de Anguita"*. Trabajos de Prehistoria (Nueva serie) 31, pàgs. 143-216. Madrid.
- BALLAND, A. (1969): *"Ceramique etrusco-campanienne à vernis noir"*. Fouilles de l'École Française de Rome à Bolsena. Poggio Moschini III, 1. en MEFR, suppl. 6. Paris.
- BARBERÀ, J. (1959): *"Hallazgo submarino de un pecio con cargamento de cerámica campaniense"*. Zephyrus 10, pàgs. 173-175.
- BARBERÀ, J. i CABALLÉ, M. (1960): *"Prospecciones en el poblado de Puig Castellar en Sant Vicenç dels Horts (Barcelona)"*. Zephyrus 11, pàgs. 210-214.
- BARBERÀ, J.; PASCUAL, R.; CABALLÉ, M.; ROVIRA, J. (1960-61): *"El poblado prerromano del Turó de Can Olivé de Cerdanyola (Barcelona)"*. Ampurias XXII-XXIII, pàgs. 183-222.
- BARBERÀ, J. (1964-65): *"La cerámica barnizada de negro del poblado ilergeta del Tossal de Les Tenalles, de Sidamunt (Lérida)"*. Ampurias XXVI-XXVII, pàgs. 135-163.
- BARBERÀ, J. i PASCUAL, R. (1964-65): *"El yacimiento prerromano de Puig Castellar (Valldorriu, Barcelona)"*. Ampurias XXVI-XXVII, pàgs. 233-245.
- BARBERÀ, J.; MORRAL, E. i SANMARTÍ, E. (1979): *"La penya del Moro de Sant Just Desvern (Barcelona)"*. Quaderns de Treball 1. Barcelona.
- BARBERÀ, J. i SANMARTÍ, E. (1982): *"Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro (Sant Just Desvern)"*. Monografies Arqueològiques 1. Barcelona.
- BARBERÀ, J. i DUPRÉ, X. (1984): *"Els laietans: assaig de síntesi"*. Fonaments 4, pàgs. 31-86.
- BELTRAN, M. (1979): *"La cerámica campaniense de Azaila"*. Caesaraugusta 47-48.
- BENITO, N.; BURJACHS, F.; ESPADALER, M.M.; DEFAUS, J.M.; MOLINA, M. (1986): *"Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme)"*. Tribuna d'Arqueologia 1984-85, pàgs. 15-24.
- BONET, H. i IMATA, C. (1981): *"El poblado ibérico del Puntal dels Llops"*. T.V. del SSIIP núm. 71. València.
- CRABOL, D. (1986): *"L'âge du fer en Cerdagne Française"*. 6è. Col.loqui d'Arqueologia de Puigcerdà. Pàgs. 59-78.
- COMAS, M. (1985): *"Baetulo, les àmfiores"*. Monografies Badalonines 8. Badalona.
- CUBELLS, J. (1932): *"De re toponimica Montcada"*. Butlletí A. E. Tagamanent. Novembre-desembre 1932, pàgs. 102-105. Barcelona.
- CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1976): *"Història de Badalona"*. Vol. II pàgs. 132-136. Badalona.
- DE LA PINTA, J. i TOLOSA, L. (1978): *"Contribución al conocimiento del poblado ibérico del Turó de Montgat"*. Puig Castellar (3a. Època) núm. 1. Santa Coloma de Gramenet.
- DEPAGE, G. i SOLÉ SABARIS, L. (1934): *"Constitució geològica del Turó de Montgat"*. Butlletí Inst. Est. Catalans d'Història Natural. Vol. XXXIV, pàgs. 138-148. Barcelona.
- DUEÑAS, J.A.; FREIXA, A.; MORENO, V.; PEDRO, P.; RODRIGUEZ, P. (en premsa): *"Estímulos endògenos y exògenos en el desarrollo de la jerarquización de la Layetania Oriental en época ibérica"*. I Congreso de Historia Antigua Peninsular. Santiago de Compostela. Julio 1986.
- EIROA, J.J. (1982): *"La Loma de los Brunos y los C. de U. del Bajo Aragón"*. Inst. Fernando el Católico (CSIC). Zaragoza.
- ESTRADA, J. (1969): *"Vias y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona"*. Comisión de Urbanismo de Barcelona, Publicación núm. 27 para uso interno. Barcelona.
- ETTLINGER, E. (1973): *"Die Römischen Fibeln in der Schweiz"*. Berna pàg. 42.
- FONT i CUSSÓ, J. (1933): *"Restes Ibèriques"*. Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Badalona núm. 14, pàgs. 8-10. Maig-juny 1933. Badalona.
- FONT i CUSSÓ, J. (1976): *"Addenda"*. Centenari Centre Excursionista de Catalunya. Montgat, 26 febrer 76.
- FONT i CUSSÓ, J. (1980): *"62 Articles"*. Museu de Badalona.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. (1975): *"Arqueologia submarina en la isla de Menorca. Campaña 1975"*. XIV CNA (Vitoria, 1975). Zaragoza, 1977.
- FREIXA, A.; JUAN, J.; MARTÍNEZ, G. (1987): *"Montgat, poble de futur"*. Publicacions de l'Ajuntament de Montgat.
- GIL FARRÉS, O. (1966): *"La moneda Hispánica en la Edad Antigua"*. Madrid.
- GASULL, P.; BLANCH, R.; GONZÁLEZ, A.; LORÉNCIO, C.; MAYORAL, F.; YLL, E. (1986): *"Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castell Ruf (Martorell, Vallès Oriental)"*. Tribuna d'Arqueologia 1984-85, pàgs. 53-62. Barcelona.
- GRANADOS, J.O.; MAZAIRA, L.; MIRÓ, M.T.; ROVIRA, C.; SALGOT, D. (1986): *"Motjuc dins el context del món ibèric laietà antic"*. 6è. Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Pàgs. 211-218.
- JUNYENT, E. i BALDELLOU, V. (1972): *"Una vivienda ibérica de Mas Bosca"*. IAP Publicaciones Eventuales núm. 21. Barcelona.
- LAMBOGLIA, N. (1952): *"Per una classificazione preliminare della ceramica campana"*. Atti del I Congresso Internazionale di Studi Liguri. Pàgs. 139-206. Bordighera.
- LÓPEZ, A.; ROVIRA, J.; SANMARTÍ, E. (1982): *"Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent (Llinars del Vallès)"*. Monografies Arqueològiques 3. Barcelona.
- MADOZ, P. (1948): *"Diccionario Geográfico"*. Vol 11, pàg. 285.
- MARTÍN, G. (1974): *"Cerámica campaniense de Valentia, Pollentia y Albintimilium (Estudio Comparativo)"*. VI Symposium de Prehistoria (Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares) Pàgs. 231-358. Barcelona.
- MATEU, J. (1980): *"Notes per un estudi local. Montgat"*. Associació de Personal de la Caixa de Pensions. Montgat.
- MAYA, J.L. (1985): *"Silos de la 1ª Edad del Hierro en la UAB"*. Estudios de la antigüedad 2, pàgs. 147-218.
- MERQUÍRIZ, M.A. (1954): *"La cerámica de importación de San Miguel de Liria"*. APL. 5.
- MIRÓ, J. (1983-84): *"Algunas consideraciones sobre las ánforas Mañá B-3"*. Pyrenae núm. 19, pàgs. 157-189.
- MIRÓ, J. (1982): *"Aproximació a la producció i el comerç del vi a Catalunya en l'antiguitat"*. Museu del Vi, Vilafranca del Penedès.
- MOREL, J.P. (1965): *"Ceramique à vernis noir de Pompei"*. Rei Cretariae Romanae Factorum. Acta VII, Pàgs. 81-103.
- MOREL, J.P. (1965): *"Ceramique à vernis noir du Forum Romain et du Palatin"*. MEFR. suppl. III Vol. 2. Paris.
- MOREL, J.P. (1968): *"Ceramique à vernis noir du Maroc"*. Antiquités Africaines 2, pàgs. 55-76.
- MOREL, J.P. (1969): *"L'atelier des petites estampilles"*. MEFR. LXXXI, pàgs. 59-117.
- MOREL, J.P. (1980): *"La ceramique campanienne: acquis et problèmes"*. Ceramiques Hellenistiques et Romaines. Vol 242, pàgs. 85-122. Besançon.
- MOREL, J.P. (1981): *"La ceramique campanienne. Les formes"*. Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et Rome. Fasc. 240.
- MORENO, V. i FREIXA, A. (en premsa): *"El yacimiento protohistórico de Can Don Joan (Horta, Barcelona)"*. Quaderns d'Història de la Ciutat.
- PALOL, P. (1958): *"La necrópolis hallstàtica de Agullana"*. BPH. Madrid.
- PELLICER, J.M. (1887): *"Estudios histórico-arqueológicos sobre lluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana"*. Pàgs. 30-32. Mataró.
- PETIT, M.A. (inèdita): *"Contribución al estudio de la E. del Bronce en Catalunya (comarcas del Moianès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Barcelonès y Baix Llobregat)"*. Tesi Doctoral. UAB 1985. 5 volums.
- PETIT, M.A. (1987): *"Restes arqueològiques de l'edat del Bronce localitzades a Rubí"*. Butlletí del Grup de col.laboradors Museu de Rubí núm. 24, Any VI, pàgs. 211-215.
- PREVOSTI, M. (1981): *"Cronologia i poblament en l'Àrea rural de Baetulo"*. Museu de Badalona. Badalona.
- PTOLOMEU: *"Taufes"*. Llibre II, 6, 19.
- PUJOL, J. i GARCIA, J. (1982-83): *"El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell"*. Laietània 2-3, pàgs. 46-145.
- RIBAS, M. (1964): *"El poblado ibérico de Ilduro"*. EAE. 30. Madrid.
- RIPOLL, E.; BARBERÀ, J.; LLONGUERAS, M. (1965): *"Poblado Puig Castellar (Sant Vicenç dels Horts, Barcelona)"*. EAE. 40. Madrid.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1983-85): *"Los campos de Urnas del No-*

reste Peninsular". Tesi Doctoral. 2 vol. Servicio de Reprografia de la Universidad Complutense. Madrid.
 SALETE DA PONTE (1973): "Fibulas de Conimbriga". Conimbriga Vol. XII, pàg. 175. Coimbra.
 SANMARTÍ, E. (1973): "El taller de las pequeñas estampillas en la Península Ibérica". Ampurias XXXV, pàgs. 135-173.
 SANMARTÍ, E. (1976): "Breu aproximació a la ceràmica de vernis negre del poblat de Sant Miquel de Sorba". Cypsela 1. Actes del I Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Pàgs. 125-128.
 SANMARTÍ, E. (1978): "La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode". Barcelona.
 SANMARTÍ, E. i BARBERÀ, J. (1984): "Nota sobre un conjunt de ceràmiques romano-republicanes trobades a la Torre de Vallromanes (Vallès Oriental, Barcelona)". Informació Arqueològica núm. 43, pàgs. 73-80.
 SANMARTÍ, E. i SANTACANA, J. (1986): "La jerarquia de nuclis

en el poblament ibèric de la costa del Penedès". 6è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Pàgs. 227-243.
 SCHULTEN, A. (1959): "Geografia y etnografia antiguas de la Península Ibérica". Inst. Rodrigo Caro. CSIC. Madrid.
 SERRA RAFOLS, J. de C. (1942): "El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana". Ampurias IV, pàgs. 69 i següents. Barcelona.
 SPARKES, B. i TALCOTT, L. (1970): "The Athenian Agora. Black and Plain Pottery". Princeton.
 TAYLOR (1957): "Cosa: Black-glaze pottery". MAAR. 25.
 VENTURA, J.J. (1985): "La ceràmica campaniense de la Cuesta del Rosario (Sevilla)". AESPA 58, pàgs. 41-68.
 VILLARONGA, L. (1979): "Numismática Antigua de Hispania". Barcelona.
 VILLARONGA, L. (1982): "Les seques ibèriques catalanes". Fonaments 3. Barcelona.
 VIVES ESCUDERO, A. (1924): "La Moneda Hispánica". Madrid.

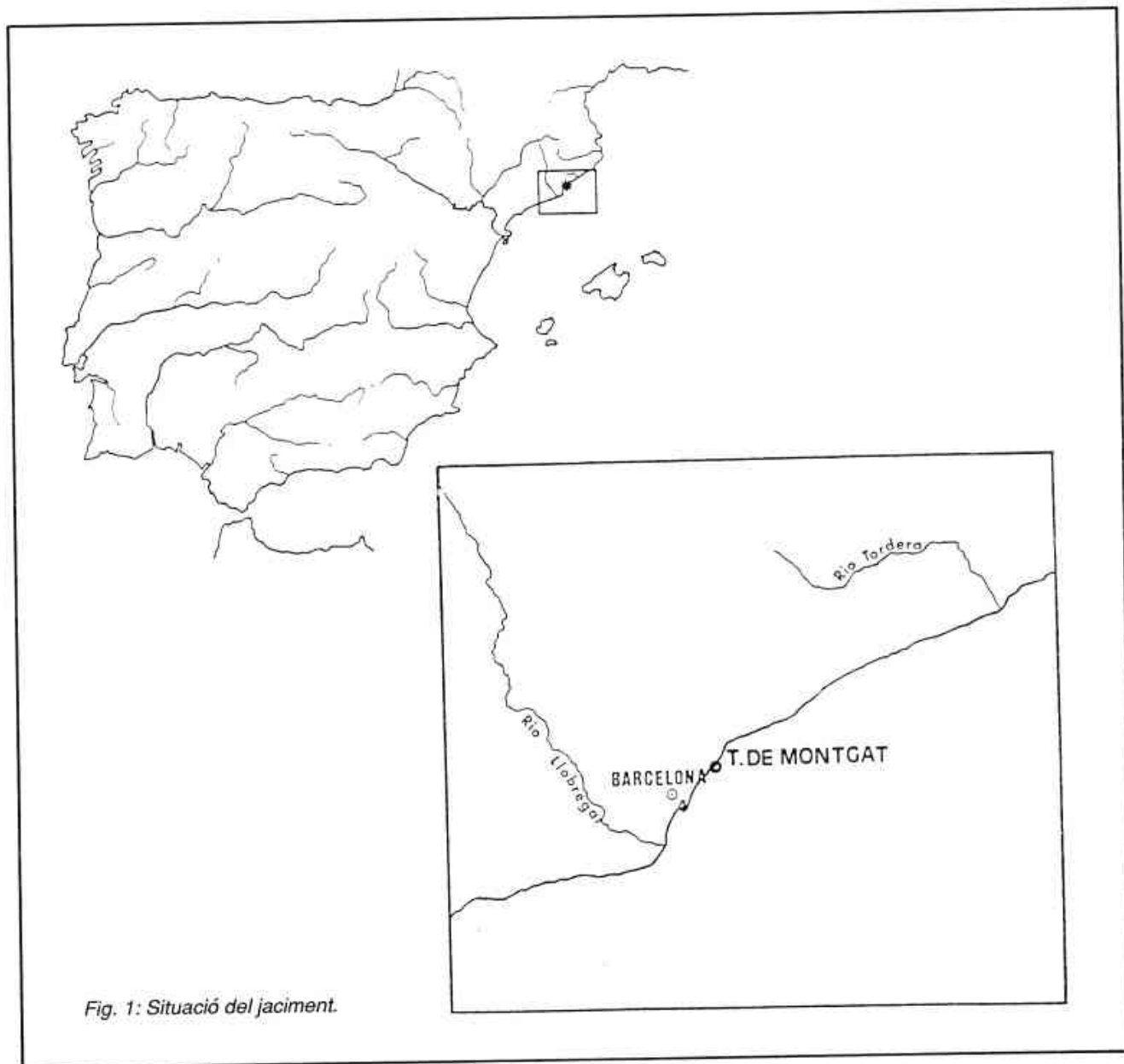

Fig. 1: Situació del jaciment.

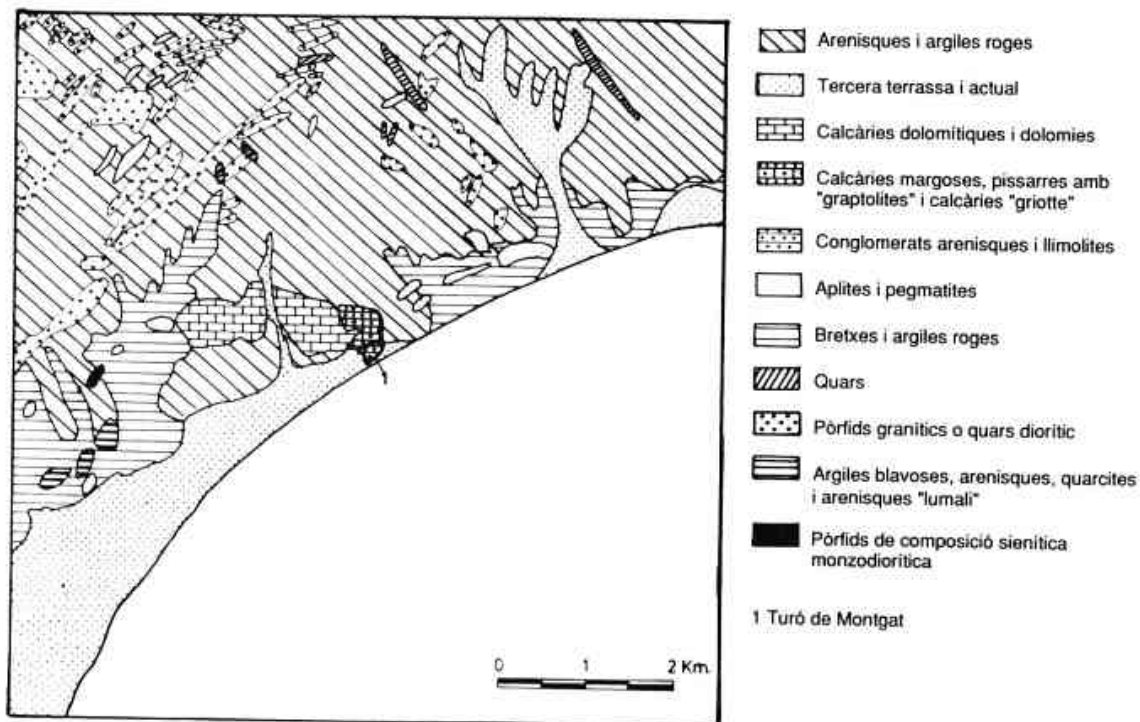

Fig. 2: Composició geològica d'el Maresme.

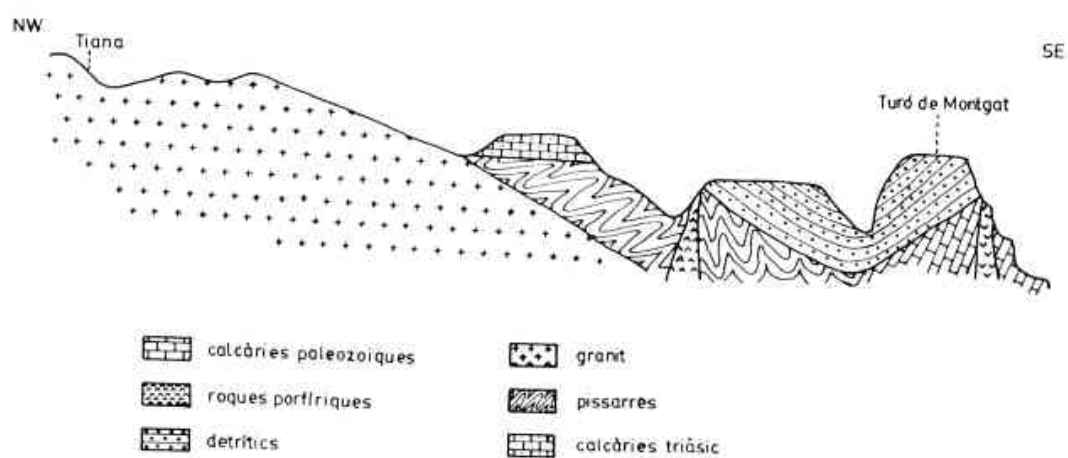

Fig. 3: Tall geològic del Turó de Montgat.

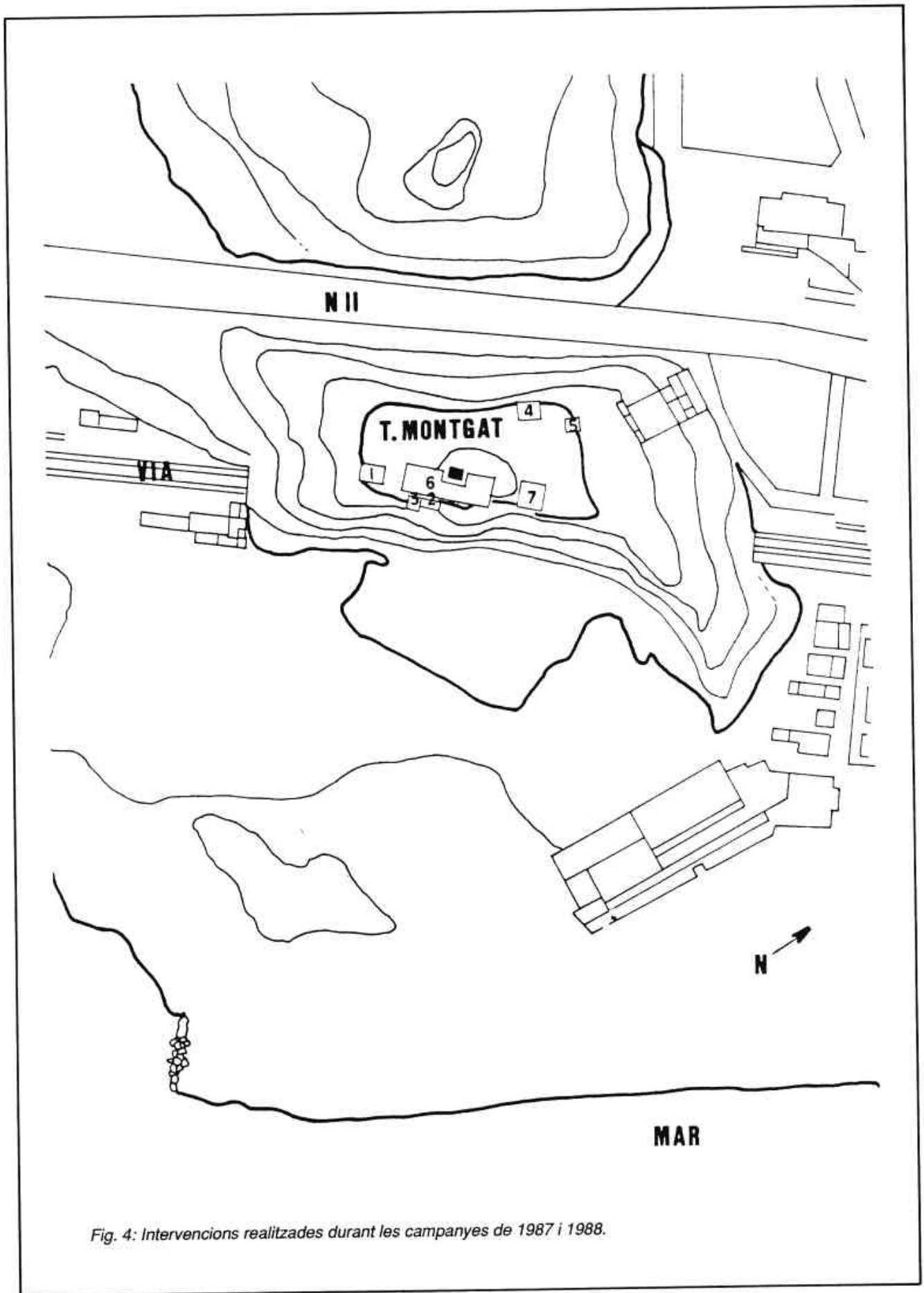

Fig. 4: Intervencions realitzades durant les campanyes de 1987 i 1988.

MG-87/II
CALA 6

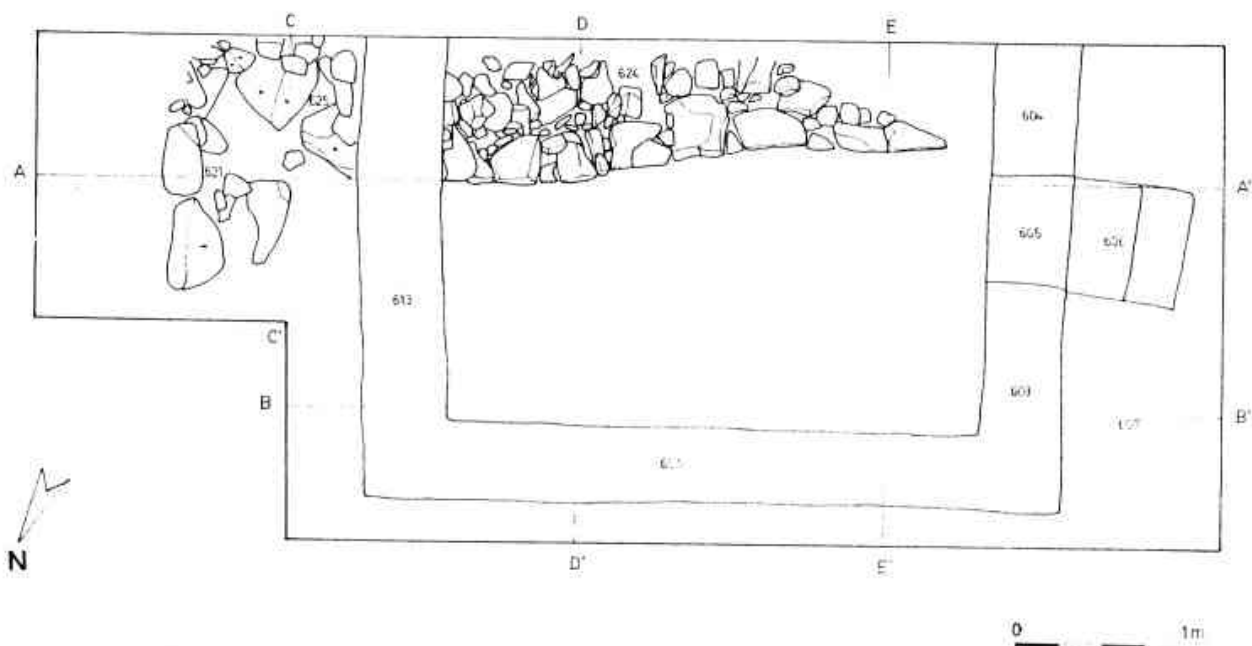
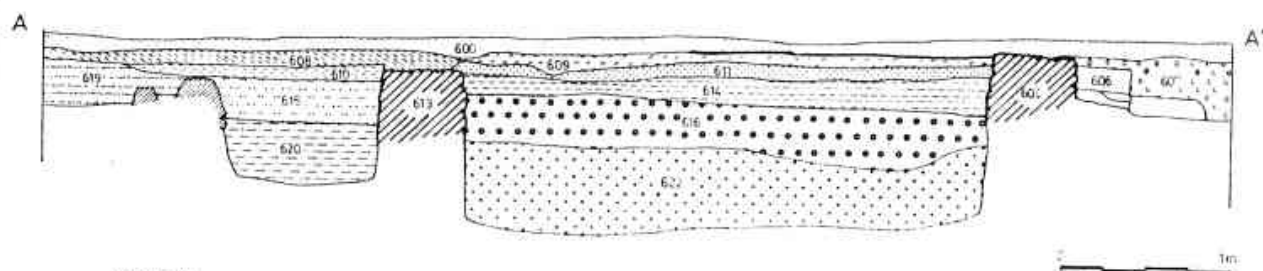

Fig. 5: Planta de la cala 6, excavada durant l'any 1987.

MG-87/II
CALA 6
SECCIÓ A-A'

MG-87/II
CALA 6
SECCIÓ B-B'

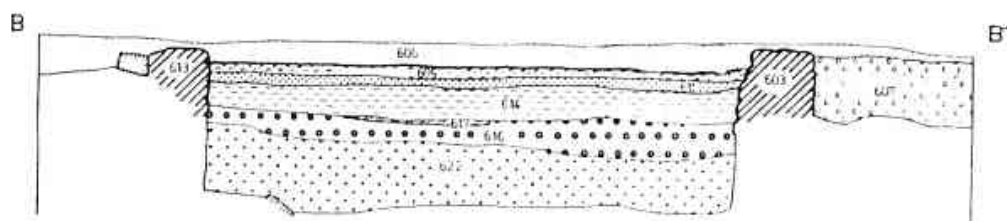
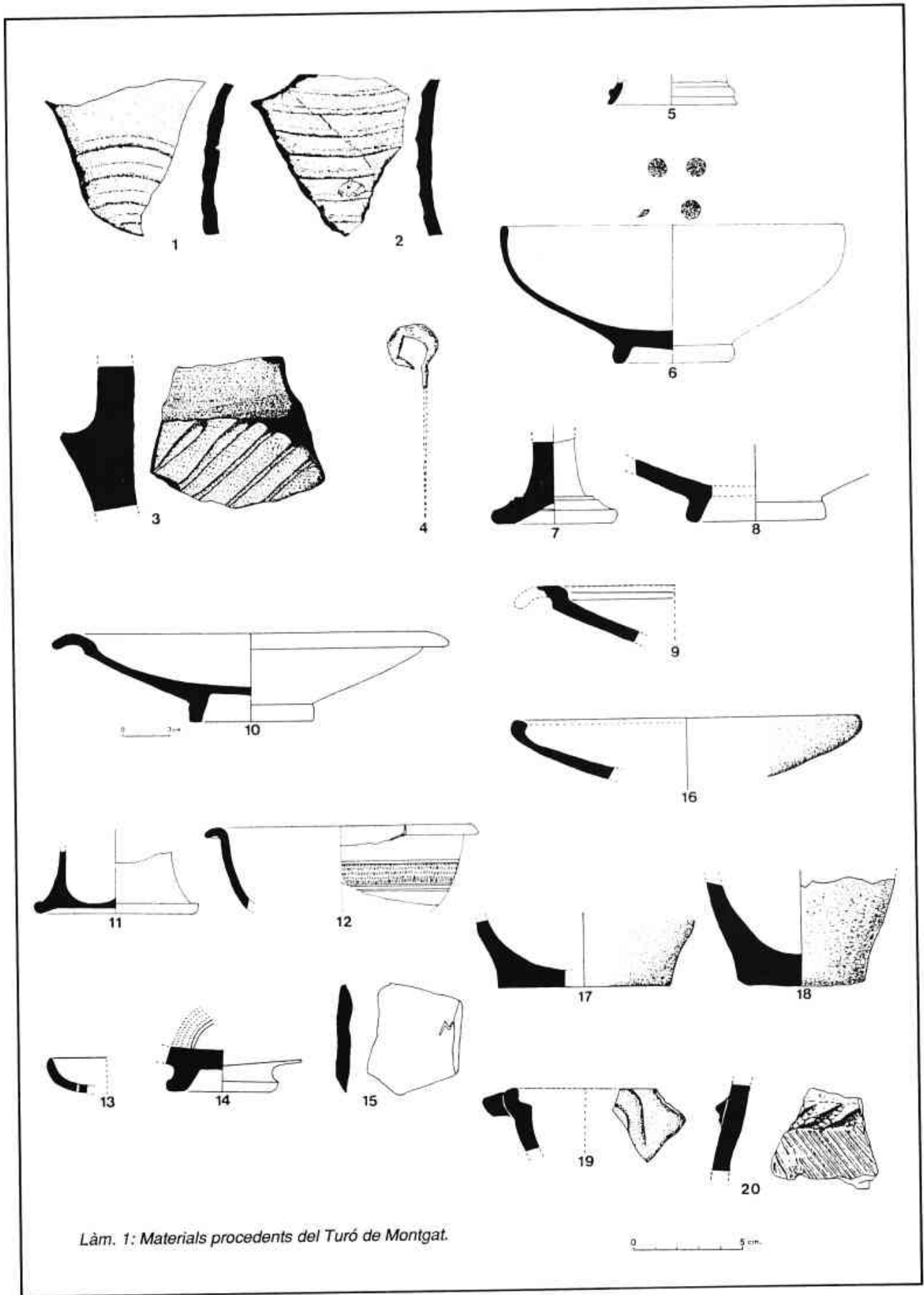

Fig. 6: Talls estratigràfics de la cala 6.

Làm. 1: Materials procedents del Turó de Montgat.

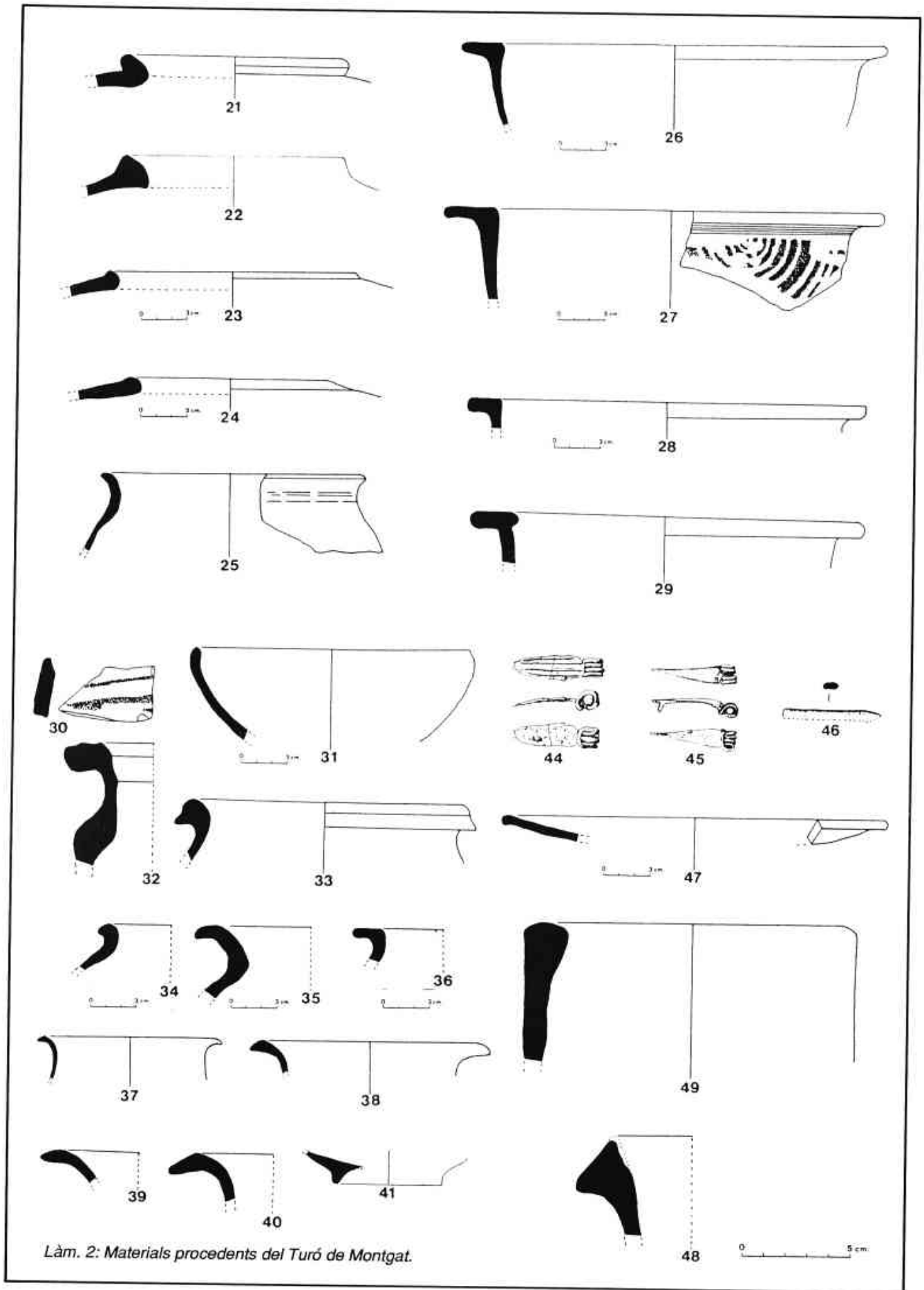

Foto 1: El Turó de Montgat vist des de l'est.

Foto 2: El Turó de Montgat vist des del sud.

42

Foto 3: Moneda d'Illuro.

43

Foto 4: Moneda de Kesse.

LES SITGES DEL POBLAT IBÈRIC DE BURRIAC (CABRERA DE MAR, EL MARESME): LES SITGES NÚMS. 36 I 37. NOVES APORTACIONS SOBRE LA FASE FINAL DEL POBLAT. (*)

Joan BANÚS i TORT

I - INTRODUCCIÓ

Fins avui l'estudi de les sitges ibèriques de la vall de Cabrera s'havia limitat a les notícies de Ribas (1961, 1964, 1966 i 1978), i als estudis de Martí -sitges n.ºs. 1, 2, 3 i 4- (1977), d'Esteban, Garcia i Pujol (1981), i de Pujol i Garcia (1985) sobre les sitges de Can Miralles-Can Modolell; no s'havia fet encara, però, un estudi en conjunt de les sitges trobades a l'interior del poblament ibèric de Burriac. Aquest estudi ha estat fet a partir de dues de les darreres sitges que s'hi trobaren: les n.ºs. 36 i 37 (1).

La numeració atorgada a aquestes dues sitges ve donada per l'ordenació que iniciaren l'any 1960 Marià Ribas i Ricardo Martín (RIBAS-MARTÍN 1960-61, pàg. 297) de les sitges de la vall de Cabrera, seguint un ordre d'aparició i excavació. Aquesta numeració fou ampliada i canviada pel propi Marià Ribas l'any 1964 (RIBAS 1964, pàg. 72). Aquesta nova numeració es feu

seguint un ordre geogràfic, i presentava greus problemes, car no preveia l'aparició d'altres sitges en diferents punts del poblament. A posteriori, tant Carles Martí (MARTÍ, 1978), com els altres estudiosos de les sitges de la vall de Cabrera (ESTEBAN et alii 1981; PUJOL-GARCIA 1985) han seguit la primitiva numeració de Ribas i Martín Tobías (2), considerant-la molt més lògica que la que donà Ribas l'any 1964. A continuació mostrem una llista comparativa de les dues numeracions:

<u>Núm. Ribas-Martín</u> <u>(1960)-SAMCMM</u>	<u>Núm. Ribas(1964)</u>
Núm. 1	Núm. 13
Núm. 2	Núm. 14
Núm. 3	Núm. 15
Núm. 4	Núm. 16
Núm. 5	Núm. 9
Núm. 6	Núm. 11
Núm. 7	Núm. 20
Núm. 8	Núm. 18
Núm. 9	Núm. 8
Núm. 10	Núm. 7
Núm. 11	Núm. 12
Núm. 12	Núm. 10
Núm. 13	Núm. 3
Núm. 14	Núm. 2
Núm. 15	Núm. 4
Núm. 16	Núm. 5
Núm. 17	Núm. 17
Núm. 18	Núm. 6

(*) Voldríem agrair l'ajut i col·laboració de les persones que han permès dur a bon terme aquest article: Carles Martí i Garcia i Joaquim Garcia i Roselló que han ajudat amb detalls de l'excavació i orientat en molts dels aspectes de l'estudi. Jordi Miró i Canals per algunes apreciacions en les àmfores. A Enric Juhé i Corbalan i a Francesc Navarro i Bonamusa pels dibuixos artístics. Però molt especialment volem mencionar a Jaume Pujol i Del Horno, sense el qual no hagués estat possible que aquest treball arribés a bon terme. Moltes de les idees i consideracions que apareixen en aquest article tenen l'origen en llargues xerrades mantingudes amb ell.

Cal recordar que Ribas-Martín només numeraren dotze sitges l'any 1960. També s'ha de ressenyar que Ribas sols donà número a vint sitges en el seu llibre "Els orígens de Mataró" de l'any 1964, i en la reedició revisada de 1988 manté les mateixes vint, obviant totes les sitges aparegudes amb posterioritat a l'any 1964, com ho són la majoria de les sitges del grup de Can Miralles-Can Modolell.

El nombre total de sitges descobertes fins l'any 1981 era de trenta cinc (ESTEBAN i altres 1981). Per tant, les sitges que tractem es numeraren correlatives a aquestes.

II - L'EXCAVACIÓ DE LES SITGES NÚMS. 36-37

En el decurs de 1981 la Secció Arqueològica del Museu de Mataró duigué a terme un seguit d'excavacions arqueològiques de salvament per tal d'evitar la pèrdua de valuoses dades històrico-arqueològiques en l'àrea del Maresme.

Una d'aquestes actuacions se centrà en l'excavació i documentació d'una àrea propera a la torrentera que delimita els anomenats sectors central i occidental del poblat ibèric de Burriac, lloc on els excavadors clandestins havien posat al descobert dos fons de sitja, així com un petit mur al seu costat.

Concretament, fou a començaments del mes de juliol de 1981 quan se sorprengué "in situ" els furtius en el saqueig d'aquestes sitges. Un cop aturada aquesta excavació clandestina, i per preservar i poder excavar i estudiar aquest descobriment "casual", la S.A.M.M. notificà la seva existència al Subdirector General de Museus, d'Arts Plàstiques i d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Josep Guitart i Duran, i al Cap del Servei d'Arqueologia del mateix Departament, Núria Rafel i Fontanals, amb el vist-i-plau dels quals començaren l'octubre del mateix any les excavacions de la part no afectada pels furtius, que incloïa una de les sitges, la núm. 37, que restava en la seva major part intacta. Pel que fa a la sitja núm. 36 havia estat greument afectada per les accions d'aquests furtius, per la qual cosa sols es pogué efectuar la planimetria i recollir els materials dispersos, deixats pels furtius, que es trobaren ja fora de context, barrejats amb altres materials.

Aquesta campanya d'excavacions es perllongà prop d'un mes, i fou duta a terme per Miquel Cardalda, Josep Fluxà, Joaquim Garcia, Josep Garrido, Consol Ibàñez, Esther Pons i Jaume Pujol, tots ells membres de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró.

1.- SITUACIÓ DEL JACIMENT

L'àrea on aparegueren les sitges núm. 36 i núm. 37 està situada en el sector central del poblat ibèric de Burriac, gairebé tocant el torrent, actualment sec, que delimita la zona central del poblat amb l'occidental (3), i a uns cinquanta metres al nord del dipòsit excavat l'any 1983 (MIRO-PUJOL-GARCIA 1988).

L'any 1984, i dins del "Pla de Solidaritat amb l'Atur" promogut per la Generalitat de Catalunya aquell any, es bastí un mur de contenció sobre el torrent, per tal de protegir les excavacions realitzades de les freqüents rierades que es produïen quan plovia. Aquest fet ocasionà l'al·ludament de terres just a la zona on hi havia aquestes dues sitges, ocasionant la seva desaparició.

2.- PLA DE TREBALL

L'estudi s'ha fet en dues parts ben diferenciades. En primer lloc tenim l'estudi de les sitges 36 i 37 que s'ha subdividit tanmateix en dues parts: primerament tenim l'important volum de material trobat dispers, fruit de les activitats dels furtius, que hem resolt analitzar de forma tipològica, car qualsevol intent de relacionar aquests materials amb els que es trobaren ben documentats ha resultat poc menys que infructuós. A continuació tenim els materials documentats arqueològicament en l'excavació del sector on aparegué la sitja 37, dels que hem procurat obtenir una informació de caire cronològic que pugui reafirmar o contradir els resultats d'altres excavacions efectuades prop d'aquest sector del poblat de Burriac.

La segona part d'aquest estudi és l'anàlisi comparatiu de les sitges de l'interior del poblat ibèric de Burriac, mitjançant el qual intentarem donar aportacions cronològiques i econòmiques sobre els moments finals del poblat.

En relació amb l'estudi dels materials no hem considerat necessari explicar els diferents tipus ceràmics perquè no és aquest l'objectiu d'aquest article, ens hem limitat a constatar quins són aquests tipus ceràmics, i quins altres materials es pogueren documentar a l'àrea on aparegueren les dues sitges. L'ordre de presentació dels materials que hem emprat al llarg de tot el treball és el següent: ceràmiques d'importació (ceràmica de vernís negre, ceràmica comuna itàlica i llànties), ceràmiques indígenes (ceràmica d'imitació de la ceràmica d'importació, ceràmica comuna a torn, ceràmica comuna feta a mà i la ceràmica grisa ibèrica -dita també de tipus emporità o de la costa catalana-), àmfores, metalls i restes de fauna.

3.- MATERIALS TROBATS EN LES EXCAVACIONS CLANDESTINES

Els materials procedents de les excavacions clandestines foren atribuïts en el seu moment

com pertanyents a la sitja 36. El volum de materials, juntament amb les reduïdes mides d'aquesta sitja fan pensar que es degueren barrejar els materials propis de la sitja amb els procedents dels estrats que cobrien tota la zona.

Ceràmica d'importació

1. *Ceràmica de vernís negre* (660-663). Els materials trobats i referenciats es limiten a cinc peces diferents.

CERÀMICA DE VERNÍS NEGRE DEL S. III A.C. (662). Vora de pàtera, amb una pasta de color clar amb tons ocres, compacta, molt depurada i rugosa. La capa de vernís ha desaparegut. La seva forma correspon a la forma Lamb. 26/ Morel 2762e1, i pertany possiblement al taller de "NIKIA-IWN.C", datat de la segona meitat del segle III a.C. Probablement cal considerar aquest material com rodolat, procedent d'algun altre punt del poblat perquè és l'única peça ceràmica, no ja de vernís negre, sinó de qualsevol dels tipus trobats, amb una cronologia clara del s. III a.C.

CERÀMICA CAMPANIANA B. (663) Trobem un fragment de vora i paret d'una olleta, de pasta de color rosat clar, compacta, amb alguna impuresa de color blanc, i rugosa. El vernís és negre fort, amb certa lluentor, gruixut i ben adherit a la superfície exterior, i mat, rugós i mal adherit a l'interior. Correspon a la forma Lamb. 10/ Morel 3450. Cronològicament cal situar-lo entre el darrer quart del s. II a.C. i el primer quart del s. I a.C. Es trobaren tres fragments amorfs, de pasta beige-rosada, i gris fosca. El vernís és espès i dur, molt fi, amb lluentor. En dos dels fragments es conserven marques de dits del terrisser sobre la superfície externa del vas.

CERÀMICA DE VERNÍS NEGRE B-OÏDE. (660-661) Es tracta de dos fragments de vora de dues pàteres diferents però d'identiques característiques: pasta de color beige-rosada, compacta i fina, i molt ben depurada; el vernís és axocolatat, amb clapes més fosques (especialment la peça núm. 661, que conserva en força mal estat la capa de vernís a la part exterior). Correspon a la forma Lamb. 5/ Morel 2250, la seva atribució als tipus "emporitans", definits per E. Sanmartí, ens sembla clara (SANMARTÍ 1978, pàg. 25). La cronologia que proposem per aquestes peces és de segon quart del segle I a.C.

CERÀMICA CAMPANIANA C. Conservem un fragment amorf corresponent a la part central d'una pàtera, amb pasta gris fosc-terrosa, molt compacta i rugosa al tacte. Té alguns restes d'una capa molt fina de vernís de color negre, totalment mat, molt ben adherida i sabonosa al tacte. Molt possiblement pertany a una forma Lamb. 7. Cronològicament cal

- situar-lo a la primera meitat del segle I a.C.
2. *Ceràmica d'engalba del tipus "roig-pompeïà"* (665-667). Tres peces diferents són les que hem inclòs dintre d'aquest apartat. Les seves característiques quant a pasta són molt homogènies: pasta de color marronós-castany, molt grollera, de cocció oxidant defectuosa. De les tres peces, una és gairebé sencera (665): es tracta d'una gran safata amb la vora ametllada, de la forma Goudineau 3 (GOUDINEAU 1970, pàg. 166), tipus 1A de la classificació de Cristina Bastit (BASTIT 1985, pàg. 56), que conserva en molt bon estat l'engalba vermella, limitada, com és normal en aquest tipus de peces, a la superfície interior i vora externa de la peça. En el centre presenta unes estries concèntriques. La peça següent (666) és més petita que l'anterior i té el vernís bastant mal conservat. La seva forma seria la mateixa que l'anterior. La darrera peça (667) són dos fragments d'una mateixa gran safata, que no conserva cap resta d'engalba.
 3. *Llànties* (672). Tan sols aparegué un fragment de llàntia. Es tracta d'un fragment de fons i paret amb nansa; la seva pasta està molt mal cuita, amb força impureses i té un color rogenc. No presenta cap motiu decoratiu.

Materials indígenes

1. *Imitacions de la ceràmica de vernís negre* (664). Sols conservem dos fragments de vora d'una mateixa pàtera que imita la forma Lamboglia 5. La seva pasta és de color gris, amb molt de desgreixant de mida força gran (2-3mm), molt fina i compacta, i de cocció reductora. No conserva restes de vernís.
2. *Imitacions de la ceràmica de parets fines* (668-671 i 702). Tan sols tenim un fragment de vora, quatre fragments de fons i un fragment de carenat-arrencament de vora. Tots els fragments corresponen a cubilets de la forma Mayet I o II. La vora (702), de petites dimensions, mostra un solc just a la seva meitat; el fragment de carenat (671) mostra una motllura molt prima a uns 8mm de l'arrencament de la vora. No hi ha cap mena d'uniformitat quant al tipus de pasta ja que en els pocs fragments estudiats s'observa una absoluta heterogeneïtat, així trobem pastes tipus sandvitx, de color roig clar, gris fosc o roig fosc, amb textura granelluda o fina, i amb moltes impureses o molt depurades.
3. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a torn* (673-689). El nombre de gerres que hem pogut identificar es limita a tres peces. Aquestes peces són dos fragments de vores de dues gerres "bocals" (674-675) i un fragment de vora que no he agrupat en cap tipus especial de gerra (676). També hi havia entre aquest material un fragment de vora d'un "kalathos" (673).

Les pastes són de cocció oxidant en dos casos ("kalathos" i gerra bocal), i reductora en els altres dos.

També es documenten un fragment de vora d'un gran atuell hemiesfèric (677) i quatre fragments de vora pertanyents a dos vasos, un dels quals conserva encara una engalba blanc-beix a la seva superfície (679).

Pels tipus de forma trobem un clar predomini de les olles, hi ha fragments de vora "de coll escanyat" (681), "de coll de cigne" (682), de "doble vora" -amb restes de pintura- (683 i 685), quatre fragments de la vora inferior d'una olla de "doble vora" (687) i tres fragments més d'olles no incloses en cap altre grup específic (684, 686 i 688). La cocció de totes elles és oxidant, tret d'una (687).

Es conserva sols un fragment de fons digne de ser esmentat. Pertany a una gerra de fons pla (678). Finalment, citarem un fragment de coll d'olpe (689).

4. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a mà* (691-693). Sols tenim tres peces. Una olla de la qual tan sols conservem tres fragments (691) amb la pasta vermellosa, molt granelluda, molt mal cuita en cocció oxidant i amb moltes impureses. Dos fragments de vora de dues gerres diferents, una d'elles un "bocal" (692). Totes dues estan fetes en cocció reductora, ben cuites, amb pasta bastant compacta i menys granelluda que la de l'olla i amb desgredant de mica.
5. *Ceràmica grisa ibèrica* (694-696). Disposem de tres fragments amb forma: un fragment d'arrencament de nansa del qual no podem precisar a quin tipus de gerra pertany (694), una nansa molt malmesa amb un solc (695) i un fragment de vora d'un bol (696). La pasta de totes tres peces és de cocció mixta, amb poques impureses i de mida molt reduïda. En el fragment d'arrencament de nansa s'observa clarament la cocció mixta.

Àmfores

1. *Àmfores d'importació* (651-658). Durant l'excavació es comptabilitzaren 285 fragments d'àmfora, la majoria dels quals eren amorfs. Un cop comptats es conservaren. Tan sols disposem d'uns quants fragments de vores i d'algun altre element significatiu. Així, la majoria de les set vores que tenim són Dressel 1 itàliques vinàries, amb dues excepcions que corresponen a dues àmfores tripolitanes no vinàries (656-657). De les Dressel 1 quatre (651-654) corresponen a la variant B, amb la pasta de color vermell, amb poques impureses. Es conservava engalba blanca en dues peces, de forma molt escadussera en una d'elles, la qual presenta una vora completa i l'arrencament d'una nansa (651) i molt millor en l'altra (653).

Totes les vores de Dressel 1B tenen la vora formant angle més o menys recte respecte del coll i amb un desgredant molt més gran que a les altres peces. Una peça correspon a la variant 1C (655). La seva pasta és de color granat amb desgredant de mica de mida molt reduïda, amb restes força malmeses d'engalba blanca al començament de la vora, de tacte molt fi amb algunes rugositats degudes a una cocció defectuosa.

Finalment, les dues darreres peces les hem considerades amb origen a la Tripolitània (656-657). Una correspon a la forma Van der Werff 3 (WERFF 1977-78, pàg. 180) (657). L'altra (656) no hem pogut referenciar-la sota cap tipologia. Els trets d'ambdues peces no difereixen excessivament, així el color de pasta és roig clar i tenen abundant desgredant de mica, però mentre la peça núm. 656 conserva una engalba blanca a tota la seva superfície, l'altra no mostra cap resta d'engalba. Per cloure aquest apartat mencionarem una marca de terrisser que aparegué en un fragment d'arrencament de nansa. L'estampilla no està sencera, car està trencada pel límit superior, si bé es pot llegir perfectament i es pot calcular les mides de les lletres. La marca és "LP" i les mides són de 9mm d'alt i 4-5mm de gruix.

Materials diversos

1. *Metalls* (697). Del material metàl·lic només hem d'esmentar un clau de ferro de 71 mm de llargada, de cabota plana, arrodonit, amb amplada màxima de 19mm. El clau està aplanat en el seu fust. Està rovellat però en bastant bon estat de conservació.
2. *Ossos* (698-701). Dels quatre elements inventariats destaquem un fragment d'os treballat (698). Es tracta d'un os d'articulació, possiblement d'oví, buidat al seu interior, de 103mm de llargada. Presenta tres incisions paral·leles i una mica esbiaixades, de 12mm, 14mm i 11mm respectivament, essent la segona, la més llarga, la més profunda. En la part de l'os oposada a la que presenta les incisions, la superfície ha estat polida. Els altres elements són un fragment d'os sense cap manipulació aparent i dues vertebres.

4.- ESTRATIGRAFIA I MATERIALS DE L'EXCAVACIÓ

L'excavació documentà quatre nivells estratigràfics, els dos primers corresponien als nivells superiors que cobrien el sector excavat i són externs a les dues sitges. Els dos estrats últims pertanyen al curullat de la sitja núm. 37.

NIVELL I

Era la capa de terres superficials. Compost per terres d'al·luvionament, un xic compactades,

amb bastants sorres i una mica de sauló. S'hi trobà abundant matèria orgànica.

Materials d'importació

1. *Ceràmica de vernís negre (703)*. Es limita a un fons amb peu, de ceràmica campaniana B-oïde, d'una olleta forma Lamb. 10/ Morel 3450. La pasta és beix, molt fina, tova, polsegosa i molt depurada. El vernís és molt prim i suau, de color de xocolata-vermellós en la part interior i negre-vermellós a la part exterior; està molt mal conservat: a l'interior tan sols n'hi ha en els fragments d'inici de la paret i a l'exterior sols és troba a mode de "taques". Probablement s'integraria dins de les B-oïdes emporitanes que descriu Sanmartí.

Materials indígenes

1. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a torn (704-708)*. Sols es comptabilitzaren cinc peces segures.
 704. La primera correspon a una gerra bocal de bastant mala qualitat. La pasta és de color beix, molt tova, amb abundant desgreixant i força defectes de coccio. Diàmetre de la vora 12,2cm.
 705. Fragment de vora de gerra bocal, de dimensions més reduïdes que la peça anterior. Presenta un carenat tan pronunciat respecte el coll que la vora sembla gairebé perpendicular respecte del coll. La pasta és de color ataronjat fosc-vermell, compacta amb partícules de desgreixant molt petites, pràcticament imperceptibles a l'ull. Diàmetre 5,3cm.
 706. Fragment de vora d'olla de coll escanyat. Presenta un solc a la vora de 1mm de profunditat. La pasta és de color vermell fosc-granatós, molt granelluda, compacta i amb desgreixant de mica. Diàmetre 14,8cm.
 707. Fragment de vora d'olla de doble vora. Les dues vores estan molt unides, separades sols 3mm i disposades en el mateix pla. La pasta és de color vermell fosc amb una capa de color gris molt prima indicant una coccio mixta. Diàmetre 15,2cm.
 708. Fragment de vora de gran atuell de ceràmica. Tenia un diàmetre de 47'9cm. La seva pasta és negra amb tons blavosos, molt ben cuita i amb desgreixant de mica.

Tanmateix es comptabilitzaren 48 fragments amorfs de ceràmica ibèrica comuna a torn, gairebé tots ells bastant malmesos.

Àmfors

1. *Àmfora d'importació*. No es pogué identificar cap forma, car els materials amfòrics

exhumats, itàlics tots ells, eren amorfs. Segurament foren arrossegats d'altres indrets del poblat com possiblement tota la resta de materials d'aquest nivell. Es comptabilitzaren 51 fragments amorfs que malauradament no es conservaren per poder efectuar una revisió més acurada.

2. *Àmfora ibèrica*. Es trobaren a l'excavació 24 fragments d'àmfora ibèrica, tots ells amorfs segons la documentació de l'excavació de la sitja.

Materials constructius

D'aquests materials, dels quals entre els materials procedents d'excavacions clandestines no en tenim constància, al Nivell I es documentaren 26 fragments de "tegulae" amb vora i 33 sense vora (cap d'ells no tenia marca de terrisser o grafit), i 21 fragments d'imbrex.

NIVELL II

Es tractava d'un nivell de terres argiloses molt compactes i amb la presència de pedres bastant grans en tot l'estrat. La seva potència oscil·lava entre 5cm i 30cm.

Materials d'importació

1. *Ceràmica de vernís negre*. Els materials de vernís negre d'aquest nivell es limiten a dos fragments amorfs, un d'ells de ceràmica Campaniana B, amb tots els trets típics (pasta beix, vernís ben adherit i de bona qualitat, de color negre) i un fragment de ceràmica d'imitació de les produccions de vernís negre, amb pasta gris i vernís molt prim d'un color més grisós que no pas negre.

Materials indígenes

1. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a torn (709-711)*. Tan sols es pogueren identificar tres peces: un bol, un plat fondo i un "kalathos". La pasta és idèntica en els tres casos: color ataronjat-vermellós, abundant desgreixant, algun defecte de coccio, tova, compacta i rugosa al tacte.
 709. Fragment de vora d'un bol. Diàmetre 20cm.
 710. Fragment de vora d'un plat. Diàmetre 24,4cm. Es poden veure en la part exterior les marques del torn.
 711. Fragment de nansa de "kalathos" ibèric, disposada horitzontalment i decorada amb un aplic tripartit de tires arrodonides. Tanmateix es comptabilitzaren vint-i-dos fragments amorfs.
2. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a mà (712-714)*. S'identificaren sols tres peces, un vaset, una olla i una tapadora. La pasta és de dos tipus: de color amarronat fosc, gairebé negre, molt granalluda, amb gran quantitat de desgreixant de mica -que correspon a l'olla i a la tapadora-

i una pasta de color grisós fosc i de textura molt més fina -que correspon al vaset-.

712. Tapadora amb agafador. Diàmetre 13,5 cms.

713. Meitat inferior d'una olla. Es trobà fragmentada en un total de 38 fragments. Presenta uns estriats molt fins al llarg de tota la superfície de la peça.

714. Vaset. Les seves dimensions són molt petites, amb un diàmetre a la vora de 5'1 cm.

Tanmateix hi havia tres fragments amorfs, amb pasta del primer tipus.

3. *Ceràmica grisa ibèrica* (715-716). S'estudien dues peces, dos bols de vora reentrant, amb el carenat ben marcat sobretot a l'interior. La pasta és de color gris fosc-negre, sense polir ni envernissar. També es trobaren 6 fragments amorfs.

715. Fragment de vora de bol. Diàmetre 16,4 cm. Presenta una estria al carenat.

716. Fragment de vora de bol. Diàmetre 14,6 cm.

Àmfora

1. *Àmfora d'importació*. Els fragments d'àmfora trobats eren tots itàlics i es limitaven a un fragment de nansa i quatre fragments amorfs.

2. *Àmfora ibèrica*. Es trobaren quatre fragments amorfs d'àmfora ibèrica.

Materials constructius

Es documentaren tres fragments amorfs de "tegulae" i tres fragments d'imbrex.

NIVELL III

Aquest nivell corresponia a un estrat de sorres, amb bastants pedres de mida petita. En alguns punts desapareixia semblant més aviat una bossada. La seva potència oscil·lava entre 10cm i 40cm. En aquest nivell aparegué poc material.

Materials d'importació

1. *Ceràmica de vernís negre* (718-719). Els fragments es limiten a dues formes: una vora i un peu de Campaniana A tardana i Campaniana B respectivament. També es trobaren 2 fragments amorfs de Campaniana A.

718. Fragment de vora de bol de Campaniana A tardana de la forma Lamboglia 27 b-c/ Morel 2984. La pasta és de color vermell de textura fina i compacta, amb alguns elements de desgreixant. El vernís és negre i iridiscent, prim i ben adherit, amb tons vermellosos-granatosos a la part exterior. No ha estat possible calcular el diàmetre.

719. Fragment de peu de ceràmica Campaniana B (forma no determinable). La pasta és de color beix, sense impureses, poc compacta. El vernís està

mal conservat, sols en resten petites taques en la inflexió del peu.

2. *Ceràmica d'ús comú itàlica* (720).

720. Fragment de vora de cassola de vora bífida. Forma Vegas 14/ Novaesium 18/ Grup B tipus 9 de la classificació de Bastit (BASTIT 1985, pàg. 37). La seva pasta és de color castany, amb moltes partícules negres de textura bastant grollera i rugosa al tacte. No ha estat possible calcular el seu diàmetre.

Materials indígenes

1. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a torn* (721). D'aquest tipus es trobaren sis formes identificables, un fons d'ungüentari, un fragment de vora de gerreta, un fragment de vora de tapadora, un fragment de fons possiblement d'una gerra i dues nanses estriades. De totes aquestes peces tan sols la primera presentava un estat de conservació i unes mides òptimes per considerar-les d'interès, per la qual cosa és la única que ha estat dibuixada. També es trobaren 27 amorfs.

721. Fragment de fons d'ungüentari. La seva pasta és de color vermell, molt depurada, compacta però amb alguns defectes de coccio.

2. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a mà*. Es localitzà un petit fragment de vora de cassola, la seva pasta és com la del primer tipus enunciat en el nivell anterior. Juntament a aquesta vora es trobaren vuit fragments amorfs.

3. *Ceràmica grisa ibèrica*. D'aquest tipus ceràmic tan sols es trobà un petit fragment de vora de bol, amb les característiques típiques d'aquesta mena de ceràmica.

Àmfora

1. *Àmfora d'importació*. Durant l'excavació es trobaren 9 fragments amorfs d'àmfora itàlica.

2. *Àmfora ibèrica*. Es trobaren onze fragments amorfs.

Materials constructius

Es comptabilitzaren sis fragments d'imbrex, dos fragments de "tegulae" amb vora i dos més sense vora.

Altres materials

1. *Metalls*. Es trobaren tres claus de ferro en molt mal estat de conservació -un d'ells molt fragmentat- i un fragment de forma trapezoïdal de ferro de 35mm per 14mm també molt malmès, del qual desconeixem la utilitat.

2. *Ossos*. Es trobaren cinc fragments ossis, tots ells de fauna ovicàprida.

3. *Malacologia*. Finalment, es comptabilitzaren dos fragments de cloïssa.

NIVELL IV

El nivell IV era el més potent de la sitja, amb una potència que anava dels 40cm fins els 90cm i representaria el moment d'abandonament d'ús de la sitja com a tal. La seva composició era d'argiles dures i molt compactes. El volum de materials apareguts és bastant considerable, i més si tenim en compte que la sitja 37 -com la sitja 36- estava arranada.

Materials d'importació.

1. *Ceràmica de vernís negre (722-723)*. Els materials trobats són de dos tipus ben definits: la ceràmica Campaniana A tardana i la ceràmica Campaniana B. Les característiques són, en el cas de la A tardana: pasta de color vermell-taronja, molt depurada, amb algun defecte de cocció i amb vernís molt prim de color negre-granatós amb franges negres a la part exterior i amb reflexes iridiscent. Pel que fa a la Campaniana B la seva pasta és de color beix, molt ben depurada i excel·lentment cuita, el vernís és gruixut, negre i molt ben adherit, molt fi al tacte i amb reflexes a la part exterior, a la part interior, però, està molt malmès. Curiosament l'únic fragment amorf de Campaniana B no presenta vernís a la seva part interior, fet que podria indicar que es tractava d'un fragment d'una peça tancada. De Campaniana A tardana es trobaren nou fragments amorfs.
 722. Fragment de vora de plat de Campaniana A tardana. Correspon a una forma Lamboglia 27 b-c/ Morel 2984. Es desconeix el seu diàmetre atesa la seva mida petita.
 723. Fragment de peu de "pixis" de Campaniana B. Possiblement seria d'una forma Lamboglia 3/ Morel 7544, encara que és difícil assegurar-ho.
2. *Ceràmica comuna itàlica (724)*. D'aquest tipus ceràmic tan sols hi ha dos fragments que corresponen a la mateixa peça.
 724. Dos fragments de vora de plat-tapadora. La pasta és vermella amb molt desgredant de mica i feldspat, ben cuita i de textura rugosa al tacte.

Materials indígenes

1. *Ceràmica d'imitació de parets fines (725)*. Sols es trobà un fragment de fons.
 725. Fragment de fons de cubilet. Sembla correspondre a la forma Mayet I o II sense que no poguem precisar-ho més. La pasta és de color vermell fosc, amb desgredant de mica de dimensions molt reduïdes i ben compactada.
2. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a torn (733-738)*. Hi ha varietat quant a les formes trobades: gerra, olla, atuell, ungüentari, de la mateixa manera que els tipus de pasta tampoc no reu-

neixen cap homogeneïtat, car en trobem de cocció reductora (733), oxidada (734, 737-738) i mixta (735-736), amb les corresponents variacions quant al tipus de textura i composició material. Cal ressaltar tanmateix que les peces aparegueren molt fragmentades en la seva major part. Finalment, s'ha de dir que es trobaren cinquanta-dos fragments amorfs, dels quals tres tenien restes de pintura.

733. Fragment de fons de gerra. Pasta de color gris per la cuita reductora. El peu està diferenciat del fons mitjançant una acanalada.
734. Fragment de vora i paret d'olla de doble vora. La cocció és oxidant. Les dues vores són exemptes i estan situades l'una molt a prop de l'altra i en el mateix pla, com si fos una urna. Tanmateix l'olla presenta un carenat ben marcat. El diàmetre de la vora interior és de 14,4cm i el de l'exterior de 16cm.
735. Fons i paret d'un gran atuell. Cocció mixta. Presenta la típica pasta de "sandwich". En la part inferior hi ha una motllura situada immediatament sobre el peu.
736. Fragment de fons de gerra. La seva cocció és del mateix tipus que la peça anterior.
737. Ungüentari. Li manca el coll i la vora, però s'aprecia perfectament el seu cos fusiforme. Correspon al tipus B-VI segons la classificació d'Emeterio Cuadrado (CUADRADO 1977-78, pàg. 401), datat per aquest autor a partir de les necròpolis d'Empúries, entre finals del s. III a.C. i mitjans del segle I a.C. La seva cocció és oxidant.
738. Coll i arrencament de cos d'ungüentari fusiforme. Podria correspondre a qual-sevol de les variants del grup B de la tipologia de Cuadrado. La seva cocció és oxidant.
3. *Ceràmica d'ús comú ibèrica a mà (739-741)*. La ceràmica d'aquest tipus presenta els trets ja definits anteriorment quant a la pasta, amb una excepció (739). De les tres peces reconegudes dues han estat dibuixades. Es trobaren 26 fragments amorfs.
 739. Perfil complet de cassola. La seva cocció és mixta. A la pasta s'observa desgredant de mica i quarcita de mides grans (fins a 5mm). La seva superfície està brunyida molt més acuradament al seu interior, llevat del fons. El seu diàmetre és de 21,8cm.
 740. Fragment de vora de gerra de vora extravasada. La seva superfície està polida.
 741. Paret i fons de gerra. Amb una petita part del fons. No està ni brunyida ni polimentada.

4. *Ceràmica grisa ibèrica (726-732)*. Fou en aquest nivell on es trobà la major quantitat de ceràmica grisa i en més bones condicions. Les característiques són les típiques per a les produccions d'aquesta època: coccio reductora (amb dues excepcions, 726 i 730) i acabat de les peces generalment barroer.
 726. Vora de gerro bitroncocònic de llavi recte vertical. Presenta dos acanalats al seu coll. La coccio és mixta, amb pasta semblant a la del tipus sandvitx. Té un acabat acurat, amb una fina capa lluent a la seva superfície. El seu diàmetre és de 9,8cm.
 727. Fragment de vora de bol carenat de llavi reentrant. La coccio és reductora i l'acabat bastant defectuós. El seu diàmetre és de 15,2cm.
 728. Fragment de vora de gerret bitroncocònic de llavi exvasat a l'exterior. El seu diàmetre és de 7cm.
 729. Fons complet de gerro bitroncocònic.
 730. Nansa estriada possiblement de gerro bitroncocònic. La seva coccio és mixta.
 731. Fons de gerro bitroncocònic.
 732. Nansa del gerro bitroncocònic. Possiblement pertany a la peça 731.
5. *Fusaioles (742-743)*. Estan fetes de ceràmica de forma bastant barroera. Les dues són de forma bicònica.
 742. Fusaiola bicònica. Correspon al tipus F-1 de Castro (CASTRO 1980, pàg. 138). Té un diàmetre màxim de 34mm i una altura de 23mm.
 743. Fusaiola bicònica. Correspon al tipus Castro E-2. Presenta un bombament en la part més petita de 1,5mm. El seu diàmetre màxim és de 24mm amb una altura de 19mm.

Materials constructius

Es trobaren sis fragments de "tegulae" amb vora i catorze sense vora, així com set fragments d'imbres.

Altres materials

1. *Bronze (744)*. Clau de cabota plana en molt bon estat de conservació, les seves mides són 97mm de llargada i 12mm de diàmetre de la cabota.
2. *Ferro (745)*. Fragment d'un clau de ferro de 3cm de llargada, en molt mal estat de conservació.
3. *Plom (746)*. Petita làmina de 20mm per 16mm i 2mm de gruix.
4. *Ossos*. Estrobaren vint-i-vuit fragments ossis, dels quals dos correspondrien a una barra inferior d'un bòvid. La resta d'ossos es repartia en setze d'ovicàprids, sis de súids i quatre d'indeterminats.
5. *Malacologia*. Es trobaren quatre fragments

de cloïsses. Totes són de mar.

6. *Sofre (747)*. Dos fragments de sofre de forma irregular. Les mides dels quals són 47mm i 26mm.
7. *Calç*. Es trobà un fragment de calç d'unes mides de 80mm per 41mm.

5.- LES SITGES

Aquestes dues sitges és possible que estiguessin ubicades en l'interior d'una habitació, en raó del mur al costat del qual estaven situades. Aquest punt no es pogué comprovar durant l'excavació per la mancança de temps per ampliar la zona excavada, i per la situació arran de la torrentera, la qual possiblement destruï bona part de la possible habitació. No es pot parlar, però, de les sitges 36 i 37 com a tals pròpiament, veient-ne els seus alçats es comprova que es tracta de dos fons de sitja. L'arranament d'aquestes dues sitges es deuria produir, molt possiblement, com a conseqüència de les torrentades que des d'antic deurien recórrer aquesta zona del poblat. Així s'explicaria tanmateix el volum de material aparegut en el primer nivell, gairebé segur, arrossegat per aquestes accions naturals.

LA SITJA 36

La sitja núm. 36 fou trobada per una part dels membres de la Secció Arqueològica totalment "buidada" per les accions dels excavadors furtius. Els materials que en un primer moment foren assumits com a procedents de la sitja 36 segurament corresponen als nivells I i II de l'excavació feta pels membres de la S.A.M.M. Veient les dimensions de les dues sitges sembla que la quantitat de materials que deurien haver trobat els excavadors furtius havia de ser força escadussera. El diàmetre màxim conservat de la sitja era de 1,20m i la fondària màxima era de 0,60m.

LA SITJA 37

Si bé aquest fons de sitja resultà en part afectat per l'actuació dels furtius, es pogué excavar amb el màxim rigor possible car els furtius havien centrat les seves accions en la sitja 36. L'excavació documentà una sedimentació feta en un moment molt ràpid i concret. Aquesta sedimentació serien els nivells III i IV. El nivell III era un estrat sorrenc, no excessivament potent i amb pocs materials. El nivell IV seria el d'inici d'abandonament. La seva composició era argilosa, hi havia abundants materials arqueològics i tenia una potència en alguns punts propera a 1m.

Aquesta disposició sorres-argiles té un clar paral·lel en la disposició estratigràfica observada en els diversos estrats del nivell II del dipòsit del sector occidental excavat l'any 1983 (MIRÓ-PUJOL-GARCIA 1988, pàgs. 12-15), i atesa la

situació del dipòsit, sobre l'altre marge de la mateixa torrentera al costat de la qual es troben les dues sitges, podem considerar que el tipus de formació dels nivells respon, tant en un cas com en l'altre, a la mateixa causa. El diàmetre màxim de la part conservada de la sitja era proper als 2,10 metres i la seva fondària màxima depassava una mica el metre.

6.- DADES CRONOLÒGIQUES

És difícil d'ésser precís amb el poc volum de material que aportà l'àrea on aparegueren les dues sitges. La ceràmica de vernís negre ha estat usada com a fòssil director. Cal tenir en compte també que els materials d'aquests nivells estaven arrossegats i probablement procedien d'altres punts del poblat ibèric.

Si observem el vernís negre de l'excavació de la sitja 37 es veu una gradació bastant evident de les produccions d'aquesta mena. Així comprovem que als dos nivells superiors i externs a la sitja, els corresponents a l'estrat superficial i al d'arranament, de l'escadusser material de vernís negre trobat, les produccions són bàsicament Campaniana B i tipus emporitans B-oïdes. La datació per als nivells superiors ens la proporciona la ceràmica de vernís negre B-oïde, que si bé no és la més abundant sí que és la més moderna. La seva cronologia aproximada és del 75-50 a.C. (SANMARTÍ 1978, pàg. 25). En canvi al nivell III i sobretot al nivell IV la presència majoritària és de la Campaniana A tardana. Amb les reserves lògiques que la relativa poca quantitat de materials trobats ens obliga, podem donar una petita gradació temporal dels nivells. Així, el moment d'abandonament de la sitja s'emmarcaria entre el 100/90 i 75 a.C. per la presència massiva d'A tardana davant la B i la inexistència de tipus emporitans B-oïdes. Aquest moment correspondrien els nivells IV i III de la sitja. La fase més moderna, representada pels nivells II i I i pel conjunt de materials provinents de les excavacions clandestines, tindria una cronologia dins del segon quart del s.I a.C. ja que tal com hem dit abans, en aquests nivells hi són presents els tipus emporitans B-oïdes i també les imitacions locals en gris de la Campaniana B. Aquesta darrera fase té un cert paral·lel cronològic amb el moment inicial de formació del nivell I del dipòsit del sector occidental, nivell datat entre el 70 i el 40 a.C. (MIRÓ-PUJOL-GARCIA, 1988, pàg. 105), si bé la poca incidència d'aquests materials més moderns, sobretot de les imitacions locals en gris de la ceràmica de vernís negre, així com la inexistència de materials tals com ceràmica pre-aretina, ens fa pensar que el moment final d'aquesta segona fase és anterior al del nivell I del dipòsit. Proposem, si bé això és molt difícil de precisar per la poca quantitat de material de què disposem, una data de cap el 60 a.C. per a aquesta darrera fase.

El moment d'abandonament de les sitges 36 i 37 coincideix amb el de la sitja i l'àmbit II del sector central del poblat trobats l'any 1984 (90/75 a.C.) i amb el nivell II del dipòsit del sector occidental (90/70 a.C.), que és el que dona la data d'amortització d'aquest dipòsit. Sembla doncs, que en un moment indeterminat d'entre el 100 i el 80 a.C. s'abandonà la zona on estaven les sitges núms. 36 i 37. A continuació aquesta sitja romandria oberta, dipositant-s'hi els nivells IV i III molt poc temps després possiblement d'un sol cop i a conseqüència d'una torrentada. Tant el nivell II com el nivell I es formarien per torrentades posteriors, la darrera de les quals escapçaria i arranaria les dues sitges.

En resum, hom pot afirmar que el moment d'amortització de la sitja no superaria la data de 80/75 a.C. i que el moment d'arranament no superaria la data de 75/60 a.C. L'època que es produí l'arranament de les sitges sembla que podria correspondre molt bé amb el moment d'abandonament del sector central del poblat ibèric de Burriac.

7.- ASPECTES CERAMOLÒGICS

Sorpren en gran manera la diferència de volum entre els materials procedents de les excavacions il·legals i els materials trobats a la part intacta, que incloïa la sitja núm. 37. Especialment destaca l'apartat de les àmfors, de les quals entre els materials remenats tenim 285 fragments, incloent-hi set vores i una marca de terrisser, mentre que a la part excavada només es comptabilitzaren 104 fragments, tots ells en els nivells I-II, externs a la sitja i al nivell III, ja dins la sitja, tots excepte un, amorfs. I és si més no curiós que al nivell IV, el qual presenta els primers materials posteriors a l'amortització de la sitja núm. 37, no aparegui un sol fragment, ja sia d'àmfora ibèrica o itàlica. Quant a l'origen de les àmfors, es pot comprovar el ritme decreixent de les àmfors ibèriques respecte les itàliques. Així en el nivell III es troben a la par amb lleu predomini de les primeres: 11 fragments d'ibèrica per 9 de l'itàlica. Al nivell II continua la situació a la par, però amb predomini, molt lleu, de les itàliques amb 5 fragments per 4 fragments d'ibèrica. Finalment al nivell I el predomini de les àmfors itàliques és aclaparador: 51 fragments per 24 d'ibèrica.

Un dels aspectes que volem ressaltar és la no presència de materials de ceràmica Campaniana A entre els materials provinents de les excavacions clandestines, mentre que a la sitja 37 sí que n'hi ha. Els únics materials apareguts són B-oïdes emporitanes i Campaniana C, que tenen escassa presència a la sitja 37, i Campaniana B. Això reafirma la nostra opinió que corresponen a dos moments cronològics una mica diferents.

No es poden fer massa més comentaris pel que fa a la ceràmica, car el volum de materials és

ínfim, per exemple amb sols 4 fragments de ceràmica comuna itàlica no es poden dir massa coses. De la ceràmica comuna ibèrica a torn es pot comentar que tant els materials provinents d'excavacions clandestines com els del nivell I tenen en comú la presència de les olles, en el primer cas de forma majoritària i en el segon a la par amb les gerres. En canvi en els tres nivells restants les olles han desaparegut gairebé completament, deixant el predomini no a les gerres sinó a objectes diversos com: imitacions de formes de la ceràmica de vernís negre (plats i bols) -fets amb cuita reductora-, imitacions de parets fines i güentaris.

III - LES SITGES TROBADES A L'INTERIOR DEL POBLAT IBÈRIC DE BURRIAC DINS DEL CONTEXT DE LES SITGES DE LA VALL DE CABRERA DE MAR.

De les sitges localitzades fins ara a la vall de Cabrera de Mar, 14 pertanyen al grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell, en concret les n.ºs. 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, i 41 (4). D'aquestes sitges hi ha un excel·lent estudi publicat (PUJOL, GARCIA, 1985). La cronologia d'abandonament d'aquest grup de sitges oscil·la entre els anys 225 i 150 a.C.; els autors les consideren que formen part d'un hàbitat diferent al pròpiament dit de Burriac (PUJOL-GARCIA, 1985, pàg. 139). Les sitges n.ºs. 1 a 4 es trobaren en el solar del Sr. Amadeu López, foren publicades l'any 1960-61 per Ribas i Martín Tobías i reestudiades per Carles Martí (1978) i la resta van aparèixer en diferents indrets de la Vall de Cabrera de Mar. El nombre total de sitges que tenim documentades avui s'eleva ja a 41, perquè amb posterioritat a l'excavació de les dues sitges de les quals tractem en el present estudi se n'han descobert quatre més: una a Can Borràs (sitja n.º 38, referenciada per MIRÓ-PUJOL-GARCIA 1988, pàg. 123), una altra al sector central del poblat ibèric de Burriac (la n.º 39) (5), la tercera al Turó dels Dos Pins (n.º 40), molt propera a la necròpolis existent en aquest indret i la darrera pertany al grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (vegeu nota 4).

De totes les sitges conegudes de la Vall de Cabrera de Mar només un nombre molt reduït han aparegut dins del poblat ibèric de Burriac.

Les sitges n.ºs. 36 i 37 estaven situades en un punt, dins del mateix poblat ibèric de Burriac, força interessant: dintre, possiblement, d'una habitació en el límit entre els anomenats sectors occidental i central. Marià Ribas dona l'any 1952 (RIBAS, 1952, pàg. 34-35) la planta d'unes estructures en el sector occidental, que ell anomena de la "part baixa", avui malauradament perdudes, que estarien situades just al costat

oposat de la torrentera central del poblat al costat de la qual es troben aquestes dues sitges.

A part de les n.ºs. 36 i 37 dins del recinte del poblat ibèric de Burriac se n'han trobat 11. Veiem tot seguit quines dades disposem de cada una d'elles.

Sitja n.º 13: Publicada per Ribas l'any 1964 amb el n.º 3. El seu excavador no proporciona cap mena de cronologia de l'amortització de la sitja. Tan sols indica la seva situació en l'angle NO de l'habitació n.º 4. La seva fondària era de 1,50m i el diàmetre de la boca era de 0,90m.

Sitja n.º 14: També publicada per Ribas l'any 1964 amb el n.º 2. Segons diu Ribas estava situada a l'angle SE de l'habitació 5, enfonsada 0,70m en el sauló. Ribas hi observà tres nivells: el primer d'argiles i sorres que contenia fragments de ceràmica ibèrica pintada; una capa d'argiles més "grassa" on es trobaren fragments de ceràmica pintada, una àmfora, una moneda ibèrica d'Ilturo, així com dues peces de vernís negre, un plat de la forma Lamb. 5/7, i un vas de la forma Lamb. 33. Ribas no indica a quina família pertanyen, però la primera molt possiblement correspon a la Campaniana B o A tardana i la segona a la Campaniana A mitjana (6). El tercer nivell era de sorres i les restes trobades eren fragments d'un molí, restes òssies i alguns fragments de ceràmica de vernís negre, dels quals llástimosament no especifica res més, que són precisament els que ens servirien per datar l'època d'amortització de la sitja.

Sitja n.º 15: Publicada per Ribas l'any 1964 amb el n.º 4. Ribas indica que estava dins d'una habitació situada al costat de l'habitació n.º 1. El seu contingut és molt escadusser: una àmfora ibèrica, un vas de ceràmica feta a mà amb decoració de cordons i altres peces també fetes a mà. Cap d'aquests materials no ens dona informació per saber l'època d'amortització de la sitja.

Sitges n.ºs. 16 i 18: Publicades per Ribas i Lladó l'any 1978. Estaven unides subterràniament i estaven situades a l'interior de l'habitació X. Segons informen els autors les boques de les sitges estaven a 30cm per sota del pla del terreny actual. Al seu interior s'hi trobà ceràmica ibèrica, campaniana, grega de figures negres, ceràmica hallstàtica (suposem que es refereixen a ceràmica ibèrica feta a mà), així com una destrat de bassalt; quant a l'habitació X, que Ribas i Lladó sembla que trobaren saquejada, documenten: dues marques de terrisser, fragments de dòlia, fragments d'àmfora republicana, vasos bicònics, un fragment de kalathos pintat, tres monedes, una de Kesse, una d'Untikesken, i una de Bolscan, de les quals la cronologia és de finals del segle II a.C. (MARTÍ 1985, pàgs. 162 i 169), així com diferents elements de ferro i restes òssies. Amb les dades que donen aquests autors l'únic que podem dir

és que sembla que tant l'habitació com les sitges s'amortitzaren durant la 1a. meitat del segle I a.C.

Sitja núm. 20: Publicada per Ribas l'any 1964 amb el núm. 1. De totes les sitges del poblat ibèric de Burriac aquesta és la més mal documentada, trobada en la part més septentrional del poblat. Sembla que estava situada molt a prop de la quarta torre de la muralla oriental. La seva fondària era de 2,90m i el diàmetre de l'interior era de 2,40m. Pel que fa als materials Ribas sols indica la presència de ceràmica ibèrica "de les formes més ordinàries" (RIBAS, 1988, pàg. 85), així com de pedres i pinyons. Es desconeix si estava situada en l'interior d'alguna habitació i evidentment la seva data d'amortització.

Sitja núm. 21: Publicada per Barberà i Pascual l'any 1980. Sembla que aquesta sitja estava relacionada amb l'estructura tardana de l'"edifici públic" del sector oriental del poblat. A la sitja es trobaren abundants fragments d'àmfora itàlica - Dressel 1 variants A/B/C, i Dressel 2/4 (7)- i àmfora púnica -Mañá C i D-. La cronologia que els autors donen per aquesta fase seria pels volts del 100 a.C. donada per la ceràmica Campaniana A tardana (18 fragments), que predomina sobre la Campaniana B (10 fragments). En canvi sobta comprovar que a l'estrat d'abandonament de l'habitació trobem materials clarament datables a la 1a. meitat del segle I a.C. No hi ha restes d'àmfores i si abundants fragments de Campaniana B o B-oïdes emporitanes, 71 fragments, sols 14 de Campaniana A i 1 de Campaniana C.

Sitja núm. 28: Publicada per Ribas i Lladó l'any 1978. Estava situada a l'interior de l'habitació XI, en el seu angle NO. Els materials trobats al seu interior donen una cronologia de la primera meitat del segle I a.C.: Campaniana B (1 exemplar de la forma Lamb. 5; 2 exemplars de la forma Lamb. 3), Campaniana A (el fons d'un plat), ceràmica ibèrica pintada i de forma residual un fragment de ceràmica àtica de vernís negre. L'habitació XI no presentà en la seva excavació materials que poguessin donar dades cronològiques massa precises: ceràmica ibèrica esclafada, fragments de teula i dòlia, així com fragments d'àmfora republicana.

Sitja núm. 29: Publicada també per Ribas i Lladó. Estava tallada per un mur de l'habitació XII. L'únic material que donà cronologia és una moneda ibèrica de Kesse d'aproximadament el 123 a.C. (MARTÍ, 1985, pàg. 164). L'amortització de la sitja seria, evidentment, posterior.

Sitja de Can Borràs (núm. 38): Sitja inèdita. Està referenciada per Miró-Pujol-Garcia (1988, pàgs. 111 i 124). En ella es recolliren superficialment alguns fragments de ceràmica de parets fines de les formes Mayet II i III, així com ceràmica Campaniana B de la forma Lamb. 5. Actualment aquesta sitja encara s'ha d'excavar.

Sitja del Pla de l'Atur de 1984 (núm. 39): Publicada parcialment per BENITO i altres els anys 1985 i 1986. Està situada dintre el que els excavadors anomenen àmbit II, en el nivell C. Els autors consideren l'abandonament de l'àmbit II en funció de l'abandó de la sitja, que ells consideren part de la zona de magatzem creada a partir del canvi d'orientació de l'àmbit II en la darrera fase (BENITO i altres, 1984, pàg. 110-111). A l'interior de la sitja es trobaren tretze àmfores del tipus Dressel 1 -variants A/B/C-, una del tipus Lamboglia 2, tres d'origen cors i dues dòlies. Totes les àmfores estaven cap per avall. En el coll d'una Dressel 1B hi havia "titulus pictus" dels cònsols de l'any 90 a.C. (MIRÓ, 1986). D'aquesta dada els autors consideren un moment d'amortització de la sitja no posterior al 75 a.C.

IV.- CONSIDERACIONS FINALS

Un cop vistes totes les sitges situades dintre del poblat ibèric volem formular algunes consideracions últimes.

Després del reagrupament dels hàbitats dispersos de la vall de Cabrera en el poblat ibèric de Burriac, en el període comprès entre finals del segle III i la 1a. meitat del segle II a.C., segons es pot apreciar de les dates d'abandonament de les sitges d'aquests possibles hàbitats dispersos (PUJOL-GARCIA, 1985, pàgs. 139-141), es continuen usant les sitges com a sistema d'emmagatzematge. Aquesta utilització es donà fins a l'abandonament del poblat, a mitjans del segle I a.C., tal com es pot veure en les cronologies d'amortització de les sitges estudiades en aquest treball. Cal diferenciar, doncs, les sitges trobades a l'interior del poblat ibèric de Burriac de les trobades en zones externes al poblat.

Tanmateix, l'ús de les sitges sembla diferir en aquesta època (2a. meitat s. II i s. I a.C.) del que tenien als segles IV-1a. meitat del II a.C. Ara les sitges en lloc d'estar agrupades a manera de dipòsits aparentment comunals en zones externes al poblat, prop d'hàbitats dispersos segurament especialitzats en tasques agrícoles, es converteixen en dipòsits particulars, és per això que es trobarien en l'interior d'habitacions o clarament relacionades amb aquestes, com es veu en les sitges núms. 13, 14, 15, 16, 18, 21, 28, i 39, i de forma més dubtosa en les núms. 29, 36, 37 i 38.

Aquestes sitges haurien esdevingut magatzems particulars a partir de la implantació d'un sistema econòmic possiblement basat més en l'intercanvi, en el comerç i en la redistribució de productes que no únicament en l'explotació agrícola. Per això ja no caldria disposar de gran nombre de sitges prop de les zones de conreu, com requeriria un sistema econòmic basat únicament en l'agricultura.

L'economia del poblat en aquesta darrera fase (150-50 a.C.) sembla que es diversifica. Segurament seguiria havent-hi pagesos. Aquest fet explicaria el cas dels hàbitats amb dues sitges juntes (les sitges núms. 16 i 18, i les sitges núms. 36 i 37), així com el cas de les sitges núms. 1, 2, 3 i 4, situades prop del poblat però fora de les muralles i de cronologia tardana, que sembla que estaven relacionades amb estructures d'hàbitat (MARTÍ, 1978, pàg. 125).

Però no tota la població s'hi dedicaria; altres membres del poblat estarien especialitzats en altres tasques. Aquests altres habitants del poblat adquiririen els productes agrícoles mitjançant compra o intercanvi als pagesos i els emmagatzemaria a casa seva.

Les sitges d'aquesta etapa serien, doncs, bé contenidors de queviures i gra, bé contenidors d'oli o vi dins d'àmfores o dòlies, pel consum particular dels propietaris de l'hàbitat on s'han trobat. L'amortització de les sitges de l'interior de les habitacions no són més que el reflex de la fi de la seva utilitat com a "rebot"; i com que aquest fet coincideix (en els casos en què està ben documentat) amb l'abandonament de l'habitació, hem de concloure que es produeix un canvi de lloc de residència dels habitants de Burriac que potser podrien haver-se traslladat als hàbitats rurals d'època romano-republicana de la plana dels quals parla Prevosti (1981 pàg. 552).

La sitja excavada al Pla de l'Atur de 1984 (sitja núm. 39) no es pot incloure dintre del mateix sac que les altres per diversos motius, el principal és el seu contingut, peces senceres (i no petites precisament), fet que demostra un abandonament molt sobtat, a diferència d'altres sitges. Tal vegada la raó d'aquest diferent abandonament caldria buscar-la en la funció de la sitja: en aquest cas sembla que formaria part d'un magatzem particular de vi o oli -tal vegada un centre "comercial" o botiga- o bé serviria de magatzem col·lectiu d'aquests productes d'importació com eren el vi i l'oli.

El que sembla clar és que la data d'amortització de totes aquestes sitges, en concret les del sector central, no depassa el 80/70 a.C., lligant, tanmateix, amb l'amortització de les habitacions on es trobaren. Això indicaria, tal vegada, que en aquest moment aquest sector del poblat ja estaria gairebé totalment abandonat. Per contra una cronologia més moderna té el nivell I del dipòsit del sector occidental del poblat (MIRÓ-PUJOL-GARCIA 1988, pàgs. 110-111) i els nostres nivells I i II, exteriors a les sitges núms. 36 i 37, amb materials arrossegats d'altres punts més enlairats del poblat que hem datat en el 2on quart del segle I a.C. Això implicaria un abandonament progressiu del poblat, només cal veure com en alguns casos sembla que es procedí a una veritable "mudança" -com és el cas del magatzem

de dòlies del sector oriental (BARBERÀ-PASCUAL, 1980, pàgs. 232-233)- on alguns sectors són abandonats mentre a d'altres encara continua la presència d'habitants. Aquest procés l'exposa Jaume Pujol en el seu treball sobre l'època ibèrica al Maresme (PUJOL, 1991).

Hores d'ara encara és molt arriscat teoritzar sobre les sitges del poblat ibèric de Burriac, o de qualsevol altra tema sobre aquest jaciment atès el poc que ha estat excavat. Si bé alguns sectors, com el central, han estat des d'antic excavats, d'altres com l'oriental són gairebé desconeguts. No serà sinó a través de més campanyes d'excavació arqueològica que es podrà afinar molt més quant a temes com l'economia del poblat en la darrera fase, per no parlar de l'urbanística.

Mataró, març de 1991

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

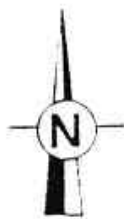
- (1) Aquestes dues sitges estan referenciades per Miró-Pujol-Garcia (1988, pàgs. 111 i 123); indiquen la presència de ceràmica Campaniana B, àmfora Dressel 1 i ceràmica amb engalba roig-pompeiana. L'únic que cal dir és que per una errada d'impremta es ressenya l'existència d'una forma Lamb. 4 de Campaniana B quan hauria de dir forma Lamb. 5.
- (2) Assenyalem que en l'estudi fet per Esteban-Garcia-Pujol (1981) d'algunes de les sitges de la vall de Cabrera de Mar, aquests autors alteren la numeració de les sitges 3 i 4, que inverteixen, suposem que per un error.
- (3) La divisió en sectors del poblat ibèric de Burriac és quelcom força discutible, car s'efectua a través d'accidents orogràfics actuals, tals com torrenteres o marginades de camí. D'altra banda aquestes dues sitges si s'han de situar en algun sector del poblat és en el central i no en l'occidental com afirmen Miró-Pujol-Garcia (1988, pàgs. 111 i 123).
- (4) La sitja núm. 23 fou destruïda sense haver pogut ser excavada o dibuixada. De la núm. 32 només en quedava el fons. La núm. 41 ha estat excavada molt recentment (1988) i aviat serà publicada.
- (5) Aquesta sitja és la que s'excavà durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984. Ha estat publicada parcialment pels seus excavadors, Benito i altres (1985 i 1986), així com l'estudi d'un dels materials de l'interior de la sitja (MIRÓ, 1986).
- (6) Respecte a aquestes dues peces Ribas no deixa massa clar el lloc exacte de la seva troballa, puix que si bé en el text (RIBAS, 1988, pàg. 62) les situa dintre de la sitja núm. 14 (ell li dona el núm. 2) a la làmina de perfils de vernís negre (RIBAS, 1988, pàg. 51) situa la forma Lamb 5/7 com procedent de l'habitació 6 i la forma Lamb 33 de l'habitació 5.
- (7) Aquestes dues peces que Barberà i Pascual donen com àmfores Dressel 2/4 són molt problemàtiques. Tot i considerant la cronologia més antiga admesa per a aquest tipus amfòric de poc abans de mitjans del segle I a.C. (TCHERNIA, 1986, pàg. 134-135), i la cronologia més moderna de la Campaniana A tardana cap el 50 a.C. (PEREZ BALLESTER, 1986, pàg. 34), això no permet explicar el clar predomini de la Campaniana A tardana sobre la Campaniana B i B-oides observat en els materials de la sitja. Pensem que seria necessari realitzar un reestudi dels materials d'aquesta sitja, especialment de la ceràmica de vernís negre i de les àmfores.

- ALMAGRO, M. (1953): "Las necrópolis de Ampurias". Vol. 1. Barcelona.
- BARBERÀ, J. (1981): "Assaig d'interpretació de les sitges de Can Fatjó". Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí, 1. Rubí. Pàgs. 3-8.
- BARBERÀ, J. i PASCUAL, R. (1979-80): "Burriac, un yacimiento

- Protohistòric de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona). Ampurias 41-42. Barcelona. Pàgs. 204-242.
- BASTIT, C. (1985): "La ceràmica comuna itàlica d'Empúries". Tesi de Llicenciatura inèdita. Universitat de Barcelona.
- BELTRÁN, M. (1990): "Guia de la ceràmica romana". Zaragoza.
- BENITO, N. i altres (1984): "Poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Memòria dels treballs duts a terme durant la campanya de 1984 (Pla de l'Atur)". Inèdita.
- BENITO, N. i altres (1985): "Les excavacions del Poblat Ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme), durant la campanya de 1984". Laietania 2-3. Mataró. Pàgs. 42-45.
- BENITO, N. i altres (1986): "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques". Tribuna d'Arqueologia, 1984-1985. Barcelona. Pàgs. 15-23.
- CASTRO, Z. (1980): "Fusayolas Ibéricas, antecedentes y empleo". Cypsela III. Girona. Pàgs. 127-146.
- CERDÀ, J.A. i GARCIA, J. (1988): "Proposta per una metodologia d'estudi de la romanització d'un territori: el territori d'Iluro". III Sessions d'Estudis Mataronins. Museu Arxiu de Santa Maria-Mataró. Pàgs. 7-15.
- ESTÉBAN, R. i altres (1981): "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) (II)". Laietania 2-3. Mataró. Pàgs. 15-63.
- COMAS, M. (1985): "Baetulo. Les àmfores". Badalona.
- CUADRADO, E. (1977-78): "Ungüentarios cerámicos en el mundo ibérico. Aportación cronológica". Archivo Español de Arqueología, 50-51. Madrid. Pàgs. 389-404.
- GOUDINEAU, C. (1970): "Note sur les céramiques à engobe interne rouge-pompéien (*Pompejanisch-rotten platten*)". Mélanges de l'École Française de Rome. Archéologie et Histoire. Vol. LXXXIII. Paris-Rome. Pàgs. 159-186.
- LAMBOGLIA, N. (1950): "Gli scavi di Albintimilium e la cronologia della ceramica romana". Bordighera.
- LAMBOGLIA, N. (1952): "Per una classificazione preliminare della ceramica campana". Atti 1º Cong. Internazionale di Studi Liguri. Bordighera. Pàgs. 139-206.
- LAMBOGLIA, N. (1955): "Sulla cronologia delle anfore romane di età repubblicana". Rivista di Studi Liguri, 21. Bordighera. Pàgs. 241-270.
- LÓPEZ-MÚLLOR, A. (1979-80): "Cronologia de un tipo de cubiletes de paredes finas en Ampurias". Ampurias 41-42. Barcelona. Pàgs. 453-462.
- MARTÍ, C. (1978): "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (I)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, 5-6. Mataró. Pàgs. 125-134.
- MARTÍ, C. (1985): "La circulació monetària del poblat ibèric de Burriac i el seu hinterland a la llum de les últimes troballes de la campanya d'excavacions de 1983". Laietania 2-3. Mataró. Pàgs. 152-184.
- MAYET, F. (1975): "Les céramiques à parois fines dans la Péninsule Ibérique". Bordeaux.
- MIRÓ, J. (1986): "Une inscription peinte avec date consulaire sur une amphore Dressel 1B de l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona)". Documents d'Archeologie Meridional, 9. Lattes. Pàgs. 201-205.
- MIRÓ, J.; PUJOL, J.; GARCIA, J. (1988): "El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I a.C.)". Laietania 4. Mataró.
- MOREL, J.P. (1981): "Céramique campanienne. Les formes". Rome.
- PÉREZ BALLESTER, J. (1986): "Las cerámicas de barniz negro 'campanienses': estado de la cuestión". Boletín del Museo Arqueológico Nacional, tomo IV nº 1 Madrid.
- PONS, E. (1985): "Acerca de unos hornos cerámicos de la Riera de Sant Simó". Mataró. Laietania 2-3. Mataró. Pàgs. 185-199.
- PREVOSTI, M. (1981): "Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Iluro". Mataró.
- PUJOL, J. (1989): "La cultura ibèrica al Maresme (II)". Cingles 68. Mataró. Pàgs. 234-237.
- PUJOL, J. (1991): "Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme". Laietania 6.
- PUJOL, J. i GARCIA, J. (1985): "El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell". Laietania 2-3. Mataró. Pàgs. 46-145.
- RIBAS, M. (1952): "El poblament d'Iluro". Barcelona.
- RIBAS, M. (1964): "Els orígens de Mataró". Mataró.
- RIBAS, M. (1966): "Excavació de un silo ibèric". Ampurias XXVIII. Barcelona. Pàgs. 237-242.
- RIBAS, M. (1988): "Els orígens de Mataró". Edició revisada i actualitzada. Mataró.
- RIBAS, M. i LLADÓ, J. (1977-78): "Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac". Pyrenae 13-14. Barcelona. Pàgs. 153-180.
- RIBAS, M. i MARTÍN TOBIAS, R. (1960-61): "Hallazgo de silos ibéricos en Burriac (Cabrera de Mataró)". Ampurias XXII-XIII. Barcelona. Pàgs. 296-306.
- SANMARTÍ, E. (1978): "La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode". Barcelona.
- TCHERNIA, A. (1986): "Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores". Ecole Française de Rome.
- VEGAS, M. (1973): "Ceràmica comuna romana del Mediterraneu Occidental". Barcelona.
- WERFF, J.H. van der (1977-78): "Amphores de tradition punique a Uzita". Babesch 52-53. Leiden. Pàgs. 171-200.

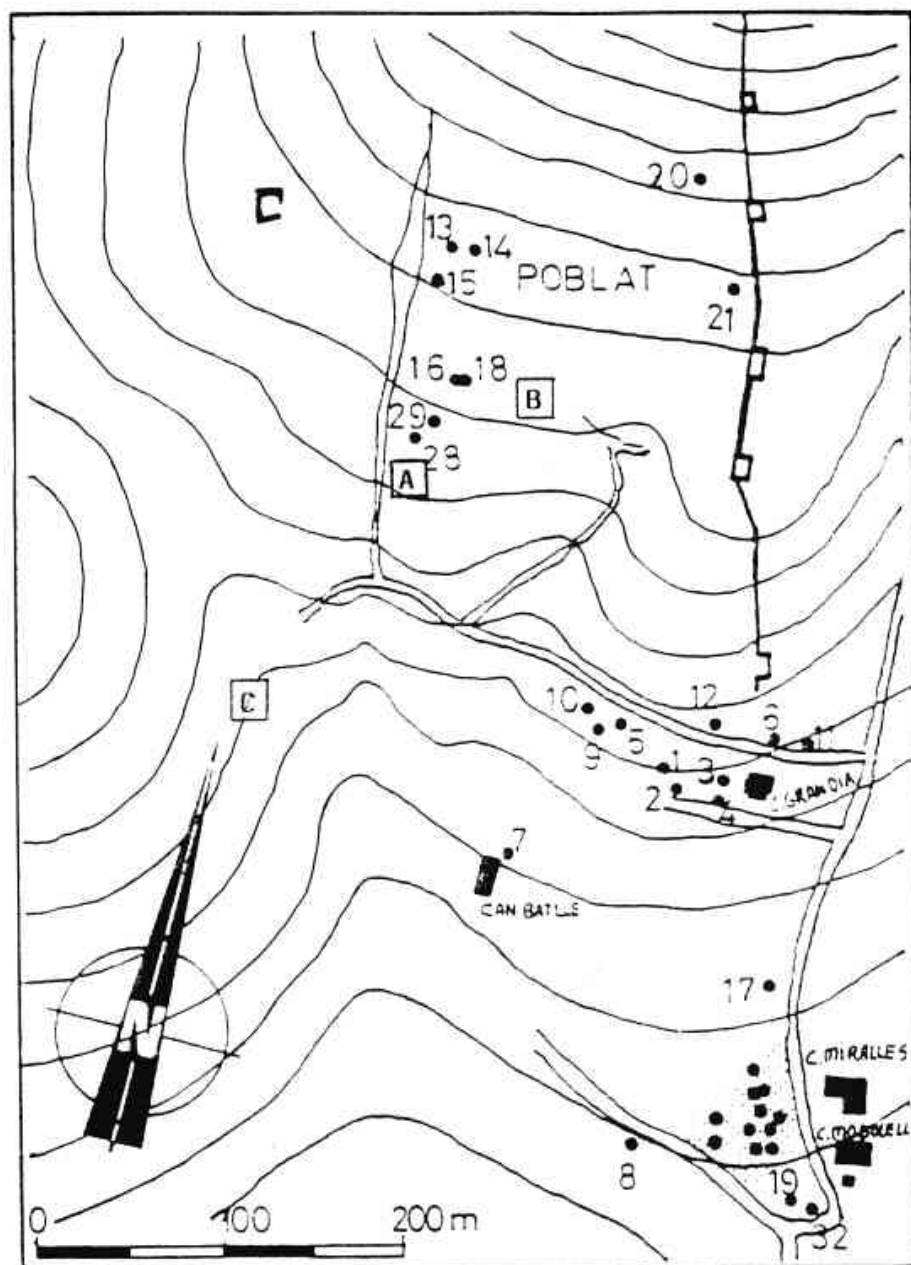
0 100m

Plànol general del poblat del
Turó de Burriac (401 m. alt.).

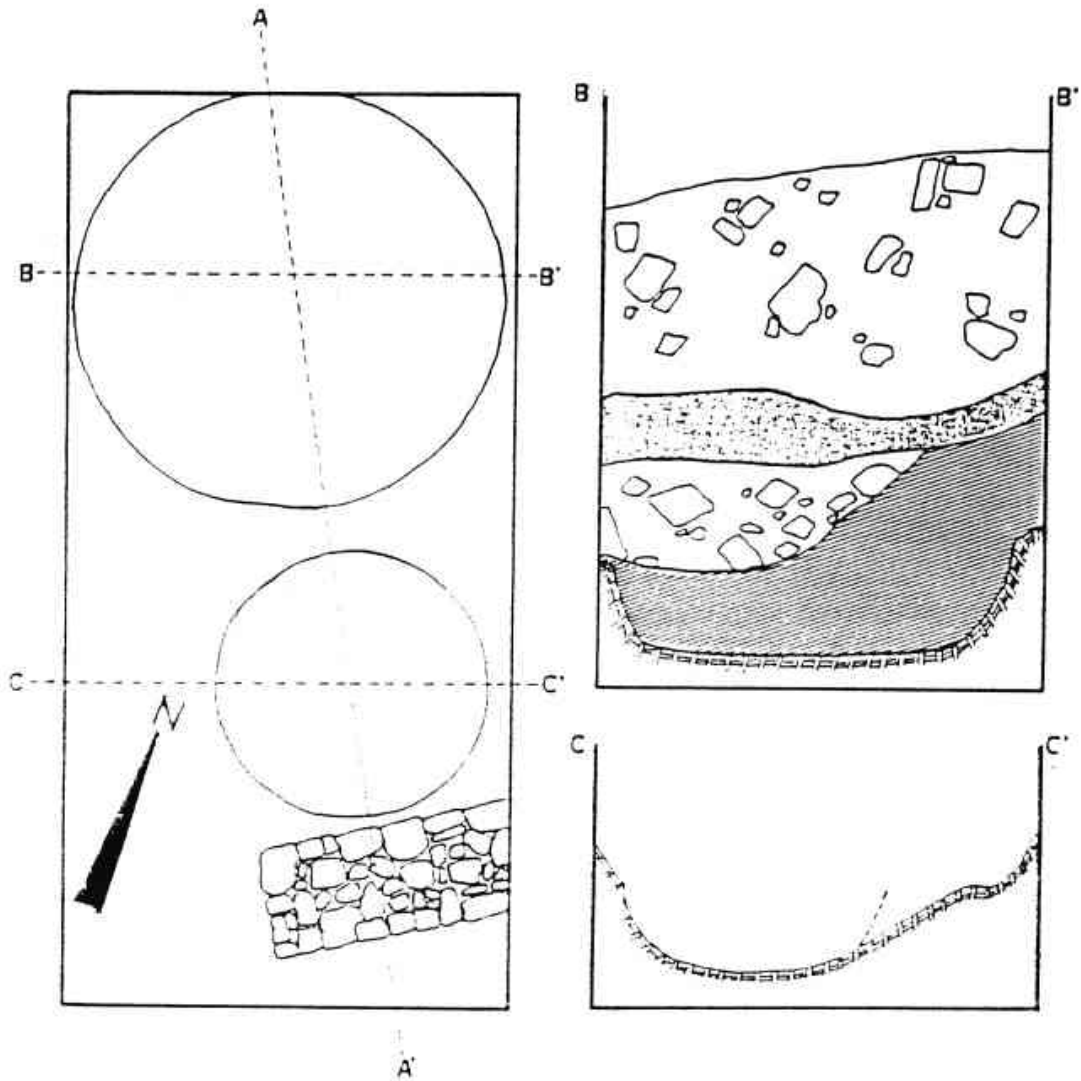
Làm. 1

- ① Dipòsit del Sector Occidental
- ② Habitacions del Sector Occidental
- ③ Pany de la muralla de ponent
- ④ Torre de ponent i muralla
- ⑤ Habitacions del Sector Central
- ⑥ Porta meridional
- ⑦ "Edifici públic"
- ⑧ Muralla oriental
- ⑨ Magatzem de "dolia"
- ⑩ Castell medieval
- ⑪ Sitges 36 i 37

SITGES DEL POBLAT IBÈRIC DE BURRIAC

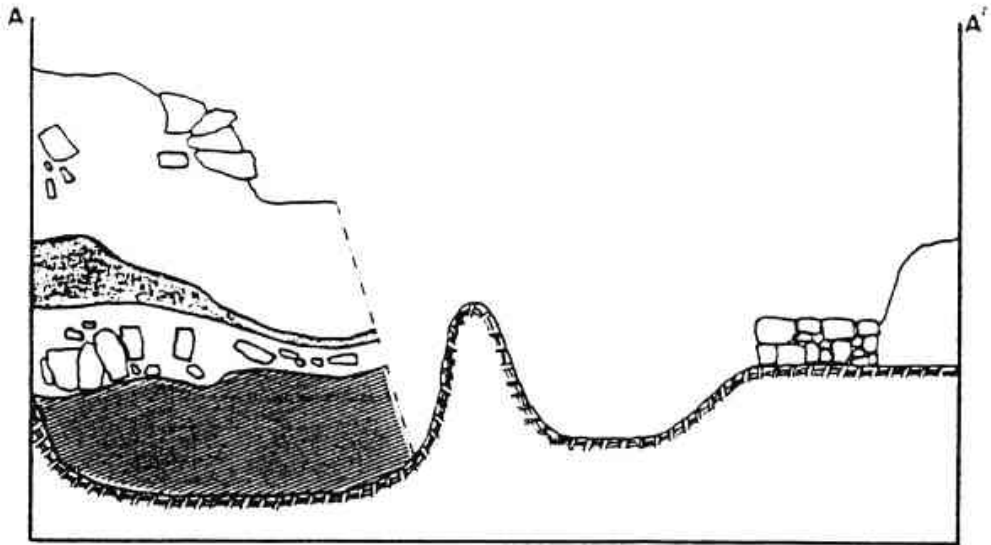
- A : Sitges 36-37
- B : Sitja del Pla de l'Atur 1984
- C : Sitja de Can Borràs

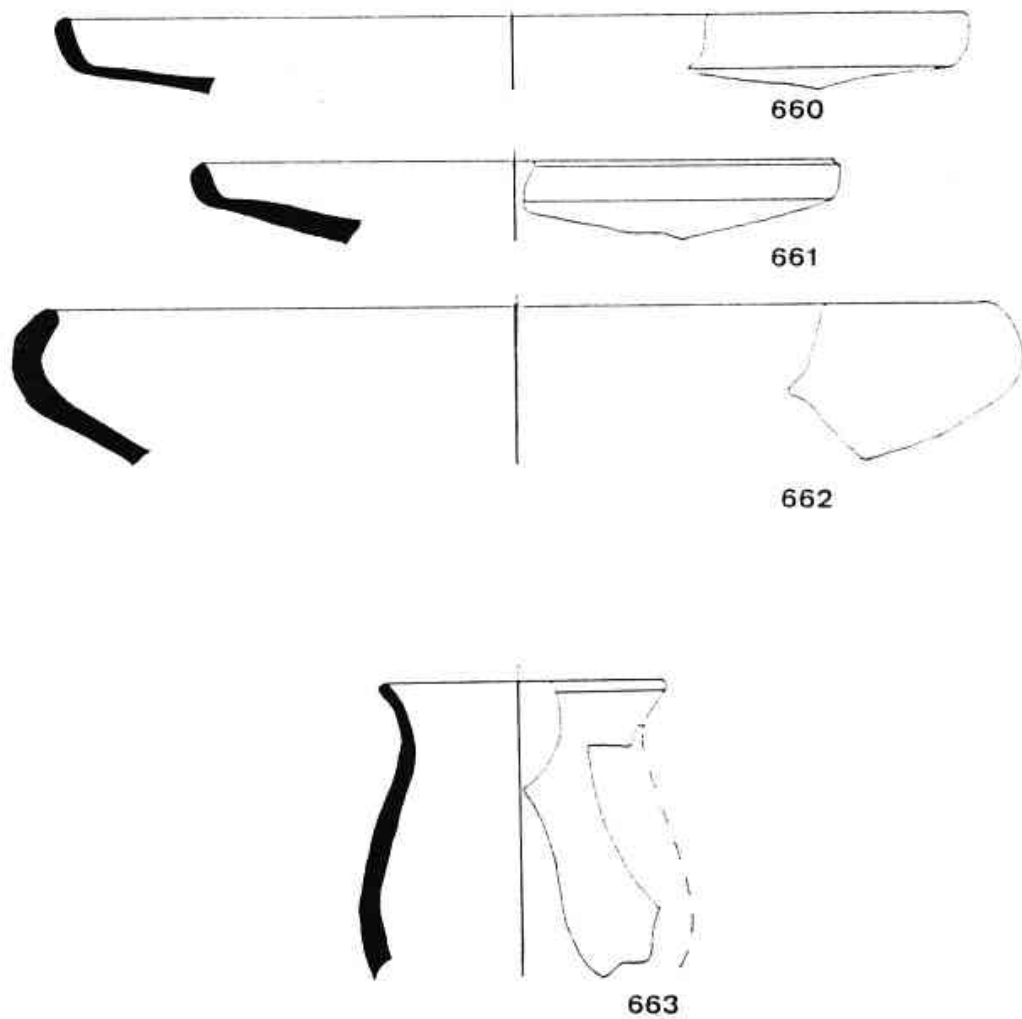

Planta i talls estratigràfics de les sitges 36 i 37

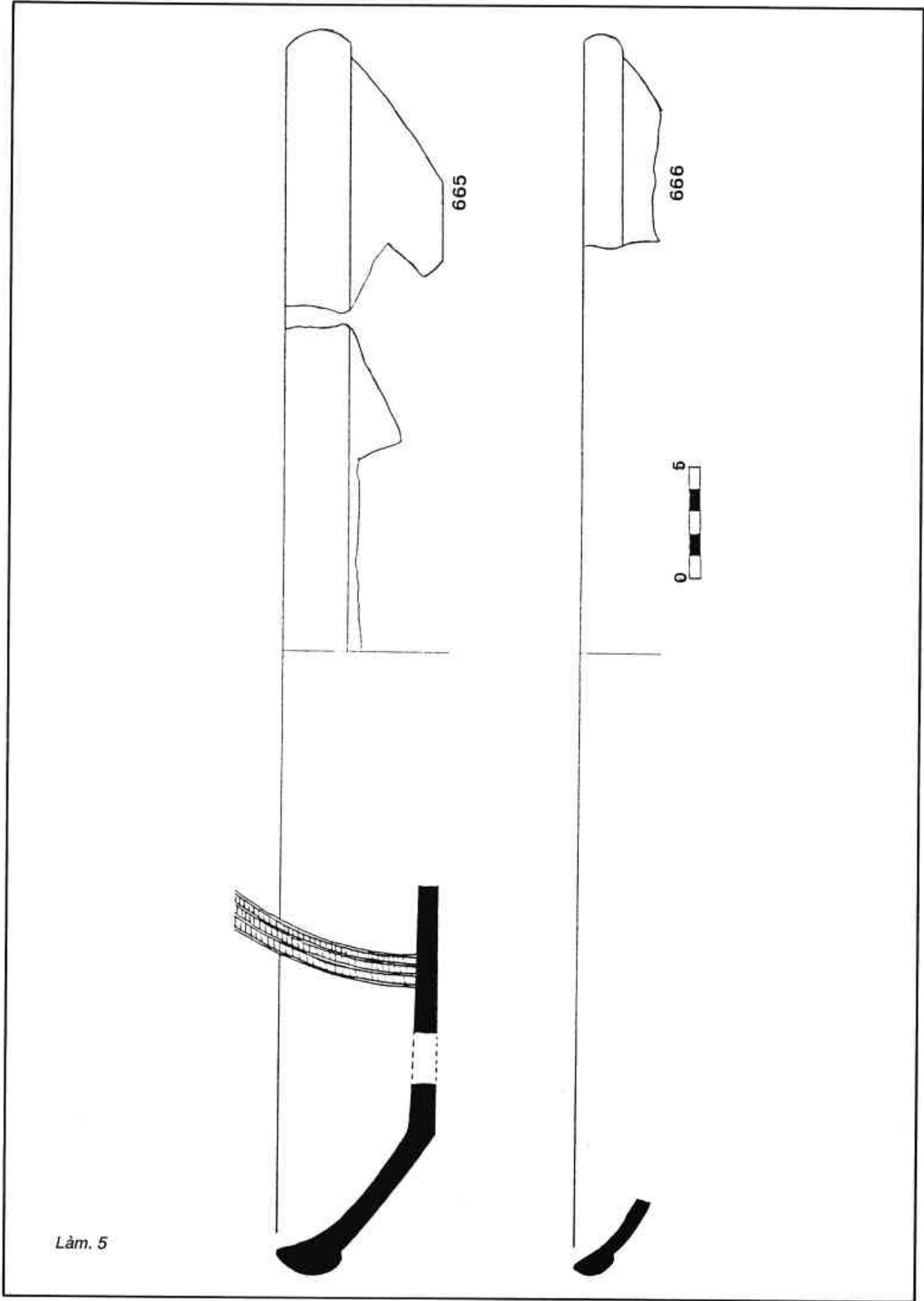

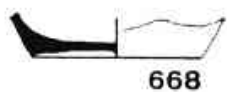
Làm. 3

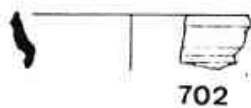

Làm. 4

668

702

669

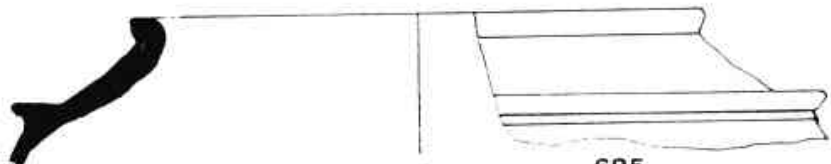
670

672

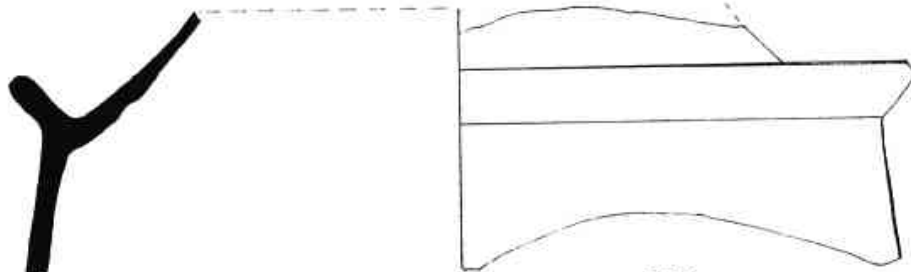
683

685

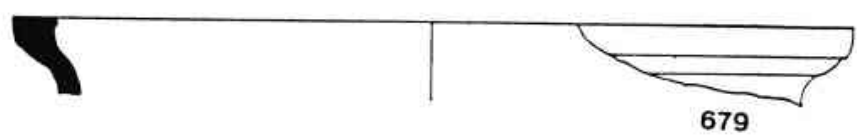
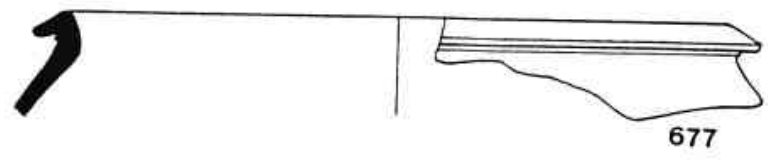
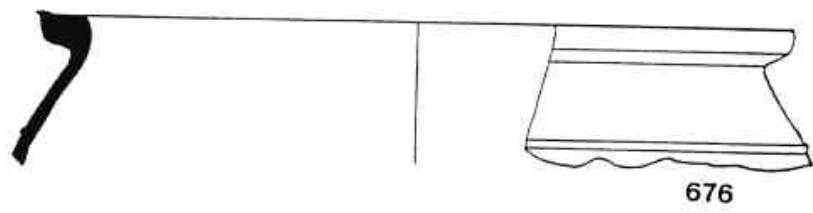
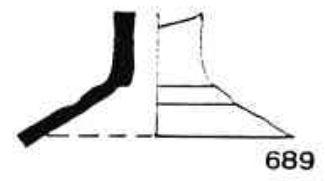
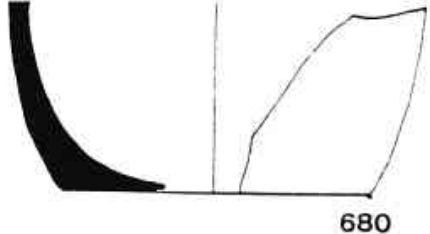
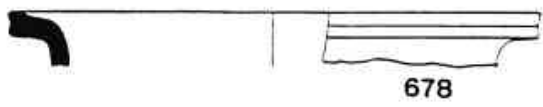
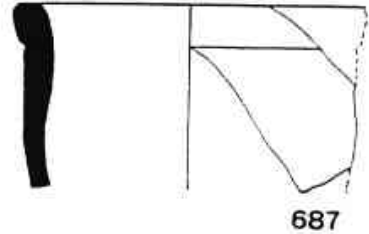
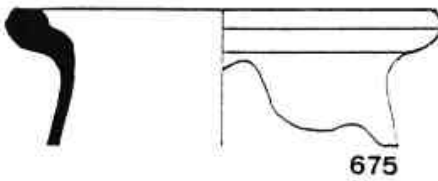
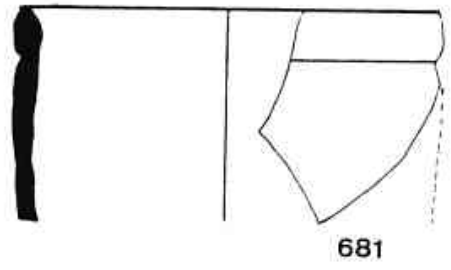

686

680

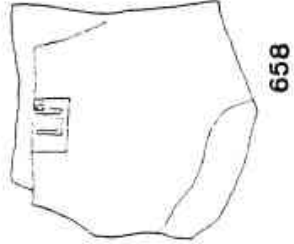
Làm. 6

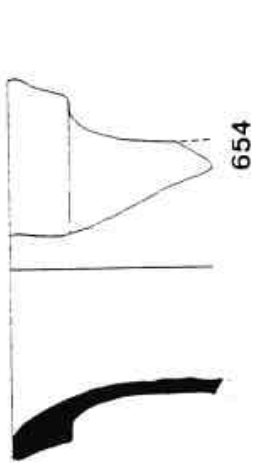
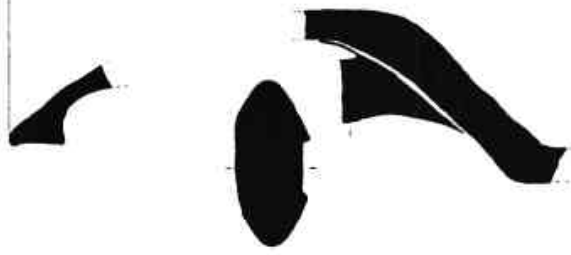
Lâm. 7

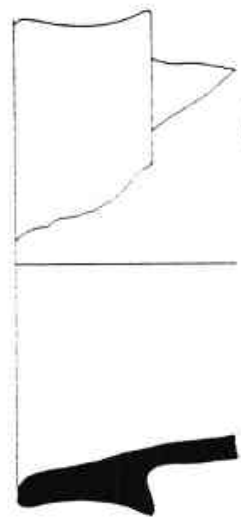
657

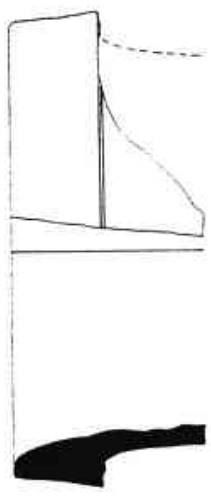
658

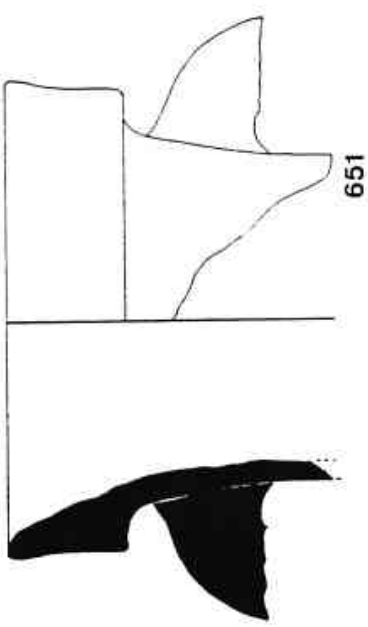
654

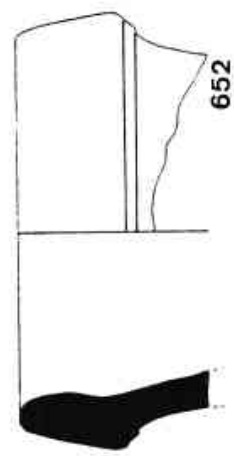
655

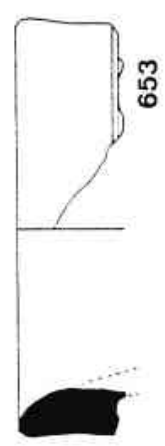
656

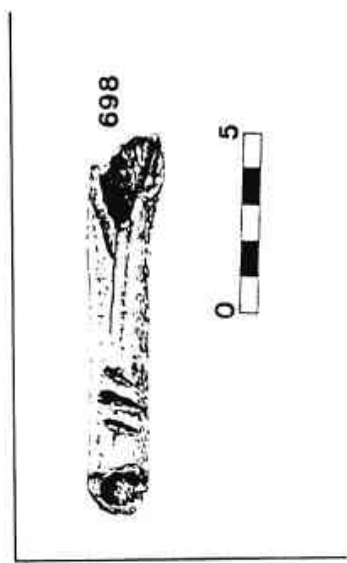
651

652

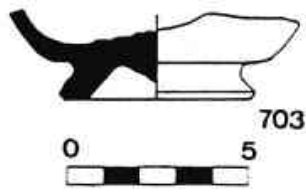
653

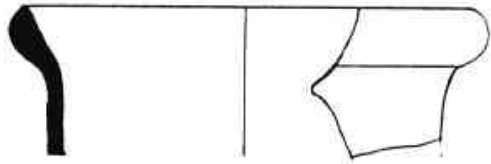
698

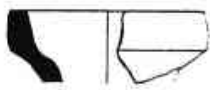
Lâm. 8

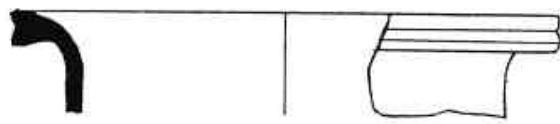
703

704

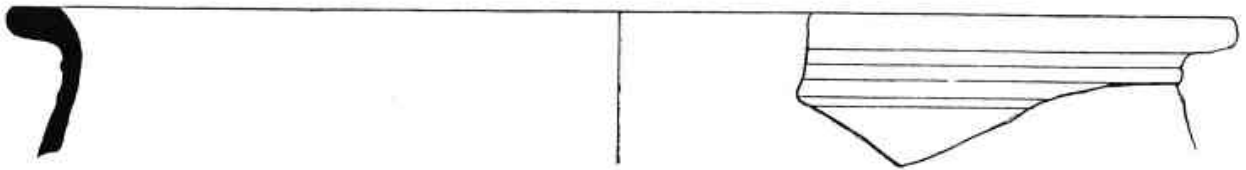
705

706

707

708

Làm. 9

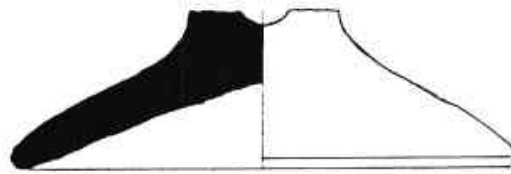
709

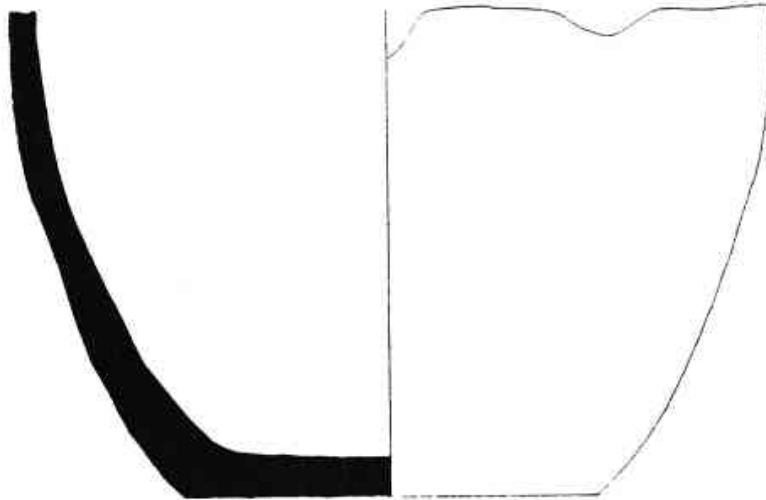
710

711

712

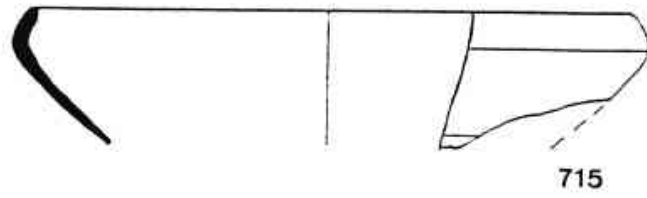

713

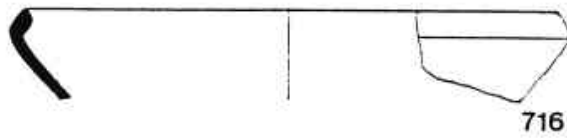

714

Lâm. 10

715

716

718

719

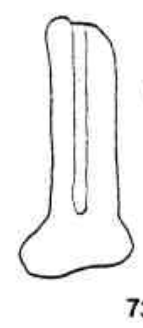
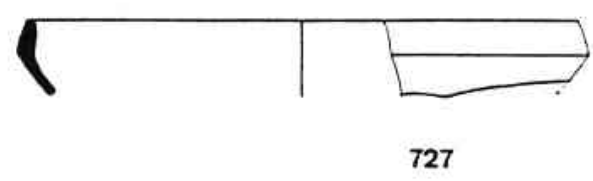
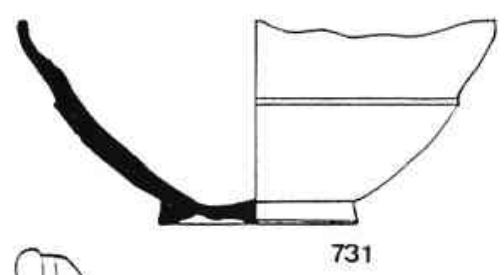
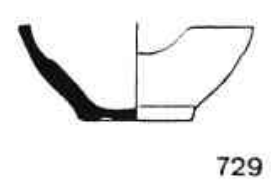
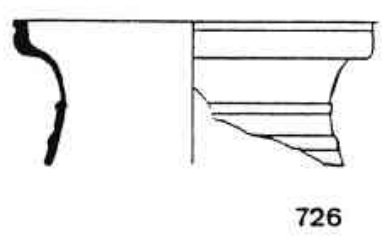
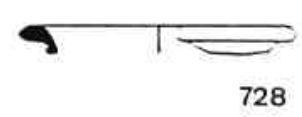
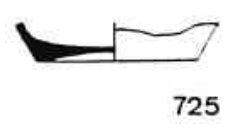
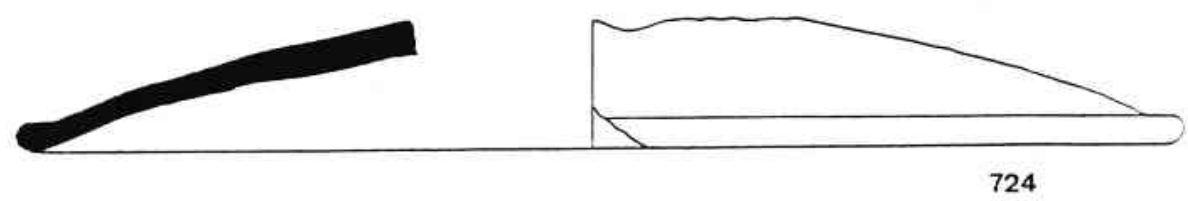
720

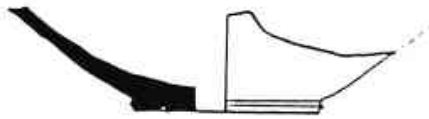
721

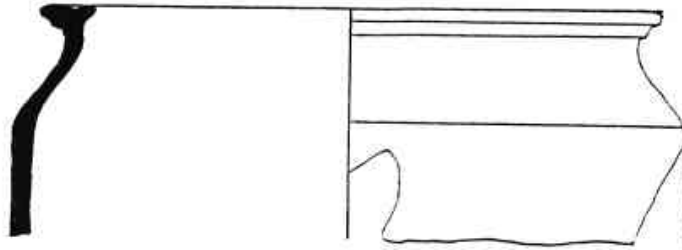
Làm. 11

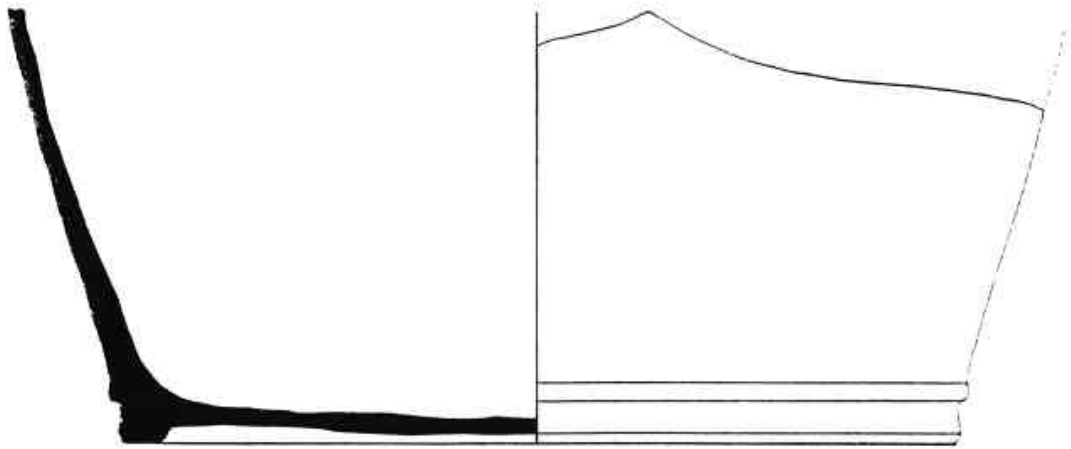
Lâm. 12

733

734

735

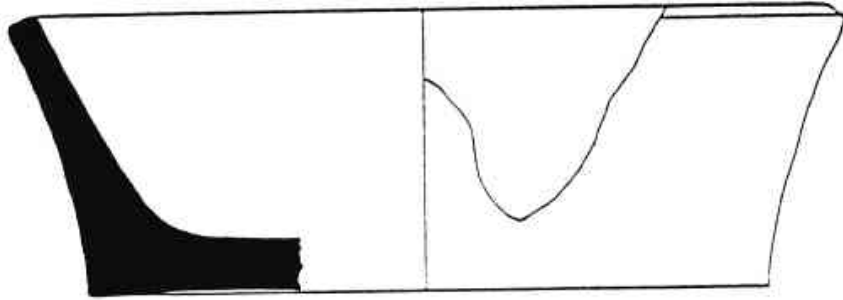

738

737

Lâm. 13

739

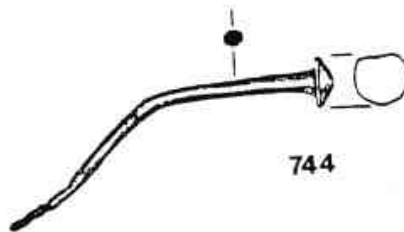
740

743

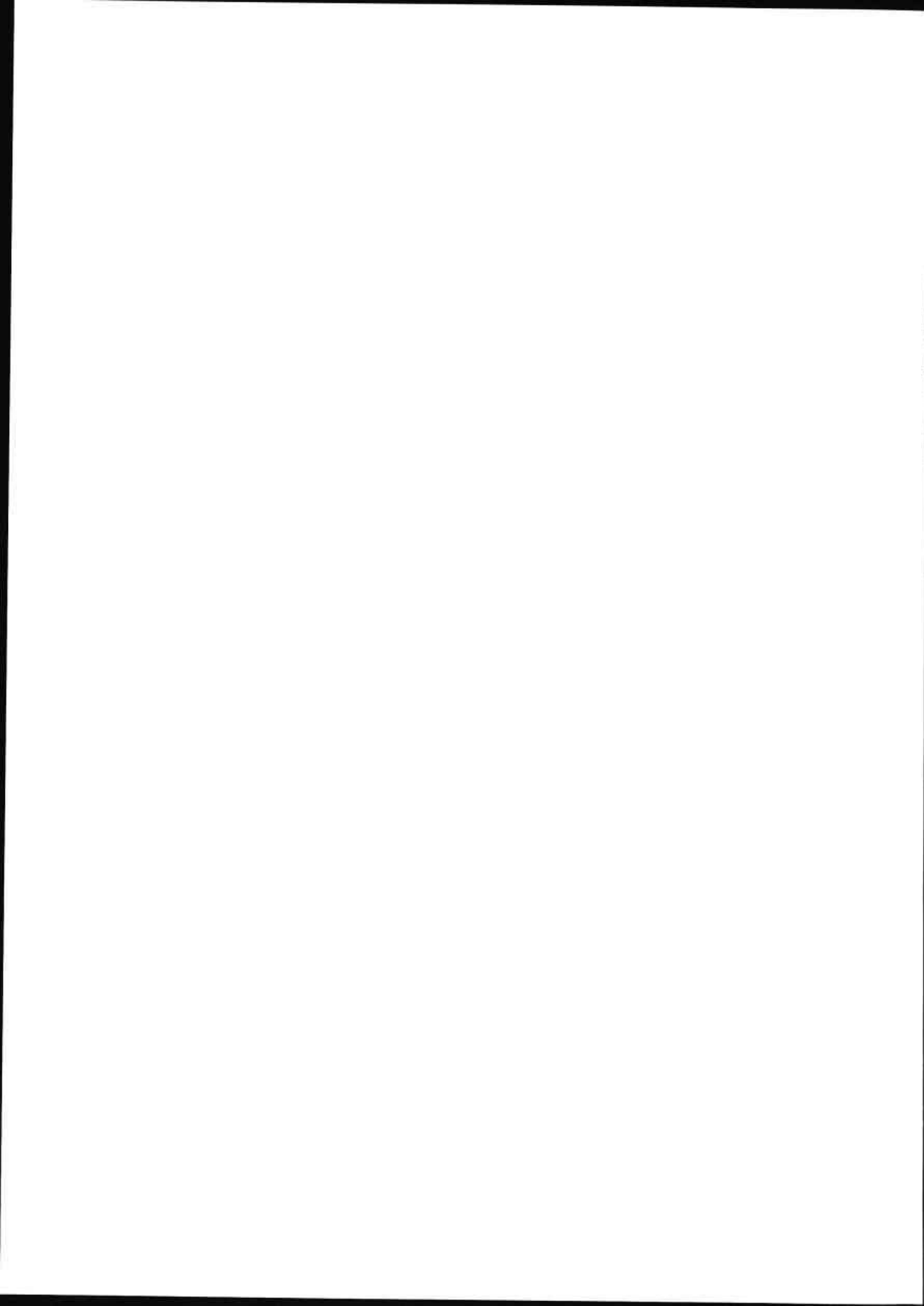

742

744

Làm. 14

ELS ANCORATGES ANTICS DE VILASSAR DE MAR-CABRERA DE MAR I MATARÓ (EL MARESME). (*)

David MATAMOROS i APARICIO

I - INTRODUCCIÓ

Aquest treball té com a finalitat l'estudi dels ancoratges de vaixells, en base als materials d'època ibèrica i romana extrets en prospeccions superficials del fons marí, en un espai comprès entre la localitat de Vilassar de Mar i la Punta Morrell -just al límit costaner més septentrional del terme municipal de Mataró- que engloba bàsicament els termes de Vilassar de Mar, Cabrera de Mar i Mataró, amb uns dotze quilòmetres i mig de costa.

L'estudi d'aquesta zona s'emmarca dintre d'una planificació arqueològica més àmplia la finalitat de la qual és millorar el coneixement dels possibles jaciments submarins de les costes catalanes.

Un dels motius que impulsà la realització d'aquest treball fou el fet que en aquesta zona concreta s'han realitzat una sèrie de prospeccions arqueològiques submarines relativament o totalment incontrolades metodològicament, actuacions que buscaven bàsicament la recuperació de la peça antiga, per l'afany col·leccionista o per l'afany esportiu d'aconseguir un trofeu.

Amb aquest treball s'ha pretès reagrupar tot un seguit de peces extretes de la zona en estudi en diferents moments dels últims trenta anys, escampades per diferents llocs -des de museus públics fins a col·leccions privades- o que en el

pitjor dels casos han desaparegut, i alhora intentar donar una visió històrico-quantitativa que ens permeti observar quina fou l'evolució de l'economia per via marítima d'aquesta zona del Maresme.

A l'hora de fer aquest treball, la primera dificultat que hem tingut ha estat la recopilació del material per la diversitat de llocs on les peces estaven dipositades i les seves condicions de conservació. Hem d'afegir que els materials marins -bàsicament àmfores- llevat d'importants excepcions, són els grans oblidats dels museus, que s'han limitat a emmagatzemar les peces que els submarinistes conscients els lliuraven sense preocupar-se d'obtenir informació. D'altra banda hi ha col·leccions privades que presenten problemes de legalitat, i per tant resten pràcticament inaccessibles per als arqueòlegs. Pel que fa als materials dipositats en les institucions públiques hem de dir que no hem tingut cap tipus de problema per accedir-hi, mentre que l'accés a les col·leccions privades ha estat possible només en uns pocs casos concrets mercès a tot un seguit de submarinistes que també ens han ofert tota la seva col·laboració informant-nos de les seves activitats realitzades en els últims anys i ens han permès fer la catalogació de les seves pròpies peces.

II - ANTECEDENTS

1.- Ancoratge de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar

Les primeres notícies que fan referència als possibles jaciments d'aquest ancoratge les varen donar E. Admetlla i A. Ribera en els seus llibres

(*) Aquest article correspon a un resum de la meua tesi de llicenciatura titulada "Estudi dels ancoratges de Vilassar i Cabrera, en relació amb els de Mataró i amb les dades terrestres." Universitat de Barcelona, setembre de 1985. Dirigida pel Dr. Miquel Tarradell.

de divulgació del submarinisme esportiu (1).

Posteriorment, en el II Congrés Internacional d'Arqueologia Submarina, J. Serra i Ràfols i E. Ripoll i Perelló (2) parlen de troballes submarines d'àmfores en aquesta zona.

No fou fins als treballs del CRIS dels anys 1970-71 (3) que es dugué a terme un inici d'actuació seriosa. D'antuvi es plantejava el fet de la importància d'aquesta zona per la presència propera de l'important poblat ibèric de Burriac, per tant resultava interessant l'estudi de les hipòtesis sobre la possible existència d'un jaciment submarí mes o menys davant seu. D'aquestes hipòtesis creiem que cal refusar la possibilitat que es tracti d'un derelict, d'un abocador i de l'eventual acumulació de materials arrossegats per les rieres des de terra. La hipòtesi que creieren més versemblant és que es tractava d'un ancoratge.

Posteriorment es publicaren les teories sobre possibles ports actualment enfonsats a uns dotze metres de fondària (4), i els resultats d'una exploració l'any 1980 d'una suposada via romana submergida (?) -en base a la tradició oral dels pescadors sobre "una carretera romana"- . Un cop realitzades diverses immersions entre Badalona i Sant Andreu de Llavaneres els autors de l'estudi afirmaren que: "es tracta d'una construcció feta de morter de calç i sorra, en forma de plataforma de superfície plana paral·lela a la línia de costa" (5).

2.- Ancoratges de Mataró

Tenim notícies sobre els ancoratges de Mataró des de molt antic, concretament sobre la suposada existència d'un antic port, actualment submergit, davant mateix de la ciutat de Mataró. Ja J. M. Pellicer ens parla l'any 1887 sobre aquest port (6); aquestes mateixes dades posteriorment les recullen M. Ribas (7), J. de C. Serra i Ràfols (8) i R. Pascual (9). M. Ribas, més tard, en l'addenda d'un treball posterior als treballs del CRIS dels anys seixanta, reconeixia que: "L'equip de submarinistes que ha resseguit detingudament tot el nostre mar ha obtingut pertot arreu un bon plec de notes i fotografies que vénen a confirmar que el port d'Iluro és una llegenda" (10).

L'any 1980 J. Miró va publicar l'estudi dels materials submarins dipositats al Museu de Mataró (11), procedents de les immersions del CRIS de l'any 1962. L'autor situa un ancoratge davant de l'actual Mataró "en el qual hom realitzaria les tasques de carregament i descarregament de les mercaderies", que a causa de "l'avenç del mar en aquests segles es troba a certa distància de l'actual costa, mar endins. No sembla que existís un port, en el sentit modern del mot, que segurament no era necessari pel tipus de tasques que s'hi realitzaven". En les seves conclusions descriu el procés d'evolució

del comerç amb Iluro des del punt de vista de l'arqueologia submarina. Hi hauria una primera fase en què existirien unes fortes relacions amb la península itàlica a partir del segle III a.C. provades per les àmfores greco-itàliques; sembla que durant aquesta època també hi hagué relacions amb Eivissa. La segona fase comportaria un augment del comerç amb "un punt culminant en el segle I a.C." marcat per les importacions de Dressel 1 i de Dressel 2-4, que demostren el comerç del vi i d'altres productes -si bé en menys quantitat- "oli, sobretot, que no han deixat a la Comarca restes submarines". La transformació del Maresme en una zona productora i exportadora està demostrada per les troballes de Pascual 1 i Dressel 2-4, utilitzades per a l'exportació en massa. De l'Alt Imperi hi ha en canvi escassos fragments de Dressel 7-11 bètica i alguna Dressel 20 (aquestes darreres en troballes terrestres) que donen la idea d'un cert comerç amb Iluro. En arribar al Baix Imperi les troballes s'acaben.

L'últim treball publicat sobre la zona de Mataró és un article de R. Pascual que va sofrir un procés una mica estrany perquè va romandre extraviat durant vora setze anys i es publicà amb les escaients esmenes (12). Es tracta de l'estudi ampli i detallat de les prospeccions del CRIS dels anys seixanta, promès per l'autor en el seu primer article informatiu publicat l'any 1964. En aquest estudi, a més de llançar la teoria sobre el possible port de Mataró just davant de la població, observa l'existència de dues zones d'ancoratge al nord de Mataró, entre aquesta ciutat i la Punta Morrell. Especula l'autor amb el canvi costaner i la puja del nivell del mar per afirmar que potser les roques i puntes de la costa eren en aquells moments més altes i més sortides a mar i oferien una millor protecció dels vents de llevant. La cronologia de les peces trobades abraça des de finals del segle III o principis del II a.C. fins a finals del segle II o principis del III d.C., amb àmfores greco-itàliques, Dressel 1, Dressel 2-4 i Pascual 1, de les quals destaca la importància de la seva exportació laietana: "Las abundantes piezas pertenecientes a los siglos I y II de la era, que han sido recuperadas, muy buena parte de las cuales debían haber sido fabricadas en el país, nos lo demuestran suficientemente". També aparegueren àmfores Dressel 7-8 de salaó, Pelichet 46 i Dressel 20. La fi de l'ancoratge, segons Pascual, es degué als canvis succeïts com a conseqüència de les invasions germàniques del segle III d.C., que desarticularen el comerç.

III - CARACTERÍSTIQUES GEOGRÀFIQUES DELS JACIMENTS

La línia de la costa és poc sinuosa i sempre baixa, de platja sorrenca pel sauló que baixa de la serralada litoral. La intensa descomposició del granit en aquest clima i la consegüent erosió faciliten el dipòsit de materials tendres i poc coherents que originen les costes baixes i l'avenç frontal de la ratlla costanera (13). Les ones i els corrents marins arrossegueuen els materials detrítics cap a les badies i entrants de la costa contribuint també al seu terraplenament. Així, el terraplenament dels entrants i el consegüent escursament dels sortins condueix a una progressiva regularització del perfil costaner. Aquest procés avança molt ràpidament als mars interiors com la Mediterrània, sense grans ones i privats de mareas que escombrin els sediments costaners (14).

A aquesta costa li manquen condicions per esdevenir una zona de gran activitat marítima, l'alineació de la serralada litoral -paralela a la línia de la costa- fa que no hi hagi entrants adequats per a l'emplaçament de grans ports naturals. Així, l'índex d'articulació de la costa del Maresme és baixíssim perquè la costa és pràcticament rectilínia.

El clima de la Comarca, per la seva situació arran del mar i amb un dors de muntanyes alineades de NE a SW -que en nombroses ocasions li fan de recer dels vents freds del NW-, és molt benigne (15). Aquest arrecerament dels vents del NW permet una navegació tranquil·la ja que aquests vents, en altres zones tan perillosos, no afecten la seguretat de les naus, que en canvi sí que es veuen afectades per les sobtades "llevantades" que s'aixequen amb una certa freqüència i contra les quals poca protecció tenen els vaixells en el nostre tram de costa (16).

El fons marí de la zona en estudi està constituït bàsicament per una gran plana lleugerament descendent -en aquesta zona del Maresme les profunditats baixen molt poc a poc- formada per sorres saulonènques provinents de l'erosió del sauló, bàsic a totes les formacions terrestres de la Comarca. Barrejades amb aquesta sorra hi ha una gran quantitat de restes malacològiques modernes i diversos claps de llot de relativa importància -que també prové de les rieres-; aquest llot pot arribar a cobrir superfícies submarines força importants i el trobem en gran quantitat prop de la riera més important de la zona: la riera d'Argentona.

Al mateix temps, aquest pendent està solcat per un seguit de carenes submarines amb una orientació d'uns 45° N, ben bé paral·leles a la costa. A les zones de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar aquestes carenes es troben a distintes fondàries: la primera està a uns tres metres (coneguda com Barreta de Terra) i molt sovint

està totalment tapada per la sorra, la segona està entre set i nou metres (se l'anomena Turó d'en Cintet a Vilassar de Mar i Les Lloses a Cabrera de Mar) i la tercera està entre deu i dotze metres de fondària (rep el nom de Romaguera). Aquestes carenes, o barres, no són contínues sinó que desapareixen en alguns punts per tornar a aparèixer metres enllà. La seva altura sobre el fons de sorra varia enormement: en algun punt amb prou feines arriba a un pam i en altres arriba a dos metres o més. Estan solcades contínuament per esclatxes de diferents amplituds, des de centímetres fins a un o dos metres d'amplada.

Per la descripció dels fons de la zona de Mataró ens remetem a les explicacions que ens dona J. Ricart en la seva guia dels ports de la península (17): "Frente a la ciudad se extiende una restinga o barra que arrancando de la extremidad oriental e inmediación del desagüe de la riera de San Simón, se extiende paralelamente a la costa, por 2.500 metros, dividida por un canal de unos 120 metros de ancho y fondos de 8,5 a 10 metros. La parte de Levante de la barra se llama la Forsa, y en la parte de Poniente se llama Clap d'en Boet de Terra, dejando entre el banco y la costa una zona y tablazo de mar de unos 400 metros de anchura media, resultando una superficie de agua de unas 100 hectáreas con fondos de 6 a 9 metros de agua sobre arena, entrándose en ella por la parte de poniente, por más que no habiendo mucho mar de temporal del segundo cuadrante, puede pasarse impunemente sobre la barra cuyo menor fondo es de 7 metros. Como sirviendo de rompe-olas á la citada barra y formando con la misma un canal de cerca de media milla de anchura por su extremo de Levante para reducirse a solo 150 metros en la otra extremidad, con fondos de 8,5 a 10,5 metros sobre arena, hay por fuera de ella otra barra que se tiende de E.N.E. a O.S.O., dividiéndose en tres partes: 1 La Matella, de una milla de largo, en el sentido paralelo a la costa, por una anchura media de 200 metros, y fondos de 8 a 14 metros de agua, sobre piedras y algas; la parte oriental de este banco se llama Roca Chonamira; 2 Niny Armat grande, banco de enmedio separado del anterior por un canal de 380 metros; tiene de largo 600 metros por 70 de anchura media, y fondos de 6,5 a 11,5 metros de agua sobre piedra y arena; 3 Niny Armat pequeño o Clap d'en Boet de Fora es el tercer banco y más oriental, separado del anterior por un canal de pocos metros; tiene una longitud de unos 750 metros por una anchura media de 80 y fondos de 9,5 a 11,5 metros de agua sobre piedra y arena".

A la zona que denominem Mataró Nord trobem que a partir de la riera de Sant Simó (18): "el llamado Roquer de Terra sigue paralelo a la costa, hasta cerca de la desembocadura del Torrent Forcat, donde enlaza con otra restinga

de orientación semejante llamada Els Penjats, y ésta con otras cuyo nombre ignoramos, hasta llegar a la Punta Morrell, en la que en sus extremos hay unos arrecifes que no sobresalen del agua, pero en los que rompe el mar. Desde este punto mar adentro, hacia el sur, tras una amplia extensión de arena, vuelven a encontrarse otros roquedales bastante extensos y bajos".

L'estudi realitzat pels membres del Departament de Paleontologia de la Universitat de Barcelona entre febrer de 1978 i maig de 1979 assenyalava la presència en la formació d'aquestes barres de la següent fauna malacològica:

- gasteròpodes, amb *Haliotis Lamellosa*, *Astrea*, *Cerithium*, *Murex*, *Thais*, etc.
- bivalves, amb *Glycymeris*, *Chlamys*, *Spondylus*, *Pecten*, etc.

Atès que l'estat de preservació de la majoria dels exemplars trobats fa suposar que no són actuals i un cop analitzades les característiques de la zona i les restes faunístiques trobades a terra anteriorment consideren que aquestes barres podrien ser platges fossilitzades tirrenianes (19).

IV - L'OSCIL·LACIÓ DE LA LÍNIA DE LA COSTA

En els últims cinquanta anys al Maresme s'ha posat en evidència un fenomen consistent en la desaparició de tot un seguit de terrenys que hi havia davant mateix de les poblacions, entre la línia ferroviària i el mar. S'ha considerat que les causes d'aquest fenomen són bàsicament un enfonsament local del continent i una elevació del nivell general del mar.

Si bé és cert que els canvis produïts a la nostra costa no són importants i que aquesta té una certa estabilitat, segons alguns autors té una certa tendència a baixar, fet que produiria l'avenç del mar (20). Aquest fet també es va intentar justificar amb una altra teoria, descartada per Solé i Sabaris (21): "Por el contrario las playas del Maresme, al Norte de la ciudad de Barcelona, desaparecen a ritmo alarmante; de los antiguos astilleros de Masnou, de los huertos y explanadas donde se plantaban los entoldados de las fiestas mayores de los pueblos de la costa no queda nada, y lo poca que queda es gracias a la escollera construida para evitar que el mar engulla la vía férrea. Este avance del mar por este lado de la costa y la existencia de retazos de playas marinas a cierta altura sobre el litoral del macizo del Garraf dió origen a la interpretación, seguramente errónea, de un movimiento de báscula del litoral catalán, cuyo fulcro se hallaría en Barcelona mismo".

Cal que no oblidem que els corrents marins i les tempestes poden arrencar els materials poc

coherents de les platges i transportar-los lluny, oferint la falsa sensació d'un enfonsament. Així, en el delta de la Tordera es veu com les casamates construïdes per defensar la costa durant la guerra civil, estan avui uns quants centenars de metres mar endins (22).

Nosaltres afirmariem que el canvi de corrents marins costaners i de llocs de deposició de les sorres, està produït per la nova construcció d'espigons per a la protecció de les platges i dels ports esportius. El mateix fenomen s'esdevé als fons de la zona, es produeixen canvis importants en la seva fesomia segons els desplaçaments de la sorra que produeixen els temporals importants i els corrents marins.

Un estudi realitzat sobre el canvi de nivell del mar a la Mediterrània occidental durant els últims dos mil anys, des del punt de vista de les restes arqueològiques, ens ofereix una idea de conjunt sobre aquesta qüestió (23). Després de realitzar una anàlisi de més d'un centenar de ciutats distribuïdes al llarg de la costa Mediterrània Occidental, 67 no varen aportar dades rellevants mentre que de les altres 55 dues s'havien elevat sobre el seu anterior nivell, 27 no havien tingut variació de nivell i 26 estaven submergides. Aquesta submersió variava entre mig metre i deu metres com a màxim, i es relaciona amb la situació de les ciutats vora zones tectòniques o en deltes, que són les que provoquen aquests canvis. De les 26 ciutats submergides tan sols una, *Insula Lero*, prop de l'île Sainte Marguerite, a Cannes, presenta un enfonsament de mig metre en una zona estable. La conclusió és que no hi ha canvis eustàtics en els últims dos mil anys aproximadament -amb una precisió de 0,5 m.- i que els llocs que s'han submergit ho han fet a causa dels moviments del terra, ja siguin moviments tectònics o fruit de l'acció dels deltes i zones sísmiques, fenòmens no relacionables amb la Comarca d'el Maresme.

V - DELIMITACIÓ DE LES ÀREES DELS JACIMENTS

Les àrees dels jaciments d'una banda responen al seguiment dels límits marcats, amb un cert criteri històric-geogràfic, pels autors dels primers treballs fets seriosament: R. Pascual (24), que publicà els treballs del CRIS a la zona de Mataró durant els anys seixanta, i F. Villaubi i L. Torroja (25), que publicaren les prospeccions fetes pel CRIS a la zona de Cabrera de Mar durant els anys 1970-71. D'una altra banda aquesta divisió respon a la nostra experiència sobre el terreny durant les prospeccions fetes en aquesta Comarca entre els anys 1984-86 (fig. 1).

Així doncs la costa del terme municipal de Mataró la dividim en dues àrees: una que ano-

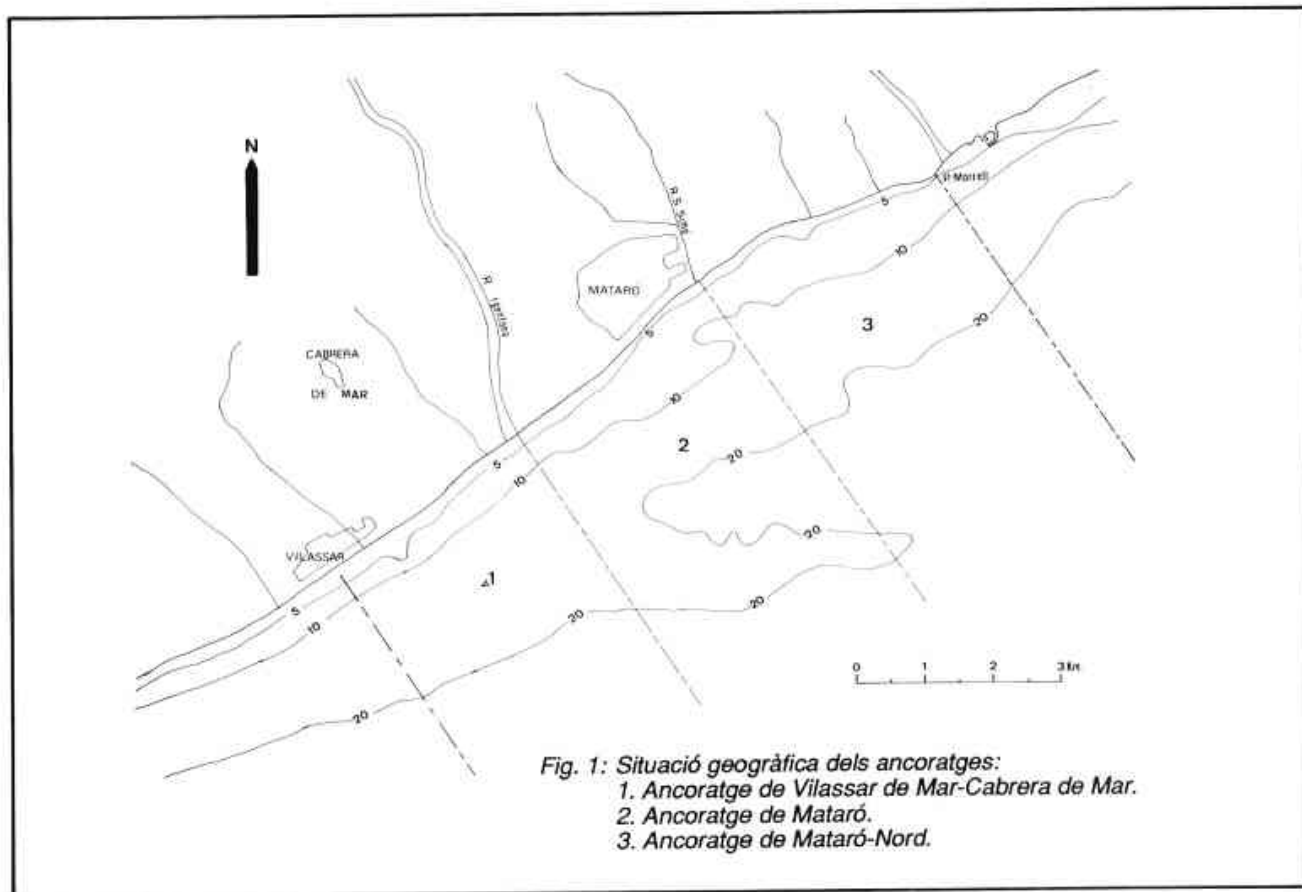

Fig. 1: Situació geogràfica dels ancoratges:
 1. Ancoratge de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar.
 2. Ancoratge de Mataró.
 3. Ancoratge de Mataró-Nord.

menem Mataró Nord que engloba les zones A-B-C de R. Pascual -s'estén des de la punta Morrell fins la riera de Sant Simó- i una altra que denominem pròpiament de Mataró -molt més àmplia i que comprèn des d'aquest punt fins la riera d'Argentona, englobant tot el frontis de l'antiga Illuro-.

L'ancoratge de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar, que inicialment vàrem dividir en dues àrees independents, va des de la desembocadura de la riera d'Argentona fins a la frontal de l'actual poble de Vilassar de Mar, més concretament enfront del seu Ajuntament. Va ser a partir de la campanya de prospeccions del mes d'agost de 1986 que vàrem poder delimitar amb claredat l'àrea d'aquest jaciment i la seva homogeneïtat amb el de Cabrera.

Els materials d'aquests dos jaciments estan dipositats en diverses col·leccions.

Quant als materials que procedeixen de Vilassar de Mar, la pràctica totalitat estan dipositats en el Museu de Premià de Mar perquè submarinistes d'aquesta vila han anat fent extraccions de materials que després han anat donant a aquest Museu; aquestes extraccions es varen realitzar en una primera fase entre els anys 1960-70 i en una segona entre els anys 1983-84.

Quant als que procedeixen de la zona de Cabrera de Mar, d'una banda tenim l'important

lot provinent dels treballs del CRIS dels anys setanta, una part del qual està dipositat al Museu Arqueològic de Barcelona. Hem pogut consultar també el fitxer que es va confeccionar en aquella campanya, d'on han sortit les referències de les peces que no ens ha estat possible veure directament (per sort estaven totes fotografiades).

Una altra part de materials, també important per la precisió de la troballa, és la que està dipositada en les diverses col·leccions privades a què hem pogut accedir.

Per l'àrea de Mataró, extremadament pobra en troballes, només podem fer referència als materials publicats per R. Pascual -no tenim coneixement de cap més altre objecte arqueològic que procedeixi d'aquesta zona.

Per l'ancoratge de Mataró Nord ens basem en les diverses dades i reculls dels materials trobats i extrets per membres del CRIS durant els anys seixanta. Les dificultats comencen quan observem la dispersió dels materials d'aquest treball del CRIS:

- Un lot d'àmfores està dipositat al Museu Comarcal del Maresme-Mataró, és el publicat per J. Miró.
- Un altre lot és una donació realitzada pel CRIS al Museu Arqueològic de Barcelona. Aquestes peces són totalment desconegudes i algunes encara conserven en el siglat original la diferenciació de zones A-B-C utilitzades en

aquelles prospeccions. Altres peces d'aquesta donació porten les sigles MAT, que corresponen al siglat de les peces quan encara no s'utilitzava el sistema de delimitació per zones. També hi ha les àmfors que va publicar R. Pascual, bona part de les quals han desaparegut per la qual cosa fem servir els seus dibuixos com a referència. Per fi, hi ha una sèrie de materials provinents de les prospeccions dutes a terme durant els anys 1984-1986 per nosaltres mateixos, prospeccions que en les seves distintes fases varen cobrir tant els ancoratges de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar com el de Mataró Nord.

VI - ESTUDI ESTADÍSTIC DELS ANCORATGES

En aquesta part de l'estudi deixarem al marge la zona que anomenem de Mataró perquè la migradesa de les troballes fa del tot impossible arribar a cap conclusió estadística, ni tan sols poder utilitzar-les per a cap tipus de comparació matemàtica.

Hi ha dos problemes que implicaran algunes de les hipòtesis i conclusions posteriors del treball, el primer és la quasi total manca de troballes -si més no constatades-: en concret una àmfora Dressel 7-11, una Beltran IIB i una àmfora tardana assimilable al tipus Niederbieber77/KapitänII/OstiaIV, junt amb un cep de plom de mida petita. L'altre problema és el fet que ens trobem precisament davant l'antiga lluro, amb tot el que això comporta. L'existència d'un ancoratge en aquest indret sembla clara, va conservar la seva utilitat fins pràcticament el principi del nostre segle, com ens descriu Josep Ricart (26). Per això hem de sospitar que la manca de troballes, encara que fossin medievals o modernes, es deu a la manca de prospecció intensa en aquest punt concret de la costa probablement per un índex més baix de troballes. Aquest índex més baix, com succeeix a la part NW de la zona Vilassar de Mar-Cabrera de Mar, es deu al fet que aquestes zones són més curulles de sorra que les altres per les aportacions de la riera d'Argentona. Un estudi d'aquesta zona emprant més mitjans esbrinaria moltes de les hipòtesis que es puguin avançar en aquest aspecte.

1.- Estadística de fondàries de l'ancoratge de Vilassar-Cabrera

Segons el recull de fondàries de les troballes realitzades en aquest ancoratge -105- (l'únic del que disposem d'aquestes dades) que hem reflectit en el gràfic núm. 1, veurem que hi ha troballes que pràcticament van des del punt on trenquen les ones fins als quinze metres de fondària, amb una troballa aïllada als divuit metres. D'acord amb aquest gràfic queda clar,

però, que la gran majoria de les troballes (un 94,2%) es concentra en la franja que va dels deu als quinze metres. La mitjana d'aquestes dades és 11,83 metres i la desviació típica 1,922 (27), amb un grau de dispersió baix.

2.- Estadística percentual dels tipus amfòrics (Gràfics núms. 2, 3 i 4)

Tipus amfòric	Vilassar de Mar-Cabrera de Mar (149 peces)	Mataró Nord (80 peces)
Maña B-3	3,36 %	1,25 %
PE-22	0,68 %	1,25 %
Maña E	2,01 %	0,00 %
Greco-itàliques	4,70 %	6,25 %
Dressel IA	18,80 %	16,25 %
Dressel IC	10,73 %	10,00 %
Pascual I	8,72 %	8,75 %
Dressel 2-4	17,44 %	8,75 %
Haltern 70	3,36 %	1,25 %
Dressel 7-11	5,36 %	7,50 %
Beltran IIB	0,00 %	8,75 %
Dressel 20	4,70 %	6,25 %
Dressel 30	2,68 %	2,50 %
Africanes	0,68 %	2,50 %
Tardanes	0,68 %	2,50 %

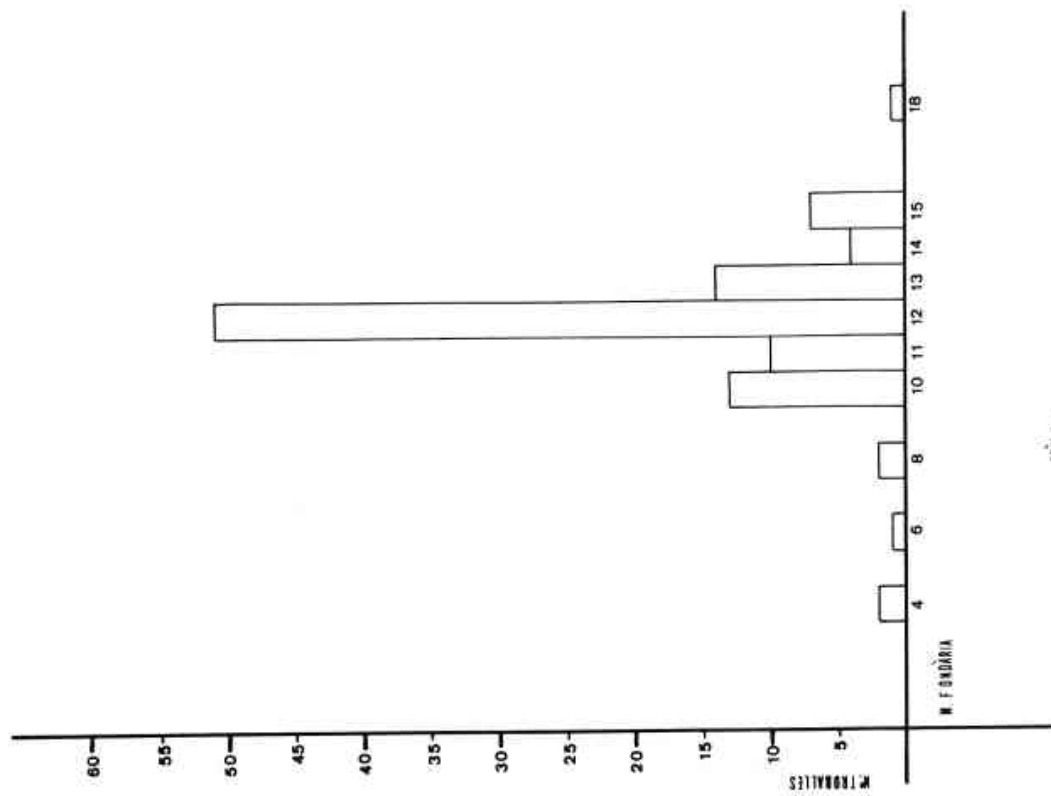
Aquestes dades s'han calculat sobre la base dels materials perfectament classificats tipològicament; hem deixat al marge totes aquelles peces que no ha estat possible classificar.

3.- Correlació entre els ancoratges segons l'índex de troballes

Per esbrinar el grau de correlació entre els ancoratges utilitzarem el sistema del coeficient de correlació producte-moment de Pearson (28), que calcula una associació o relació entre els valors de dues variables. El resultat que ofereix aquest coeficient està comprès entre -1 i +1, la correlació és perfecta quan s'obtenen els resultats extrems -tant en sentit positiu com negatiu-, si el resultat en canvi és 0 s'ha de considerar que les variables són independents, és a dir, que no tenen cap relació.

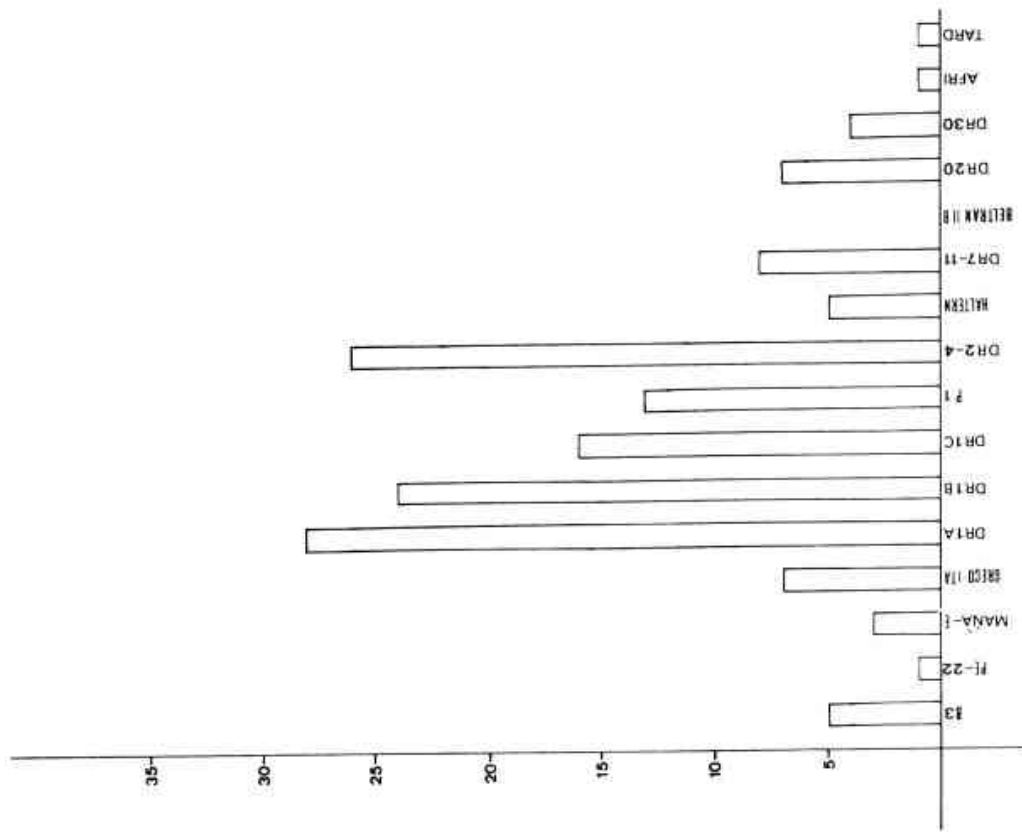
Les dades que considerem atípiques, les esbrinarem posteriorment al gràfic de dispersió. La hipòtesi estadística de pertinença és que els ancoratges són iguals, és a dir, que responen a les mateixes característiques econòmiques.

La resultant de la correlació $r_{xy} = 0,8228$ és molt acostada al valor +1, essent significativa al nivell del 0,0005. Així doncs trobem un grau de correlació molt alt entre els dos ancoratges, fet que ens fa acceptar la hipòtesi dintre de l'elevat grau de significació abans comentat. Si mirem el gràfic de dispersió (gràfic 5) podem apreciar que

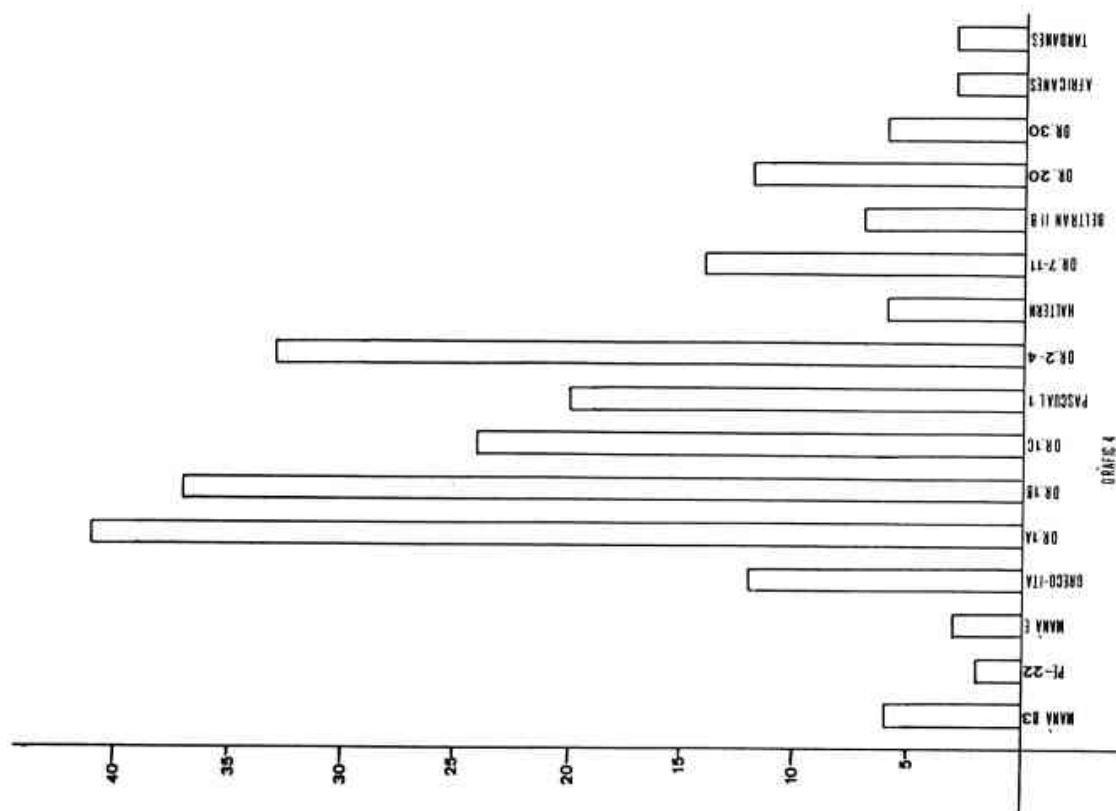
GRÀFIC 1

Gràfic 1:
Gràfic de fondàries de l'ancoratge de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar.

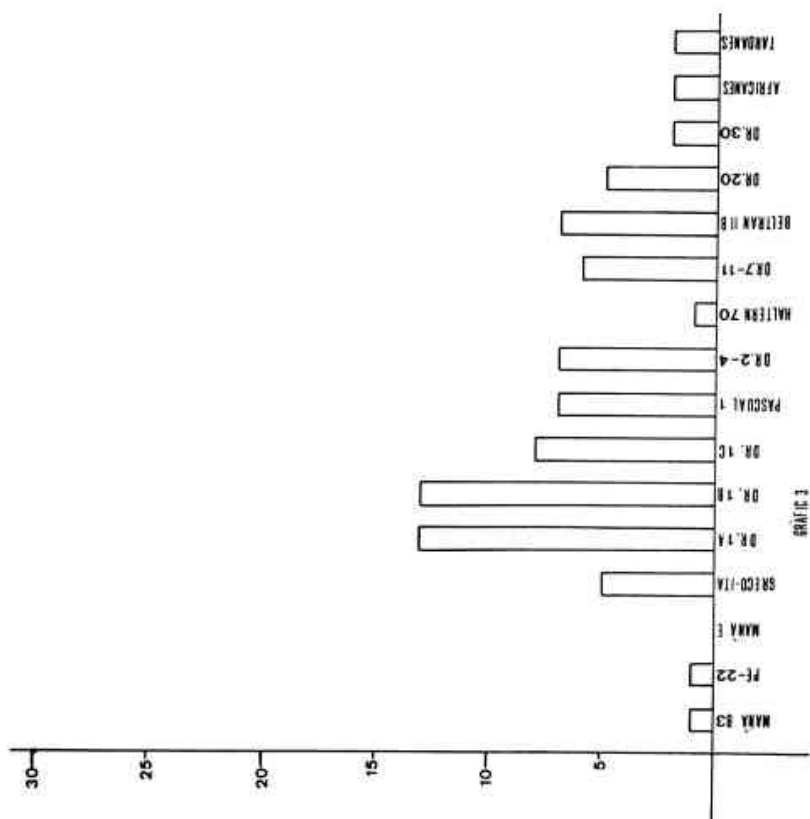

GRÀFIC 2

Gràfic 2:
Gràfic de treballs amfòriques per tipus, de l'ancoratge de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar.

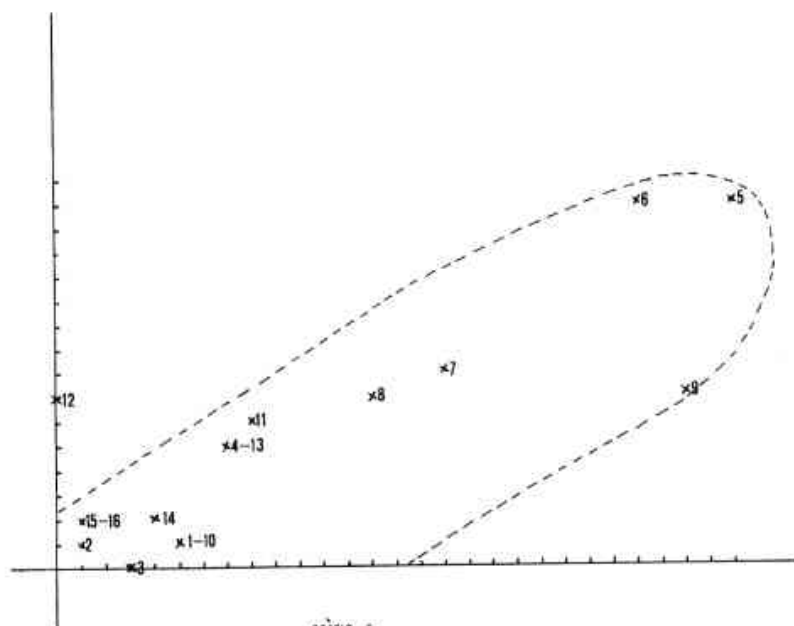

Gràfic 4: Gràfic de troballes amfòriques dels ancoratges (global).

Gràfic 3: Gràfic de troballes amfòriques per tipus, de l'ancoratge de Mataró-Nord.

- 1.- Mañà B3
- 2.- PE-22
- 3.- Mañà E
- 4.- Greco-Itàlica
- 5.- Dressel I A
- 6.- Dressel I B
- 7.- Dressel I C
- 8.- Pascual I
- 9.- Dressel 2-4
- 10.- Haltern 70
- 11.- Dressel 7-11
- 12.- Beltran II B
- 13.- Dressel 20
- 14.- Dressel 30
- 15.- Africanes
- 16.- Tardanes

GRÀFIC 5

Gràfic 5: Gràfic de dispersió de troballes amfòriques dels ancoratges.

en aquesta correlació l'element que queda més extern és l'àmfora Beltran IIB, amb una presència de 7 unitats a Mataró Nord i cap a l'altre ancoratge.

VII - CONCLUSIONS

Constatant les diferències geològiques i els estudis paleontològics podem afirmar que les possibles estructures que s'observen al fons del mar -"barres"-, que discorren més o menys paral·leles a la costa, no han estat creades per l'acció de l'home; conseqüentment hem de refusar les hipòtesis que ens parlaven de possibles vies romanes submergides o bé de ports no naturals submergits, i per tant parlar d'estructures naturals, en concret platges fossilitzades submergides.

Una altra qüestió a comentar és la dels canvis del nivell del mar per justificar les possibles immersions d'estructures naturals, no degudes a la mà de l'home, que realitzessin la funció de port o escullera. Creiem que, perquè aquests fets haguessin estat possibles, haguessin calgut uns canvis del nivell del mar brutals perquè aquestes estructures naturals les troben al Maresme generalment entre els nou i els dotze metres de fondària, fet no justificable segons investigacions realitzades per geòlegs.

Un fet relacionat amb l'anterior és el del canvi de la línia de costa, que sembla que al Maresme té una fluctuació deguda bàsicament a la seva pròpia estructura tova, generalment sorres que són transportades amb molta facilitat d'un lloc a un altre pels temporals i els corrents marins que es desenvolupen a les nostres costes.

Com a jaciments considerem uns espais del fons marí on es troben materials arqueològics que, segons les dades anteriors de dispersió de materials, tant per espais com per èpoques hem classificat amb el nom d'ancoratge, que ja hem anat utilitzant al llarg del treball. Aquests cobreixen pràcticament tota la façana de la costa estudiada i, per extensió, podem sospitar que cobririen tota la costa de la Comarca perquè les condicions marineres són bàsicament semblants a les de les zones estudiades.

L'existència o no d'ancoratges dependrà més de les condicions històriques que no pas de les geogràfiques i marineres; així, hem de buscar motius històrics per justificar els diferents processos que sofriran els jaciments. Aquests ancoratges aniran des de trenc d'ones fins a una distància aproximada de mil cinc-cents metres de la costa (punt que correspon a una fondària d'entre divuit-vint metres com a màxim), on es localitza una franja de troballes més abundants, pel cas de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar,

compresa entre els deu-quinze metres.

Els ancoratges serien uns llocs per ancorar-hi les naus per fer la càrrega i descàrrega de productes. L'existència de barres naturals al fons podria afavorir el fet de l'ancoratge perquè facilitaria punts on fixar fàcilment les àncores a part que per la seva estructura no massa accidentada facilitaria també l'extracció de les àncores (ben al contrari succeeix als fons marins rocosos amb una estructura molt accidentada, on les àncores tenen tendència a enrocar-se, per tant en aquesta mena de jaciments és freqüent la troballa de ceps de plom).

Les evidències arqueològiques que constatem a la Comarca es basen en les peces que de manera voluntària o involuntària han caigut de les naus i s'han dipositat en el fons marí. Les peces que s'haurien llençat voluntàriament correspondrien al llençament de peces a mar durant els processos de neteja del vaixell de les mercaderies trencades o deteriorades al llarg del viatge per l'acció dels temporals, desplaçaments de càrrega, etc. (cosa que no significa pas que aquests punts fossin els punts finals dels viatges); aquesta neteja podia ser parcial o no de la càrrega, tot depenent de la seva disposició en el vaixell i del tipus de transport a què s'hagués dedicat. Les peces caigudes involuntàriament serien les que haurien caigut a mar o s'haurien trencat en els processos de càrrega i descàrrega.

Aquesta definició dels jaciments s'escau amb la que Rouge denomina "statio" entre les formes inferiors de port que recull Isidor de Sevilla (29): "la statio est là où les navires s'arrêtent pour un temps; le port là où ils hivernent; un lieu importeux es un lieu où il n'y a aucun refuge s'il n'y avait aucun port. Le port est aussi un lieu à l'abri des vents, où l'on a l'habitude de pendre les quartiers d'hiver: le port est aussi appelé ainsi parce qu'on y porte les marchandises". Segons aquest autor, per la gran economia comercial que va conèixer el món romà a l'època imperial van jugar un paper molt important els grans complexos portuaris. La manca de mitjans de comunicació terrestres desenvolupats, però, feu que les categories inferiors de ports continuessin jugant un paper econòmic importantíssim en els circuits de redistribució dels productes i s'utilitzés correntment la navegació de cabotatge, com ho demostra el mosaic de Sousse (30): "Où nous voyons le petit navire caboteur, ancré à quelques mètres du rivage, cependant que les dockers, une partie du corps dans l'eau, font la navette entre lui et la plage pour charger ou le décharger. Souvent même, lorsque par suite conditions naturelles il n'était pas possible de construire un port dans un endroit qui apelair cependant des échanges économiques, on y suppléait en mouillant le navire en pleine mer et en demandant aux barcaes d'assurer la liaison entre le navire et la côte".

1.- Les importacions d'èpoques antigues. Segles V, IV, III a.C.

Per les primeres èpoques de possible utilització dels ancoratges, tenim dades molt pobres: els períodes denominats ibèric antic i ple, quan els habitants de la zona tenen els primers contactes colonials externs, pràcticament només poden ser documentats per les troballes realitzades en l'àmbit terrestre. Es constata la presència de materials procedents de l'àrea púnica, de l'àrea hel·lènica, i de produccions dels tallers colonials situats a la Mediterrània Occidental. Pel que fa al material amfòric dels ancoratges, només es pot destacar la presència de les àmfores PE-22 de producció eivissenca, que imiten les àmfores massaliotes, i alguna de les peces de producció greco-itàlica, classificades com més antigues, testimonia un cert inici de presència itàlica que tindrà el seu esclat en el moment immediatament posterior.

Desconeixem qui realitzaria aquest tipus de comerç, que recorda el que Rouge ha definit com un comerç elemental no especialitzat el ventall de possibilitats del qual és molt ampli; les troballes no marquen precisament una línia massa clara de procedència comercial del producte, sols es coneix la procedència de l'envàs amfòric.

Aquest tipus de comerç el caracteritzen un comerciant no especialitzat, un venedor de quincalla o un peoner, que va de port en port venent aquí i allà tot allò que porta al seu vaixell. En arribar a una localitat desembarcaria les mercaderies, realitzaria els tractes comercials i un cop acabats tornaria a embarcar per realitzar el mateix procés en una altra població. D'aquest tipus de comerç inicial les fonts ens parlen força sovint, amb descripcions prou detallades dels passos que se seguien. Aquest sistema el feia el comerciant en temps molt antics, no només el seguien els comerciants posteriors molt més evolucionats que, forçats per les circumstàncies -per exemple el no poder arribar al seu lloc de destinació a temps- preferien vendre les seves mercaderies allà on estessin i continuaven el viatge cap un altre lloc amb noves mercaderies. Es un tipus de comerç que no garantia uns guanys considerables (que evidentment també podien obtenir-se) i comportava un gran índex de perillositat, tant marítima com comercial (31).

Perquè aquests inicis comercials es produïssin calgueren unes certes condicions prèvies en els pobles laietans, que es concreten en un agrupament i en un creixement de la població que provocaren una especialització de les tasques i la creació d'un excedent en la seva producció que permeterien realitzar les transaccions comercials. Alguns autors creuen que la presència d'un gran nombre de sitges en els poblats i assentaments ibèrics suposa que la producció excedentària, base de l'intercanvi, seria

el gra, que si bé forçaria a un comerç actiu i intens entre els pobles ibèrics, de moment no podem afirmar que aquest fos l'únic producte de comerç o bé si n'hi havia d'altres (32).

2.- L'impacte italià. Segles III, II, I a. C.

És a partir d'aquest segle III a.C., amb l'arribada força important i significativa de les àmfores greco-itàliques, que es produeix l'inici d'una convulsió en el marc del món econòmic de la Mediterrània occidental. El sistema esclavista de producció, sobre el que es basa l'economia romana, que s'assenta en el sistema de vil.les en relació a una ciutat, comença a desenvolupar-se i a donar rendiments que d'una forma espectacular es veuran reflectits en els índexs de producció i exportació dels seus tipus amfòrics, fenomen constatat inicialment per les àmfores greco-itàliques i posteriorment per les Dressel 1.

En els ancoratges de l'àrea estudiada la presència d'aquests tipus amfòrics significa un percentatge brutal entre els índexs de troballes al llarg de totes les èpoques -més del 50%-, cosa que dona una imatge prou clara d'aquest fenomen.

El percentatge de les greco-itàliques no és massa important, però ja demostra una arrencada vers la situació anterior. Si comparem aquest percentatge amb el dels envasos contemporanis -àmfores Mañà E i Mañà B3- veurem que les diferències són força apreciables. Aquesta arrencada prendrà una gran volada amb l'envàs que les substituï -la Dressel 1A-, que té el percentatge més alt de troballes, continuarà amb les Dressel 1B i disminuirà amb les 1C.

L'altre contenidor que podem incorporar a aquesta relació és el Mañà B3 o àmfores ibèriques. La seva presència, tant en ancoratges com en derelictes, sovint ha estat interpretada com la constatació de les exportacions de productes ibèrics vers l'exterior; altres vegades ha estat interpretada com a demostradora de possibles relacions, mitjançant vaixells de cabotatge, entre les diverses comunitats ibèriques; conseqüentment aquest tipus d'àmfora planteja moltes dificultats d'interpretació. L'amplitud de les troballes realitzades als ancoratges estudiats del Maresme no ens permet d'afirmar o negar cap d'aquestes possibles hipòtesis; si bé la hipòtesi d'una exportació en massa de productes amb aquestes àmfores pot descartar-se, en tot cas serien més aviat el testimoni d'una exportació ocasional de certs productes o, fins i tot, de la utilització d'aquestes àmfores com a recipients substituïts dels trencats en els vaixells durant el viatge anterior.

3.- Etapa tardo-republicana i imperial. Del 50 a.C. al segle II d.C.

Aproximadament a partir d'un moment posterior als inicis del segle I a.C. es produeix un

canvi molt important en el món de la Laietània. Fins aleshores en aquesta regió es documenten importacions de vins i a partir d'aquell moment es converteix en productora i n'inicia l'exportació. Això vol dir que l'estructura econòmica romana basada en vil.les, que s'imposà a mitjan del segle anterior, és ja plenament funcional, i la prova més manifesta és que no tan sols produeix vi excedentari sinó que l'exporta en grans quantitats.

En els ancoratges de l'àrea estudiada hem d'analitzar dos factors diferenciats: per una banda el factor exportador de vi -que ja hem vist que podem considerar-lo com una de les causes més directes del moment de prosperitat durant l'Alt Imperi a la Laietània- i per una altra banda el procés importador conseqüència d'aquesta prosperitat.

El factor exportador ens vindrà determinat per la presència de les àmfores que imitaven les Dressel 1 -que denominem Dressel 1 Laietanes (33)-, posteriorment per models originals fabricats ací -les Laietana 1 i Pascual 1-, i finalment per les Dressel 2-4.

Per les dades obtingudes en els ancoratges la presència d'aquests tipus amfòrics no és tan àmplia com potser caldria esperar d'una producció vinícola tan massificada com la de la Laietània. Les imitacions de Dressel 1 estan representades per sis peces, de Laietània 1 no n'hi ha, les Pascual 1 representen un 8,73% de les àmfores trobades, i les Dressel 2-4 classificades amb seguretat com de producció local representen aproximadament un 5% de les troballes.

La manca de troballes a la zona que denominem Mataró, que cobreix tota la façana de l'actual ciutat, no creiem que es degui a la no-existència de materials. Aquest fet obre un ventall d'hipòtesis ampli que sense unes dades més concretes per la zona en qüestió no podran ser confirmades. En primer lloc podem plantejar la hipòtesi que en les tasques de càrrega el percentatge de peces que sofrien accidents i es trencaven era molt més baix que no pas el sofert per les peces en les tasques de descàrrega, tot i tenint en compte que aquestes ja havien patit un viatge marítim que produiria el desfasament entre les peces exportades (Mañà B3?, Pascual 1, Dressel 2-4 Laietanes) i la resta de materials procedents de les importacions d'altres zones. Una altra possible hipòtesi es basaria en els següents factors: per una banda sembla molt clar el paper que juguen les ciutats "rurals" romanes dintre de l'àmbit on estan establertes, són un centre administratiu, econòmic i fiscal; per una altra banda també és clar que l'ancoratge de Mataró va ser utilitzat fins pràcticament els inicis del segle XX; per tant resulta molt estrany que en època romana no fos utilitzat tot i tenir una ciutat al davant.

A partir d'aquestes dades referides a Mataró i a les dades de poca presència d'àmfores pròpies del país a la resta d'ancoratges podríem avançar una altra hipòtesi de treball: el comerç d'exportació d'una certa àrea de la Laietània devia venir canalitzat a través de la ciutat d'Illuro i el seu ancoratge, amb les conseqüències que això comportaria. No creiem que en aquestes ciutats s'establissin grans oficines fiscals, per exemple per al cobrament del "portorium", que devien quedar localitzades als grans centres comercials com Narbona, Ostia, Hispalis, etc. Sí que devia existir, però, algun tipus d'organització comercial de representació i fiscal, si més no a nivell municipal. Aquesta "hipòtesi de treball" parteix d'un supòsit negatiu que es basa en l'absència de restes en unes zones i en la presència en unes altres, fet força elàstic del que en som conscients. Per això queda plantejada com una possible hipòtesi explicativa del fet i que tan sols pot ser confirmada o refusada mitjançant campanyes serioses de prospecció a la zona.

També cal fer constar que aquest és el moment en què s'introdueix la utilització dels grans doliums com a contenidors dintre dels vaixells -utilitzades conjuntament amb les Dressel 2-4-, de les quals n'hem trobat restes als ancoratges impossibles de classificar, ara per ara, segons una cronologia i una tipologia.

Les importacions presenten un caire totalment diferent al de les etapes anteriors. La presència de materials de fabricació externa pertanyents cronològicament a l'Alt Imperi és àmplia i repartida, excepció feta de les àmfores Beltran IIB, per totes les zones d'ancoratge.

Pel cas dels productes bètics que cobrien aquesta ruta, en principi, i com que els mateixos tipus àmforics apareixen a les vil·les romanes (34), creiem que no es pot acceptar la teoria sostinguda per alguns autors que la seva presència fóra deguda a accidents dels vaixells en el decurs de les seves rutes vers el nord, perquè creiem que els vaixells no devien navegar a pocs metres de la costa sinó, lògicament, mar endins.

Tradicionalment s'han considerat estranyes la presència de vi forani en una regió que era productora de vi i la presència d'oli bètic en una zona -la Catalunya romana- considerada auto-suficient quant a aquest producte; a vegades fins i tot resultava difícil d'acceptar la presència de salaons, bàsicament perquè es tenia una visió linial i simplista del fet comercial, tot limitant-lo a unes regions productores que subministraven a d'altres que no en produïen.

Aquesta visió de comerç tan elemental no s'escau en una societat com la romana, amb un elevat organigrama social i en la qual els fenòmens culturals -com les modes, els gustos i les dignificacions socials- tenen un pes específic important. Per això els corrents comercials es veuran afectats per aquests fenòmens, que pel

que fa a diferents aliments ja han estat recollits per diversos autors.

Pel vi, per exemple, A. Tchernia indica: "D'autre part, plus le niveau de vie est élevé, plus la tendance à consommer des crus variés est forte. Il n'y a rien d'étonnant à trouver dans une Rome où la population croissait et le niveau de vie augmentait du vin d'un partout; remarquer du reste comme la présence de crus étrangers paraît général dans les riches régions vitivales de l'Occident romain; vin léétanien à Béziers, vin de Taraconaise à Pompei, et, en revanche vin pompéien à Ampurias" (35).

Quant a l'oli Panella ofereix una explicació similar per a les àmfores bètiques; així la presència d'oli bètic en una regió tradicionalment productora no significa forçosament una crisi del país importador, es pot explicar com una demanda consegüent a un augment del consum que depassa la producció autòctona. Una altra possibilitat pot ser una diversa utilització de l'oli, com ara reservar-se el de millor qualitat per a l'ús de determinats consumidors (36).

Al marge dels grans corrents comercials que Rouge denomina de gran comerç, destinats al transport de gran quantitat de mercaderies especialitzades i on intervenen tota una sèrie d'organitzacions que el fan possible (37), existirien unes xarxes de redistribució de mercaderies no especialitzades amb un grau de distribució molt directa al consumidor. La presència als ancoratges "rurals" de la Comarca de materials tan variats i tan dispersos entre ells pot donar peu a la hipòtesi d'una distribució al detall en els diferents punts de la costa mitjançant un sistema de cabotatge molt elemental.

4.- El Baix Imperi

Durant el segle III d.C. es produí a l'àrea del Maresme una certa crisi, amb un descens poc acusat del nombre de vil·les, que no significà un canvi radical de l'estructura agrària. M. Prevosti (38) atribueix aquest fenomen a la decadència del comerç del vi, amb el consegüent augment de terra dedicada al cultiu de cereals i oliveres, i a una certa davallada demogràfica.

Els centres urbans de Baetulo i Illuro entren en un procés de decadència que fa que quasi s'abandonin pel canvi en el sistema econòmic que provoca que aquests deixin de fer la funció per la qual havien estat creats dins l'estructura econòmica romana. "Una funció que només podia quedar legitimada en una societat d'una certa riquesa i d'activitat comercial intensa, és a dir, una societat amb una organització força complexa i ben equilibrada" (39).

Comercialment la crisi econòmica del segle III d.C. provoca una certa regressió i es desenvolupen altra cop les formes arcaïques de comerç marítim: la petita navegació costanera fou la normal, si més no a la part occidental de l'Imperi

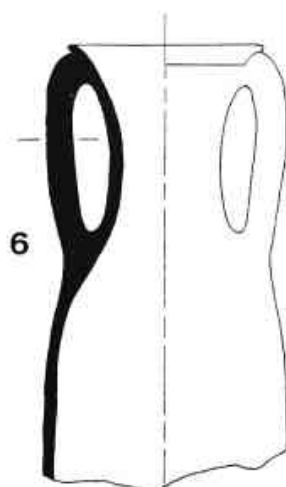
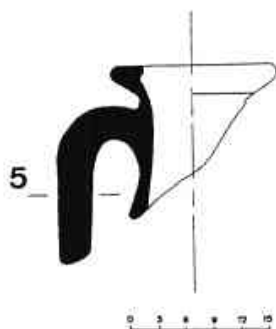
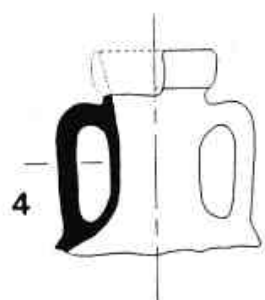
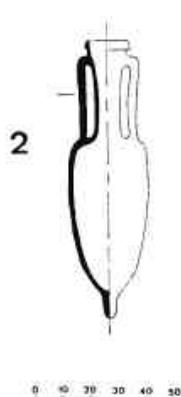
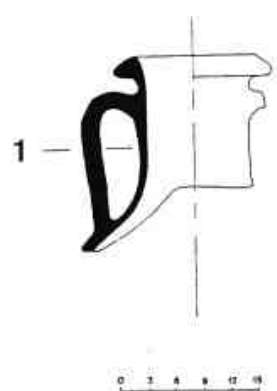

Fig. 2: Mostra de materials amfòrics dels ancoratges:

1. Greco-itàlica.	2. Dressel 1A.
3. Dressel 2-4.	4. Haltern 70.
5. Dressel 20.	6. Beltran IIB.

(40). Inicialment aquesta afirmació de Rouge s'adiu perfectament amb les troballes realitzades als ancoratges, que sofreixen en aquest període una inactivitat acusada. Creiem, però, que aquest fet s'ha de matisar perquè és en aquesta època que comencen a utilitzar-se intensivament els botes de fusta, que no deixen restes. Tampoc no podem oblidar que el fet d'utilitzar dòlies no deixa les mateixes restes que les àmfores, a part que la seva amortització seria molt més llarga.

La presència a jaciments d'Itàlia i de la Gàl·lia d'àmfores Dressel 23 i els diferents tipus estudiats per S. Keay (41), desmenteixen la desaparició radical del comerç marítim pel nostre àmbit, per tant creiem que el tema del transport al Baix Imperi resta tan sols plantejat.

NOTES:

- (1) ADMETLLA, E. i RIBERA, A. (1954): *"Els homes peixos. (Exploració i arqueologia submarina)"*. Ed. Selecta, Barcelona.
- (2) SERRA i RÀFOLS, J.C. (1961): *"Apport pour l'établissement d'une carte provisionnelle des trouvailles archéologiques sous-marines du littoral de la Catalogne"*. Actes II Congreso Internazionale di Archaeologia Sottomarina, Albenga 1958.
- (3) RIPOLL, E. (1961): *"Contribución a una carta arqueológica submarina de Cataluña"*. Actes II Congreso Internazionale di Archaeologia Sottomarina, Albenga 1958.
- (4) VILLAUBI, F. i TORROJA, L. (1971): *"Operación 'Anfibia' en Cabrera de Mar, 1970-1971"*. CRIS Revista del Mar XII núm. 131. Pàgs. 124-129.
- (5) CASELLAS, F. i CASALS, J. (1976): *"Un puerto romano en Vilassar"*. Catalunya Submarina VII. El Correo Catalán de 4 de juliol de 1976. Pàgs. 20-21.
- (6) GUITART, J.; GURT, J.M.; GRANELL, J.M. i PADRÓS, P. (1982): *"Prospecciones submarinas al Barcelonès i al Maresme"*. Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya. Departament de Cultura de la Generalitat. Barcelona. Pàgs. 298-299.
- (7) PELLICER i PAGES, J.M. (1887): *"Estudios histórico-arqueológicos sobre Illuro"*. Imprenta Feliciano Horta, Mataró.
- (8) RIBAS, M. (1934): *"Origen i fets històrics de Mataró"*.
- (9) SERRA i RÀFOLS, J.C. (1961): citat anteriorment.
- (10) PASCUAL GUASCH, R. (1964): *"Anforas en Mataró"*. CRIS Revista de la Mar núm. 60, Enero. Pàgs. 4-7.
- (11) RIBAS i BERTRAN, M. (1964): *"Els orígens de Mataró"*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró. Pàgs. 204.
- (12) MIRÓ i CANALS, J. (1980): *"Els materials de procedència submarina del Museu Municipal de Mataró"*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 11. Pàgs. 381-392.
- (13) PASCUAL GUASCH, R. (1981): *"Exploración submarina entre Llavaneres y Mataró (Barcelona)"*. Ampurias núm. 43. Pàgs. 217-251.
- (14) SOLÉ i SABARIS, L. (1968): *"Geografía de Catalunya. I. Geografía General"*. Ed. Aedos. Barcelona. Pàg. 138.
- (15) SOLÉ i SABARIS, L. (1968): citat anteriorment, pàg. 140.
- (16) LLOBET, S. (1974): *"El Maresme"*, a SOLE i SABARIS, L.: *"Geografía de Catalunya. Geografía Comarcal 2"*, vol III. Ed. Aedos. Barcelona. Pàg. 410.
- (17) FONTSERÉ, E.: *"Los 'Llevants' de la costa catalana"*. Casa Provincial de Caritat. Barcelona.
- (18) RICART, J. (1894): *"Guía marítima comercial de los puertos de la península ibérica"*. Vol. I Cataluña. Pàg. 80.
- (19) RICART i GIRALT, J. (1894): citat anteriorment.
- (20) MARQUINA, M.J. i MARTINELL, J. (1980): *"Aportaciones al cuaternario marino de Vilassar de Mar (Barcelona)"*. Primer Congreso Nacional de Malacología. Madrid. Pàgs. 25-29.
- (21) GUARDIOLA, L. (1955): *"Sant Joan de Vilassar (Historia i geografía de la Comarca vilassarenca i del Maresme)"*. Vilassar de Mar. Pàg. 17.
- (22) SOLÉ i SABARIS, L. (1961): *"Oscilaciones del Mediterráneo español durante el cuaternario"*. CSIC. Pàg. 10.
- (23) SOLÉ i SABARIS, L. (1968): citat anteriorment, pàg. 141.
- (24) FLEMING, N.C. (1969): *"Archaeological Evidence for Eustatic Change of Sea Level and Earth Movements in the Western Mediterranean During the Last 2000 years"*. Special Paper núm. 109. The Geological Society of America. Boulder (Colorado).
- (25) PASCUAL GUASCH, R. (1981): citat anteriorment.
- (26) VILLAUBI, F. i TORROJA, L. (1971): citat anteriorment.
- (27) RICART i GIRALT, J. (1894): citat anteriorment.
- (28) GLAS, G.V. i STANLEY, J.C. (1980): *"Métodos estadísticos aplicados a las ciencias sociales"*. Ed. Prentice/Hall Internacional. Madrid. Fórmula:

$$S_x = \sqrt{\frac{\sum x^2 - (\sum x)^2/n}{n-1}}$$
- (29) GLAS G.V. i STANLEY, J.C. (1980): citat anteriorment, fórmula:

$$r_{xy} = \frac{n\sum x_i y_i - (\sum x_i)(\sum y_i)}{\sqrt{[n\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2][n\sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}}$$
- (30) ROUGE J. (1966): *"Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain"*. París. Pàg. 117.
- (31) ROUGE, J. (1966): citat anteriorment, pàg. 118.
- (32) ROUGE, J. (1966): citat anteriorment.
- (33) BARBERÀ, J. i DUPRÉ, X. (1984): *"Els laietans, assaig de síntesi"*. Fonaments núm. 4. Pàgs. 31-86, Ed. Curial, Barcelona.
- (34) COMAS, M.; MARTÍN, A.; MATAMOROS, D. i MIRÓ, J. (1987): *"Un tipus d'àmfora Dr. 1 de producció laietana"*, I Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Granollers. Pàg. 372.
- (35) PREVOSTI, M. (1981): *"Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo"*. Museu de Badalona. Monografies Badalonines núm. 3.
- (36) PREVOSTI, M. (1981): *"Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro"*. Premi Iluro 1980. Ed. Dalmau. Barcelona.
- (37) TCHERNIA, A. (1971): *"Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au debut de l'empire"*. Archivo Español de Arqueologia núm. 44. Pàgs. 38-83.
- (38) PANELLA, C. (1973): *"Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda età imperiale"*. Ostia III. Studi Miscellanei 21 II vol.
- (39) ROUGE, J. (1966): citat anteriorment.
- (40) PREVOSTI, M. (1981): citat anteriorment, pàg. 297.
- (41) PREVOSTI, M. (1981): citat anteriorment, pàg. 298.
- (42) ROUGE, J. (1966): citat anteriorment.
- (43) KEAY, S.J. (1984): *"Late Roman Amphorae in the Western"*

LES AMPHORES PASCUAL I ET DRESSEL 2-4 DE TARRACONAISE DECOUVERTES DANS LE NORD-OUEST DE LA GAULE ET LES IMPORTATIONS DE VINS ESPAGNOLS AU HAUT-EMPIRE

Patrick GALLIOU (*)

Identifiées en 1960 par R. Pascual Guasch qui, lors d'une communication au septième Congrès national d'archéologie tenu à Barcelone, montra qu'elles différaient assez sensiblement du type italique Dressel I auquel on avait l'habitude de les rattacher (1), les amphores Pascual I ont fait l'objet d'une longue polémique, opposant les tenants d'une origine italienne du type aux chercheurs qui en attribuaient la production au vignoble catalan. C'est ainsi que Robert Etienne, se fondant sur la marque M.PORCIVS parfois apposée sur la lèvre de ces vases, crut pouvoir rapprocher cette estampille du nom des M.Porcii de Pompéi, dont l'un des membres offrit un théâtre à ses concitoyens (C.I.L., X, 844), et donc déterminer que ces amphores servaient au transport du Falerne campanien (2), tandis que R.Pascual Guasch (3) et André Tchernia (4), se basant sur les fouilles et les découvertes fortuites effectuées dans la région de Barcelone, montraient que les grands domaines viticoles du nord-est de la Tarraconaise avaient produit en masse des amphores de ce type. Sans être totalement clos (5), ce débat a perdu beaucoup de sa vigueur, et l'on admet généralement, alors que se multiplient les découvertes, les analyses et les inventaires (6), que les amphores Pascual

I ont été tournées en Catalogne et dans le sud de la Gaule, et qu'elles étaient destinées à la diffusion des crus de ces régions.

ZONES DE PRODUCTION

Si les premières investigations de R. Pascual Guasch et d'A. Tchernia avaient attribué à des ateliers léétaniens la totalité de la production de ces amphores, il apparaît en effet aujourd'hui qu'il faut en étendre la zone de production au vignoble languedocien (ateliers d'Aspiran (Aude) et de Corneilhan (Hérault) et même aux franges occidentales du vignoble narbonnais (atelier de Montans, près de Gailhac (Tarn).

Les ateliers produisant des amphores Pascual I identifiés au nord-est de l'Espagne (7) sont manifestement associés à un vaste vignoble qui s'étendait sur le territoire des Léétaniens, d'Empuries à Tarragona, sinon plus au sud encore (8). L'existence, dans cette région et à l'époque romaine, de crus variés, abondants et peu coûteux nous est connue par Pline (N.H., XIV, 71) et Martial (1, 26, 9-10). On a ainsi mis au jour, dans les environs de Barcelona, toute une série d'ateliers (fours et dépotoirs où étaient rejetés les rebuts de cuisson) dépendant de villae (9) à Sant Boi de Llobregat, Can Pedrerol de Baix, El Papiol, Caldes de Montbui (Aqua Calidae ?), Sant Miquel dels Martres, Can Vendrell, Can Cabot, Badalona (Baetulo), Mataró, Sant Vicenç de Montalt, Can

(*) Centre de recherche bretonne et celtique (U.A. 374 du C.N.R.S.) de l'Université de Bretagne Occidentale, B.P. 814 29285 BREST Cédex.

Collet, Calella, etc. (10). Il convient d'ajouter que ces ateliers produisaient aussi d'autres types d'amphores (Dressel 2-4 et Dressel 30 à fond plat, en particulier), peut-être légèrement postérieurs au précédent ou servant à transporter d'autres crus (11). On notera enfin que presque toutes les amphores Pascual I de Léétanie (86% du total) sont estampillées sur le pivot, ce qui facilite, dans bien des cas, l'identification de fragments isolés.

Deux ateliers produisant des amphores Pascual I ont été, à ce jour, identifiés dans l'ouest de la Narbonnaise, à Aspiran (Aude) et Corneilhan (Hérault). Le premier, situé sur les rives de la Dourbie, au cœur de la plaine viticole de l'Hérault, façonna, dès la fin du règne d'Auguste, des amphores Pascual I à haut bandeau (entre 9,6 et 11,5 cm), estampillé LAETI ou ATEP (12). Sous Tibère, cet atelier orienta son activité vers la production de sigillée lisse et décorée (estampilles des potiers Carus, Q. Iulius Pr., Laetus, Masclus, Quartus, Vitulus), puis, sous les Flaviens, livra à nouveau des amphores, de type Pélichet 47 cette fois (13). Cet atelier paraît dépendre d'une vaste villa voisine (14), centre d'un de ces grands domaines viticoles qui firent la fortune de la cité de Béziers (15). Le second situé au lieu-dit "La Teularié" dans la commune de Corneilhan (Hérault), à six kilomètres de Béziers et au bord de l'Orb, dans une zone anciennement cadastrée et occupée par de grands domaines (16), façonna, outre des Pascual I, des amphores Dressel 2-4 (estampillées TRA.ROAPIN), Dressel 28 et Gauloise 3 (17). La pâte des amphores Pascual I produite dans ces fours varie de l'orange au beige et contient des grains de quartz et d'argile ferrugineuse, des fragments de coquillages et des paillettes de mica doré (18). L'environnement de cet atelier, qui travailla dans les dernières décennies du premier siècle de notre ère, est mal connu, mais tout porte à croire qu'il dépendait, comme le précédent, d'un vaste établissement agricole voisin.

Le petit village de Montans, proche de Gaillac (Tarn), est depuis longtemps connu des archéologues pour ses productions de sigillées lisses et décorées (19), ainsi que pour son vignoble fort ancien, s'étendant le long du Tarn, et dont Roger Dion place la naissance sous le règne d'Auguste (20). Certaines découvertes anciennes (21) et d'autres, plus récentes, dans le quartier du Rougé (22) permettent de penser qu'on y tournait aussi des amphores vinaires, et en particulier des Pascual I estampillées TARN.. (four du Rougé), dès les premières décennies de notre ère. Ces productions restent encore fort mal connues et aucune étude d'ensemble ne leur a encore été consacrée.

CHRONOLOGIE:

Bien que les ateliers de production - à l'exception de ceux d'Aspiran et de Corneilhan - aient guère, à ce jour, livré d'indices chronologiques très précis (23), de nombreuses découvertes permettent de situer l'apparition du type à l'extrême fin de la République ou dans les premières années du règne d'Auguste. Vraisemblablement imitées des Dressel I italiques, les amphores Pascual I furent très largement diffusées au début de l'Empire, sous Auguste, Tibère et Claude et jusqu'aux premières années du règne de Néron (24). La production et la diffusion des amphores Pascual I paraissent donc bien se situer, pour l'essentiel, entre 15 av. et 45 ap. et rien, pour l'instant, ne permet d'en fixer le terme au-delà du règne de Néron.

DIFFUSION:

Etiré le long d'une côte pourvue de ports nombreux et excellents (Strabon, III, 4, 8), situé à peu de distance des grandes voies naturelles (seuil de Naurouze, vallée du Rhône) menant vers l'Atlantique et l'Europe du Nord, et au contact direct de la Méditerranée, ce vignoble catalan et languedocien était, de toute évidence, remarquablement placé dans la compétition opposant vins italiens et provinciaux sur les marchés de l'Empire. Peu nombreuses en Afrique du Nord (25) et en Italie (26), où elles arrivaient par une route directe passant par le détroit de Bonifacio (27), les Pascual I de Tarraconaise y sont toujours minoritaires par rapport aux Dressel 2-4 de même provenance (28).

Plusieurs épaves contenant des amphores léétaniennes, signalées à Port-Vendres et au Cap Béar (29), ainsi que près d'Agde et de Fos (30), parsèment les voies maritimes se dirigeant vers Narbonne et le Rhône. Un semis irrégulier de trouvailles jalonne ainsi le cours de ce fleuve d'Arles à Vaison, Vienne et Lyon (31), de même que les contreforts orientaux du Massif Central, atteignant le Bassin Parisien (32), le cours supérieur et moyen du Rhin et les parages de ses affluents (33) et se poursuivant peut-être même au-delà, vers les côtes orientales de la Grande-Bretagne (34). Dans le centre de la France, les découvertes d'amphores Pascual I faites à Nérès et Fléré-la-Rivière (35), témoignent de l'existence de courants commerciaux utilisant la Loire et ses affluents (Allier, Cher, etc.), venant se greffer sur l'axe rhodanien.

Comme l'avait noté A. Tchernia (36), les Pascual I restent néanmoins très minoritaires dans ces régions, et les découvertes d'amphores de ce type sur le territoire français se concentrent surtout dans l'ouest de la Narbonnaise et en Aquitaine et, à un moindre degré sur la façade

atlantique de la Gaule, attestant ainsi l'importance de l'"isthme gaulois" au premier siècle de notre ère (37). Pénétrant en Gaule à Port-la-Nautique, où elles sont particulièrement abondantes, les amphores léétaniennes étaient en suite distribuées en Languedoc et dans tout le sud-ouest (38), atteignant vers le nord le Limousin (39) et le Poitou (40). De Bordeaux, cette voie se prolongeait par l'Atlantique vers le nord (41), irriguant la péninsule armoricaine, l'Anjou, la Basse-Normandie et le Maine, où les Pascual I se rencontrent sur plus d'une cinquantaine de sites (fig.1), et touchait enfin aux rivages méridionaux de la Bretagne insulaire (42). L'étude des marques sur amphores Pascual I signalées dans l'Ouest de la France, si elle ne nous permet certes pas d'apprécier les intensités et les fluctuations de ces échanges, nous montre ainsi que les vins espagnols étaient, au début du premier siècle de notre ère, largement diffusés dans ces régions. On trouvera donc ci-dessous un inventaire de ces estampilles, classées par département et par lieu de découverte.

LOIRE-ATLANTIQUE:

- **REZE:** situé en face de Nantes, ce port des Pictons a livré, lors des prospections et des fouilles menées voici une vingtaine d'années, de nombreux fragments d'amphores vinaires. Ceux-ci n'ont pas encore donné lieu à une publication d'ensemble et, les éléments recueillis ne pouvant, pour l'instant être examinés, nous noterons la présence d'une seule estampille:

SR

"en deux cartouches ovales séparés, imprimés près de la pointe d'une amphore cylindro-conique en terre blanche" (43). La description de l'amphore, la place de l'estampille, ne permettent pas de douter que nous ayons là une Pascual I catalane, bien que la marque n'ait pas encore été signalée - du moins à notre connaissance - sur les amphores de cette région.

MAINE-ET-LOIRE:

- **ANGERS:** les différents chantiers d'urgence menés à Luliomagus, chef-lieu des Andecavi, ont livré un abondant mobilier céramique du premier siècle ap., où se remarquent de nombreuses amphores Pascual I et Dressel 2-4 de Catalogne (44), dont quatre portent des estampilles.

A (fig. 2.1)

dans un cartouche circulaire (diamètre: 23 mm) placé sur le pivot d'une Pascual I. Cette pièce a été découverte hors strati-graphie dans les fouilles de la maison du Tourisme (45).

D (fig. 2.2)

dans un cartouche rectangulaire peu profond (13 mm sur 16 mm) apposé sur le pivot d'une Pascual I, trouvée dans les mêmes conditions que la précédente (46).

LLA (fig. 2.3)

dans un cartouche subrectangulaire (18 mm sur 36 mm) sur le bas de la panse d'une Pascual I mise au jour dans un contexte du Ier siècle, lors des fouilles de la place du Ralliement (47). Cette marque semble inédite.

PRIM (fig. 2.4)

impression rétrograde dans un cartouche rectangulaire (17 mm sur 36 mm), sur la lèvre d'une Pascual I découverte dans un milieu augustéen, rue Delaage (48). La marque PRIM, droite, est signalée à Londres et Empuries, la marque PRI à Can Collet et sur des Dressel 2-4 des épaves de Chrétienne H et Sud-Lavezzi 3 (49).

QVA (fig. 2.5)

dans un cartouche rectangulaire (30 mm sur 20 mm) apposé tête en bas sur un pivot d'amphore à pâte rouge parsemée de nombreux grains de quartz blanc (50). A côté de cette marque, graffite CII, gravé avant cuisson. La marque QV ou QVA est bien attestée à Can Tintorer (51) ainsi que sur de nombreuses Dressel 2-4 catalanes d'épaves découvertes en Méditerranée (Diano Marina, Grand-Rouveau, Chrétienne-H, etc.) (52). Ce fragment, découvert hors de tout contexte stratigraphique, ne peut être daté.

SARTHE:

- **LE MANS:** les importants travaux urbains entrepris au Mans (Suindinum, chef-lieu des Aulerques Cénomans) ont entraîné la découverte de nombreux sites antiques, dont le plus remarquable est sans aucun doute celui des Filles-Dieu, fouillé en 1982 (53). Dans un riche mobilier céramique se remarquent des amphores espagnoles -Pascual I, Dressel 2-4, Dressel 7-13 et Dressel 20 précoces de Bétique- dont certaines portent des estampilles.

AS (fig. 2.6)

dans un cartouche ovalaire (18 mm sur 19 mm) incomplètement imprimé sur la partie supérieure du pivot d'une amphore Pascual I à pâte 2. Cette marque, qu'il faut sans doute compléter en VAS (54), est bien attestée au Musée de Badalona, et à Torre Llauder (55), ainsi qu'en Gaule du Sud (56).

A (fig. 2.7)

dans un petit cartouche carré (9 mm de côté) apposé en bas de panse d'une amphore de type difficilement déterminable, à pâte sableuse contenant du quartz et du mica. Cette marque, non attestée dans les ateliers du Maresme, est cependant connue sur des amphores Dressel 2-4 de Catalogne recueillies dans les épaves de la Chrétienne-H et de Diano Marina (57).

? (fig. 2.8)

fragment de lettre d'une estampille très incomplète placée dans un cartouche carré ou rectangulaire apposé au milieu du pivot d'une amphore à pâte brun-rouge avec mica et sable blanc (pâte

1). La marque, très certainement catalane, ne peut être déterminée.

F (fig. 2.9)

impression rétrograde, dans un cartouche ovalaire (18 mm sur 13 mm) placé au sommet du pivot d'une amphore à pâte brun-rouge avec nombreux fragments de quartz blanc (pâte 1). Cette marque, bien attestée au Musée de Badalona (58), est également connue dans les Balears, le Sud de la Gaule (Port-la-Nautique, Auterive) et sur les amphores de plusieurs épaves (Cap del Vol, Chrétienne-H) (59).

? (fig. 2.10)

dans un cartouche rectangulaire (22 mm de côté) imprimé au sommet du pivot d'une amphore Pascual I à pâte 2. L'estampille étant incomplète, il est difficile d'en proposer une lecture (M ?) et une attribution (Torre Llauder ?).

N (fig. 3.1)

dans un petit cartouche carré (11 mm de côté) apposé en oblique sur le pivot d'une Pascual I à pâte 2. La marque n'est pas attestée dans les ateliers de Tarraconaise, mais se voit sur des Dressel 2-4 catalanes de l'épave de la Chrétienne-H, sous une forme très voisine de celle du Mans (60).

SLL (fig. 3.2)

dans un cartouche ovalaire (21 mm sur 18 mm) imprimé en oblique sur le haut du pivot d'une Pascual I à pâte 2. Cette estampille, bien connue dans le Vallès à Sant Miquel, Can Cabot et au Musée de Caldes (61) n'est, en revanche, pas attestée sur les Dressel 2-4 des épaves méditerranéennes.

C.P.FE. (F et E ligaturés)
(fig. 3.3).

dans un cartouche rectangulaire (29 mm sur 14 mm) surmonté de deux ovales concentriques grossièrement tracés avant cuisson et placé au bas du pivot d'une Dressel 2-4 à pâte rouge clair contenant de très nombreux grains blancs (pâte 1). La marque, non encore attestée dans les ateliers catalans, a cependant été signalée sur des Dressel 2-4 espagnoles de l'épave de Diano Marina (62).

? (fig. 3.4)

dans un cartouche circulaire (17 mm de diamètre). Cette estampille, de lecture difficile (T.F. ?) est placée sur la partie inférieure d'un pivot de Pascual I à pâte 2.

Toutes les amphores mentionnées ci-dessus proviennent de niveaux datables des premières décennies du premier siècle ap.

MANCHE:

- **COUTANCES**: l'agglomération antique, prospère au Haut-Empire (63), a livré de nombreux fragments d'amphores, récemment étudiés par E. Deniaux (64), parmi lesquels les éléments d'amphores catalanes tiennent une

place importante. On notera en particulier l'estampille:

CN.FLV.SEC (fig. 3.5)

dans un cartouche rectangulaire (62 mm sur 20 mm) apposé sur le bandeau d'une Pascual I à pâte 2. Cette marque, qu'on peut développer en Cnaeus Fulvius Secundus, n'est pas attestée dans les ateliers du Maresme, et ne se voit qu'à Port-la-Nautique et Ampurias (65). Le contexte archéologique de l'amphore de Coutances permet de la dater de la première décennie de notre ère.

ILLE-ET-VILAINE:

- **RENNES**: parmi les nombreuses amphores catalanes (Pascual I surtout et Dressel 2-4) mises au jour à Condate, chef-lieu des Riedones, on remarquera tout particulièrement deux exemplaires estampillés. Le premier, recueilli rue de Dinan lors de la fouille du puits III, porte la marque:

CHR (fig. 3.6)

dans un cartouche rectangulaire placé sur le pivot, la pâte de type 2 permettant de reconnaître une Pascual I. Cette marque, provenant peut-être d'un atelier de El Morè (Sant Pol de Mar), est connue en Catalogne, à Ostie, Rome et Lyon (66). Le second, mis au jour lors des fouilles de sauvetage d'urgence de la rue de Saint-Malo, porte la marque:

GEM (fig. 3.7)

dans un cartouche rectangulaire (23 mm sur 13 mm) placé sur le haut du pivot. L'estampille, très certainement apposée dans l'atelier de Can Tintorer, est connue à Strasbourg (67) et sur des Dressel 2-4 de Catalogne de l'épave de la Chrétienne-H (68). On peut vraisemblablement la développer en: GEMELLI.

COTES-DU-NORD:

- **CORSEUL**: les fouilles entreprises depuis peu sur le site de l'ancienne capitale des Coriosolitae ont livré, dans les niveaux augustéens et tibériens, un nombre appréciable d'amphores Pascual I. La seule estampille signalée à ce jour, malheureusement illisible, se voit sur le pivot d'une Pascual I à pâte 2, dans un cartouche ovalaire (18 mm sur 23 mm).

FINISTERE:

- **QUIMPER**: les amphores Pascual I représentent la majorité des amphores vinaires découvertes dans les niveaux de la première moitié du premier siècle de cet important port des Osismes. Deux d'entre elles portent une estampille.

H (fig. 3.8)

dans un petit cartouche rectangulaire (12 mm sur 17 mm) apposé sur le bas de la panse d'une Pascual I à pâte 2. Cette marque vient très certainement de l'atelier de Torre Llauder (69).

..C (fig. 3.9)

dans un cartouche rectangulaire incomplet (15

mm de haut) sur la lèvre d'une amphore Pascual I à pâte ocre légèrement différente des pâtes I et 2 de Williams et nettement apparentée aux types décrits par F. Mayet et J. L. Tobie (70). Nous avons donc très probablement ici un fragment de marque de M. Porcius, dont l'atelier n'est pas encore connu.

On ne saurait donc douter, à l'examen de ces marques, que le vignoble du Maresme ait approvisionné les marchés du nord-ouest de la Gaule dès le règne d'Auguste. Il faut d'ailleurs ajouter que cette vingtaine d'estampilles ne nous donne qu'une vision très partielle de ce commerce, les fragments d'amphores Pascual I étant très abondants dans les niveaux précoces des villes et des établissements ruraux de l'Armorique romaine (71). Ils y représentent, dans les trois premières décennies du premier siècle ap., la grande majorité des apports de vins méditerranéens, bien que se rencontrent aussi, dans ces assemblages de céramiques ou de "conteneurs" importés, des Dressel 2-4 d'origine espagnole et italienne. Comme d'autres ensembles mis au jour en Italie (72) ou dans les provinces occidentales, ces associations illustrent parfaitement la croissance du commerce interrégional dès le règne d'Auguste et le poids accru des vins provinciaux (et surtout des vins espagnols) sur le marché, mettant ainsi un terme au monopole pérenne des productions italiennes (73), et témoignent enfin d'une diversification des goûts de provinciaux nouvellement acquis aux raffinements des civilisations méditerranéennes.

Les céramiques diverses qui, en Armorique, accompagnent ces amphores vinaires (sigillées de Montans et de La Graufesenque, vases de Saintes décorés à la molette, terra nigra d'Aquitaine et du Centre de la France, bols peints du Forez, etc.) (74) attestent, de la sorte, l'existence d'échanges complexes, de trafics multiformes et probablement peu spécialisés entre les estuaires de la Gironde et de la Loire d'une part, et les côtes du nord-ouest de la Gaule et du sud de la Bretagne d'autre part, échanges qui, nés à la fin de l'Âge du Fer (75), se poursuivront pendant toute l'époque romaine et survivront même à l'effondrement de l'Empire. Bien que nous sachions guère quel fret de retour emportaient les navires qui venaient décharger vins et céramiques dans les ports amoricains (76), on admettra enfin que ces importations précoces sont l'indice d'un réel développement de l'économie régionale dans la première moitié du premier siècle ap. (77).

NOTES:

(1) PASCUAL GUASCH, R.: "Centros de producción y difusión geográfica de un tipo de ánfora". VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona 1960), Saragosse, 1962, p. 334-

- 345.
- (2) ETIENNE, R.: "Bordeaux antique". Bordeaux, 1962, p. 100; ETIENNE, R.: "Les importations de vins campaniens en Aquitaine". In: Vignobles et vins d'Aquitaine, Bordeaux, 1967.
- (3) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit.
- (4) TCHERNIA, A.: "Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire". Archivo Espanol de Arqueología, vol. 44, 1971, p. 38-85.
- (5) ROMAN, Y.: "Les amphores de M. Porcius: constat d'une divergence et plaidoyer pour une analyse physique et chimique". Actes du 104e congrès des Sociétés savantes, Bordeaux, 1979, p. 81-85.
- (6) Cf. en particulier: MIRÓ i CANALS, J.: "La producció d'ánforas al Maresme: una síntesi". Laetania, 2-3, Mataró, 1982-1983, p. 228-244. MIRÓ i CANALS, J.: "Vi Català a França (segles I a.C-I d.C), una síntesi preliminar". In: I Col·loqui d'arqueologia romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al mediterrani occidental. Actes, Badalona, 1987, p. 249-268.
- (7) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit. PASCUAL GUASCH, R.: "Las ánforas de la Layetania". In: Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores, Rome, 1972, p. 47-96; TCHERNIA, A.: op. cit.
- (8) TCHERNIA, A.: op. cit., p. 77.
- (9) PREVOSTI, M.: "La villa et l'occupation du sol dans le Maresme". In: R. Chevallier (ed.), Actes du colloque: la villa romaine dans les provinces du nord-ouest, Tours, 1982, p. 293-304.
- (10) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977. PREVOSTI, M.: op. cit.
- (11) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977.
- (12) GENTY, P.Y. et FICHES, J.L.: "L'atelier de potiers gallo-romains d'Aspiran (Hérault). Synthèse des travaux de 1971 à 1978". Figlina, 3, 1978, p. 71-92.
- (13) GENTY, P.Y. et FICHES, J.L.: Op. cit. p. 74.
- (14) GENTY, P.Y.: "Observations sur l'habitat lié aux ateliers de potiers gallo-romains d'Aspiran (Hérault)". Bulletin de la Société d'études scientifiques de Sète, 6-7, 1975, p. 45-63.
- (15) CLAVEL, M.: "Béziers et son territoire dans l'Antiquité". Paris, 1970, p. 315-316.
- (16) LAUBENHEIMER, F. et WIDEMANN, F.: "L'atelier de Cornéilhan (Hérault). Typologie et analyse". Revue d'archéométrie, 1977, p. 59-82.
- (17) BARRUOL, G.: "Informations archéologiques. Circonscription de Languedoc-Roussillon". Gallia, 33, 1975, p. 504. BARRUOL, G.: "Informations archéologiques. Circonscription de Languedoc-Roussillon". Gallia, 39, 1981, p. 508. LAUBENHEIMER, F. et WIDEMANN, F.: op. cit.
- (18) LAUBENHEIMER, F. et WIDEMANN, F.: op. cit., p. 60.
- (19) Cf. MARTIN, T.: "Montans. La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut-Empire: implantations, produits, relations". In: C. Bémont, J.-P. Jacob (eds.), Paris, 1986, p. 58-71 (avec bibliographie des travaux antérieurs).
- (20) DION, R.: "Histoire de la vigne et du vin en France des origines au XIXe siècle". Paris, 1959, p. 105-107.
- (21) DION, R.: op. cit., p. 106, note 27.
- (22) LABROUSSE, M.: "Informations archéologiques. Circonscription de Midi-Pyrénées". Gallia, 34, 1976, p. 496.
- (23) ROMAN, Y.: "De Narbonne à Bordeaux, un axe économique du premier siècle av. J.-C.". Lyon, 1983, p. 241.
- (24) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977, p. 69.
- (25) Cf. TCHERNIA, A.: op. cit., p. 54.
- (26) Cf. TCHERNIA, A.: op. cit., p. 52, 85.
- (27) On recense deux marques de M. Porcius à Pompéi (ETIENNE, R.: op. cit., 1967, p. 21) et une quinzaine de Pascual I dans un dépôt de 181 amphores vinaires mis au jour à La Longarina près d'Ostie, cf.: HESNARD, A.: "Un dépotoir augustéen d'amphores à La Longarina". Ostie, Memoirs of the American Academy in Rome, XXXVI, 1980, p. 141-156.
- (28) Cf. LIOU, B.: "Informations archéologiques. Direction des recherches archéologiques sous-marines". Gallia, 33, 1975, p. 446-450 (épave de sud-Lavezzi 3), et, BEBKO, W.: "Les épaves antiques du sud de la Corse". Bastia, 1971, p. 3-4, 13-18 (Cavallo-I).
- (29) TCHERNIA, A. et ZEVI, F.: "Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie". In: Recherches sur les amphores romaines, Rome, 1972, p. 35-67.
- (30) LIOU, B.: op. cit., p. 571.

- (30) TCHERNIA, A.: op. cit., p. 51.
- (31) TCHERNIA, A.: op. cit., p. 51-52, en particulier. Cf. aussi: DANGRÉAUX, A.: *Desbat, Les amphores du dépotoir flavien du Bas-de-Loyasse à Lyon*. Gallia, T. 45, 1987-1988, p. 121.
- (32) A Pommiers et à Beurieux-les-Grèves, cf. HASELGROVE, C.: *L'habitat et la société dans le Nord de la France à la fin de l'Age du Fer*. Communication inédite au XIIe Congrès de l'Association Française pour l'étude de l'Age du Fer, Quimper, 1988.
- (33) - Bâle: BERGER, L. et FURGER-GUNTI, A.: *Les sites de l'Usine à Gaz et de la "Colline de la Cathédrale" à Bâle*. O. Buchenschutz (ed.), Les structures d'habitat à l'Age du Fer en Europe tempérée, Paris, 1971, p. 181, fig. 11, n° 12.
- Holsterhausen: TCHERNIA, A.: op. cit., p. 56.
- Goebingen-Nospelt: THILL, G.: *Die Keramik aus vier spätlatenezeitlichen Brandgräbern von Goebingen-Nospelt*. Hemecht, 19, 1967, p. 209 et Taf. XII, B 11 et B 52.
- (34) Thaxted: WILLIAMS, D.F.: *The Roman amphora trade with Late Iron Age Britain*. In, H. Howard, E. L. Morris (eds.), Production and distribution: a ceramic viewpoint, Oxford, 1981, fig. 7.2. Dans cet article, D. F. Williams a mis en évidence les deux types de pâte se rencontrant sur les Pascual I découvertes en Grande-Bretagne:
- pâte 1: dure, à toucher rugueux, de teinte variant du rouge foncé au brun rouge (Munsell 10R 4/4-4/6). Elle contient de nombreux fragments de quartz laiteux, de feldspath, de granit et des paillettes de mica doré.
- pâte 2: plus friable que la précédente, à surface plus lisse, de teinte blanc-crème (Munsell 7.5 YR 8/2-7/4). On y voit les mêmes éléments que dans la pâte 1, à part le mica.
- (35) Nérès: trouvailles inédites dans les fouilles de M. Desnoyers; Fléré-la-Rivière: treize Pascual I dans la tombe riche de Fléré-la-Rivière, cataloguées à tort comme Dressel I B; O. Buschenschütz et al., Catalogue de l'exposition: Celtes et Gallo-romains en Berry, Châteauroux, 1982, p. 36-39.
- (36) TCHERNIA, A.: op. cit., 1971, p. 51.
- (37) ROMAN, Y.: op. cit.
- (38) Cf. en particulier: TCHERNIA, A.: op. cit., 1971. MAYET, F. et TOBIE, J.-L.: *Au dossier des amphores de M. Porcius*. Annales du Midi, 94, 1982, p. 5-16.
- (39) Estampille de M. Porcius à Limoges, amphore Pascual I non estampillée à Chassenon (musée de Rochechouart), etc.
- (40) Estampille de M. Porcius à Poitiers.
- (41) GALLIOU, P.: *Les amphores tardo-républicaines découvertes dans l'Ouest de la France*, Brest, 1982.
GALLIOU, P.: *"Days of wine and roses?" Early Armorica and the Atlantic wine trade*. In, S. Macready, F. H. Thompson (eds.), Cross-Channel trade between Gaul and Britain in the pre-Roman Iron age, Londres, 1984, p. 24-36.
- (42) WILLIAMS, D.F.: op. cit.
- (43) PLOUHINEC, A. et C.: *Marques de potiers gallo-romains découvertes à Rezé et dans le lit de la Loire*. Annales de Bretagne, LXXIII, 1966, p. 183, n° 70.
- (44) Cf. SIRAUDEAU, J.: *Amphores romaines des sites angevins et leur contexte archéologique*. Angers, Siraudeau, 1988.
- (45) SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 70, n° 13.18.
- (46) SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 70, n° 13.19.
- (47) SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 32, n° 06.7.
- (48) SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 41, n° 11.5.
- (49) SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 41.
- (50) Cette marque a été publiée par MORNAND, J.: *De quelques amphores et céramiques communes gallo-romaines trouvées à Angers (Maine-et-Loire) en 1975-1976*. Revue archéologique et historique de l'Anjou, n° 2, 1987, p. 51, n° 19. Cf. aussi: SIRAUDEAU, J.: op. cit., p. 59, n° 12.63.
- (51) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977, fig. 6, n° 3.11.
- (52) CORSI-SCIALLANO, M. et LIOU, B.: *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*. Paris, 1985, p. 55, 84, 163, 164.
- (53) Cf. GUILLEUX, J.; LAMBERT, C.; RIOUFREY, J.: *La période gallo-romaine*. La Sarthe des origines à nos jours, Saint-Jean-d'Angély, 1983, p. 81.
- (54) Cf. MIRÓ i CANALS, J.: op. cit., 1982-1983, p. 234 et carte 7.
- (55) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977, fig. 13, n°7, 11, 15; fig. 15, n° 17.
- (56) MIRÓ i CANALS, J.: op. cit.
- (57) CORSI-SCIALLANO, M. et LIOU, B.: op. cit., p. 78, 95.
- (58) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., 1977, fig. 13, n° 16-17.
- (59) MIRÓ i CANALS, J.: op. cit., 1982-1983, p. 234 et carte 9.
- (60) CORSI-SCIALLANO, M. et LIOU, B.: op. cit., p. 83 et fig. 71.
- (61) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., p. 41, 50, 58, fig. 9, n° 17; 10, n° 16; 12, n° 12 et 13.
- (62) CORSI-SCIALLANO, M. et LIOU, B.: op. cit., p. 98, fig. 80 n° 1, p. 164.
- (63) LE PESANT, M.: *Les origines antiques de Coutances*. Revue du département de la Manche, T. 5, 1963, p. 6-37.
- (64) DENIAUX, E.: *Recherches sur les amphores antiques de Basse-Normandie*. Caen, 1980.
- (65) BOUSCARAS, A.: *Les marques sur amphore de Port-la-Nautique*. Cahiers d'archéologie subaquatique, n°4, 1974, p. 103-133.
- (66) MIRÓ i CANALS, J.: op. cit., p. 234 et carte 5.
- (67) CALLENDER, M.H.: *Roman amphorae*. Oxford, 1965, n° 295.
- (68) CORSI-SCIALLANO, M. et LIOU, B.: op. cit., p. 83, 98, 163, 165, fig. 67.
- (69) PASCUAL GUASCH, R.: op. cit., fig. 15, n° 1.
- (70) MAYET, F. et TOBIE, J.-L.: op. cit., avec bibliographie.
- (71) GALLIOU, P.: *L'Armorique romaine*, Brasparts, 1983, p. 237-240.
- (72) TCHERNIA, A. et ZEVI, F.: op. cit.
- (73) TCHERNIA, A.: op. cit., 1971, p. 77-85.
TCHERNIA, A. et ZEVI, F.: op. cit., p. 54.
ROMAN, Y.: op. cit., p. 177-180.
- (74) Cf., par exemple: GALLIOU, P.: *Sigillée de Gaule du Sud en Armorique, diffusion et problèmes*. Rei Cretariae Romanae Fautorum, XXI/XXII, 1982, p. 117-130.
- (75) Cf. GALLIOU, P.: *Les amphores tardo-républicaines...*. op. cit., on a aussi signalé la découverte de monnaies gauloises des Coriosolitae d'Armorique dans le nord-est de l'Espagne; RICHARD, L.: *Monnaies coriosolitae en Espagne*. Bulletin de la Société d'émulation des Côtes-du-Nord, CII, 1973, p. 157-159.
- (76) GALLIOU, P.: *L'Armorique romaine*. op. cit., p. 170-175.
- (77) Je dois la communication de diverses pièces présentées ici à F. Goupil (Le Mans et Rennes), F. Fichet de Clairfontaine (Corseul), J.-P. Le Bihan (Quimper), que je remercie de leur aide.

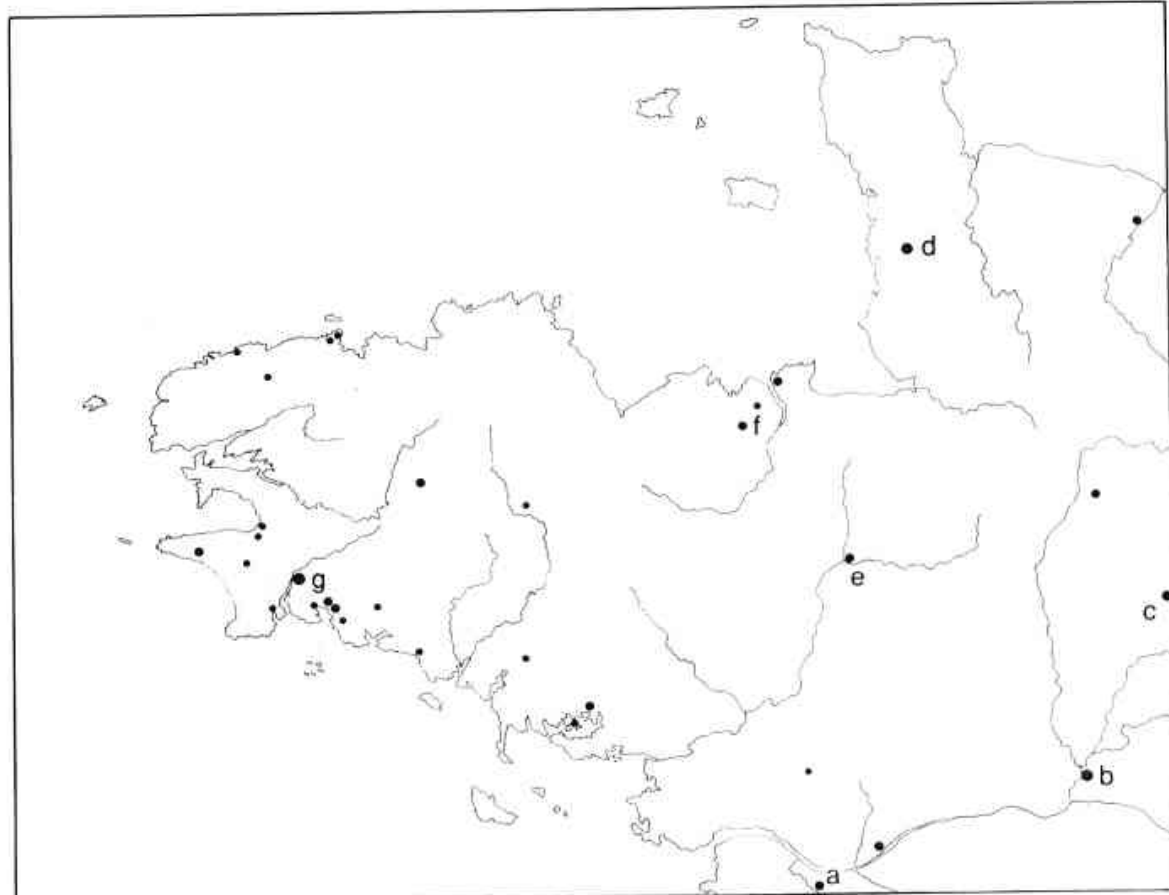

Fig. 1: Carte de répartition des amphores Pascual I dans l'Ouest de la France.
 a: Rezé b: Angers c: Le Mans d: Coutances
 e: Rennes f: Corseul g: Quimper

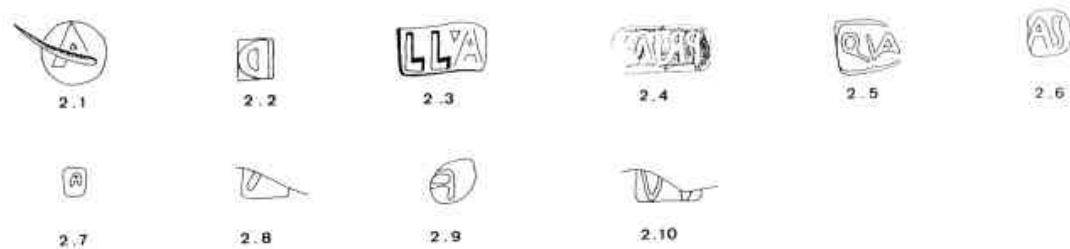

Fig. 2: Estampilles sur amphores Pascual I découvertes dans l'Ouest de la France.
 2.1-2.5: Angers 2.6-2.10: Le Mans.

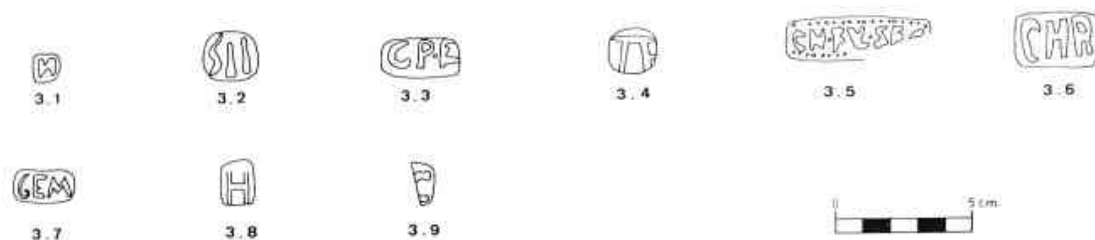
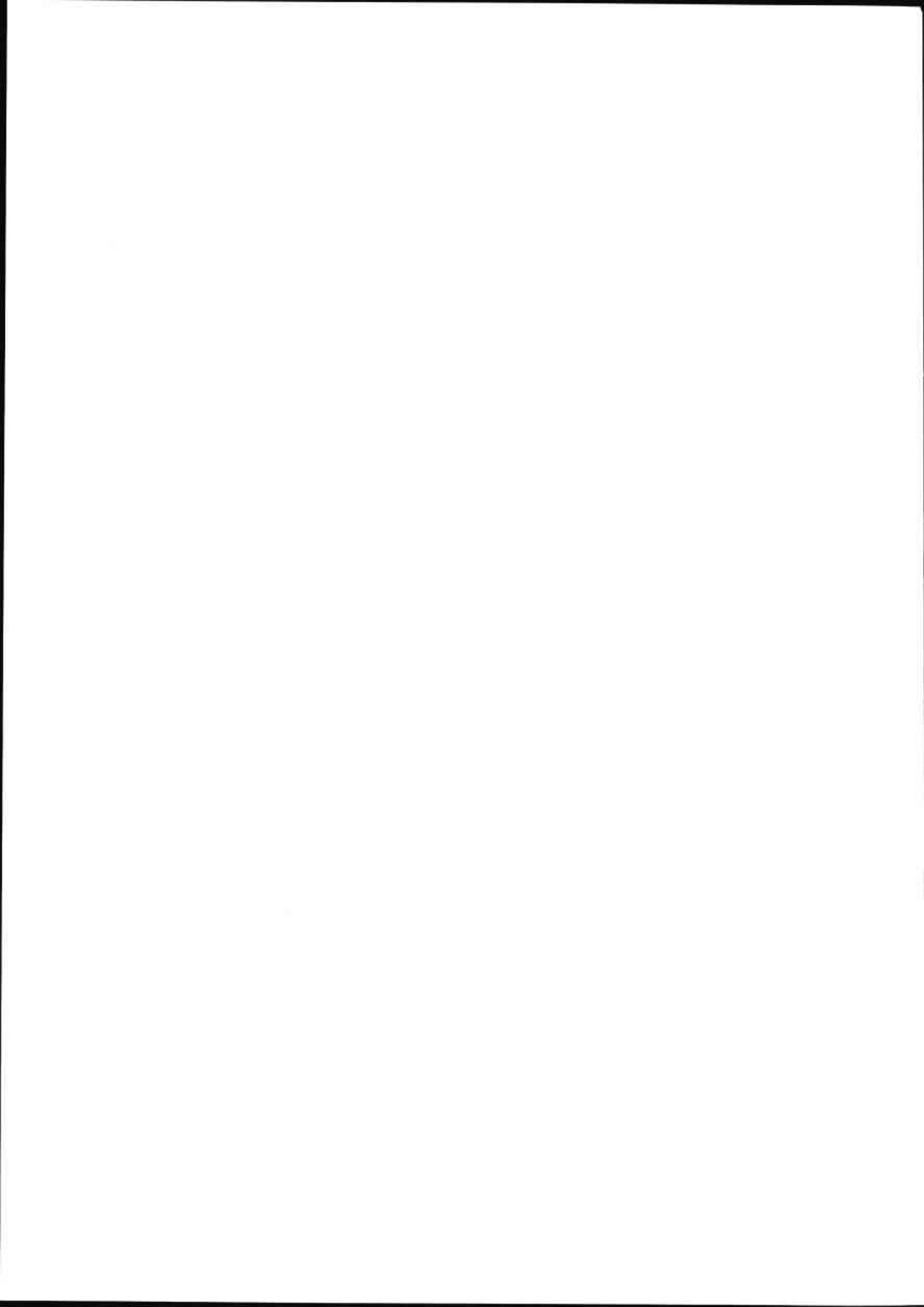

Fig. 3: Estampilles sur amphores Pascual I découvertes dans l'Ouest de la France.
 3.1-3.4: Le Mans 3.5: Coutances
 3.6-3.7: Rennes 3.8-3.9: Quimper

UN INTERESSANT LOT DE TERRA SIGIL·LATA TARDO-ITÀLICA PROCEDENT DE TORRE LLAUDER (MATARÓ)

Joan-Francesc CLARIANA i ROIG

INTRODUCCIÓ

La vil·la romana de Torre Llauder ens ha proporcionat el que fins ara és tal vegada el lot més important de T.S.T.I. decorada conegut a la Península Ibèrica. L'objectiu d'aquest article és, bàsicament, divulgar aqueixa presència i al mateix temps aprofitar per fer un replantejament sobre l'estat de la qüestió entorn a l'estudi de la T.S.T.I. a la Península Ibèrica.

La T.S.T.I. sol ésser una varietat infreqüent en els nostres jaciments. El seu lloc d'origen, principalment, radicava en els tallers de Luna i Pisa (Península Itàlica). La producció decorada, que és una evolució directa de l'aretina decorada, és l'últim intent per part dels terrissers itàlics per competir en el mercat de ceràmica fina de taula que, en aquells moments, es trobava totalment acaparat per la producció sud-gàlica. Per tal de superar llur pobresa tècnica i artística, els fabricants de T.S.T.I. varen anar als abandonats testers a la recerca d'antics fragments de vasos aretins decorats dels quals copiar els punxons per a la fabricació dels seus motlles. Les característiques de la decoració solen ésser, gairebé sempre, les mateixes: col·locació desaturada dels punxons, reiteració de motius en un mateix vas, abarrocament de la decoració amb un cert *horror vacui* i, fins i tot, la còpia de la disposició decorativa d'alguns vasos sud-gàlics.

Mentre que als vasos llisos se'ls atribueix una datació sensiblement més antiga, la dada més significativa per establir la cronologia dels decorats és la seva absència a Pompeia, cosa que ha fet pressuposar al professor H. Comfort una data d'aparició posterior a l'any 79 d.C.; la

seva extinció d'altra banda sembla que tingué lloc vers el 130 d.C., .

Es coneix força bé la difusió de peces de T.S.T.I. a la Península Ibèrica i Balears que, fins aquests moments, és com segueix (1) :

SEXTVS MVERRIVS FESTVS: Es troba a Cartagena (*CVArr.* núm. 1054-85/b), Baelo (Beltrán 1978, pàg. 84), Sagunt (Bru 1963, pàg. 117; Balil 1964, pàg. 177, núm. 12), lluro (inèdita), i per suposat a Torre Llauder.

SEXTVS MVERRIVS PRISCVS (2): Trobat a Empúries (Cazurro 1911, pàg. 360; *CVArr.* núm. 1056/b i 1059/ee), Tarragona (*CVArr.* núm. 1059/cc), Sagunt (*CVArr.* núm. 1059/dd), Alacant, Còrdova (Comfort 1965, pàg. 5), Elx (*CVArr.* núm. 1056/c i 1059/ff/gg), Valèria (Sánchez-Lafuente 1985, pàgs. 38-39, fig. 7, núm. 35), Baelo (Le Roux 1975, pàgs. 202-203, fig. 1), Pollentia (Ettlinger 1983, fig. 28, núm. 27), i Torre Llauder (Ribas 1966, pàg. 28, núm. 1).

S.M.T.: Distribuït per Alacant, Màlaga, Cadis (Comfort 1961, pàg. 5), Sagunt, Elx i Empúries (*CVArr.* núm. 1060/h/i/k).

L. NONIVS FLORVS: Distribuït per Empúries (Cazurro 1911, p. 360), Numància (?) (Romero 1985, pàg. 25, núm. 39, figs. 3 i 5) i un fragment atribuïble, decorat, de Torre Llauder.

C.P.P.: Es coneixen tres exemplars de Cartagena (*CVArr.* núm. 1191-77-79).

C. RASINIVS: Trobat a Tarragona, Empúries, Elx (*CVArr.* núm. 1557/p/q/r), i Valèria (Sánchez-Lafuente 1985, pàgs. 39-40, fig. 8, núm. 37).

L. RASINIVS PISANVS: Es coneixen exemplars a Alacant (Beltrán 1978, pàg. 85), Sagunt, Cartagena, Elx, Empúries, Sevilla (*CVArr.* núm.

1558, núms. 152 a 161), Pollentia (Ettlinger 1983, fig. 28, núms. 38-39), i l'exemplar atribuïble, decorat, de Torre Llauder (Ribas 1972, pàg. 164, fig. 38, núms. 6 i 7, làm. IV; Balil 1977, pàg. 379, làm. I, núm. 2).

Cal destacar que de la producció decorada, fins aquest moment, a la Península Ibèrica tan sols es coneixen, a part del conjunt de Torre Llauder, dos exemplars de T.S.T.I. decorats, l'un procedent de les excavacions de Conimbriga (A propos... 1975, pàg. 36), i l'altra de Sagunt (Bru 1963, pàg. 117; Balil 1964, pàg. 177, núm. 12), amb la qual cosa podem apreciar l'excepcionalitat de la seva presència pel cas que ens ocupa.

ELS MATERIALS DE TORRE LLAUDER

A continuació passem a exposar l'inventari analític dels materials objecte d'aquest estudi:

PECES DECORADES

1) Vas decorat, pràcticament sencer, de la forma Drag. 29. Presenta decoració de rodets en la cara externa de la vora. El cos està decorat a motlle, presentant la composició del fris superior una línia d'oves i, al seu darrere, decoració amb diferents motius, disposats de forma repetitiva, a base de petits xiprers o motius vegetals estilitzats, escuts, oves, i, en menor proporció, el punxó "G" i el "B". Composa la decoració del fris inferior la figura togada d'una musa, que es repeteix en tot el cercle, a semblança d'una processó, intercalant-se enmig un arc de triomf amb petits xiprers a ambdós costats, rematant-se el fris amb una sanefa composta d'una fulla vegetal estilitzada. En la part interna del fons porta estampada la marca *in planta pedis*: **SEX MP**, i en l'externa el grafit "K" realitzat *post coctem*. Presenta nou punxons que a continuació passem a descriure:

A: Figura togada que representa una musa, tal vegada Erato o Urània. Correspon al punxó núm. 59 del catàleg de Lavizzari 1972. Lamboglia en un principi l'identificà com un *editor muneris* o un doctor (?), identificació que fou rebatuda per Stenico (Stenico 1955, pàg. 7, nota 12). Es coneixen paral·lels d'aquest punxó a Albintimilium (Lamboglia 1950, pàgs. 41-43) - d'on procedeix un exemplar signat **SEX M FEST** -, a les excavacions d'Ostia, al Museu de Lodi (Stenico 1955, pàg. 7), i a la col·lecció Pisani Dossi de Milà (Lavizzari 1972, pàg. 32, núm. 93, làm. XVI). En la seva creació original podien haver-se inspirat en l'escultura de l'antiguitat, a tal efecte podem citar el motiu núm. 910-A del catàleg d'Oswald (Oswald 1936-1937, làm. XLIV), que reproduïx l'estàtua de la deessa Hygia, que apareix de forma semblant al punxó que ens ocupa, però simètricament contrària, i també el punxó núm. 937 de la Sigillata del taller de Lezoux representant una figura togada (Oswald 1936-1937, làm. XLV).

B: Punxó de difícil identificació perquè està imprès tan sols una vegada en el fris superior i de forma

imprecisa. Tal vegada es tracta d'un sàtir, amb un cert paral·lelisme amb un punxó aretí que apareix en el fragment atribuïble a **CN ATEIVS**, conservat en el Museu Nacional de Roma (Porten 1966, pàg. 67, làm. XXIII, núm. 101).

C: Arc de triomf, semblant al punxó núm. 267 de Lavizzari amb la marca **S M F**. El punxó original correspondria a **P CORNELIVS** (Lavizzari 1972, pàg. 20, núm. 6, làm. I, núm. 2).

D: *Scudi ovali*. Aquest punxó va ésser emprat també per **L NON(IVS) F(LORVS)** (Stenico 1959, pàg. 56, núm. 1-a, làm. I, núm. 1-a). Possiblement fou copiat del repertori de **PVBLIVS** (Chase 1908, pàgs. 104-105, làm. XVIII, núm. 205 -atribució probable-; Stenico 1959, pàg. 56, núm. 1-b, làm. I, núm. 1-b), encara que altres terrissers aretins varen utilitzar un punxó semblant, com és el cas de **HILARIO LAVILLII SURAE** (Oxé 1933, pàg. 97, làm. LII, núm. 220-a).

E: Fulla vegetal estilitzada, de forma allargada, semblant al punxó núm. 175 de Lavizzari (Lavizzari 1972, pàg. 41, làm. XXV, núm. 173).

F: Fulla vegetal estilitzada que parteix d'un tronc horitzontal, comparable amb el punxó núm. 177 de Lavizzari, inclòs en el seu exemplar núm. 2, també de **SEX MP** (Lavizzari 1972, làm. I, núm. 2), i en els números 113 i 230 (Lavizzari 1972, làm. XVIII, núm. 113, i làm. XXXII, núm. 230).

G: Motiu vegetal estilitzat. La seva impressió és borrosa i per tant la seva identificació és difícil.

H: Grup de quatre oves, evidentment copiat de produccions aretines, comparable amb el punxó núm. 279 de Lavizzari.

I: Marca *in planta pedis* amb les lletres "**SEX MP**", de **SEXTVS MVRRIVS PRISCVS** (CVArr. núm. 1.059).

2) Fragments pertanyents a un gran vas de la forma Drag. 29. Parcialment publicat per Ribas (Ribas 1972, fig. 38, núms. 6 i 7, làm. IV), i per Balil, que el classificà com possiblement fabricat per **L RASINVS PISANVS** (Balil 1977, pàg. 379, làm. I, núm. 2). Personalment discrepo de l'atribució que li donà Balil, ja que l'estudi de punxons i sobretot la comparació que aquest autor en realitzà amb una peça publicada per Brown, per cert amb uns punxons de màscares teatrals força desdibuixades, ens porta a considerar la fragilitat d'aquella atribució i a buscar-ne una de més adient, com podria ser la de **SEX MP**, sobretot en base al punxó "G" del repertori, que en tractar-se d'un punxó de reompliment era menys susceptible de còpia. Conserva una suficient porció del seu fris superior, compost per una sanefa de petits ocells a la zona alta. El cos de la decoració és d'estructura metopada, conté quadrats de disposició diagonal en l'interior dels quals es van alternant una màscara teatral i una fulla de cep. A la zona inferior del fris apareixen grups de dues màscares amb una fulla de cep intercalada en el centre. El fris inferior, molt poc conservat, mostra l'ocell vist abans, un fragment de cercle o arcatura, i a la dreta un fragment d'una figura femenina mirant vers la dreta. Presenta deu punxons:

A: Màscara teatral, amb una certa semblança amb la núm. 153 i 154 de Lavizzari, i a la qual copsem en els exemplars núm. 27 (Lavizzari

- 1972, làm. VII, pàg. 23) i núm. 26 (Lavizzari 1972, làm. VIII, pàg. 23) -ambdues amb la marca *in planta pedis* **C P [P]**. Es coneix una altra peça amb un punxó semblant, de **L RASINVS PISANVS** (Brown 1968, pàg. 38, làm. XXV, núm. 114). L'origen d'aquest motiu rau en les màscares que apareixen com a relleus aplicats en vasos aretins del període tardà amb la signatura de **GELLIVS** i altres (Ohlenroth 1934-1935, figs. 2-8; Drag.-Watzinger 1948, làm. 39, núm. 607; Porten 1966, làm. XXXI, núm. 127; Goudineau 1968, pàgs. 210-211, núm. C-2B-99; Schindler-Scheffenecker 1977, Vol. I, pàg. 193, làm. 85-b, núms. 38-40; Pucci 1981-B, pàg. 105, figs. 2-3, decorat de **ZOILVS**; Garbsch 1982, pàg. 37, núm. 1, decorat d'**AVILLIVS**).
- B: Fragment de punxó representant una testa femenina vers la dreta, semblant al punxó núm. 62 de Lavizzari, que hi ha en la peça núm. 61 del seu repertori (pàg. 28, làm. XIII, núm. 61). Apareix conjuntament amb un punxó de certa influència de **SEX M P**.
- C: Amoret vers l'esquerra, semblant als punxons núms. 100-a i 100-b de Lavizzari. Es força freqüent i apareix en peces signades per **C P P**, **S M F** i **SE[X M [P?]** (Lavizzari 1972, pàg. 30, nota 49).
- D: Petit ocell vers l'esquerra, semblant als punxons núms. 123a i 123b de Lavizzari, que apareix en els fragments núms. 145, 176, 177, 183, 184 i 187 de la Col·lecció Pisani Dossi.
- E: Fulla de cep estilitzada, amb certa similitud amb els motius núms. 186 a 190 de Lavizzari.
- F: Fragment de cercle o arcatura de segments.
- G: Columna granada, surt en peces signades per **SEX M P** (Lavizzari 1972, làm. I, núm. 2).
- H: Motiu vegetal estilitzat acabat amb una flor de sis pètals, comparable amb el que apareix en la peça núm. 27 de Lavizzari, signada per **C P [P]** (Lavizzari 1972, làm. VII, núm. 27).
- I: Punt o perleta, possiblement incís amb un *calamus*.
- J: Línia ondulada, suposem que com en la T.S. Gàl·lica s'obtenia mitjançant un punxó discoïdal.
- 3) Fragment proper a la vora, pertanyent a un vas de la forma Drag. 29, decorat amb rodets, del qual es conserva tan sols un fragment del fris superior on es copsa una gran fulla de cep estilitzada, seguida per una cràtera.
- A: *Crater* com el que apareix en peces signades per **L NON F** (Stenico 1959, pàg. 56, làm. 1-a). Originàriament el punxó pertanyia al repertori de **CN ATEIVS** (Drag.-Watzinger 1948, làm. 8, núm. 67; Stenico 1959, pàg. 56, làm. 1-c; Balil 1964, pàg. 179, làm. 4, núm. 2; Bertino 1972, pàgs. 170-172, làm. 10).
- B: Fulla de cep estilitzada, semblant a les dels núms. 186 a 190 de Lavizzari.
- 4) Fragment amorf, tal vegada d'una peça de la forma Drag. 29, en el qual es copsa una petita part del fris superior. La decoració està composta per arcatures separades per una línia vertical ondulada i un element vegetal estilitzat, a l'interior de l'arcatura es copsa un fragment de punxó que representa una figura antropomorfa.
- A: Fragment d'una figura antropomorfa vers la dreta, amb el braç dret aixecat amunt.
- B: Element vegetal estilitzat en forma de flor de cinc pètals. Formaria part del ramat superior de la columna de separació de l'arcatura.
- C: Arcatura, similar a la núm. 299 de Lavizzari.
- D: Línia ondulada (vegeu el punxó 2-J ressenyat abans).
- 5) Fragment amorf, carenat, tal vegada d'una forma Drag. 29. Es conserva tan sols una petita porció dels frisos superior i inferior. En el superior podem copsar la decoració a base de petites cràteres alternades, un amoret, un element de volutes bifid, i un fragment de punxó quasi inidentificable. En el fris inferior s'aprecia un fragment de la decoració a base de línies ondulades paral·leles.
- A: Amoret (vegeu el punxó 2-C ressenyat abans).
- B: Petit *crater*, copiat del repertori de punxons de **M PERENNIVS** (Oxé 1933, pàg. 85, làm. XLII, núm. 155, làm. LXIV, núm. 155-a; Porten 1966, làm. XXVII, núm. 103-a; Oxé-Comfort 1968, làm. VII, núm. 14).
- C: Element bifid-arriçat fent volutes a *dextra* i a *sinistra*.
- D: Decoració del fris inferior, amb una evident influència de la T.S. Gàl·lica, a base de línies ondulades paral·leles. S'obtenia amb un punxó discoïdal (vegeu el punxó 2-J ressenyat abans).
- E: Fragment d'un punxó inidentificable.
- 6) Fragment amorf pertanyent al fris superior tal vegada d'una forma Drag. 29. En la decoració es copsa un fragment d'arcatura i dues línies ondulades.
- A: Fragment d'arcatura, semblant a la núm. 300 de Lavizzari.
- B: Línia ondulada (vegeu el punxó 2-J ressenyat abans).
- 7) Fragment tal vegada pertanyent a un fris superior. Pot veure's una columna i a la seva esquerra un fragment de figura antropomorfa.
- A: Fragment d'una figura antropomorfa de la qual tan sols s'aprecia la part inferior de la cama esquerra i un fragment de vestimenta.
- B: Columna de la qual es conserva la meitat inferior, comparable amb el punxó núm. 315 de Lavizzari, i amb la peça núm. 37 (Lavizzari 1972, pàgs. 24-25, làm. X, núm. 37), atribuïble a **L RASINVS PISANVS**.

PECES NO DECORADES

- 8) Fragment de fons de copa, amb marca de terrisser "**S M F**" de **SEXTVS MVRRIVS FESTVS** (CVArr. núm. 1054-33) *in planta pedis*.
- 9) Fragment de vora de pàtera, forma Drag. 36-a, amb decoració a la barbotina a base de petites perles i fulles d'aigua. Aquest tipus de decoració a la barbotina és típic de la T.S.T.I. Es coneixen exemples a Mariana (Pallarés 1974, fig. 6, núms. 6, 7, 8 i 9).

CONCLUSIONS

Amb l'inventari que acabem de ressenyar, quant a les peces decorades podem veure com tan sols d'una tenim la certesa de la seva pertinença a un fabricant concret: la núm. 1 de **SEXTVS MVRRIVS PRISCVS**. Dels altres sis exemplars tres poden ésser atribuïts amb certes reserves a algun taller conegut: així el núm. 2, discrepant amb la classificació del professor Balil, podria correspondre també a la producció de **SEXTVS MVRRIVS PRISCVS**; el núm. 3, basant-nos en el *crater*, correspondria a **L NONIVS FLORVS**; i finalment el núm. 7 sembla atribuïble a **L RASINIVS PISANVS**. Queden els altres tres fragments, ara per ara, sense possibilitats de conèixer-ne el fabricant.

Un altre detall a destacar per al nostre cas és que junt amb les peces decorades hi són presents, encara que en menor proporció, les peces no decorades, com el fons de copa amb la signatura de **S M F**, i el fragment de vora de Drag. 36-a, essent evident la seva comercialització conjunta amb la producció decorada.

A nivell de la Península Ibèrica podem veure com la difusió d'aquestes ceràmiques era fonamentalment per via marítima, encara que després les trobem en localitats de l'interior, com poden ésser Sevilla, Còrdova, València i Numància.

També veiem com el mercat de ceràmiques fines de taula provinents de la Península Itàlica, a finals del segle I d. C., ha anat minvant progressivament davant la força aclaparadora dels productes del sud de la Gàl·lia i dels tallers, que cada vegada van agafant major volada, del nord d'Àfrica.

Finalment ja per acabar, farem esment d'un altre fet que ens crida l'atenció, com és la descompensació de les dades existents sobre aquest tipus de ceràmica, de la qual es coneix força bé la dispersió geogràfica de marques de terrisser (a la qual hi ha contribuït de forma notòria el CVArr.), i per contra les escasses dades sobre la presència de peces decorades i menys encara de peces llises -o no decorades-, en les quals no s'hi ha conservat el segell del terrisser. Evidentment és molt possible que si es fes una revisió dels fons dels museus de l'Estat espanyol de ben segur que ens emportaríem no poques sorpreses que, en bona mesura, serien motivades per la facilitat de confusió, sobretot en fragments petits, amb la producció hispànica.

Addenda:

Una vegada enllestit aquest article hem tingut l'ocasió de consultar l'obra de M. Olcina, H. Reginard i M. J. Sánchez "Tossal de Manisa (Albufera, Alicante). Fondos Antiguos: Lucernas y Sigillatas" (Diputació Provincial d'Alacant, 1990), on en les pàgines 136 i 137 es comenten les peces núm. 99 i 100, que tenen els trets

característics de la producció que aquí estudiem, si bé han estat classificades com a hispàniques.

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

- (1) Cal fer esment que Beltran (1978, pàg. 80), en el seu llistat de marques de procedència itàlica trobades a Hispània inclou, al meu entendre erròniament, el terrisser **CRISPINVS** dins del grup dels tardo-itàlics, essent aquest clarament del període de l'aretina clàssica.
- (2) Pucci és partidari d'interpretar-ho com **SEXTVS MVRRIVS PISANVS**, encara que a la vista del CVArr. sembla més adient la lectura de **SEXTVS MVRRIVS PRISCVS**.

AUTORS DIVERSOS: "A propos des céramiques de Conimbriga". Table ronde tenue à Conimbriga (Portugal) les 25-26-27 Mars 1975. (Extrait de Conimbriga XIV, 1973). Paris, 1976 (= A propos... 1975).

BALIL, Alberto: "Noticario". Archivo Español de Arqueología XXXVII Madrid, 1964.

BALIL, Alberto: "Notas de cerámica romana". Boletín del Seminario de Arte y Arqueología, XLIII. Valladolid, 1977.

BELTRAN LLORIS, Miguel: "Cerámica romana: tipología y clasificación". Zaragoza, 1978.

BERTINO, Antonio: "La ceramica romana di Luni". A I problemi della ceramica romana di Ravenna, della Valle Padana e dell'alto Adriatico. Bologna, 1972.

BROWN, A.C.: "Catalogue of Italian Terra Sigillata in the Ashmolean Museum". Oxford, 1968.

BRU VIDAL, Jaume: "Les terres valencianes durant l'època romana". València, 1963.

CAZURRO, Manuel: "Los vasos aretinos y sus imitaciones galoromanas en Ampurias". Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, núm. IX-X. Barcelona, 1911.

CHASEH, George: "The Loeb Collection of Arretine Pottery". New York, 1908.

COMFORT, Howard: "Roman ceramics in Spain: an exploratory visit". Archivo Español de Arqueología, XXXIV. Madrid, 1961.

GRAGENDORFF, Hans i WATZINGER, Carl: "Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen". Reutlingen, 1948.

ETTLINGER, Elisabeth: "The Terra Sigillata of the excavation at Sa Portella, Alcudia, Mallorca". A Sa Portella. Estudio de los materiales. I. Excs. 1957-1963. Mallorca, 1983.

GARBSCH, Jochen: "Terra Sigillata. Ein Weltreich im Spiegel seines Luxusgeschirrs". Munich, 1982.

GOUDINEAU, Christian: "La ceramique aretine lisse". Melanges d'Archeologie d'Histoire, Suppléments 6. Paris, 1968.

LAMBOGLIA, Nino: "Gli scavi di Albintimilium e la cronologia della ceramica romana". Bordighera, 1950.

LAVIZZARI PEDRAZZINI, Maria Paola: "La terra sigillata tardo-italica decorata a rilievo della collezione Pisabi Dossi del Museo Archeologico di Milano". Milano, 1972.

LE ROUX, P.: "Las excavaciones de la Casa de Velázquez en Belo (Bologna, Tarifa, Cádiz)". Noticario Arqueológico Hispánico, núm. 3. Madrid, 1975.

MOUTINHO DE ALARÇAO, Adília: "I - Les sigillées italiques". Fouilles de Conimbriga, IV (Les sigillées). Paris, 1975.

OHLENROTH, Ludwig: "Italische Sigillata mit Aufträgen aus Rätien und dem römischen Germanien". 24-25 Bericht des römisch-germanischen Kommission. 1934-1935.

OSWALD, Felix: "Index og figure-types on terra sigillata ('samian ware')". Supplement to "The annals of archeology and anthropology". Liverpool, 1936-1937.

OXE, August: "Arretinische Reliefgefäße vom Rhein". Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik, Heft 5. Frankfurt, 1933.

OXE, August i COMFORT, Howard: "Corpus Vasorum Arretinorum". Bonn, 1968. (= CVArr.)

PALLARÉS, Francisca: "Sigillata italica e tardo-italica di Mariana (Corsica). Scavi 1960-1966". Rivista di Studi Liguri, nº 1-4.

PUCCI, Giuseppe: "Le officine ceramiche tardo-italiche". Céramiques hellénistiques et romaines. Annales Littéraires de Besançon, núm. 242. Besançon, 1980.

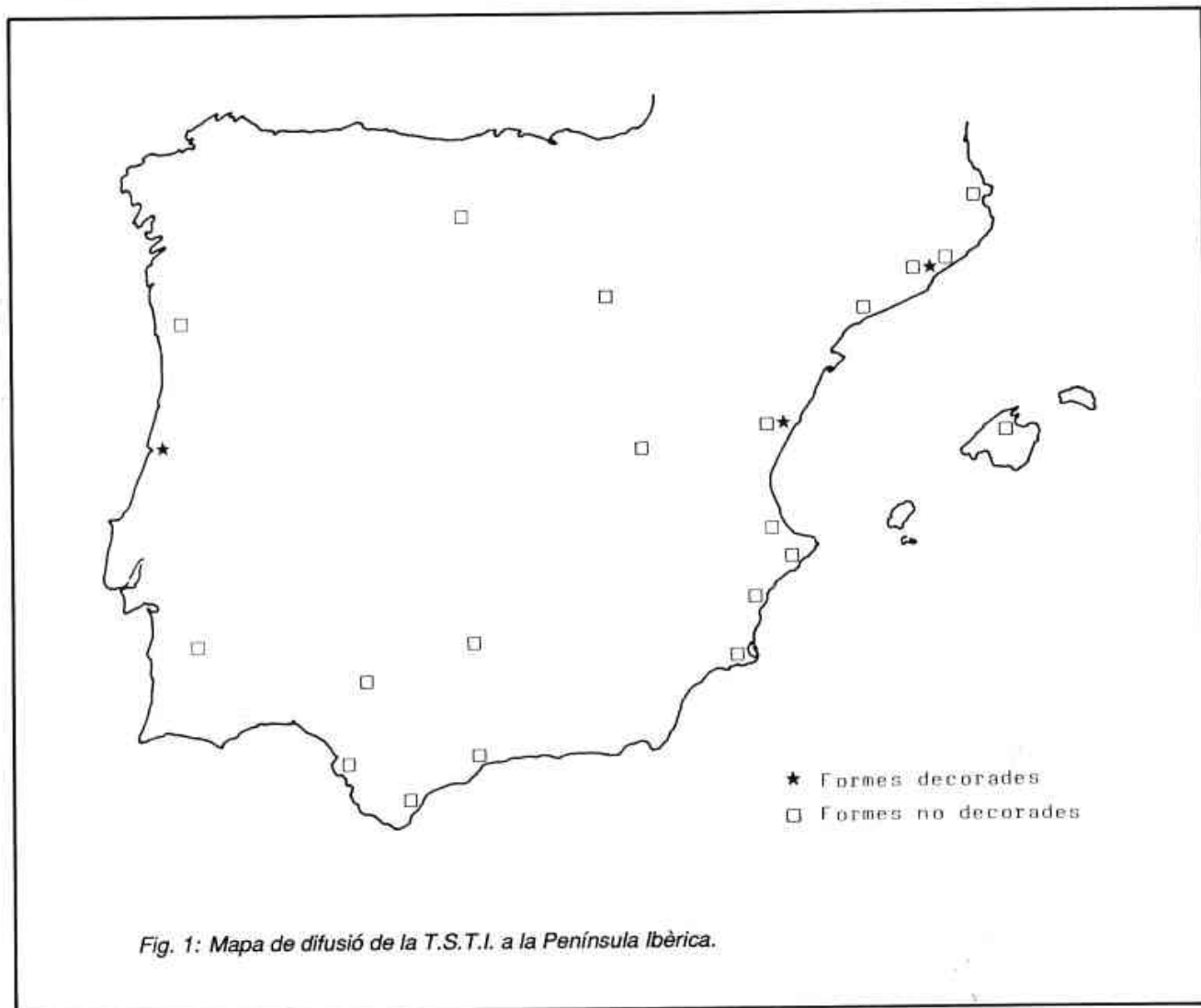
PUCCI, Giuseppe: "La ceramica italica (terra sigillata)". Mercat, mercat i scambi nel Mediterraneo. Bari, 1981 - A

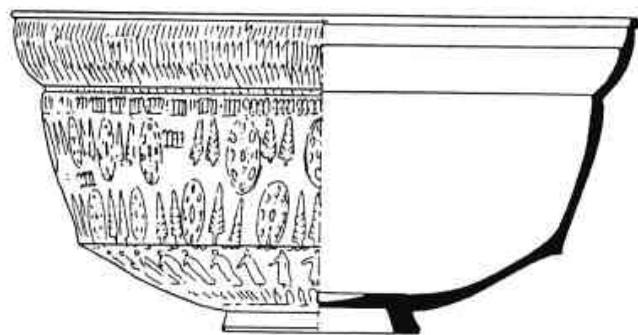
PUCCI, Giuseppe: "Le ceramiche aretine: 'imagerie' e correnti artistiche". L'art décoratif à la fin de la République et au début du Principat. Roma, 1981 - B

RIBAS BERTRAN, Mariano: "La villa romana de la Torre Llauder

de Mataró". Excavaciones Arqueológicas en España, núm. 47. Madrid, 1966.
RIBAS BERTRAN, Mariano: "La villa romana de la Torre Llauder de Mataró". Noticiario Arqueológico Hispánico, núm. 1. Madrid, 1972.
ROMERO CARNICERO, M. Victoria: "Numancia. I. La Terra Sigillata". Excavaciones Arqueológicas en España núm. 146. Madrid, 1985.

SÁNCHEZ-LAFUENTE PÉREZ, Jorge: "Comercio de cerámicas romanas de Valeria". Cuenca, 1985.
SCHINDLER, Maria i SCHEFFENEGGER, Susanne: "Die glatte rote Terra Sigillata vom Magdalensberg". Klagenfurt, 1977.
STENICO, Arturo: "Frammento di 'T.S. Tardo-Italica' del Civico Museo di Lodi". Archivio Storico Lodigiano. Lodi, 1955.
STENICO, Arturo: "Ceramica Arretino a rilievi e terra sigillata Tardo-Italica". Rei Cretariae Romanae Favtorvm, Acta II. 1959.

1

Dibuix M. Ribas 1961

A

B

C

D

E

F

G

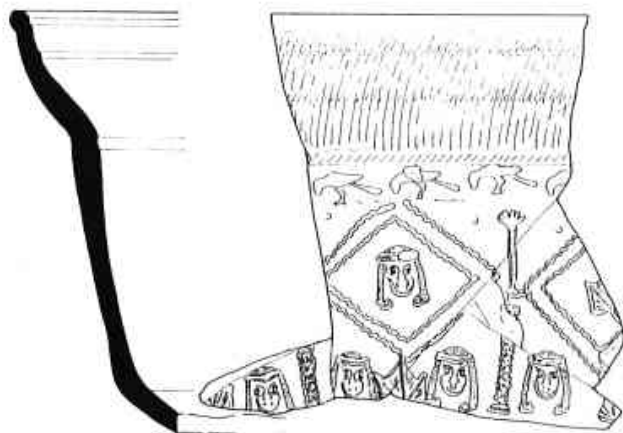
H

I

Fig. 2: Peça núm. 1 i punxons utilitzats en la seva decoració.

2

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

Fig. 3: Peça núm. 2 i punxons utilitzats en la seva decoració.

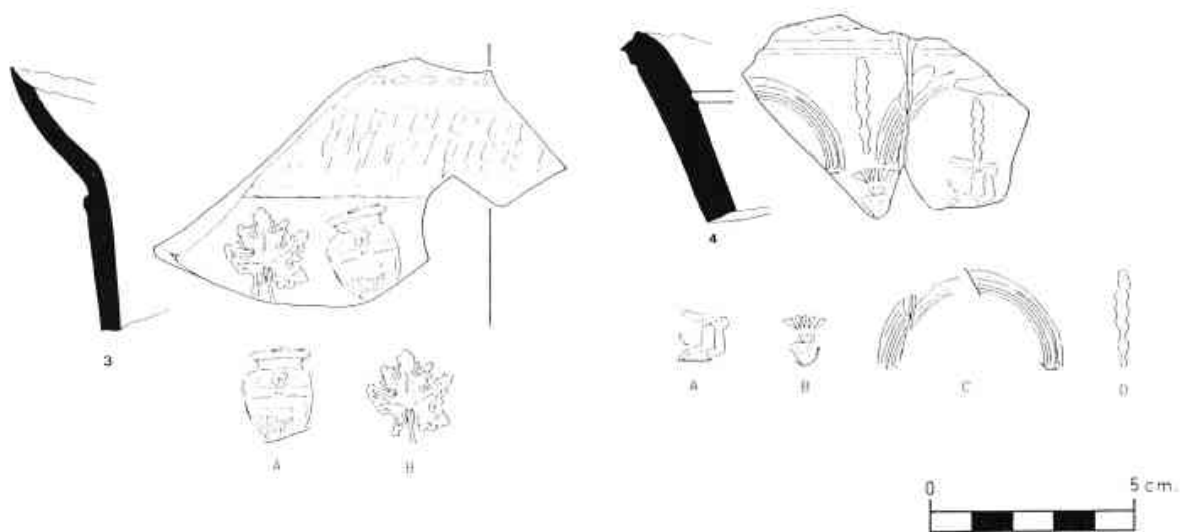

Fig. 4: Peces núms. 3 i 4 i punxons utilitzats en la seva decoració.

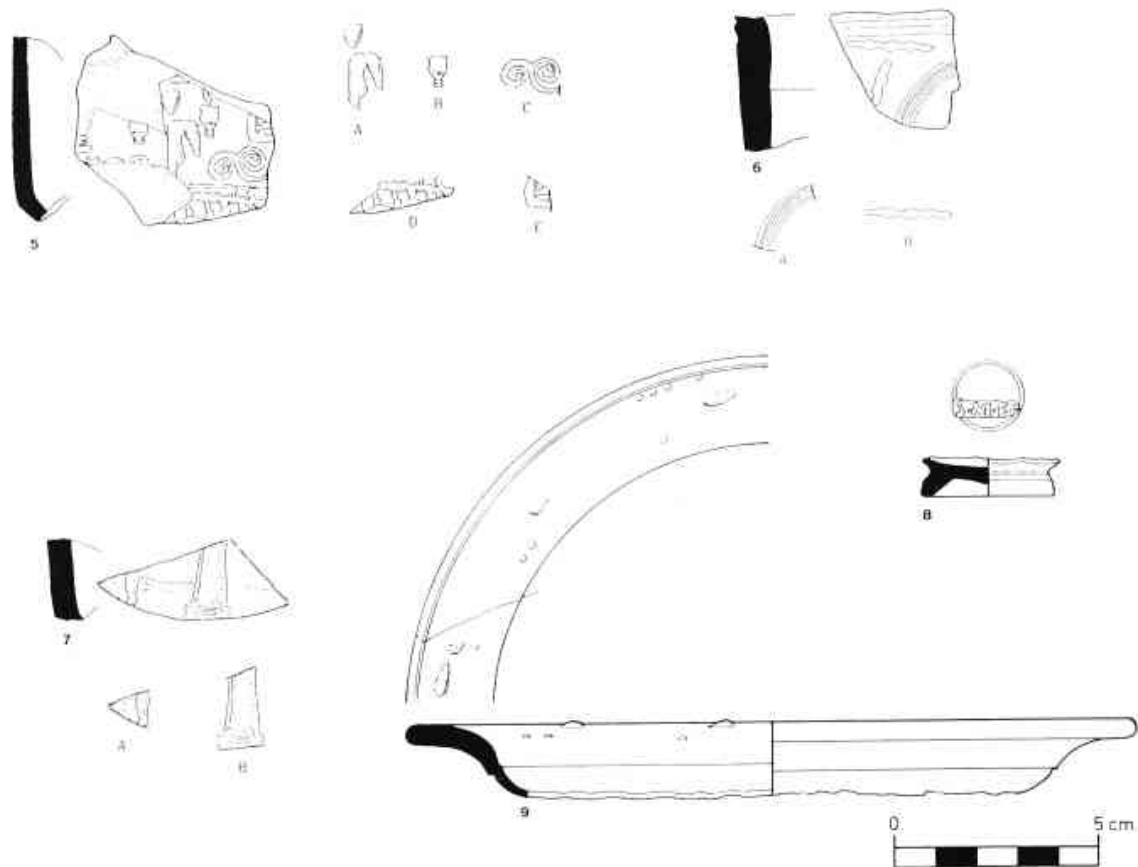

Fig. 5: Peces núms. 5, 6 i 7 i punxons utilitzats en la seva decoració i peces 8 i 9 no decorades.

Peça núm. 1, vas de la forma Drag. 29 amb la marca in planta pedis SEX M P.

LA VIL·LA ROMANA DE CAL ROS DE LES CABRES (EL MASNOU, EL MARESME). NOTÍCIA DE LES DARRERES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ

Lurdes BURÉS i VILASECA
Anna MARQUÈS i SINCA

La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres, situada al terme municipal d'El Masnou (El Maresme), és un exemple típic de jaciment del qual sembla que tot hagi estat dit i, no obstant, no se'n sap pràcticament res. El jaciment és conegut des de començaments de segle i ha sofert diverses actuacions arqueològiques al llarg del temps, desconnectades entre elles, sense cap pla d'actuació previ i, el que és més greu, sense que no s'hagi publicat cap estudi. És el cas de les excavacions fetes per T. Morrisson (1) l'any 1899, que només coneixem a través dels articles publicats en la premsa de l'època i de les quals s'ha perdut tot el material, o les que van fer Josep de C. Serra i Ràfols i Lluís Galera els anys 1947 i 1952 (2), de les quals ens manquen una planimetria que permeti situar amb exactitud els sectors excavats i una estratigrafia que permeti datar amb certesa les troballes.

L'any 1984, davant la imminent urbanització de la finca, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va dur a terme una prospecció arqueològica per tal de definir l'extensió del jaciment, prospecció que es va completar l'any 1988 (3). En base al resultat d'aquestes prospeccions l'Ajuntament d'El Masnou va elaborar un pla d'urbanització que respectava aquelles zones del jaciment que es consideraven de més alta densitat arqueològica i recomanava la presència d'un arqueòleg en tots els rebaixos que calgués fer a la part edificable de la finca.

L'any 1989 els rebaixos fets per anivellar el traçat dels futurs carrers van provocar l'aparició

de restes arqueològiques per la qual cosa fou necessari excavar pel procediment d'urgència. Les campanyes arqueològiques realitzades al jaciment de Cal Ros de les Cabres durant els anys 1989 i 1990 van tenir com a objectiu, doncs, excavar els sectors del jaciment amenaçats per la immediata urbanització. El mateix caràcter de les excavacions d'urgència, afegit a les notícies fragmentàries de les excavacions anteriors, va contribuir a trencar encara més la migrada visió de conjunt d'un jaciment d'altra banda força malmès.

No obstant, les limitacions imposades per la seva mateixa naturalesa, les excavacions d'urgència realitzades a Cal Ros han permès conèixer un sector de la vil·la mai no excavat i, per primer cop, establir cronologies en base a dades estratigràfiques.

En aquest article només volem fer una primera aproximació al resultat d'aquestes excavacions sense aprofundir en la seva descripció, que reservem per a futurs treballs.

Concretament es va excavar un conjunt d'estructures que pertanyien a la **pars rustica** de la vil·la romana. Es tracta d'un conjunt de 5 habitacions construïdes amb pedres de forma irregular lligades amb argamassa que conformen un edifici que s'obria a un pati central.

Malgrat que el pati no va ser totalment excavat es va poder localitzar un conjunt de 6 **dolia**. També dins d'aquest mateix espai es van excavar dos dipòsits. El primer era de dimensions molt reduïdes i tenia les parets fetes de pedres

irregulars lligades amb argamassa a part d'un revestiment d'**opus signinum** amb una petita cavitat per a decantar els líquids. Aquest dipòsit s'amplià en un segon moment aprofitant tres de les parets existents i es va construir un nou mur de tancament i un paviment d'**opus signinum** també condicionat per a la decantació de líquids. El segon dels dipòsits, estava construït amb **tegula** i fragments de **dolia** i amb un revestiment d'**opus signinum**, era a tocar de l'anterior.

Al nord d'aquestes estructures es van excavar dos forns: un de planta circular i l'altre de planta quadrangular (el primer molt malmès) dels quals es conservava part de la cambra de coccio, la graella i la cambra de foc. Probablement relacionat amb la producció dels forns es va localitzar un abocador d'àmfores del tipus Pascual I. Tallant-lo vàrem trobar un segon abocador de característiques molt diferents, no relacionat amb la producció dels forns sinó amb les deixalles de tipus domèstic generades per la vil·la.

Malgrat que les estructures documentades han proporcionat conjunts tancats de material de força importància, la seva datació és difícil. Per motius que l'excavació no ens ha permès aclarir, totes les construccions varen aparèixer arranades a una cota que es correspon a un nivell inferior al de circulació, de tal manera que sols hem pogut excavar en bones condicions de conservació aquelles estructures que per les seves característiques s'endinsen al terra. Aquest és el cas dels forns, de les **dolia**, dels dipòsits, dels abocadors i de les fonamentacions i estrats constructius i d'anivellament de les estructures d'habitació (4).

Amb les excavacions d'urgència de 1989-90 finalitza una etapa d'actuacions no programades al jaciment de Cal Ros de les Cabres. Resta per excavar tota la zona verda, qualificada d'interès arqueològic. Creiem que la voluntat de l'Ajuntament d'El Masnou d'instal·lar un Museu Monogràfic a la masia de la finca contribuirà a què en el futur es puguin realitzar excavacions d'acord amb un pla preestablert d'estudi i conservació del jaciment.

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

- (1) Vegeu: Anònim 1900; Anònim 1901, Carreras i Candi 1903 i 1904, Cassades 1901, Pellicer 1900, Pérez de la Torre 1930.
 - (2) Vegeu: Boletín 1959, Prevosti 1980.
 - (3) Vegeu: Rodríguez 1984, Comte i Marqués 1988.
 - (4) Especialment cal destacar els dos abocadors que datem del segle I d.C. i de mitjans del segle II d.C. respectivament; també un estrat d'amortització d'un dels tres dipòsits, format gairebé en la seva totalitat per àmfores Laietana I; i també el farciment d'una trinxera de fonamentació del mur d'una de les habitacions, de finals del segle III d.C.
- ALMAGRO, M.; SERRA i RÀFOLS, J. de C.; COLOMINES, J.: *"Carta Arqueològica de España. Barcelona"*, C.S.I.C. Instituto Diego Velázquez, Madrid 1945. (Almagro/Serra i Ràfols/Colomines 1945).
- ANÒNIM: *"Excursió a Ocata"*. A Butlletí del CEC núm. X. Barcelona 1900. Pàgs. 287-288. (Anònim 1900).
- ANÒNIM: *"Crònica del Centre"*. A Butlletí del CEC núm. XI. Barcelona 1901. Pàgs. 101-102. (Anònim 1901).
- AVELI i RODRÍGUEZ, A.: *"Cal Ros de les Cabres, Memòria d'Excavació"*. Inèdita. (Aveli i Rodríguez 1984).
- BASSEGODA, P.J.: *"Notas para el Estudio de la Historia del Masnou Dedicadas al Excmo. Sr. Don Ramón Fabra, Marqués del Masnou"*. (Bassegoda 1928).
- Boletín Informativo Municipal del Masnou. Año III, núm 28, Agosto 1959. Pàgs. 1-3. (Boletín 1959).
- Boletín Informativo Municipal del Masnou. Año III, núm 29, Septiembre 1959. (Boletín 1959).
- Boletín Informativo Municipal del Masnou. Año III, núm 30, Octubre 1959. (Boletín 1959).
- CARRERAS i CANDI, F.: *"Les Aigües i Banyes de 1903 Barcelona"*. A Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Año II, 1903. Pàgs. 115-139. (Carreras i Candi 1903).
- CARRERAS i CANDI, F.: *"Excursió a la Casa Romana d'Ocata"*. A Butlletí del CEC núm. XIV. Barcelona 1904. Pàgs. 25-29. (Carreras i Candi 1904).
- CASSADES, X.: *"Descubrimientos Arqueológicos en Ocata (Masnou)"*. A Boletín de la Asociación Artística Arqueológica de Barcelona vol. III (1901-1902). Pàgs. 34-38. (Cassades 1901-1902).
- COMTE, J. i MARQUÉS, A.: *"Cal Ros de les Cabres, Memòria d'Excavacions 1988"*. Inèdita. (Comte/Marqués 1988).
- PELLICER de DOU i PAGÈS, J.M.: *"Trovalles Arqueològiques"*. A La Il·lustració Llevantina t. I. 1900. Barcelona. Pàgs. 129-130. (Pellicer 1900).
- PÉREZ de la TORRE, LI.: *"Els mosaics i Restes de Construcció Romànica de Masnou"*. A Butlletí del Grup Excursionista Premià, any IV núm. 3. Novembre 1930. Premià de Mar. (Pérez de la Torre 1930).
- PREVOSTI i MONCLÚS, M.: *"Cronologia i Poblament a l'Àrea Rural d'Illuro"*. Premi Iluro 1980. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró 1981. (Prevosti 1981).
- SERRA i PAGÈS, R.: *"Crònica del Centre. 1928. Conferències"*. A Butlletí del CEC núm. XIV. Barcelona 1928. Pàgs. 34-35. (Serra i Pagès 1928).

Foto 1: Vista general de les excavacions fetes a la pars rustica de la vil.la.

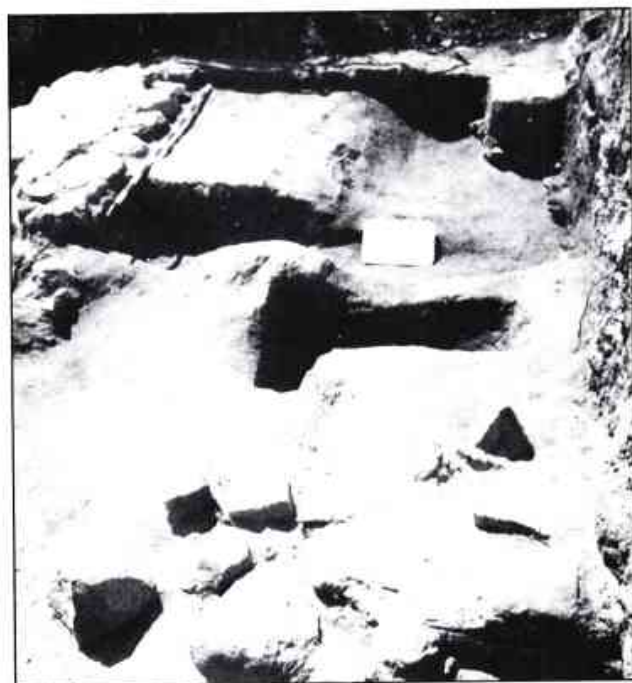

Foto 2: Detall d'una de les habitacions de la pars rustica.

*Foto 3:
Detall del dipòsit A.*

Foto 4: Detall del forn B de ceràmica.

Foto 5: Vista general dels abocadors.

ESTUDI I RESTAURACIÓ D'UNES PINTURES MURALS ROMANES DEL JACIMENT DE CAN MODELELL (CABRERA DE MAR, EL MARESME)

Cristina MARTÍ i RIBAS
Enric JUHÉ i CORBALAN

El dia 9 de desembre de 1987, dins de la campanya de neteja del jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar) realitzada per un equip de membres de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró, foren posades al descobert restes de decoració mural encara adherides a un dels murs de l'edifici d'època romana alto-imperial (Fig. 1). Aquestes restes ja havien estat trobades en ser excavada l'any 1978 aquella zona, i immediatament tornades a enterrar, sense haver estat objecte d'un estudi aprofundit ni d'un tractament de conservació adequat.

Varen aparèixer en un estat de degradació extrem; només es conservaven uns petits fragments, amb el morter totalment descohesionat i pràcticament despresos del mur (Foto 1). Era necessari, doncs, intervenir-hi per evitar la pèrdua d'aquestes restes i de la informació que podien donar-nos.

LES PINTURES

Decoraven una de les habitacions del jaciment datable en època alto-imperial romana. No pot precisar-se amb massa exactitud la data, perquè els estudis sobre el jaciment (1) estan molt endarrerits; d'altra banda, la manca de dades no ens permet de refiar-nos del context estratigràfic.

La sala no es va excavar completament; només es varen exhumar les parets oest i sud; de la paret nord només es va arribar a veure el

coronament i no es va documentar la paret est.

Es conservaven restes de pintura en la paret oest i en una part que es va veure de la nord. De totes, sols les de la paret oest (Fig. 2) oferien dades suficients per a una anàlisi mínimament completa. Pel que es va poder veure en el moment del descobriment, la decoració constava de tres espais rectangulars, aparentment sense decoració, separats per dos quadres dintre dels quals hi havia un quadre disposat a manera de rombe. Sobre el sòcol, de tan sols uns 30 cm. d'altura, es conservava l'arrencament de dues franges verticals que coincidien amb els quadres del sòcol. Entre les dues franges es conservaven restes d'un pannel amb l'angle inferior dret d'una línia d'emmarcament interior a l'exterior del qual hi havia tres punts diagonals, distribuïts irregularment i a l'interior del qual hi havia un trifoli.

Per les restes conservades la decoració s'havia de distribuir verticalment segons un esquema tripartit definit per tres panells rectangulars separats per dues franges estretes. Aquesta tripartició vertical es corresponia exactament amb la disposició del sòcol (Fig. 3). No podem saber si l'esquema era tripartit també horitzontalment perquè no s'ha conservat cap resta de les parts altes de la decoració mural.

Tota la decoració es dissenyà mitjançant línies vermelles, excepte els ornaments i la línia d'emmarcament del pannel central, que es varen pintar de verd. El fons era la pròpia preparació de calç, allisada convenientment.

ESTILÍSTICA

Trobar paral·lels per a la nostra pintura no resulta fàcil atesos el seu estat de conservació i la seva simplicitat. De tota manera, l'esquema de figures geomètriques inscrites i espais rectangulars del sòcol recorda, en certa manera, els esquemes d'imitació de "crustae marmorea" d'alguns sòcols de pintures del IV estil pompeïà (2). Malgrat la semblança de l'esquema no es tracta d'imitar cap marbre, sols s'haurien intentat reproduir les línies generals d'una decoració d'aquest tipus amb els pobres mitjans de què es disposava, tot seguint unes modes que hem de considerar vigents aleshores.

A Empúries hi ha una pintura, d'esquema similar al de la nostra -encara que amb un nivell tècnic superior-, que L. Abad posa en relació amb les decoracions de canelobres (3). En aquesta pintura, tampoc no hi veiem imitació de marbres.

Quant a les decoracions de canelobres, cal dir que s'originaren durant el III estil pompeïà i es desenvoluparen al llarg del IV estil pompeïà, del qual prengueren elements i amb el qual es relacionaren freqüentment (4). Sovint relacionades amb aquestes decoracions de canelobres apareixen les imitacions de "crustae marmorea" (5).

La presència de petits detalls i punts diagonals en els panells de la part mitjana ens relacionen també la nostra pintura amb exemples derivats del IV estil pompeïà o del de canelobres (6).

Les pintures realitzades amb línies de color directament aplicades sobre el fons de calç de la preparació es difonen àmpliament per tot l'Imperi a partir del regnat d'Adrià. En general s'observa una gran davallada tècnica, tant en la preparació de les superfícies a decorar com en la decoració mateixa, que es simplifica notablement. Podem veure-ho, per exemple, a la vil·la Adriana (Tívoli), en les petites cubicules davant de l'anomenat "Praetorium", al costat de les grans termes, amb un esquema semblant de quadrats dins dels quals hi ha quadrats o rombes inscrits, tot amb línies verdes i vermelles. Hi veiem allà dues èpoques: una primera que suposem del moment de construcció i una altra de més tardana. Les pintures superposades més tardanes són potser més properes a la nostra, tècnicament parlant, perquè són de factura més grollera i pel seu esquema compositiu.

TÈCNICA

Són molt pocs els detalls tècnics que han pogut observar-se, ja que l'estat de conservació en què es trobava la pintura no permetia de fer-ne un estudi acurat.

Quant a les capes de preparació, sorprèn primer el fet que tan sols n'existien dues: una primera de morter de calç i sorra, d'un gruix que

varia entre 8 i 15 mm, adherida al mur, i una segona de calç allisada, amb un gruix entre 1 i 4 mm, sobre la qual es realitzà la decoració.

El morter es conservava en molt mal estat, es disgregava amb el simple contacte amb els dits, i malgrat que la cohesió entre les dues capes era força bona, el conjunt es trobava quasi després del mur.

L'allisat de la capa de superfície, fet a pinzell, era molt imperfecte. En la zona conservada són ben visibles les empremtes del pinzell que segueixen una trajectòria horitzontal. Damunt d'aquesta capa, encara fresca, i sense aplicar cap color de fons, es va pintar la decoració. No hem realitzat encara cap anàlisi per determinar la tècnica pictòrica emprada, però si tenim en compte que les empremtes de les pinzellades fetes en pintar la decoració interrompeixen les de l'operació d'allisat del fons. Creiem que no hi ha dubte que la tècnica pictòrica fou el fresc.

DATAció

Si exclouem la datació directa per criteris estratigràfics per manca de dades, només podem refiar-nos, per ara, de l'anàlisi estilística i tècnica que breument acabem de fer. Formalment l'origen d'aquest esquema podem buscar-lo en dates altes dins del primer segle de la nostra era, si bé els paral·lels més propers són més tardans i tècnicament no podem datar la pintura amb anterioritat a l'època d'Adrià. La datació que proposem seria la segona meitat del segle II, possiblement els seus últims anys.

PROCES DE CONSERVACIÓ/ RESTAURACIÓ

La conservació de les restes "in situ" es va haver de descartar des d'un primer moment atès el mal estat de les pintures que sense cap mena de protecció no haurien resistit massa temps. Fou necessari, doncs, procedir al seu arrencament.

L'arrencament va presentar un seguit de problemes que no permeteren de fer-lo en condicions. Ja quan es va intentar netejar la capa pictòrica, per afavorir l'adhesió de les teles d'arrencament, una bona part dels fragments es van desprender del mur, per tant es va haver d'optar per retirar un per un tots els fragments, sense intentar entelar-los prèviament.

Els fragments recollits es van netejar a pinzell, per separat. Alguns fragments que encaixaven entre si s'encolaren amb un adhesiu de cola d'acetat de polivinil i alcohol etílic. Així mateix, alguns grups de fragments ordenats van ser reforçats pel revers amb una gasa adherida amb el mateix adhesiu (Fig. 4).

Tots els fragments ordenats es van disposar, anivellats, dins d'una cubeta amb serradures, la qual cosa va permetre d'efectuar tots els canvis de posició necessaris pel correcte engasat de la capa pictòrica. Els fragments més bruts es van netejar superficialment amb cotó humitejat amb alcohol, utilitzant un bisturí en les zones on hi havia incrustacions més fortes. L'engasat es va fer amb dues capes de gasa de cotó adherides amb Paraloid B-72 al 30 - 40% en toluè. Un cop realitzat l'engasat, es va girar tot el conjunt per preparar el revers per al traspàs de suport.

Després de retirar mecànicament les gases que s'havien adherit per reforçar el revers en el muntatge, es van protegir les vores dels fragments i les llacunes amb un bisellat d'estuc. Fet això, es va rebaixar el gruix de morter, mecànicament, deixant un màxim de 5 mm, i és consolidat amb caseïnat càlcic diluït aplicat a pinzell. Un cop sec, s'anivellà la superfície amb una preparació de caseïnat càlcic sense diluir i morter -de la mateixa pintura- triturat.

Amb aquest mateix adhesiu es van enganxar dues capes de tela de cotó, rentada a alta temperatura, per evitar un posterior encongiment que hauria posat en perill el resultat dels treballs.

Un cop entelada la pintura, es va procedir a la retirada de la gasa que protegia la capa pictòrica dissolent el Paraloid B-72 amb toluè. Seguidament es va retirar parcialment el bisellat d'estuc per aplicar-hi una protecció definitiva amb el mateix material (Quan s'aplica l'estuc per primer cop queda col·locat en forma de "talús" inclinat vers la gasa; quan es gira el conjunt, aquest "talús" també queda invertit. Eliminar-lo i tornar-lo a aplicar és una manera de "girar el talús" per tal que recuperi la seva funció de protecció). Prèviament, les vores dels fragments foren consolidades amb cola d'acetat de polivinil diluït.

Es procedí a la fabricació d'un nou suport per a les restes pictòriques amb una làmina de polistirè adherida a un tauler d'aglomerat. Sobre el polistirè s'hi enganxà la tela amb cola cel·lulòsica i una mica de cola d'acetat de polivinil, clavant-ne tot seguit les vores a les del suport com a mesura complementària. Tot el volt i les llacunes es van omplir amb un morter de sorra granítica garbellada, pols de marbre i cola d'acetat de polivinil dissolta en aigua destil·lada, disposat en tres capes successives.

Acabat el procés de transposició al nou suport, es procedí a efectuar una neteja definitiva de la capa de superfície, que presentava zones amb concrecions terroses molt difícils d'eliminar per les restes de Paraloid B-72 que encara quedaven. Amb l'ajut del bisturí i aplicacions d'acetona, en determinades zones gairebé hem aconseguit eliminar-les.

Com a consolidant final a la superfície de la pintura se li ha donat una capa de Paraloid B-72 al 5% en xilè.

Pel que fa a la presentació es van deixar tots els fragments a un nivell lleugerament més alt que la superfície del morter. Les esquerdes i petites llacunes entre fragments es van cobrir anivellant-les amb estuc i reintegrant-les amb la tècnica de "tratteggio" fet amb gouaches. Per definir les línies generals de la decoració es va optar per realitzar incisions en el morter seguint l'esquema (Foto 2).

Actualment aquestes restes pictòriques es conserven al local de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró.

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

- (1) Quant a aquest jaciment podeu consultar: AUTORS DIVERSOS: "El jaciment Romano-Medieval de Can Modolell: Deu Anys d'Excavacions". Mataró, 1985. Amb bibliografia completa sobre el tema.
- (2) Per exemple, al sòcol del "tablinum" de la "Casa dalla Caccia Antiqua", a Pompeia (vegeu Descouderes, 1987), o en una "taberna" del "macellum" de la ciutat d'Herdonia (Itàlia), ambdues amb un esquema de rombe inscrit en quadrat. Els exemples amb altres esquemes compositius són, potser, més abundants encara. En tots aquests exemples, i fins el segle II, el nivell tècnic és molt superior.
- (3) Vegeu NIETO, 1979-80, pàg. 330-331, fig. 65; i ABAD, 1982, pàg. 123, fig. 428.
- (4) La coneguda pintura del "fris dels amoretos", en el "triclinum" gran de la "Casa dei Vettii", a Pompeia, per exemple, mostra caràcters d'ambdós estils, ja que, mentre el fris d'arquitectures fictícies de la part alta és típic del IV estil, la resta de la paret reflecteix els principals caràcters del que serà la pintura de "canelobres": alternança de panells i franques de separació amb decoració de "canelobres" fictícies, frisos figurats, etc. De fet, l'estil "canelobre", originat amb el III estil, és recollit per l'estil següent com a una de les maneres més comunes de distribuir la decoració de la part mitjana de la paret. És, doncs, més propi considerarlo com a variant del IV estil, i només en moments més tardans -sota el regnat de Trajà- o a províncies, el veiem com un estil àmpliament difós i amb característiques pròpies, lluny dels elements il·lusionistes del IV estil amb què el veiem a Pompeia. Aquesta pintura pot consultar-se a Schefold, 1972, lám. XXXIII. De tota manera, és relativament fàcil trobar-ne fotografies en obres generals o de divulgació.
- (5) Una descripció de les característiques d'aquest estil, amb paral·lels i comparacions, podem trobar-la a Argenté i altres, 1981, pàgs. 156-158. No ens dona peu, però, a relacionar-les directament; es tracta d'exemples dels que la nostra pintura només en pot ser un derivat llunyà. Vegeu també ABAD, 1982, pàgs. 288-296, amb una descripció més extensa. Quant a la relació amb les representacions de "crustae marmorea" vegeu, en el mateix llibre, les referències a les pintures de Mèrida. Afegim també un exemple de pintura de "canelobres" procedent de les excavacions de Gertrudenstrasse/Wolfstrasse, a Colònia (Alemanya), que al sòcol, sota cada franja de separació vertical, hi tenia una base pintada amb un rombe inscrit a l'interior. Aquesta pintura és més antiga que la nostra i molt més treballada, però fàcilment en podem relacionar l'esquema. Vegeu Autors Diversos, 1984, pàg. 48.
- (6) GUIRAL i altres, 1986d, pàg. 275, lám. II d. quant a un fragment de pintura mural procedent de Bilibis (Calatayud), amb punts diagonals en les línies d'emmarcament dels panells.

AUTORS DIVERSOS: "El jaciment Romano-Medieval de Can Modolell: Deu Anys d'Excavacions. Cabrera de Mar, El Maresme (1974-1984)". Museu Comarcal del Maresme-Mataró, Secció Arqueològica. Opuscle 4, Mataró, 1985.

AUTORS DIVERSOS: "La Peinture Romaine". Les Dossiers, Histoire et Archeologie. Dijon, 1984.

ABAD CASAL, L.: "Pintura Romana en España". Universidad de Alicante-Universidad de Sevilla, 1982.

ARGENTÉ OLIVER, J.L. i MOSTALAC CARRILLO, A.: "La Pintura Mural Romana de la Casa del Acueducto de Tíermes. Montejo de Tíermes. Soria". Numantia 1. Soria, 1981.

DESCOUDERES, J.P.: "The Australian Expedition to Pompei: Contributions to the Chronology of the Forum Pompeian Style".

Aventicum V, pág 135-147, lám. IV-1 i VI-4. Avenches 1987.

GUIRAL, C.; MOSTALAC, A.; CISNEROS, M.: "Algunas Consi-

deraciones sobre la Imitación de Mármol Moteado en la Pintura Romana en España". Boletín del Museo de Zaragoza 5, pág. 259-288. Zaragoza, 1986.

NIETO PRIETO, F.J.: "Repertorio de la Pintura Mural Romana de Ampurias". Ampurias 41-42, pág. 279-342. Barcelona 1979-80.

SCHEFOLD, K.: "La Peinture Pompeienne, Essai sur l'Evolution de sa Signification". Latomus 108. Bruselas, 1972.

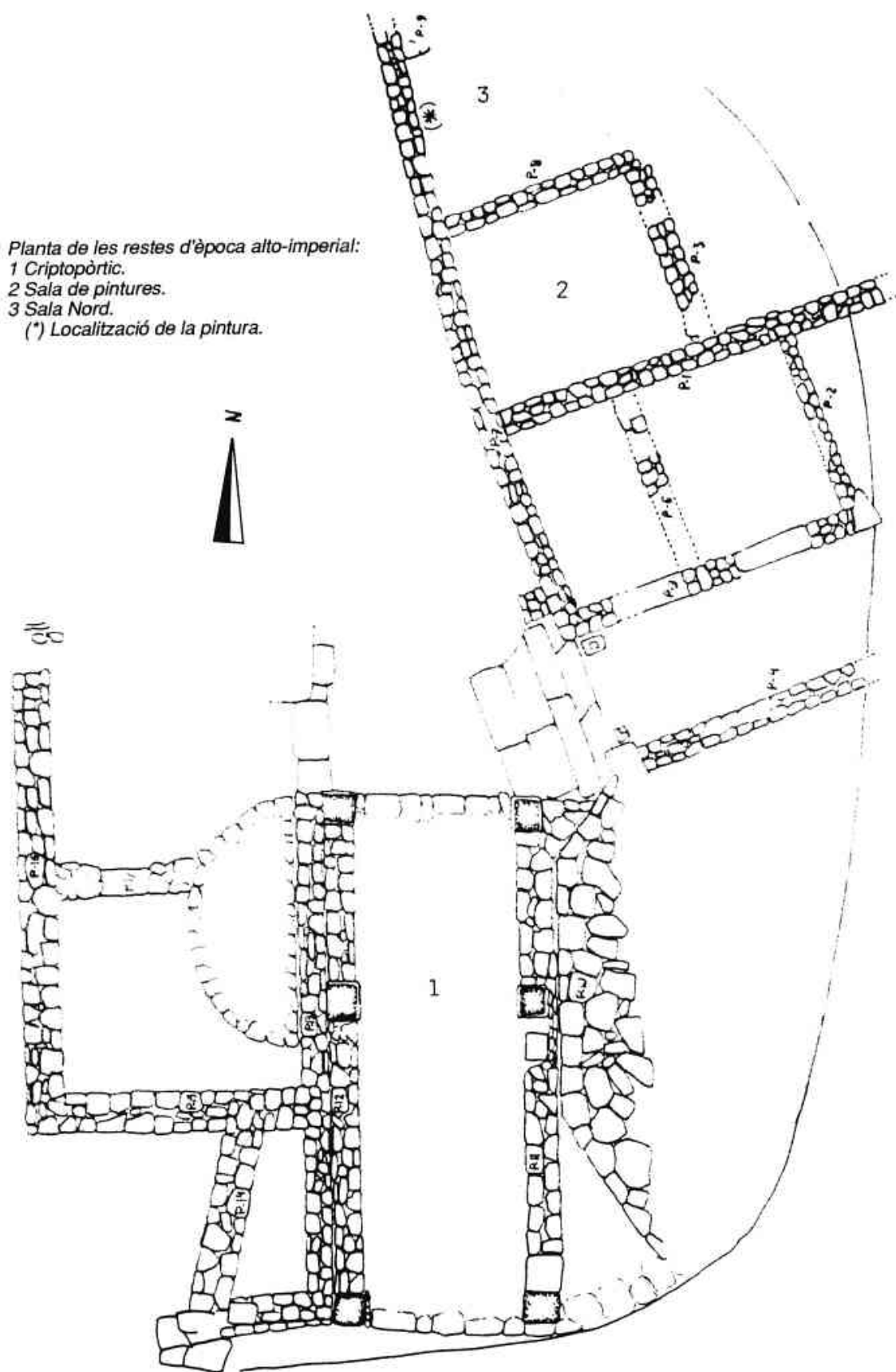
Fig. 1: Planta de les restes d'època alto-imperial:

1 Criptopòrtic.

2 Sala de pintures.

3 Sala Nord.

(*) Localització de la pintura.

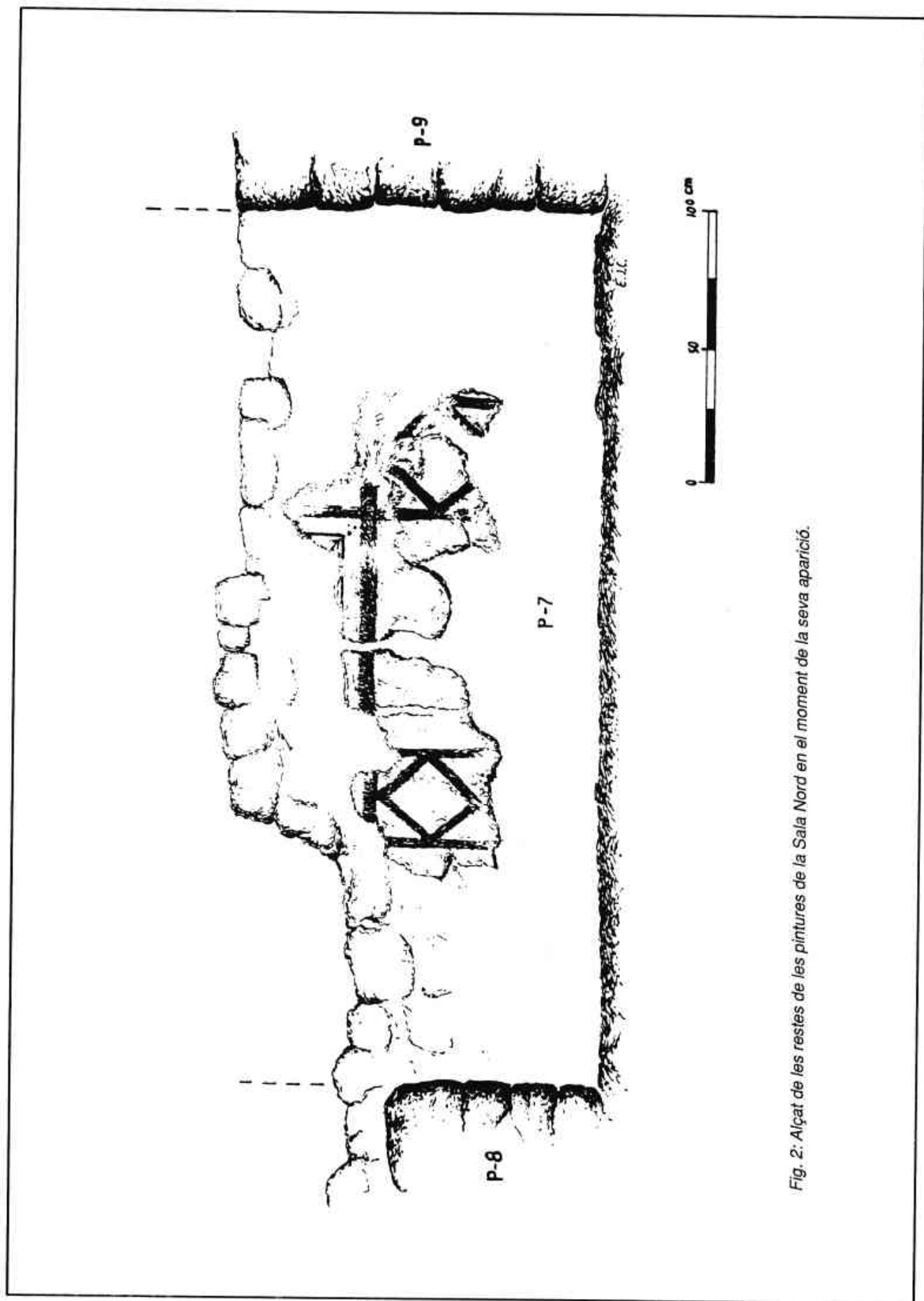

Fig. 2: Alçat de les restes de les pintures de la Sala Nord en el moment de la seva aparició.

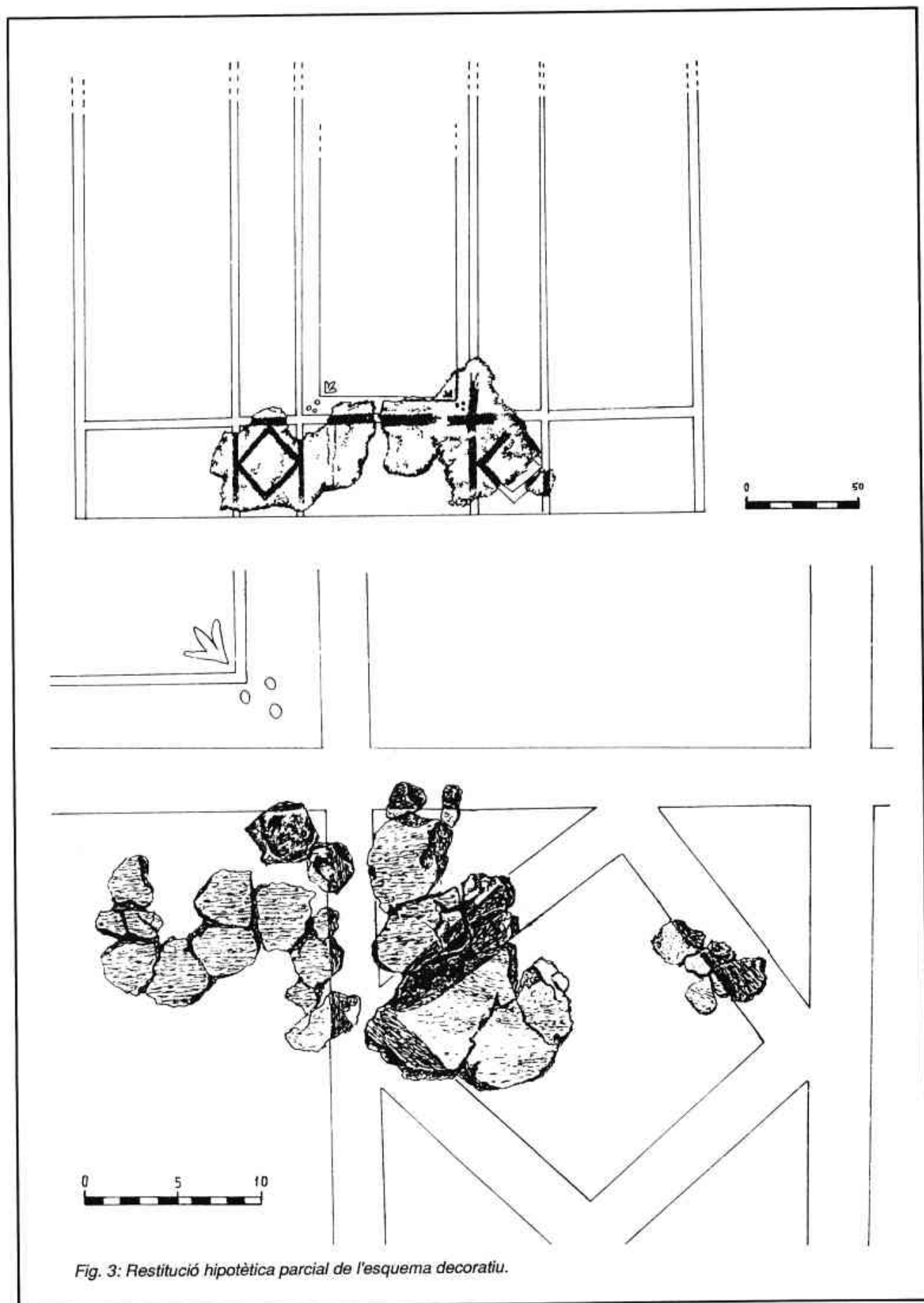

Fig. 3: Restitució hipotètica parcial de l'esquema decoratiu.

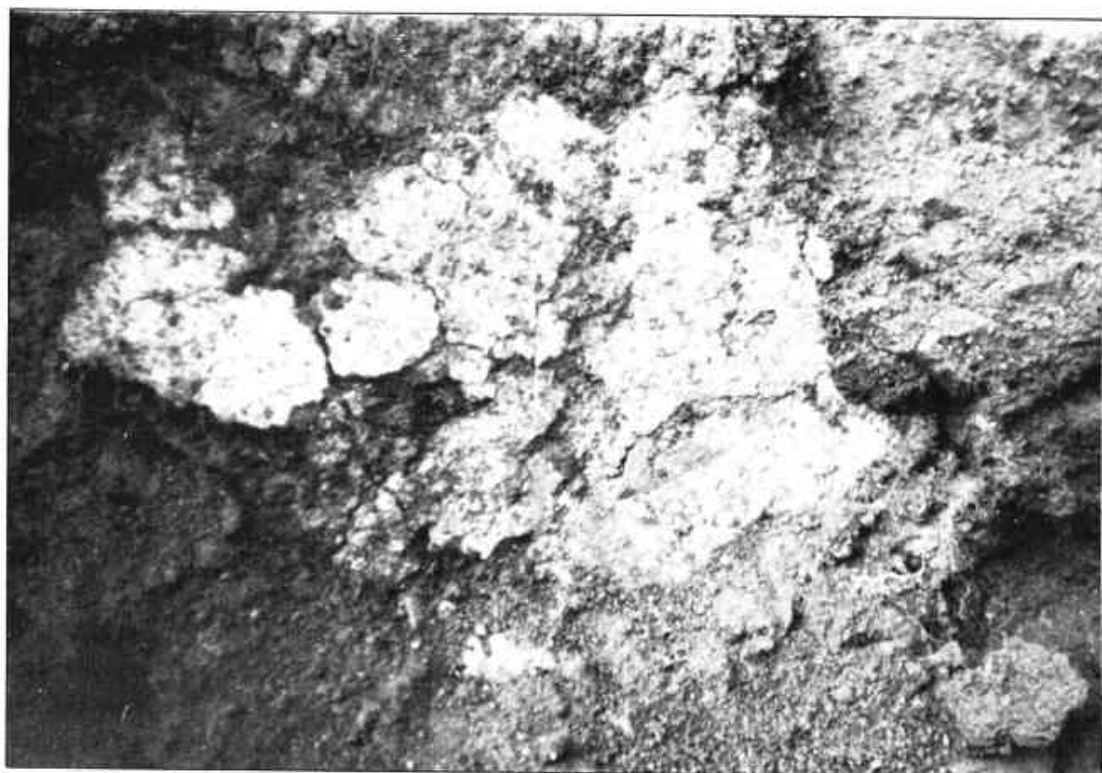

Foto 1: Estat de les pintures el 1987, poc abans de la seva extracció.

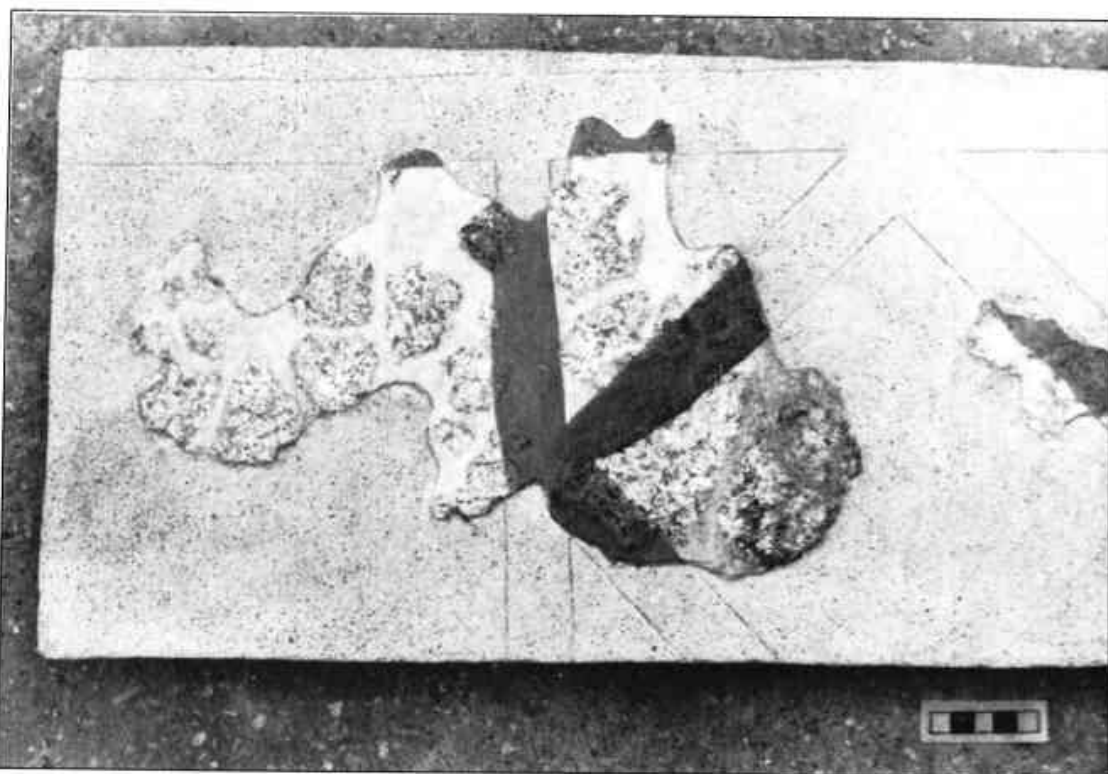

Foto 2: Les pintures un cop restaurades i consolidades.

DARRERES EXCAVACIONS D'URGÈNCIA DAVANT DEL CLOS ARQUEOLÒGIC DE TORRE LLAUDER. (MATARÓ. EL MARESME).

Josep A. CERDÀ i MELLADO
Santiago PÉREZ i TORT

I - SITUACIÓ

La vil·la romana de "Torre Llauder" està situada dins del terme municipal de Mataró, al lloc conegut com el "Pla d'en Boet", entre els carrers de Sant Cugat, Roma, Sant Valentí i l'avinguda del President Lluís Companys (lám. 1). Està situada a la plana de davant del mar, entre els 5 i 10 m d'altura sobre el nivell del mar, a mig quilòmetre de l'actual línia de costa i a menys d'un quilòmetre i mig de l'església de Santa Maria. Les seves coordenades geogràfiques són 2° 26' 08" i 41° 32' 00".

Queda al costat esquerre de la sortida de l'autopista A-19 i de la carretera N-II venint de Barcelona, com figura en la làmina 1.

Segons el "Mapa Geològic de España" (full 35), que correspon a la província de Barcelona, el jaciment està construït sobre argiles, sorres i conglomerats del Quaternari. Durant els rebaixos del terreny pròxim al jaciment es va poder comprovar com la part alta de la vil·la estava situada sobre una gruixuda capa de sorres mentre que la part baixa, situada a uns set metres de desnivell, estava sobre argiles.

Els jaciments més pròxims són els de Can Colomer i el de la Bòbila Ros, tots dos a uns 500 m de distància (1).

El sector excavat correspon a un rectangle d'uns 22x4'4 m, més un annex de 3x10 m, que suposa una superfície total d'uns 126'8 m².

Queda al costat exterior del Clos Arqueològic, en concret en la seva part E, en una zona asfaltada destinada a aparcament de cotxes, a l'altre costat del carrer Roma, entre la vorera del

carrer i la via pública, molt a prop d'una zona d'ús públic plantada amb pollancre. A aquesta zona se la coneix amb el nom de "pollancreda d'en Robert" per haver estat plantada amb pollancre durant l'alcaldia d'en Francesc Robert i Graupera a mitjans de la dècada dels 70.

En la làmina 2 s'hi poden veure les edificacions enderrocades el 1970, la situació del Clos Arqueològic amb les restes conservades i les desaparegudes i el traçat dels nous vials, tot sobreposat en un mateix plànol. Amb un petit asterisc s'indica la part del jaciment excavada l'any 1989.

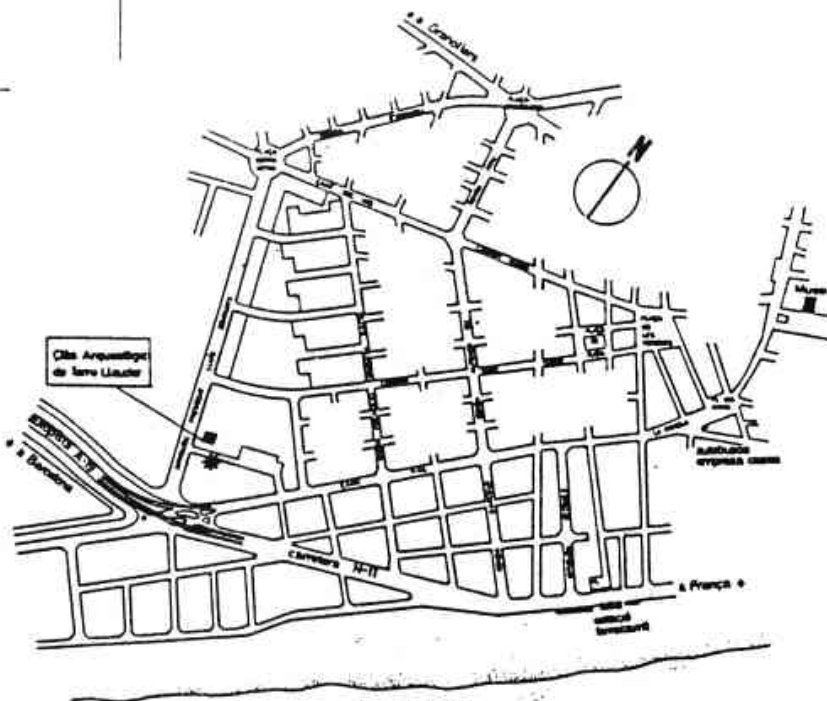
Volem agrair les col·laboracions de Carles Martí i Garcia, d'Enric Juhé i Corbalan i de Cristina Martí i Ribas, així com als companys de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme que hi participaren. I al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'autorització que ens ha donat per a la publicació d'aquest treball.

II - PRECEDENTS I MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ

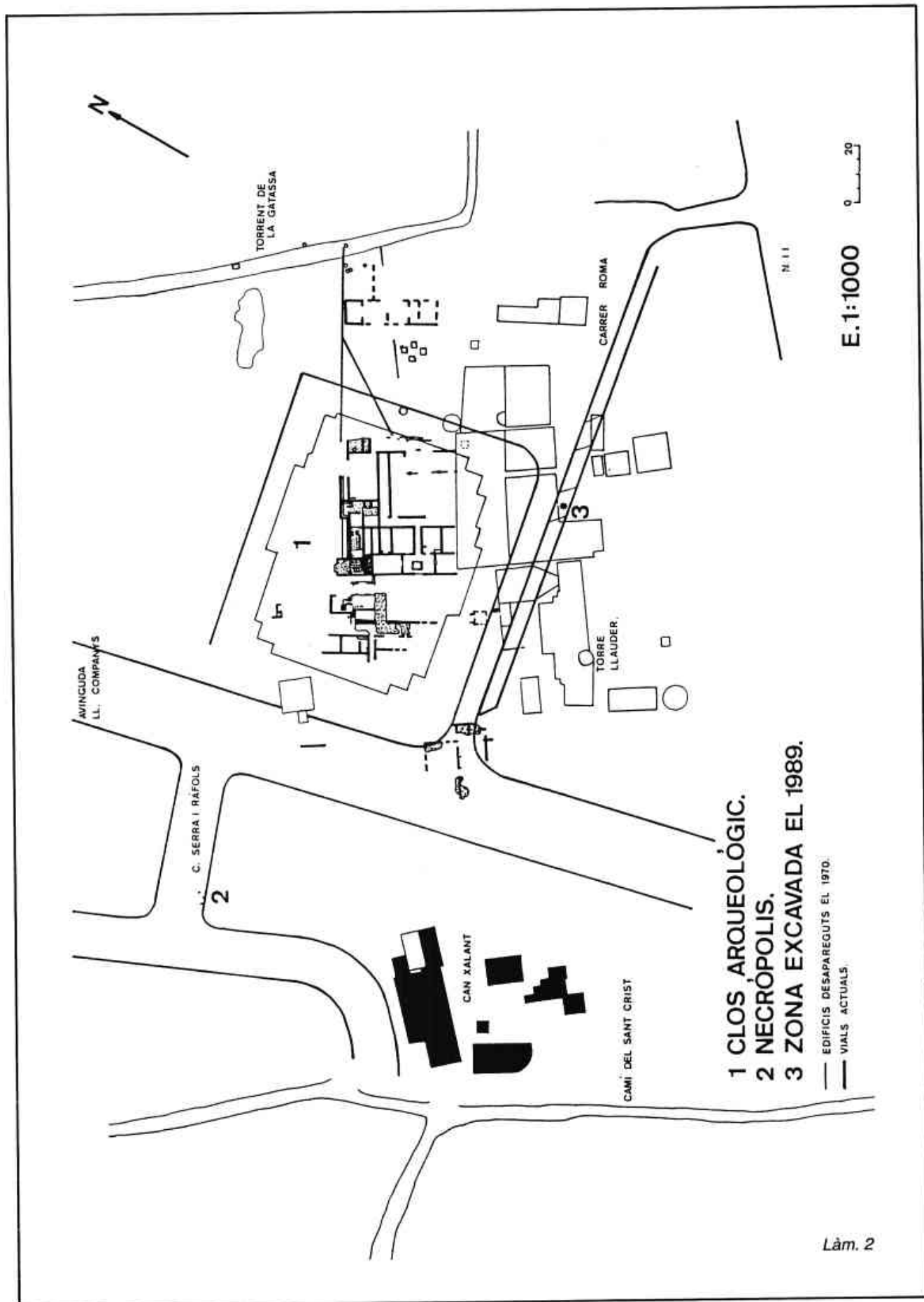
De l'existència de restes romanes als voltants del que avui dia és el perímetre del Clos Arqueològic de Torre Llauder se'n tenen notícies escrites des de fa uns tres segles. Pujades, Baltasar Pi, Matas, Zamora, Laborde, Cean Bermúdez, l'autor anònim de "Mataró a trozos...", el pare Rius, etc, des de 1601, van repetint una i altra vegada la troballa de mosaics, parets i sepultures, a més de ceràmiques, monedes i altres restes, prop de

SITUACIÓ I ACCESSOS

Làm. 1

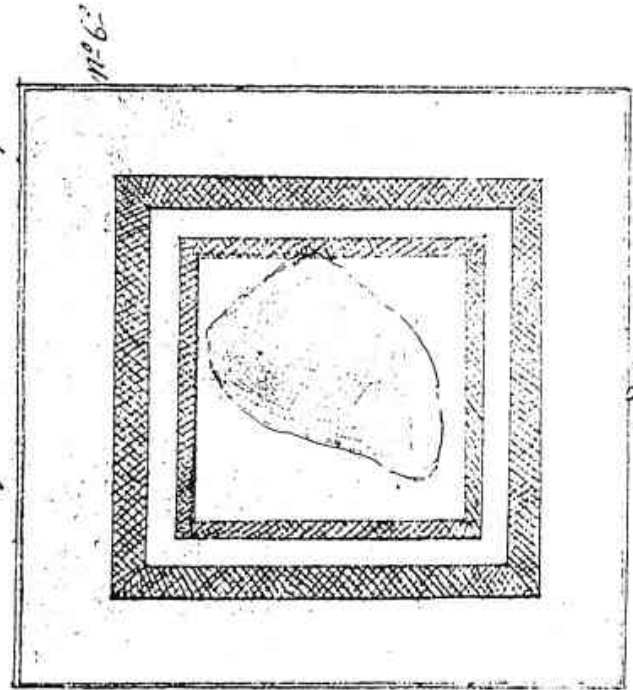
Làm. 2

Lâm. 3

Esta Mozaico es el que se halla en la casa de
compra del Sr. Miguel Turi. tiene otras
fijas en guando, y esta junto la puerta principal
de esta casa muy cerca del camino Real de Burgos

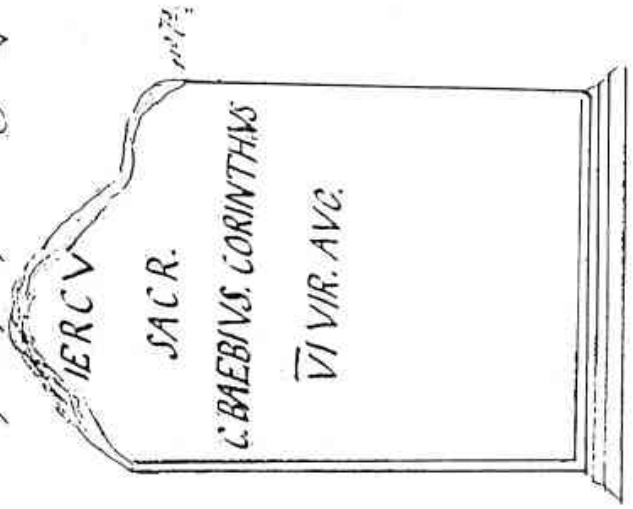
Esta lápida está en el mesje
de la Puerta de la Iglesia de Burgos!
señala al. Alvar. de. 102. Pineda.

Se halla esta lápida puesta
en el paredon que está junto
la puerta principal de la Iglesia de Burgos

(mosaico)

119-50
I·N·N·O·N·I
A·V·G·S·A·C·R
C·Q·V·I·N·T·I·V·S
Q·S·E·V·E·R·Æ
L·M·Y·R·O·N·V·S
I·I·I·I·V·I·R·A·V·G

119-74
I·E·R·C·V

S·A·C·R·

C·B·A·E·B·I·N·S·C·O·R·I·N·T·H·A·S

V·I·V·I·R·A·V·G·

les cases d'en Llauder, Tuñí, Boet, Mauri i Caldes. Una bona part d'aquestes referències corresponen a la vil·la romana descoberta l'any 1961 en els horts situats darrera la masia dels Llauder. Però si tenim en compte els llocs que esmenten les fonts escrites i el lloc on aparegueren aquestes restes romanes ens adonarem que, en part, parlen de coses diferents. En concret, l'autor anònim del "Mataró a trozos...", ens parla de l'existència d'un mosaic a la casa d'en Tuñí i no pas a l'horta dels Llauder. El pare Rius ens parla de mosaics de gran extensió trobats a molta profunditat, dient a més que s'han descobert en els llocs on s'han fet excavacions, la qual cosa vol dir que alguns llocs de la vil·la romana foren excavats amb anterioritat al 1866, any d'edició de l'obra del pare Rius (2). En aquest sentit, adjuntem una fotocòpia d'un document de 1804 on hi ha representat el mosaic reexcavat el 1989; segons se'ns indica en el text que l'acompanya, aquest mosaic estava situat davant mateix de l'entrada principal de Can Tuñí, prop del camí Ral que anava a Barcelona (lám. 3). No tenim cap dubte que es tracta del mateix mosaic: la seva forma quadrada, el dibuix de la doble sanefa en negre i, sobretot, el croquis que assenyala la zona on no es conserva el mosaic, que correspon al forat fet durant el Baix Imperi en excavar-hi una sitja, la mateixa sitja que hem tingut ocasió d'excavar ara nosaltres. Segurament el mosaic no fou completament excavat aleshores. En un dels angles de l'habitació encara hi vàrem trobar "in situ" un estrat corresponent a l'abandonament de l'estança amb alguns tovots dels murs caiguts sobre el paviment. En canvi, el centre del mosaic i els altres angles estaven coberts per un estrat que ens proporcionà ceràmiques del Baix Imperi barrejades amb d'altres corresponents a la Baixa Edat Mitjana procedents dels estrats superiors, perquè segurament les mateixes terres extretes que cobrien el mosaic serviren per tornar-lo a tapar.

Com sigui que aquests mateixos autors parlen de les decoracions d'altres mosaics i de construccions subterrànies, hem de concloure que en aquella època algú hi realitzà excavacions, possiblement durant les darreries del segle XVIII o durant les primeres dècades del segle XIX, coincidint amb la presència per terres maresmenques de personatges, alguns d'ells anònims, imbuïts de l'esperit de la Il·lustració, que foren els primers que s'interessaren, científicament parlant, per les restes del nostre passat; les varen descriure, les dibuixaren i, fins i tot, practicaren les primeres excavacions arqueològiques de les quals en tenim referència. Totes les notícies que ens donaren aquests personatges foren recollides sistemàticament pels historiadors posteriors, els quals, de vegades, afegien dades de la seva pròpia collita.

La troballa, el març de 1961, de les restes d'una important vil·la romana ratificà per a molts totes aquestes antigues referències escrites, malgrat que algunes coses encara no encaixaven gaire bé, com ara les referències al mosaic de Can Tuñí, o bé els mosaics trobats a gran profunditat.

L'any 1970 es produí l'enderrocament de la Torre Llauder i de les altres masies pròximes i, uns anys més tard, la consegüent urbanització de la zona. Fou aleshores quan es traçà la xarxa del clavegueram, la viària, quan s'hi instal·laren transformadors per a l'enllumenat públic i quan s'enjardinà l'espai comprès entre el carrer Roma i el Camí Ral. Totes aquestes obres comportaren importants moviments de terres a conseqüència dels quals aparegué, entre altres coses, el mosaic que els escrits antics situaven davant mateix de Can Tuñí.

Seguint la política de silenciar aquests tipus de fets, la destrucció de part del mosaic no transcendí l'opinió pública. Malgrat tot, el fet arribà a coneixement de la Secció Arqueològica del llavors Museu Municipal de Mataró.

De tots els edificis i altres elements singulars que hi havia en aquell lloc abans de l'enderroc general de 1970, únicament en restà en peu una palmera. Per això, i a causa de la proximitat amb el lloc on aparegué el mosaic, a aquest se'l conegué amb el nom de "el mosaic de la palmera".

L'any 1989, amb motiu de la construcció d'un nou polígon industrial al "Pla d'en Boet", calgué canviar part de l'antiga xarxa del clavegueram, insuficient per recollir les aigües residuals procedents de les fàbriques que allà s'hi preveia instal·lar. En fer una rasa que comunicés la claveguera de l'avinguda Lluís Companys amb el col·lector general, al seu pas pel davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder, en el costat que limita amb el carrer Roma, foren destruïdes algunes restes d'època romana, entre les quals s'hi podien veure algunes parets, un "lacus", una dòlia trobada "in situ" i també part d'un paviment "opus tessellatum", l'aparició del qual va donar lloc a la paralització momentània de les obres i l'inici de la intervenció arqueològica.

III - DESCRIPCIÓ DE LES RESTES APAREGUDES

1.- HABITACIÓ NÚM. 1 (Lám. 4)

Té forma rectangular, orientada NE-SO. No es pogué excavar tota ella pel fet que s'endinsava més ellà del sector prospectat. Fa uns 2'9 m d'amplada interior. La part excavada fa uns 5'8 m de llargada. Pel costat oest limita amb un ample mur de calç, (núm. 28), d'uns 110 cms d'amplada, trobat pràcticament arranat del tot. Aquest mur s'assenta directament sobre la terra verge, que no va ésser prèviament aplanada (fig. 1). Darrera

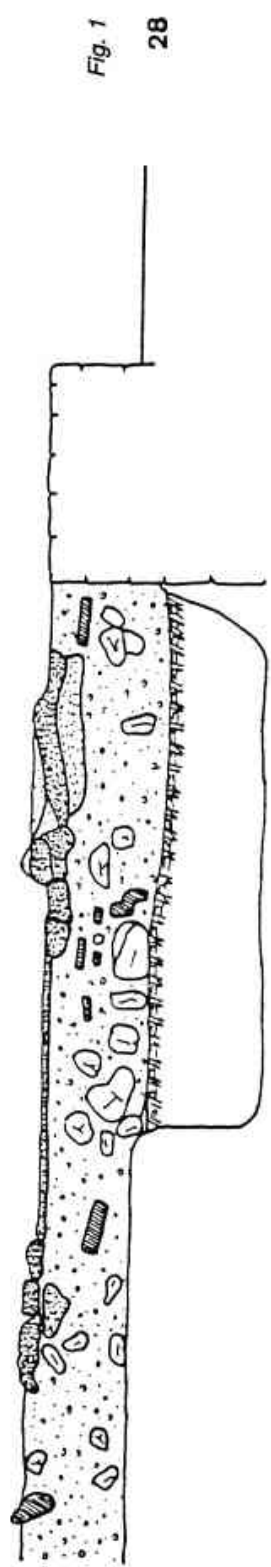

Fig. 1
28

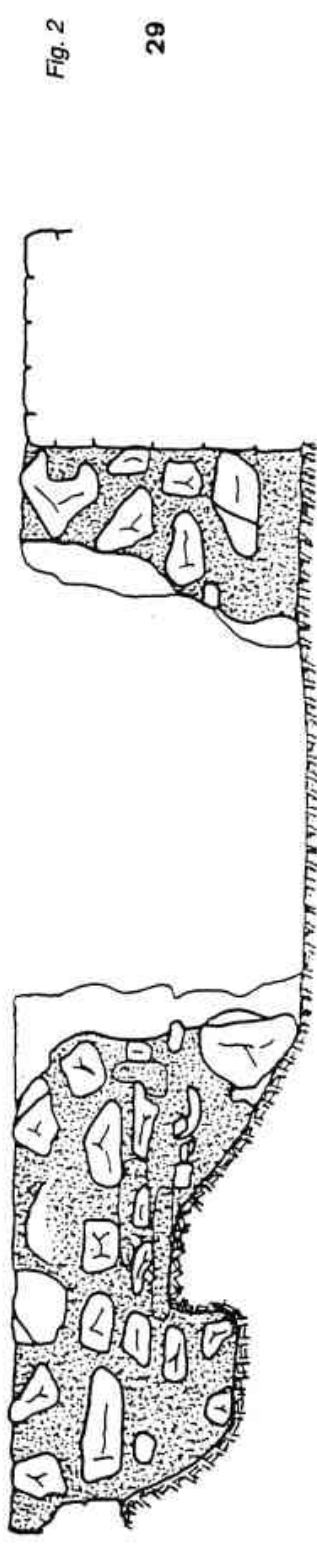

Fig. 2
29

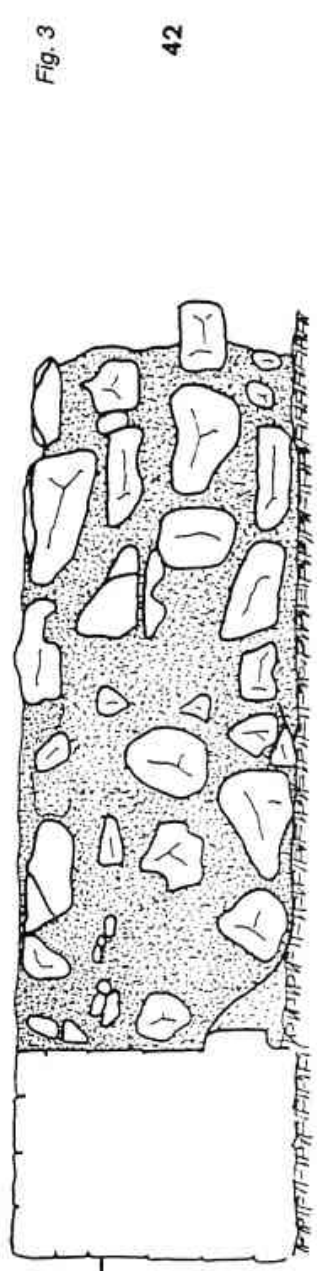
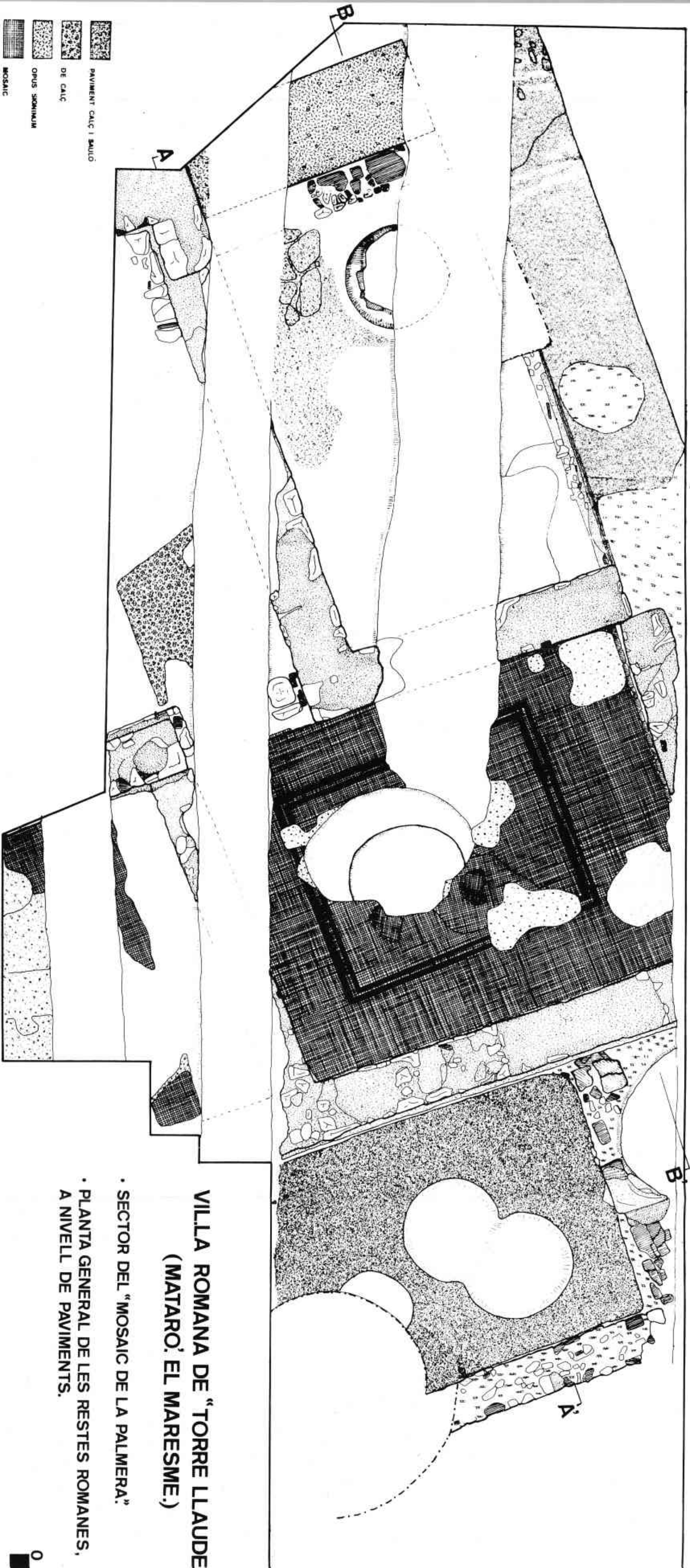

Fig. 3
42

HABITACIÓ 1.
ALÇATS.
E. 1:20

Làm. 4

VILLA ROMANA DE "TORRE LLAUDE
(MATARO, EL MARESME.)

- SECTOR DEL "MOSAIC DE LA PALMERA."
- PLANTA GENERAL DE LES RESTES ROMANES,
A NIVELL DE PAVIMENTS.

- PAVIMENT CALC I SAULÓ
- DE CALC
- OPUS SIGNINUM
- MOSAIC

el mur de calç hi havia la capa d'argiles que formaven el sòl natural. Es pogué comprovar que no existien restes arqueològiques en l'espai comprès entre aquest mur i el Clos Arqueològic la qual cosa ens ha fet pensar que ens trobem davant d'un ample mur d'aterrossament. Per datar aquest mur comptem únicament amb fragments de llavis d'àmfora del tipus Pascual 1, de cronologia augustiana. Part d'aquest mur conservava encara diversos arrebossats de calç adossats un a l'altre. També s'hi localitzà part d'una petita trinxera de fonamentació que proporcionà únicament trossos de teules, pedretes i fragments amfòrics sense forma.

Pel NE, l'habitació núm. 1 estava tancada per un mur (núm. 29) que s'entregava al de calç i a la terra verge, formant amb ell un angle recte. Aquest mur fa uns 58-60 cms de gruix i està format per cinc filades de pedres separades per beurades de calç. L'altura màxima conservada és d'uns 74 cms i reposa sobre la terra verge. (fig. 2). La part superior d'aquest mur està allisada amb una beurada de calç barrejada amb cendres. A partir d'aquesta superfície llisa el mur deuria continuar amunt fet amb tovots, segons sembla deduir-se per la troballa d'alguns d'ells caiguts sobre el paviment de l'habitació contigua. La major part d'aquest mur correspon en realitat a fonaments, quedant vistos únicament els vint centímetres superiors. A aquesta alçada se situaria el paviment original que no s'ha trobat.

El mur 29 fa angle recte amb el 42, (fig. 3) d'iguals característiques, que encara conservava la seva trinxera de fonamentació, el material de la qual ens permeté datar-lo dins del segon quart del segle I d.C. (lâm. 8 núm. 7). Aquest mur 42 separa l'habitació núm. 1 de la núm. 4, i en la seva part SE es localitzà l'accés per on es comunicaven ambdues habitacions. D'aquest portal no en sabem l'amplada original car estava destruït per una claveguera moderna. De la superfície del llindar a la part superior del mur hi havia una diferència de 20 a 22 cms. Prop d'aquest accés hi havia un "lacus" construït durant el Baix Imperi.

Finalment, el quart mur que deuria servir per tancar l'habitació pel SO no es localitzà perquè quedava fora dels límits de l'excavació.

Com a elements més destacats de l'habitació cal que comentem els següents:

a) *El "lacus"*. Es trobà al costat SO de l'habitació. Té la part superior destruïda per construccions d'època moderna. També el destruïren les rases fetes per a les clavegueres actuals. Està parcialment construït dins de la terra verge. De forma rectangular, presenta un lleuger desnivell en direcció al mur 42, que és, al mateix temps un dels seus costats curts. Com que la fondària del "lacus" era superior a la del mur 42, calgué fer-hi una reforma que consistí a afegir-hi teules i pedres

fins aconseguir la fondària desitjada. Una part caiguda de l'arrebossat de la paret ens permeté veure aquesta reforma. L'altre costat curt del "lacus" es deuria recolzar (o deuria ser en realitat) el mur d'aterrossament (el núm. 28). Pel que fa als costats llargs, un deuria ser el mur de tanca de l'habitació pel costat SO; l'altre mur calgué fer-lo nou. Fa aquest muret uns 40 cms de gruix i està construït amb pedruscall i trossos de teules i bipedals. Aproximadament a mitja alçada la seva amplada es redueix a uns 10-14 cms, tal vegada perquè al darrera seu hi havia terra argilosa de consistència molt compacta. Les parets estan arrebossades amb una capa de "signinum" rosat, molt fi, d'uns 2 cms de gruix. El sòl el forma un "opus signinum" més barroer, amb un "rudus" d'aproximadament uns 20 cms de gruix que descansa sobre la terra verge. El desnivell del sòl és d'uns 6 cms. Les dimensions del "lacus" són: 1'00 m d'amplada, i 2'60 m de llargada. La fondària conservada és aproximadament d'1 m, la qual cosa dóna unes dimensions mínimes d'1x2'6x1 m, és a dir, 2'6 m³ o 2.600 litres.

b) *La dòlia*. A uns 40 cms de distància vers l'interior de l'habitació, aparegué un "dolium" trobat "in situ", incrustat en la terra verge, dòlia que foradava el paviment d'"opus signinum" de l'habitació núm. 1.

La dòlia estava escapçada. Part de la seva vora la vàrem trobar dintre seu. Un cop restituïda al lloc que li correspon vàrem deduir que, originàriament, deuria estar enterrada fins a l'alçada de la vora, sobresortint aquesta per damunt del paviment de l'habitació.

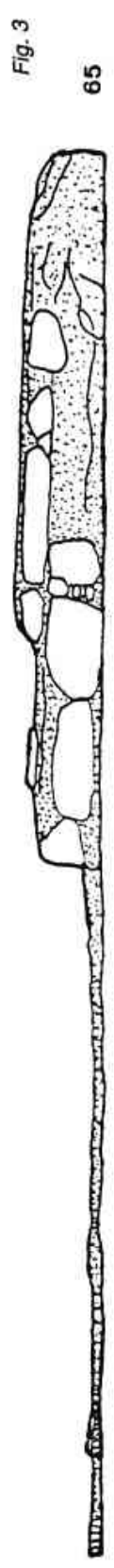
c) *El paviment d'"opus signinum"*. Únicament es localitzà en un costat de l'habitació, pel SE, molt malmès. Estava fet amb pedres, trossos de terra cuita i calç. El gruix total era d'uns 28 cms. No era el paviment original de l'habitació sinó que corresponia al paviment d'una reforma posterior, del Baix Imperi.

Creiem que el paviment, el "lacus" i la dòlia varen funcionar coetàniament durant una època que, per l'estratigrafia del lloc, situariem entorn del segle IV d.C.

2.- HABITACIÓ NÚM. 2 (Lâm. 5)

Està situada al costat dret de l'habitació núm. 1, és a dir, al NE seu, i té forma quadrangular, més llarga que no pas ampla. Fa uns 3'54 m d'amplada interior, i uns 4'54 m de llargària. A l'Oest li queda el mur 29 (fig. 1), que la separa de l'habitació 1. A l'Est té el mur 65 (fig. 3) que la separa de l'habitació núm. 3. Al Sud, té el mur 137, (fig. 4) que la separa de l'habitació 5. Tots aquests murs tenen característiques similars als murs 29 i 42. Pel NE limitava, en un principi, amb el mur 28. Més tard se li afegí el mur 47 (fig. 2) que està, en part, encaixat al 28.

Làm. 5

HABITACIÓ 2.
ALÇATS. E. 1:20

Com a element més destacat hi ha un paviment "opus tessellatum" de forma rectangular. Fa uns 4'54x3'54 m. Està format per tesselles blanques i blau-grises que tenen entre 8 i 10 cms de gruix.

De la superfície d'aquest paviment fins a la superfície del mosaic del triclini de la part superior de la vil·la hi ha una diferència de cota de 7'30 m, de 7'11 m amb l'habitació de l'aula i de 7'05 m amb els mosaics de l'atri i del "fauces".

Pel costat NO i NE, entre la darrera fila de tesselles i l'inici de la paret hi ha una filada de trossos de ceràmica de forma rectangular. Sota les tesselles hi ha una capa d'"opus signinum" d'uns 2 cms de gruix. A sota d'aquesta capa hi ha calç, pedretes, fragments de ceràmica, tesselles (algunes de pasta vítria), fragments de bronze, sorra de mar amb petxines, elements vegetals (palla?), etc. Aquesta capa fa uns 5 cms. de gruix.

En el mosaic s'observen unes alteracions. En primer lloc, hi ha forats fets molt recentment. Un es va fer per tal de fer-hi passar uns cables elèctrics. Un altre tros de mosaic fou arrencat per una màquina excavadora el 1989. També desaparegué un tros en fer-hi passar una claveguera encara en ús. En altres parts falten únicament les tesselles. En el quadrilàter central són visibles reparacions fetes en època romana. També hi ha un forat semicircular fet durant unes reformes baix imperials en excavar-hi una sitja.

La decoració del mosaic consisteix en una doble sanefa en blau fosc que reproduïx la mateixa forma del mosaic. La sanefa més exterior fa uns 6 cms de gruix. La interior, 5 cms. Entre ambdues hi ha una franja blanca de 5 cms de gruix.

La part central no queda simètricament situada enmig del mosaic. La banda blanca del NE i NO. és més ampla que la del SE i SO i fa la sensació que el quadrilàter central estigui desplaçat cap al SO.

3.- HABITACIÓ NÚM. 3 (Làm. 6)

Té forma rectangular, situada al costat dret de l'habitació núm. 2, els costats curts estan orientats al NO-SE.

De cronologia anterior a les habitacions 1 i 2, es localitzà a un nivell més fondo. La diferència de cotes entre el paviment de l'habitació núm. 2 i el d'aquesta nova habitació és de 46 cms.

De les dimensions de l'habitació únicament en podem saber la seva amplada: 2'74 m. Desconeixem la relació d'aquesta habitació amb el mur de calç 28, únic element que podria tenir una cronologia similar a ella. No sabem tampoc si pel costat NO llindava amb una altra habitació. Els seus límits són: pel NO el mur 62, (fig. 1) fet de maons units amb fang, possiblement arrebossat pel costat de dins de l'habitació (les argiles que

unien els maons estaven bastant recremades); pel N-NE, el mur 56, (fig. 2) fet amb pedres unides amb fang que separa l'habitació 3 del sector anomenat "de l'abocador"; pel S-SO, el mur 65, (fig. 3) de similars característiques que els murs 29 i 42, que comparteix amb l'habitació núm. 2.

Al terra hi havia un paviment de calç, cendres i pedres on s'han localitzat forats de dòlies, una d'elles encara "in situ". Les altres dues foren extretes. Un quart forat, que reventà part del mur 62, podria correspondre també a una quarta dòlia.

Al costat NE de l'habitació es localitzà un pou fet amb pedres i calç que destruí tot aquell sector d'habitació, pou construït vers el segle XVI.

4.- HABITACIÓ NÚM. 4 (Làm. 7)

Està adossada a l'habitació núm. 1. Té la mateixa orientació i forma que ella, encara que és de dimensions una mica més reduïdes: uns 4'88 m de llargària. Amb l'habitació núm. 1 comparteix el mur 42 (fig. 3); tanca pel SO amb el mur 103 (fig. 2); pel costat NE limita amb el mur 99, (fig. 1) que comparteix amb l'habitació núm. 5; i l'altre mur quedà fora dels límits de l'excavació.

Tots els murs esmentats són de característiques similars als murs 29 i 42.

Al mur 42 hi ha el mateix portal que comunicava aquesta habitació amb la núm. 1. Part d'aquest accés estava tapiat amb un mur rudimentari fet amb pedres col·locades en sec.

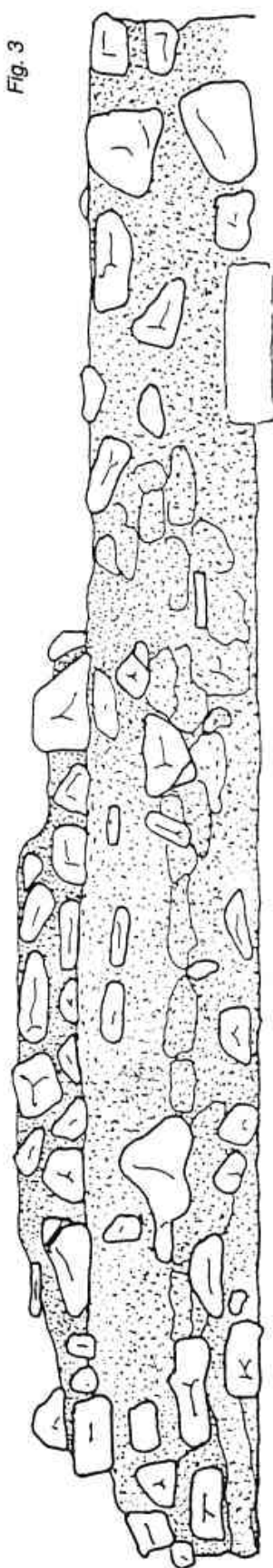
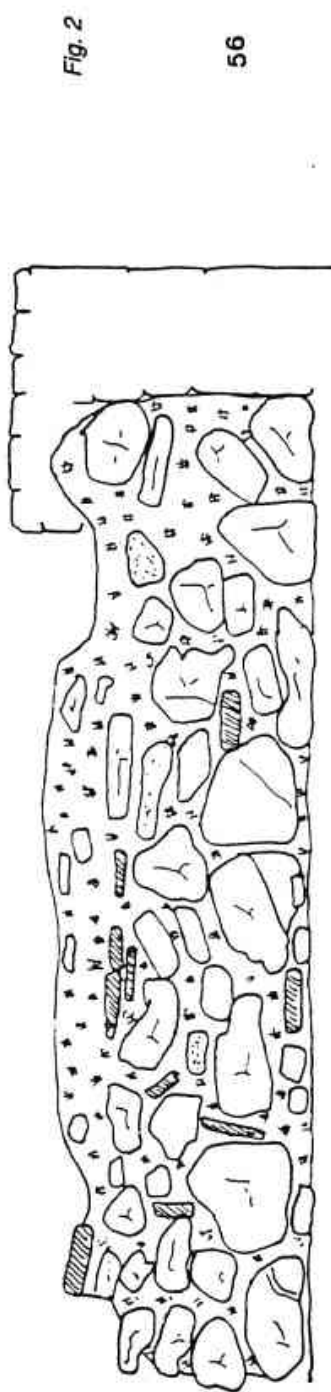
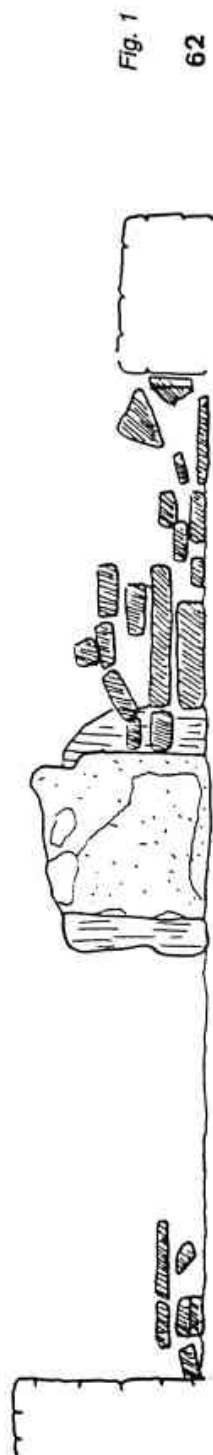
A l'habitació núm. 4 es localitzà part d'un possible paviment de calç, molt feble, situat a una cota similar a la dels paviments "opus tessellatum" de les habitacions contigües, situat sobre un estrat de sorres que servia per anivellar les irregularitats del terra natural. Sobre aquest paviment de calç hi havia una notable quantitat de fragments d'estucs decorats, que corresponien al sostre de l'habitació.

Tota l'habitació està molt destruïda per les construccions subterrànies fetes durant aquest segle: clavegueres, conduccions d'aigües potables, de llum, etc.

Cal esmentar la troballa de molts fragments d'estucs pintats caiguts sobre el possible paviment de calç de l'habitació. Paral·lels de les pintures aparegudes en l'habitació núm. 4 deuen ser els que decoren la volta d'un corredor de la "Domus aurea" de Neró; els fragments apareguts a la vil·la romana de Holstein (Alemanya), i uns fragments decorats procedents de l'Alcúdia d'Elx. La possible reconstrucció de la decoració en el seu lloc probable la podeu veure en la làm. 7, fig. 4 i 5. (3)

5.- HABITACIÓ NÚM. 5

Tot i que no es pogué excavar sencera creiem que tant les formes com les dimensions i orientació deuriem ser similars a les de l'habitació

HABITACIÓ 3.
ALÇATS. E. 1:20

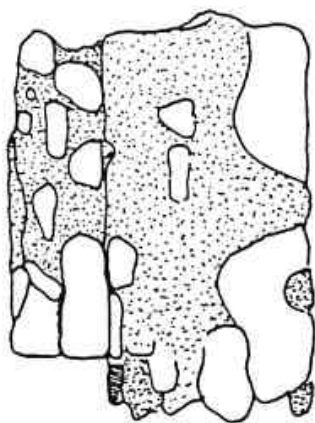

Fig. 1

99

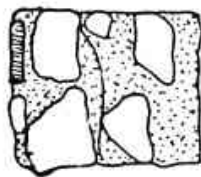

Fig. 2

103

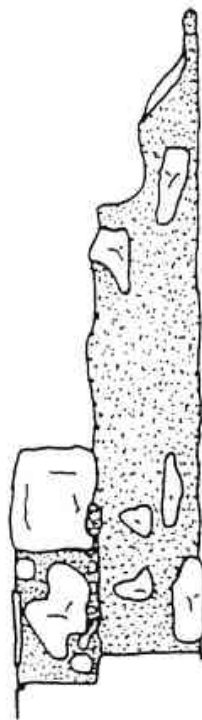

Fig. 3

42

HABITACIÓ 4.
ALÇATS. E. 1:20

Lám. 7

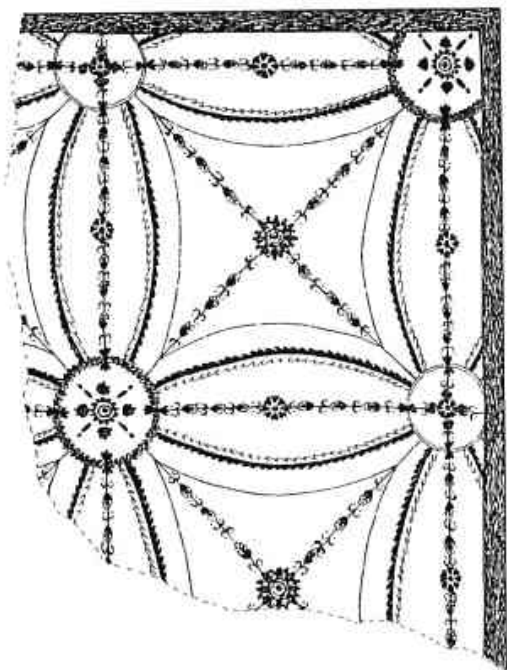

Fig. 4: Reconstrucció d'un sector de la decoració.

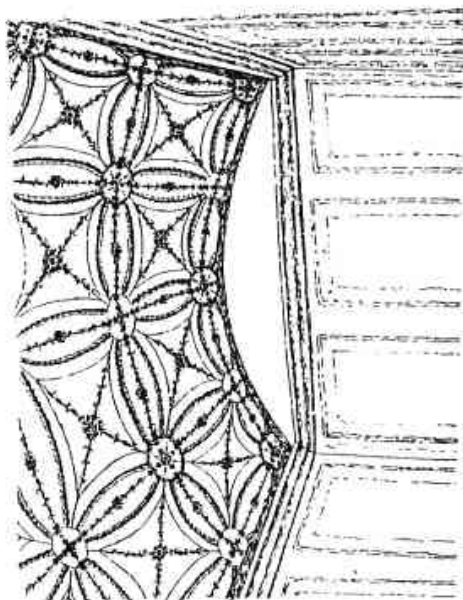

Fig. 5: Restitució hipotètica del conjunt decoratiu en el seu lloc d'origen.

núm. 2, amb la qual comparteix els murs 65 i 137, aquesta habitació núm. 2 li queda al costat O. Al N hi té la continuació de l'habitació núm. 3. Pel S hi té l'habitació núm. 4, mentre que per l'E està destruïda per la construcció d'un gran transformador de corrent elèctric. Destruï també part d'aquesta habitació una claveguera moderna i una conducció d'aigües potables.

IV - COMENTARI A L'ESTRATIGRAFIA

Comentarem aquí algun dels estrats que creiem que mereixen una atenció més detallada, en concret aquells relatius a la fase d'abandonament del jaciment, a l'estrat corresponent a un abocament del S.III, i al d'un abocador de restes amfòriques.

1.- L'ABANDONAMENT DE LES RESTES ROMANES

En una bona part del jaciment, hi hem localitzat una sèrie d'estrats, de coloracions diferents, que cobrien quatre de les cinc habitacions localitzades (en la núm. 5 les actuacions modernes han destruït l'estratigrafia). Aquest estrat no aparegué, en canvi, fora del sector d'habitacions.

Pel que fa a l'habitació núm. 1, tant la dòlia com el "lacus" foren abandonats buits. Concretament, dins de la dòlia hi vàrem localitzar part de la seva vora. De l'interior del "lacus", tenint en compte el seu potencial cúbic (més de 2'6 m³), s'hi exhumà molt poca quantitat de fragments ceràmics i, a més, les ceràmiques més modernes corresponien a fragments de T.S. "lucente". Aquests fragments ceràmics no ens donen informació verídica del moment d'abandonament del "lacus" i hem deduït que varen entrar al seu interior arrossegats per les aigües pluvials després que la zona d'habitació restés abandonada, cosa que, com veurem, es produirà temps més tard. En una altra part de l'habitació núm. 1 hi hem localitzat un estrat de terres vermelloses, grisenques i groguenques, sobreposades en capes, que farcién una mena de clot rectangular excavat al costat mateix del mur 29. Aquests estrats no només farcién el clot sinó que també cobrien el mur 29 i el paviment de l'habitació núm. 2. Aquest mateix estrat tapava el portal que comunicava l'habitació núm. 1 amb la núm. 4. L'estrat d'abandonament farcia també l'habitació núm. 3. Es formà aquest estrat abans que es recuperessin dues de les tres dòlies localitzades. També a l'habitació núm. 4 hem localitzat un estrat d'abandonament, que aparegué farciint una mena de clot excavat part en un estrat d'època tardana i part en el sòl natural.

Pel que fa a la cronologia d'aquest estrat d'abandonament de les estructures romanes, tenim:

- Numismàtica: Tres petits bronzes de Claudi II, batuts després de la seva mort, i dos petits bronzes més del segon quart del s. IV d.C.
- Ceràmiques "D.S.P": Tipus ceràmic definit i recollit tipològicament per J.Rigoir (4). Els fragments recuperats es poden identificar amb les formes Rigoir 1, 2 ó 3, i 18 (làm. 10 núm. 7 i 10). La datació general d'aquestes ceràmiques és el s. V d.C.
- Àmfores: La major part dels fragments d'àmfores correspon a envasos fabricats al Nord d'Àfrica. Entre les formes que hi hem pogut identificar hi ha fragments de llavis Keay 3a, 3b, 4, 5, 6, 7, 11, 13, 25b, i 65 (làm. 11). La Keay 13 sembla de procedència sud-hispànica, mentre que la Keay 65 prové de la zona de l'Egeu. Es tracta de produccions que s'inicien durant el s. III d.C., i que es fabriquen fins a mitjans del V d.C.. La forma més tardana deu ser, possiblement, la Keay 65 (làm. 11 núm. 1) que, en jaciments catalans s'ha datat sempre en el s. VI d.C. (5) però que recentment també ha aparegut en les excavacions de Tarragona (c/Vilaroma), on s'ha datat cap a mitjans de s. V d.C. (6). Hi trobem a faltar les produccions típiques del s. VI d.C.
- Clara "C": N'hi ha escassíssims fragments. Val la pena destacar únicament un fragment de vora de copa corresponent a una forma Hayes 52B. Es tracta d'una producció en C3, i està decorada amb la figura d'un lleó, en relleu aplicat, que corre vers l'esquerra (làm. 10, núm. 11) Aquest tipus ceràmic es data bàsicament dins del s. IV d.C. bé i que a Mèrida és freqüent de trobar en estrats de la primera meitat del s. V d.C. (7).
- Clara "D": Tipus ceràmic produït al N d'Àfrica. L'inici de la seva producció se situa vers el 290-300 d.C. D'entre tots els fragments apareguts a la part baixa de Torre Llauder hem identificat les formes Hayes 58B, 61A, 61B, 79, 99, Lamb. 60bis (làm. 10, núms. 4, 5, 6, 9, 12), i una possible forma Salomonson 12 (núm. 8). Les formes de la classificació de Hayes tenen els seus inicis de producció dins del s. IV d.C. i perduren fins a mitjans del V d.C.. Ara bé, cal esmentar la presència de dos fragments de vores, la núm. 86 i 99 (làm. 10, núm. 2 i 3) que aquest autor data de les darreries del s. V d.C. o inicis del VI d.C. (8). Aquesta cronologia no es correspon amb la de la resta del conjunt ceràmic. La troballa de formes Hayes 99 a l'abocador del carrer Vila-roma de Tarragona datat entre el 440 i 450 d.C., (9) i altres exemples de Tarragona, Karanis i Conímbriga, han fet baixar la seva data d'aparició fins la primera meitat del s. V d.C.. L'altra forma és la Lamb. 60bis. Es tracta d'una forma rara, no present a l'abocador de Tarragona malgrat que el volum de produccions de T.S. africana sigui allà molt més quantios que l'aparegut a Torre Llauder.

Creiem que l'aparició d'aquesta forma tindria lloc més tardanament, tal vegada dins de la segona meitat del s. V d.C., datació que es podrà confirmar o no quan estigui més ben documentada aquesta forma. Cal esmentar la troballa d'un perfil sencer d'una pàtera de parets altes pròxima a la forma Salomonson A12, i que sembla una producció en A/D dels tallers de Raqqda que, segons l'esmentat autor, no s'exportava (10). De fet, les característiques d'aquesta extranya peça responen a aquest tipus ceràmic, sobretot pel que fa al vernís espès i brillant. La peça de T.LL. té el peu alt i dues circumferències concèntriques incises en la superfície interior. Podria tractar-se d'una peça datable dins del s. IV d.C.

- "Lucernae": Han aparegut escassos fragments de "lucernae". Alguns d'ells corresponen a produccions pròpies dels s. II-III d.C.. Cal destacar entre els fragments baix imperials un que està decorat amb la figura d'un colom. La peça més interessant és una llàntia que va aparèixer quasi sencera del tot. Fa 42 mm d'alçada, 65 mm de diàmetre i 105 mm de llargada (lám. 10, núm. 1). Es tracta d'una llàntia de canal corresponent a la forma Atlante X A1-a. Té cos rodó, canal obert i nansa massissa, disc rodó amb dos forats de ventilació disposats simètricament. Al fons, anell en relleu. Té la superfície bastant gastada ja que ha saltat bona part del seu vernís. El vernís és de color carbassa, poc espès i poc brillant. Argila ataronjada-vermellosa. En la part central s'hi aprecia la figura d'un animal provist de llargues banyes, corrent vers la dreta. A cada costat, dos grups i mig de quatre cercles concèntrics assimilables a Hayes 27, estils Aii i Aiii, B i C, combinat amb palmetes -118 de Hayes- i dos quadrats amb dos cecles concèntrics inscrits. En total porta set estampilles a cada costat. Deu correspondre a la forma Carthage Form I, "Classe A" de Chapman, caracteritzada pel nombre d'estampilles -6 o 7- petites i atapeïdes. Aquesta forma es data amb posterioritat al 425 d.C., en no haver-se trobat en els estrats corresponents a la construcció del mur defensiu de Teodosi II a Cartago (11), ni tampoc a l'abocador del carrer Vila-roma de Tarragona (440-450 d.C.), per la qual cosa hom pensa que aquesta forma, que substituï la forma Atlante VIII, aparegué a partir del 450 d.C.

2.- L'ABOCADOR DEL SECTOR DE FORA HABITACIONS

En els sectors 4 i 5 del jaciment, que correspon a una zona lliure de construccions romanes, aparegué un estrat format per deixalles domèstiques i alguns materials de construcció. Aquest estrat l'hem interpretat com un abocador de deixalles procedents de la vil·la romana. La seva datació ve donada pels següents materials

arqueològics:

- T.S. Africana "A": Les peces aparegudes corresponen a les formes 6, 14A, 23B i 181 del catàleg de Hayes, datables des de la segona meitat del s. II d.C. i fins a mitjans del III d.C. (lám. 9, núm. 3 a 6).
- T.S. Africana "C": Hi ha molt escassos fragments. No se n'ha pogut identificar cap forma concreta. Els inicis d'aquesta producció es daten vers el 230-235 d.C.
- T.S. "lucente": D'aquesta producció del sud de la Gàl·lia hi ha uns fragments corresponents a la forma Lamb. 1/3. L'inici d'aquesta producció se situa vers finals del s. III d.C.
- Àmfora: Hi ha identificats llavis de Dressel 20 i Pélichet 46, formes aquestes que poden datar-se fins a mitjan s. III d.C.. Més interessants són els llavis de les formes Keay 11 (primera meitat del s. III/ s. IV d.C.), així com un llavi de Keay 4 que, en jaciments catalans, es data a finals del s. III d.C. i fins al s. V d.C. (lám. 9, núm.1).

Per la informació "ex silentio" que ens proporciona és de destacar l'absència de T.S. africana "D".

En base a les cronologies ceràmiques, la data de formació d'aquest estrat cal portar-la cap a finals del s. III d.C. o inicis del IV d.C..

Aquest abocador no l'hem pogut relacionar amb cap de les estructures trobades ni tampoc amb reformes seves.

3.- L'ABOCADOR D'ÀMFORES

En el mateix lloc on aparegué l'abocador de deixalles domèstiques, i situat per sota seu, aparegué un estrat que ens proporcionà una abundant quantitat de fragments amfòrics que corresponien a envasos de la forma Pascual 1 i, en molta menys abundància, de la Dressel 2-4 (lám. 8, núm. 1 a 3). Alguns dels fragments apareguts eren peces defectuoses degudes a malformacions o excessos de cuita que donaren lloc al vidriat de la superfície ceràmica.

Junt amb aquests fragments d'àmfores i de ceràmica comuna (lám. 8, núm. 12 i 13) aparegueren altres fragments corresponents a peces d'importació que ens donen la clau per conèixer l'època de formació de l'estrat:

- T.S. itàlica: Els fragments identificats corresponen a un fons sencer d'una forma Goud. 12 amb marca del terrisser L.T.C. dins d'una cartel·la quadrangular. Correspon al terrisser d'Arezzo L. Titius Copo (o Caupo) (lám. 8, núm. 6), i és una forma que es data a partir del darrer quart del s. I a.C. (12). També aparegué part de la vora d'una copa corresponent a la forma Ritt. 5 (lám. 8, núm. 5), datat cap a finals del s. I a.C., així com un fragment de pàtera del tipus 2 del servei II de Haltern datat a partir de la darrera dècada del s. I a.C., i un fragment de vora del tipus 3b del

mateix servei i cronologia (l'âm. 8, núm. 8). Finalment hi ha un fragment de vora d'un calze atribuïble a la forma Drag. 1a, fet a motllo, la fase màxima de producció de la qual se situa sota els regnats d'August i Tiberi (l'âm. 8, núm. 4).

- T.S. sud-gàl·lica: L'única forma identificada correspon a un fragment de llavi de pàtera del tipus Drag. 18/31, datada a partir de Tiberi.
- Imitacions de T.S. itàlica: Han aparegut diversos fragments corresponents a una mateixa forma tancada, que presenta una mena de vernís de color roig-coral situat únicament en la seva cara externa, de pasta clara i micàcia, que hem identificat com una de les típiques imitacions vermelles similars a les detectades a Empúries i a altres llocs de Catalunya (13). La datació d'aquestes imitacions és del darrer terç del s. I a.C. i fins al 15 d.C., per la no presència de determinades formes de l'aretina clàssica.
- "Parets fines": A més dels fragments sense forma decorats amb espines, amb incisions o amb vernís carbassa, hi ha identificades les formes Mayet V, Marabini V i Marabini XXXII, formes totes elles datables en època d'August excepte els fragments amb vernís, que serien d'època de Tiberi en endavant (14) (l'âm. 8, núms. 9-11).

Per tot això creiem sens dubte que ens trobem davant d'un abocador d'àmfores i ceràmiques d'ús comú produïdes en els tallers de la vil·la romana de "Torre Llauder" que, a jutjar pels llavis d'àmfora recollits, podrien envasos de les formes Pascual 1 i, en menys quantitat, Dressel 2-4.

Aquesta producció ceràmica s'hauria de posar en relació amb les estructures més antigues aparegudes en la part baixa de la vil·la, la major part de les quals desaparegueren en les importants reformes posteriors.

Tenint en compte els materials apareguts junt amb les àmfores, la datació final de l'abocador cal portar-la fins al regnat de Tiberi, tal vegada dins de la segona dècada del s. I d.C., cronologia que encaixa perfectament amb la proposada per Solies i Nolla sobre els moments inicial i final de la producció de la Pascual 1 i de la Dressel 2-4 tarraconesa (15). La finalització de la producció d'àmfores i de terrissa comuna cal relacionar-la amb les importants reformes fetes posteriorment, en època júlio-clàudia, que comportaren la destrucció de les restes que hi haurien en aquell sector relacionades amb les activitats artesanals de la vil·la romana.

4.- LA REFORMA DEL SEGLE I D.C.

Relacionem la construcció d'un seguit de murs adossats en part al mur 28 i en part a la terra verge amb una important reforma feta en època júlio-clàudia, possiblement durant el segon quart del s. I d.C., cronologia que ens ve donada

pel material trobat dins de la trinxera de fonamentació del mur 42 i que podem aplicar també als altres murs de característiques iguals a ell.

Aquesta reforma és posterior, i creiem que guarda estreta relació, al moment final de l'abocament de restes amfòriques localitzat en els sectors 4 i 5. Així tenim que les estructures augustianes es poden relacionar amb la producció d'envasos amfòrics, la reforma júlio-clàudia ens indicaria que aquesta producció ja ha cessat.

L'estructura general de les restes aparegudes en aquest sector de la vil·la guarda gran similitud amb les que existeixen a la part alta, que han estat datades, en base també als materials de les trinxeres de fonamentació, d'època augustiana. La reforma del s. I d.C. tingué un caire ben planificat: els nous murs de la part baixa mantingueren les mateixes direccions que els de la part alta de tal manera que l'ampliació de la vil·la pel costat est es realitzà a costa de les estructures artesanals existents transformant-les en una zona d'habitació benestant.

Els dos paviments "opus tessellatum" apareguts en la part jussana de la vil·la correspondrien a la pavimentació original i, consegüentment, els datem del segon quart del s. I d.C. Del paviment original de l'habitació núm. 1 no en queda ni rastre. El que va aparèixer correspon a una reforma feta durant el baix imperi. En canvi sí que vàrem trobar la terra verge que hi havia sota l'habitació completament aplanada per tal de rebre sobre ella el paviment. Les cotes d'aquest aplanament coincideixen notablement amb les dels dos paviments abans esmentats.

En l'habitació núm. 2 observàrem com el paviment s'entregava, en un principi, a l'ample mur de calç. Una reforma posterior a la col·locació del paviment de l'habitació va consistir a afegir un mur, el 47, adossat al 28 sense malmetre però el paviment, per la qual cosa calgué retallar una part del gruix del mur de calç. Segurament aquesta reforma fou necessària per tal d'evitar el greu problema que deuriem suposar les humitats, o bé per reforçar el mur d'aterrament en aquell lloc concret.

5.- LES REFORMES BAIX IMPERIALS.

Durant els segles del baix imperi romà es feren unes importants reformes en les habitacions de la part baixa de la vil·la, que no alteraren l'estructura general, però que són indicadores d'un canvi respecte a la seva funció anterior.

A l'habitació 4 hi trobàrem un fragment de mur fet en sec que tapià l'entrada amb l'habitació 1.

A l'habitació 1 s'hi col·locà un gruixut paviment d'"opus signinum" i, posteriorment, s'hi construí un "lacus" i s'hi instal·là una dòlia, operacions que comportaren la destrucció de part del

TORRE LLAUDER 1989.

MOSAIC DE LA PALMERA.

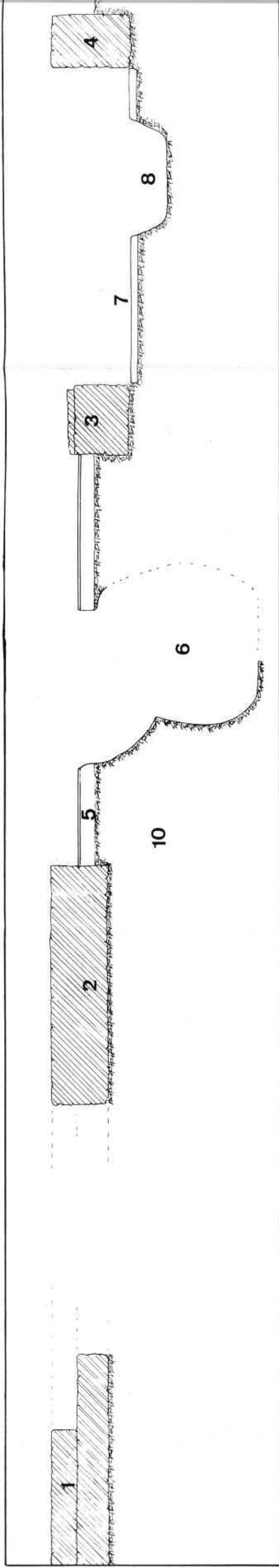
SECCIONS.

SECCIÓ A-A'

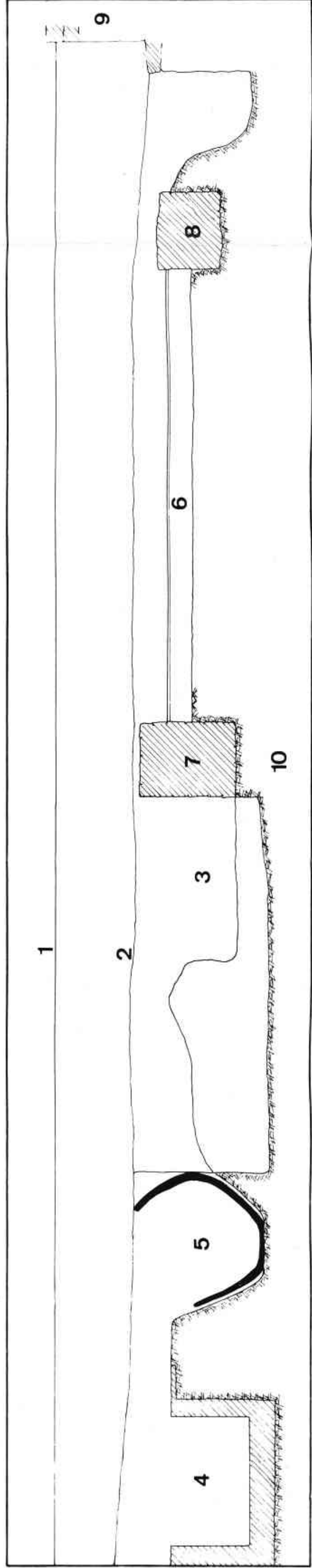
1-2 MVR'S HAB. 2-4
3-4 MVR'S HAB. 2-3
5 MOSAIC

6 SITJA
7 PAVIMENT
8 FORAT D'ABOCA
9 ABOCAL
10 TERRA

A

B

SECCIÓ B-B'

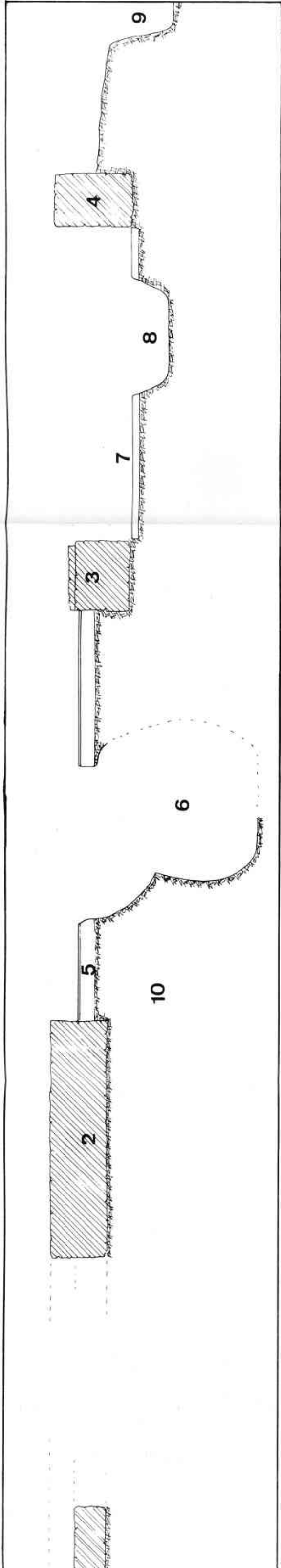
1 COTA Z
2 INICI EX
3 REBAIX
4 LACVS
5 DOLIVM
6 MOSAIC
7-8 MVR'S H
9 CLAVAG
10 TERRA

SECCIÓ A-A'

- 1-2 MVRS HAB. 2-4
- 3-4 MVRS HAB. 2-3
- 5 MOSAIC

- 6 SITJA
- 7 PAVIMENT HAB. 3
- 8 FORAT DOLIVM
- 9 ABOCADOR AMFORES
- 10 TERRA VERGE

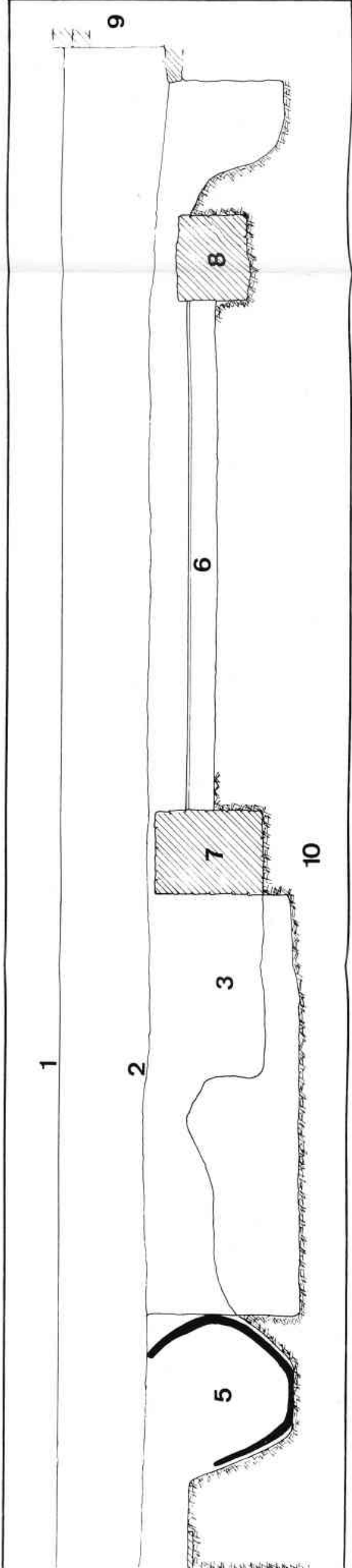
A'

B'

SECCIÓ B-B'

- 1 COTA ZERO
- 2 INICI EXCAVACIÓ
- 3 REBAIX MAQUINA EXCAV.
- 4 LACVS
- 5 DOLIVM
- 6 MOSAIC
- 7-8 MVRS HAB. 2
- 9 CLAVAGVERA
- 10 TERRA VERGE

paviment anterior. Dins de l'habitació 1 també vàrem trobar un rebaix de forma rectangular fet a la terra verge adossat al mur 29, rebaix que estava farcit amb ceràmiques del baix imperi i del qual no sabem la utilitat.

A l'habitació 2 també s'hi realitzà una reforma important. En concret es va excavar una sitja enmig de l'habitació, per la qual cosa calgué fer malbé una part important del paviment "opus tessellatum" que hi havia. La superfície de la sitja estava impermeabilitzada mitjançant una capa de morter d'1 cm de gruix. Una part considerable del sostre de la sitja corresponia a la preparació del paviment.

A l'habitació 3 hi havia, almenys, tres dòlies més, de les quals únicament se'n conservava una "in situ". El forat d'una possible quarta dòlia, que destruï part del mur 62, el vàrem localitzar al costat mateix del traçat del carrer. La instal·lació de dòlies en la part baixa de la vil·la guarda relació amb un fenomen similar que s'ha constatat en la part alta, on es va destruir un important paviment musiu en transformar una habitació en magatzem de dòlies.

Totes aquestes reformes -construcció d'un "lacus", instal·lació de dòlies, noves pavimentacions, tapiat d'accessos, etc-, es degueren realitzar en algun moment indeterminat del s. IV d.C.. Un estrat del tercer quart del s. V d.C. recobria tant la zona d'habitacions com el sector que hem anomenat "abocador del s. III". En una època posterior es varen recuperar algunes de les dòlies.

6.- ELS NIVELLS D'OCUPACIÓ BAIX MEDIEVALS I MODERNS.

Després d'un llarg lapse de temps que durà quasi mil anys, tornem a trobar senyals d'habitat humà en la part baixa de la vil·la. Es tracta d'un estrat on aparegueren deixalles domèstiques procedents d'alguna masia propera sobreposada a les restes romanes. Per la cronologia de les ceràmiques hem datat aquest estrat del tercer quart del s. XV (lâm. 12).

A començaments del s. XVI sembla que es construïren els murs 12 i 31, un petit safareig sobre l'habitació 1, un pou amb una paret adossada i una estructura ovalada en el sector 4. Possiblement estiguin relacionades totes aquestes estructures amb la construcció de la Torre Llauder.

Els estrats més moderns apareguts són de la segona meitat del s. XVIII, època en què es degueren amortitzar les estructures baix medievals i se'n degueren modificar i construir d'altres que subsistiren fins l'any 1970.

La construcció d'estructures d'època contemporània fetes entre els anys 1970 i 1989 han alterat i destruït bona part de les estructures anteriors i han modificat completament el paisatge.

V - CONCLUSIONS

Com a resum dels resultats d'aquesta excavació, i tenint en compte les excavacions efectuades anteriorment a la vil·la i a la seva rodalia, cal dir que hem obtingut una valuosa informació sobre la vil·la, informació que agrupem en tres apartats concrets:

1.- LES FASES CRONOLÒGIQUES:

Un dels resultats més importants que ha donat l'excavació de la part baixa de la vil·la ha estat la seqüència cronològica obtinguda, seqüència que comprèn des de la tardo-república fins el baix imperi. Es tracta, ara per ara, de l'única seqüència cronològica d'aquesta amplitud que tenim en tota la vil·la pel fet que l'estratigrafia que podia haver existit en la part alta fou destruïda segurament per les feines agrícoles que s'hi han estat efectuant fins el segle actual. Creiem que aquesta seqüència estratigràfica i cronològica podem fer-la extensiva a la quasi totalitat de la vil·la romana. La troballa, durant les darreres excavacions en la part alta de la vil·la, d'unes fosses alto-medievals, representaria la diferència més notable car són, ara per ara, les úniques restes que s'han conservat d'aquesta època a Torre Llauder (16).

2.- LA "PARS RUSTICA" I LA "PARS URBANA":

Els límits físics de la vil·la romana han quedat una mica més ben delimitats amb les darreres excavacions efectuades a les seves rodalies. Així tenim que per la part Sud, la vil·la romana s'estén en direcció a l'esplanada que hi ha davant de la línia de costa; mentre que per Llevant no es veuen restes de la vil·la més enllà del carrer Sant Cugat, on s'ha excavat recentment un abocador baix imperial; per la part Nord, les estructures de la vil·la continuaven fins arribar al curs del torrent de la Gatassa, on desguassaven algunes de les clavegueres de la vil·la; finalment, per la part de Ponent, en fer-se uns importants rebaixos de terres per construir un nou polígon industrial, va aparèixer una petita zona de necròpoli del baix imperi sense cap resta però d'edificació, amb la qual cosa hem de creure que la vil·la no deuria continuar més enllà de l'actual avinguda Lluís Companys.

Més difícil serà esbrinar el territori propietat dels "domini" de la vil·la. De tota manera tenim algunes dades que creiem que poden aportar una mica de llum al respecte. Per la part Sud és clar que el límit del territori de la vil·la vindria condicionat per la línia de costa. Entre les últimes edificacions i el mar hi hauríem de situar una zona d'aiguamolls, lloc insalubre no apte per al conreu, d'on els habitants de la vil·la es deurien proveir de certes espècies marines, d'aviram salvatge i, possiblement, del salicorn necessari

per a la fabricació de vidre.

Un altre possible límit del territori de la vil.la podria correspondre al traçat de la Via Augusta, situada al Nord, lloc on s'han localitzat diversos enterraments romans entre els quals destaca un mausoleu aparegut prop del carrer Joan Larrea que s'ha considerat com la darrera morada d'un dels propietaris de la vil.la (17).

Els altres dos límits possibles vindrien determinats pel curs del torrent de la Gatassa, que suposem més o menys invariable en el decurs dels temps i d'on la vil.la romana s'abastia probablement d'aigua per regar els camps, i pel camí d'en Boet, via pública d'antiquíssims orígens que, tal vegada, dividia els territoris de dues vil.les romanes.

On se situaven doncs els camps de conreu de la vil.la romana?. Creiem que hauriem de descartar-ne tres dels costats possibles: el costat de davant del mar -zona d'aiguamolls-, el costat del torrent de la Gatassa -on s'hi localitzà part de la "pars rustica" de la vil.la (18) així com un abocador de deixalles domèstiques- (19) i la part on es localitzà la zona de necròpoli (20). D'aquesta manera ens queda únicament la part del darrera de la vil.la, ço és, un llarg rectangle que tindria una superfície d'entre les 20 i 25 Ha. Aquesta superfície equival més o menys a unes 100 "iugera" romanes i és, aproximadament, l'extensió mitjana de les explotacions agràries romanes a la zona del Maresme durant l'alt imperi, segons càlculs de M. Prevosti (21).

La situació dels camps de conreu darrera la vil.la romana és una disposició semblant a la que més endavant trobarem en moltes de les masies medievals de la comarca, evidenciant d'aquesta manera no només una continuïtat d'habitat sinó també d'explotació agrícola del territori.

3.- EL TERRASSAMENT DE LA VIL.LA.

Un tercer aspecte que cal tractar és el del terrassament de la vil.la romana, la qual constaria d'una part alta, lloc on actualment són visibles els mosaics d'època severa, i d'una part baixa situada a uns 7 metres de desnivell, destinada en un principi a activitats artesanals, transformades en lloc de residència durant unes reformes fetes en època júlio-clàudia.

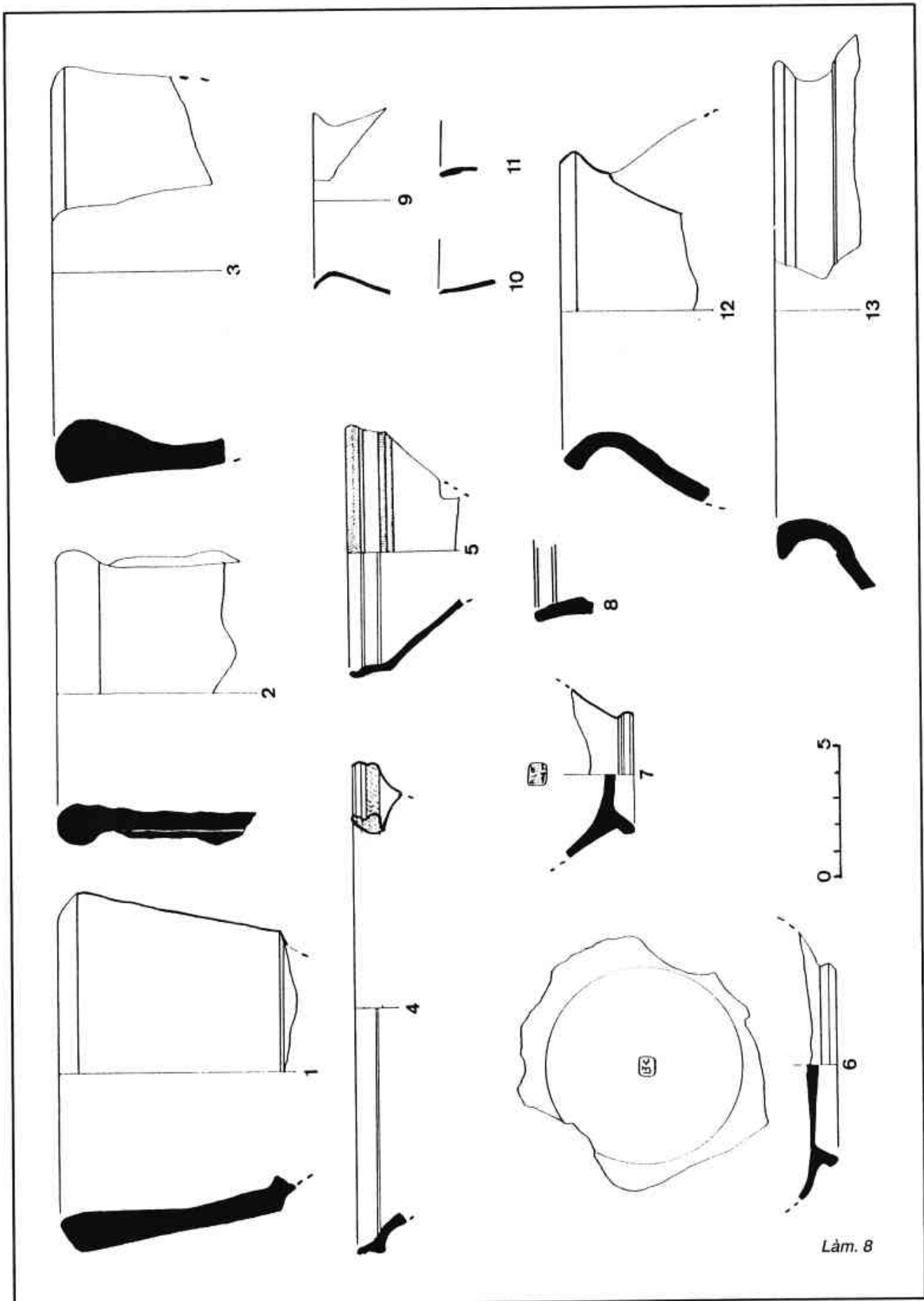
Desconeixem si tota la part alta de la vil.la estava envoltada per la zona terrassada o bé si únicament existia terrassa en un sector concret, el sector excavat el 1989. Cal recordar, però, que en el costat de la vil.la que dona al torrent de la Gatassa s'hi varen localitzar restes d'habitacions i de forns de vidre situats també a una important fondària respecte de la part alta (22). El terrassament de la vil.la romana de "Torre Llauder" és un fet no pas insòlit. El mateix municipi romà d'Iluro presenta una sèrie de terrasses d'entre les quals les més evidents serien la terrassa formada en la part de Llevant del municipi romà, de cara a mar,

que ha donat lloc a un carrer de pendent molt pronunciada (la Baixada de les Escaletes), i la terrassa que quedaria al costat N/E, que donà lloc a la Baixada de les Espenyas, mentre que sembla que no existiren terrasses en les parts NO i SO. No reproduiria d'aquesta manera la vil.la romana de "Torre Llauder" el mateix esquema de terrasses que el municipi romà?.

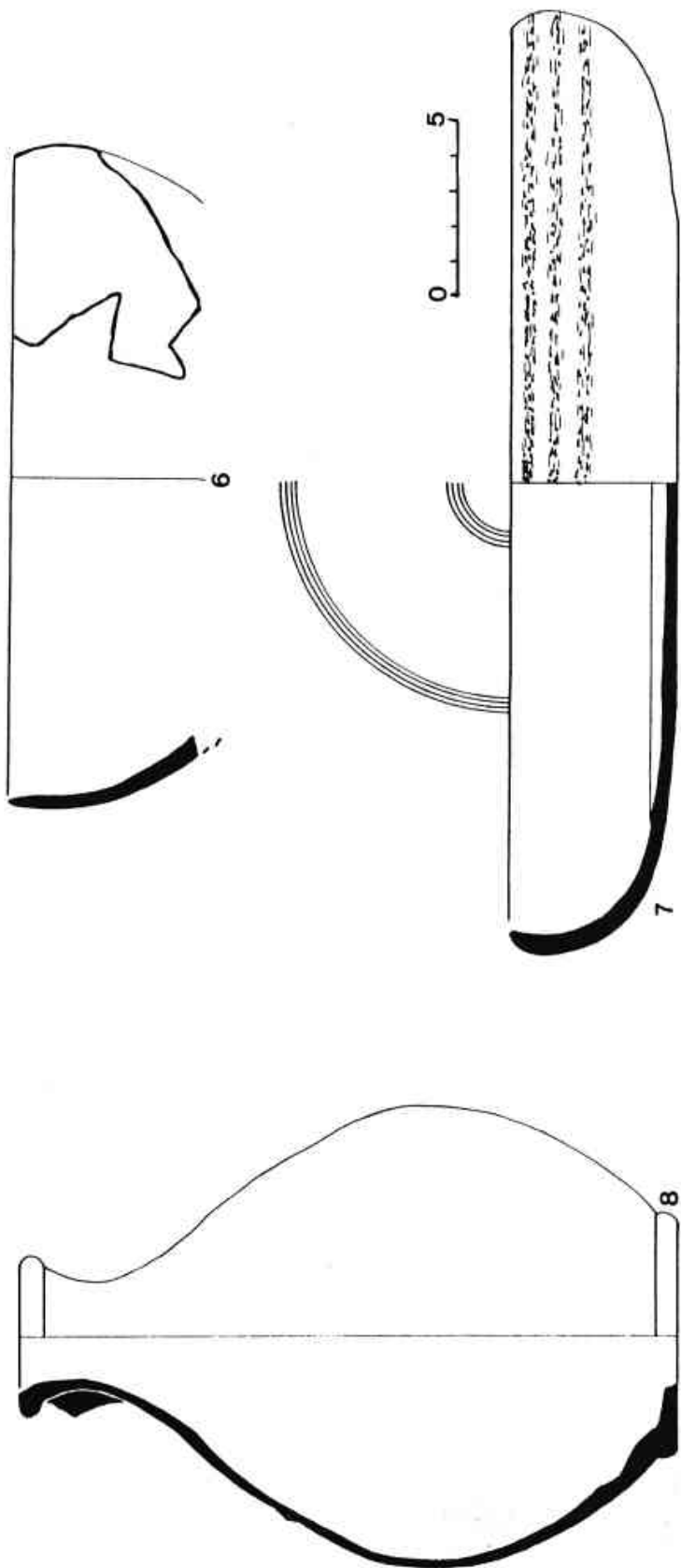
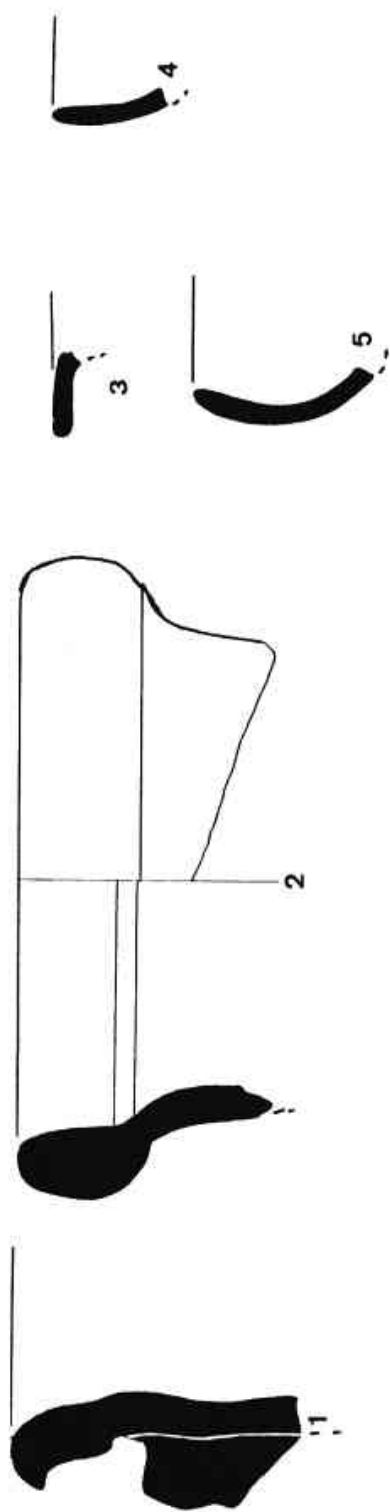
Per altra part, la transformació d'unes estructures dedicades a activitats artesanals en una zona residencial i la ulterior transformació d'aquestes en estructures de caire agrícola durant el baix imperi, no és també un calc a petita escala de la pròpia evolució del municipi romà?.

NOTES:

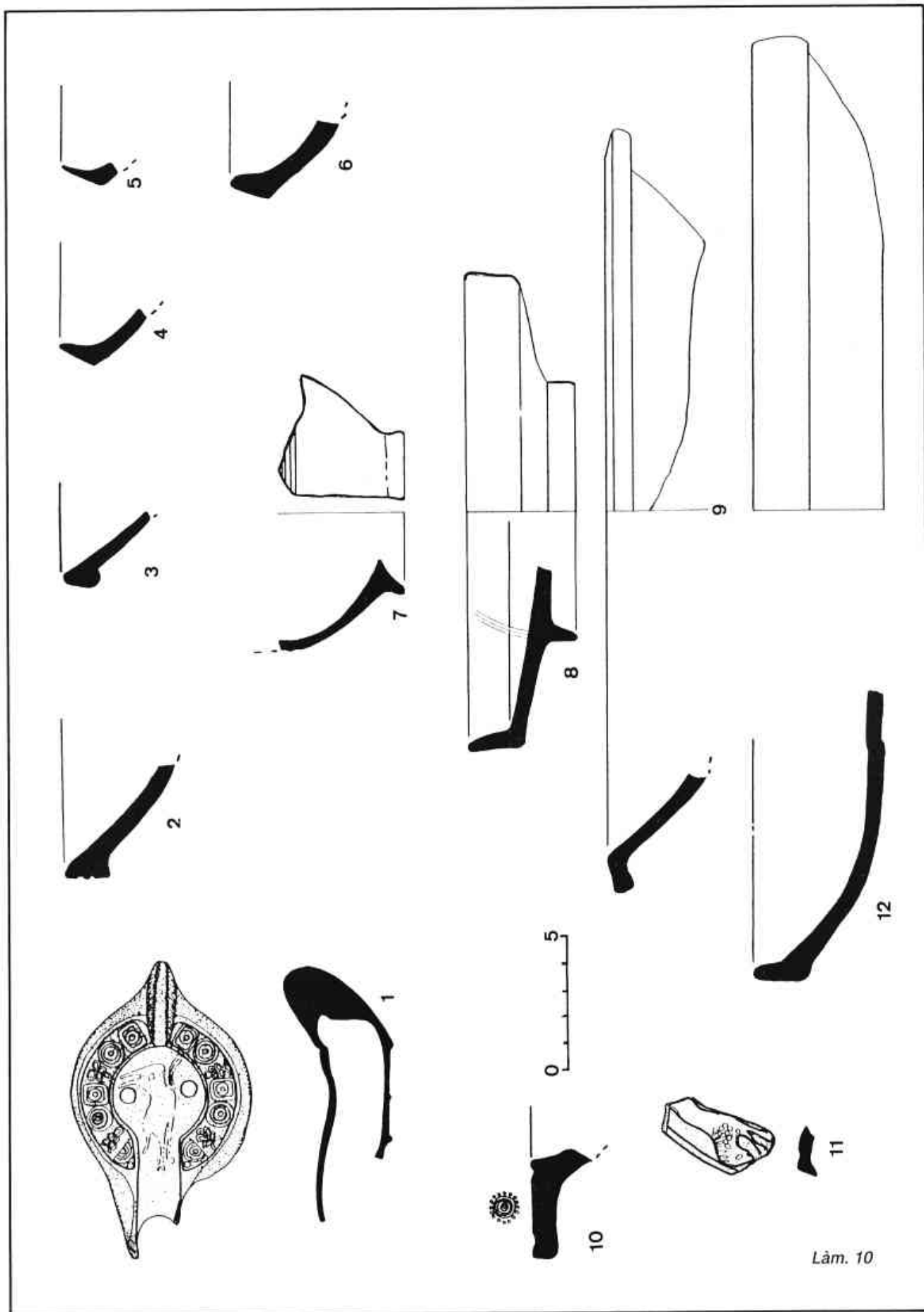
- (1) PREVOSTI i MONCLÚS, M.: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, pàgs. 316-317. Premi Iluro, 1980. Editorial Rafael Dalmau. Barcelona, 1981.
- (2) Per la bibliografia antiga referent a Torre Llauder, vegeu PREVOSTI i MONCLÚS, M.: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, pàg. 251.
- (3) Informació proporcionada per E. Juhé, qui està preparant un article sobre aquestes pintures.
- (4) RIGOUR, Jacqueline: *Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées*. A Gallia XXVI fasc. 1. París, 1968.
- (5) KEAY, Simon: *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. BAR International Series 196. Oxford, 1984.
- (6) TED'A: *Un abocador del segle V d.C. en el fórum provincial de Tàrraco*, pàg. 278. Memòries d'excavació 2. Tarragona, 1989.
- (7) VÁZQUEZ DE LA CUEVA, Ana: *Sigillata africana en Augusta Emerita*. Monografias Emeritenses 3, pàg. 52. Mèrida, 1985.
- (8) AUTORS DIVERSOS: *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*. Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Roma, 1981.
- (9) TED'A: op. cit., pàg. 139.
- (10) AUTORS DIVERSOS (1981): op. cit., pàg. 32.
- (11) AUTORS DIVERSOS (1981): op. cit., pàg. 207.
- (12) OXE, A. i COMFORT, H.: *Corpus vasorum arretinorum*, pàg. 441. Bonn, 1968.
- (13) SANMARTÍ, E.: *Nota acerca de una imitación de sigillata aretina detectada en Emporion*. Ampurias 36-37, pàgs. 251-261. Barcelona 1974-1975.
- (14) MARABINI, M. Teresa: *The Roman thin walled Pottery from Cosa (1948-1954)*. Memoirs of the American Academy in Rome XXXII. Roma, 1973.
- (15) MAYET, F.: *Les céramiques à parois fines dans la péninsule ibérique*, pàgs. 35-37. CNRS. París, 1975.
- (16) NOLLA, J.M. i SOLIES, J.M.: *L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia*, Butlletí arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Època V, anys 1984-1985, núms. 6 i 7, pàgs. 107-144.
- (17) CLARIANA, J.F. i PREVOSTI, M.: *Sobre la pervivència de hàbitats rurals romans en la Alta Edat Mitjana en el Maresme*. Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española. Madrid, 1988.
- (18) LLEONART, Robert: *Noves descobertes romanes al Camí del Mig (Mataró)*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme 1, gener-abril, pàgs. 3-4. Mataró 1977.
- (19) RIBAS i BERTRAN, M.: *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*. NAH serie arqueològica 1, pàgs. 117-180. Madrid, 1972.
- (20) PREVOSTI, M. i CLARIANA, J.F.: *Nota sobre l'excavació de salvament realitzada a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil.la romana de Torre Llauder (Mataró)*. Laietania 2-3, pàgs. 217-223. Mataró, 1985.
- (21) CERDÀ i MELLADO, J.A.: *Memòria d'excavació*. Inèdita. (1988)
- (22) PREVOSTI M.: op. cit., pàgs. 534-538.
- (23) RIBAS (1972): op. cit., pàgs. 129-132.

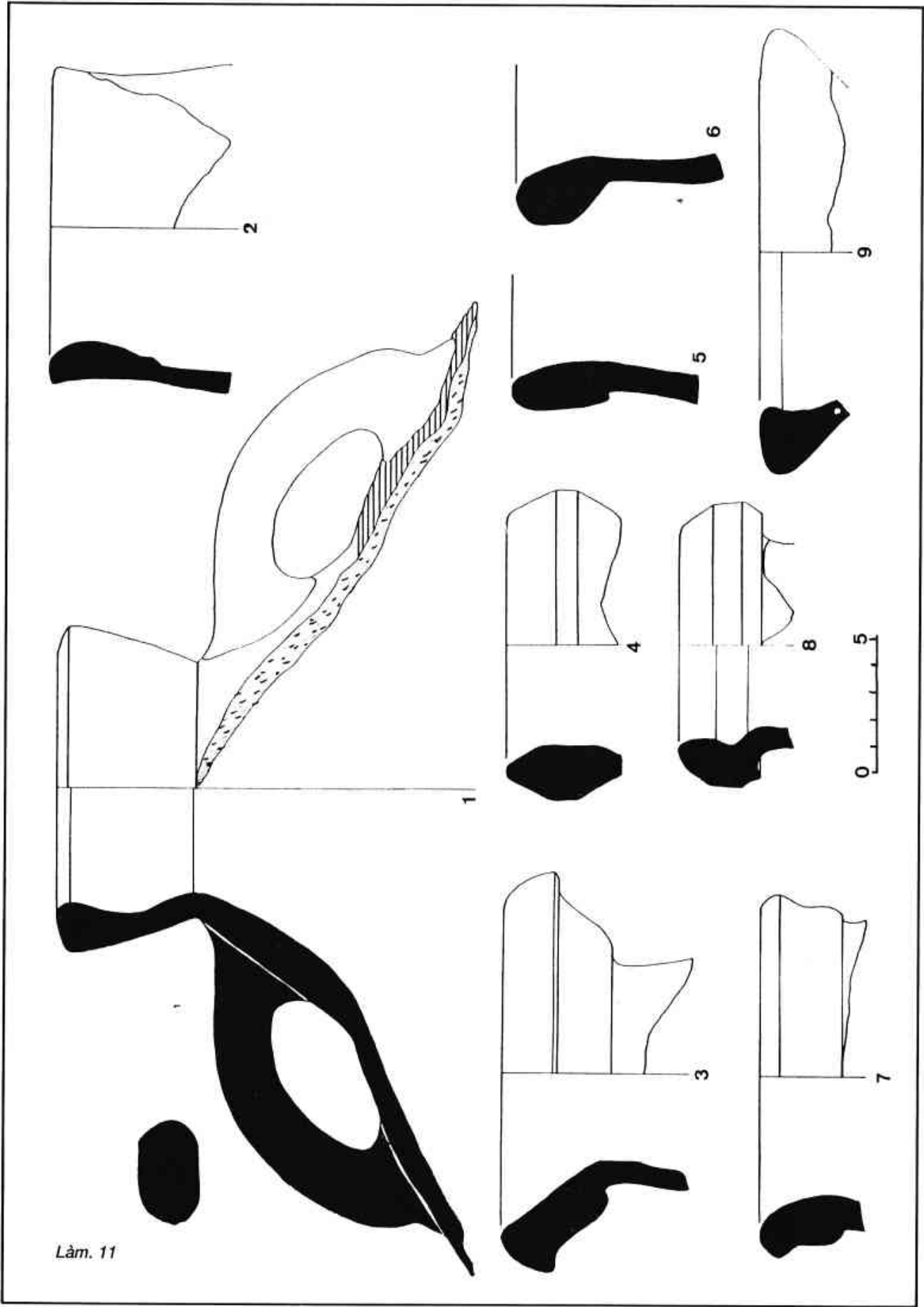
Làm. 8

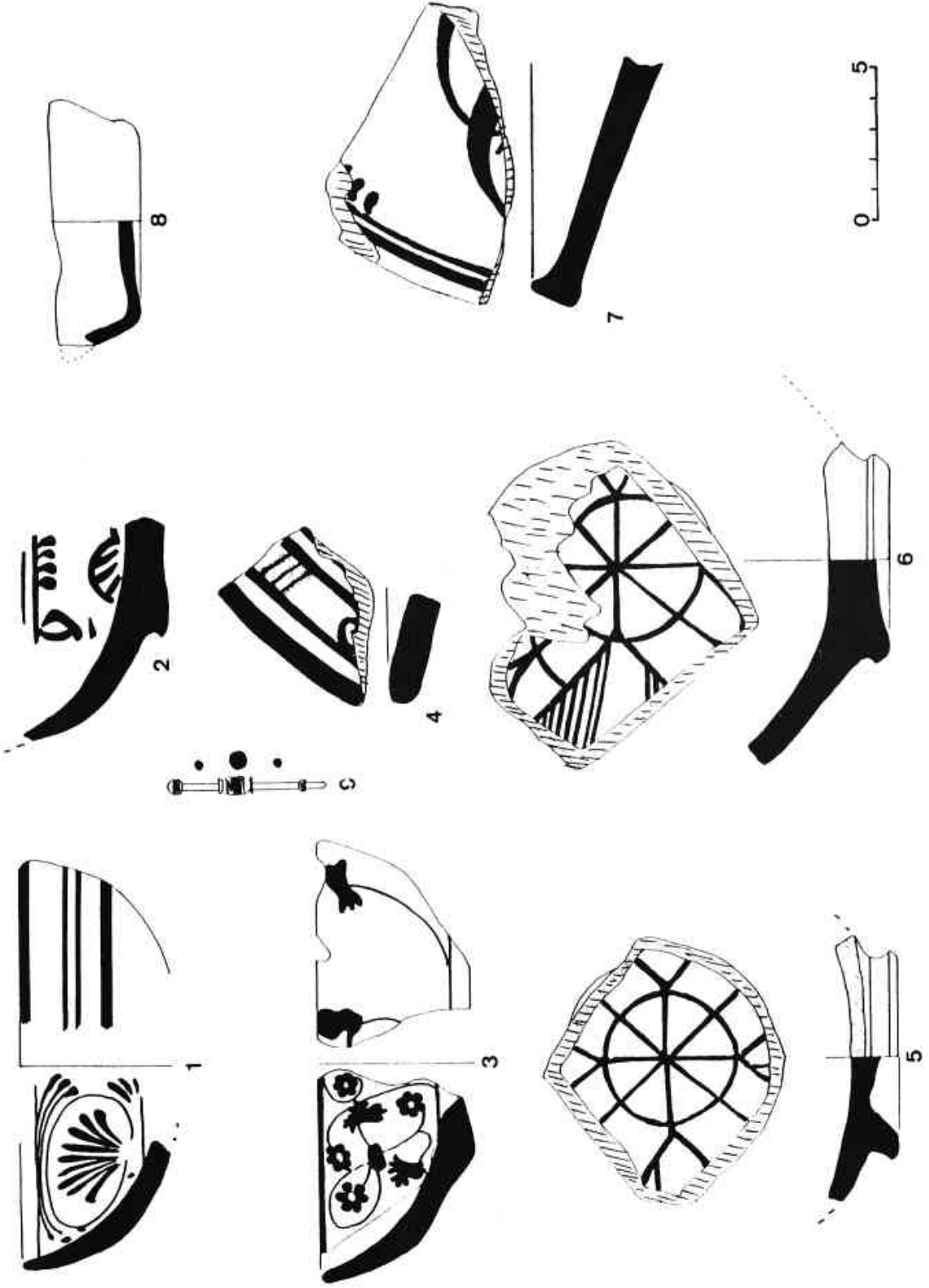
Làm. 9

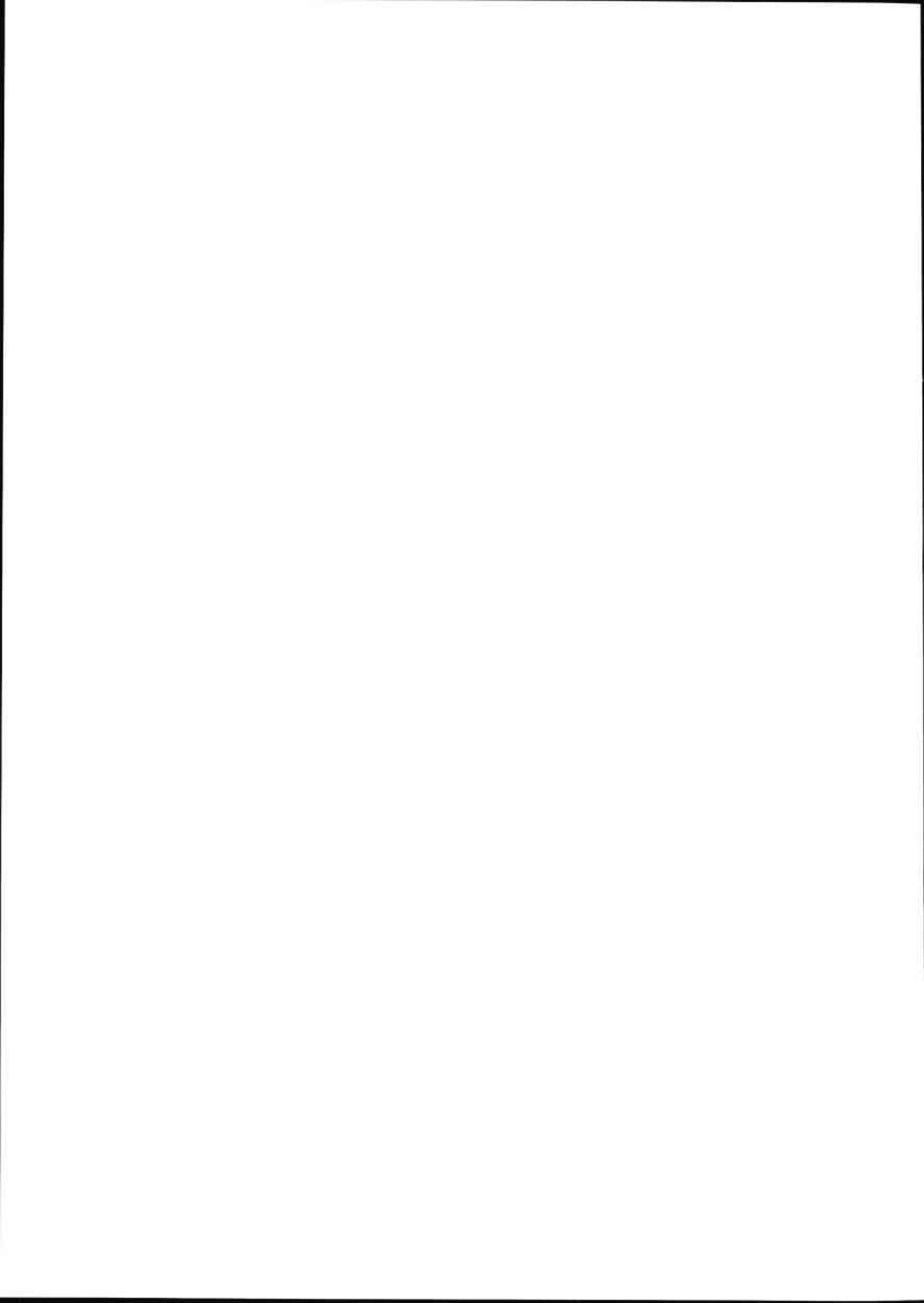
Làm. 10

Lâm. 11

Làm. 12

LA CERÀMICA SIGIL.LATA AFRICANA D'ILURO: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Joaquim PERA i ISERN

Aquest treball es basa en dades extretes de la tesi de llicenciatura de Joaquim Pera i Isern (Universitat Autònoma de Barcelona 1988) "La Sigil.lata Africana a la Ciutat Romana d'Illuro (Mataró)". Aquesta tesi estudia tots els tipus i formes de Sigil.lata Africana que apareixen representats a Illuro, fent l'anàlisi detallada de cadascuna de les estacions del jaciment. D'aquest treball hem cregut interessant fer una síntesi de les conclusions, ja que les excavacions d'urgència que en els darrers anys s'estan portant a terme en el jaciment estan reportant un volum important de documentació (nous materials, estratigrafies fiables, etc.).

És per això que aquest estudi, que recull els resultats d'antigues excavacions fins l'any 1986, suposa un bon punt de partida per al tractament de les noves dades. Les excavacions realitzades a partir de l'any 1987 i l'actual línia d'investigació permetran aclarir alguns dels interrogants que presentem a modus d'hipòtesi i que fins ara resten oberts.

PLANTEJAMENT INICIAL: OBJECTIUS I PROBLEMÀTICA

Fins ara no hi ha hagut cap estudi de conjunt que interpreti la gran quantitat de notícies soltes que tenim de la ciutat romana d'Illuro; malgrat tenir una no gens despreciable quantitat de bibliografia, el jaciment és un gran desconegut. Fins fa ben poc la majoria d'aquestes notícies feien referència a troballes puntuals de material arqueològic i, excepcionalment, també d'estructures; aquestes notícies, però, no passaven de ser meres descripcions parcials. Val a dir també, que les condicions en les que es desenvolupava

aquesta tasca de salvament no permetien que es fes gairebé res més que la recollida del material més vistós, moltes vegades fruit de la casualitat d'una rasa a mig carrer o de la porta oberta d'una casa en obres. Sortosament aquesta dinàmica s'ha trencat des de l'any 1987 i actualment els sondejos i excavacions es fan actualment amb una garantia científica.

La situació anterior al 1987 va provocar amb els anys, però, l'acumulació d'una considerable quantitat de material inèdit en els magatzems del Museu Comarcal del Maresme; de diversa procedència, però sempre d'estacions situades dins del solar on s'havia assentat la ciutat romana d'Illuro. Revisant aquest material, una dada que no s'escapava a l'observació era la persistent presència, en quantitats considerables, d'una classe ceràmica: la Sigil.lata Africana. Com a conseqüència d'aquesta observació vam considerar d'interès fer un estudi exhaustiu d'aquesta varietat ceràmica, que oferia grans possibilitats per a la interpretació global del jaciment, durant gairebé cinc segles de l'imperi romà. És per tot això que aquest treball, des d'un començament, el vam enfocar vers dos objectius prioritaris: el primer (1) -els resultats del qual no exposarem en aquesta síntesi- va anar encaminat a confeccionar un "Corpus" sobre aquesta varietat de ceràmica fina de taula que servís de guia per a posteriors estudis, és a dir, al final de l'estudi disposaríem d'un catàleg, detallat per estacions del jaciment, que facilitaria la feina de localització de tipus i formes, serviria també aquest catàleg per donar a conèixer peces inèdites que pel seu interès convenia que fossin conegudes per la resta d'investigadors i també faria una aportació nova des del punt de vista de la cronologia i evolució dels tipus ceràmics. El segon dels

objectius marcats era el de la interpretació històrica, que pretén refer la topografia urbana de la ciutat romana per èpoques, intentant veure quines són les zones on presumiblement es concentrà l'activitat humana al llarg de cinc segles de poblament i veure si hi ha talls o bé si s'hi observa una continuïtat.

A la pràctica, però, la naturalesa d'aquesta documentació ha comportat un problema, l'origen del qual està en les diferents condicions en què s'ha recollit la ceràmica. De totes les estacions del jaciment només de cinc d'elles disposem d'una estratigrafia fiable, per la resta d'estacions estem davant d'excavacions antigues o de reculls on no s'especifica res més que el lloc de procedència. Pertant, la informació que podem extreure de la ceràmica estarà condicionada per la manera com s'ha recollit. Un segon problema, que afecta les estacions de les quals disposem d'una estratigrafia, rau en la naturalesa urbana del jaciment lluro que té al dessorre la moderna ciutat de Mataró, fet que ha comportat una constant remoció del terreny i ha afectat bona part dels estrats romans els materials dels quals -com per exemple, la Sigil.lata Africana- han sortit sovint barrejats amb ceràmica medieval i moderna; la raó és òbvia: els estrats romans són els superficials quan es construeix el Mataró modern, que per fonamentar-se talla l'estratigrafia existent provocant la barreja d'estrats i materials tal com ens els trobem en alguns sectors del jaciment. Malgrat això pensem que la sola presència en un punt concret de la ciutat de Sigil.lata Africana ja és prou significativa i representa per ella mateixa el testimoni d'uns estrats romans ja desapareguts. Aquesta dinàmica de destrucció d'estrats antics i posterior formació de nous és pròpia de l'arqueologia urbana.

Pensem que l'estudi basat en tots aquests plantejaments i condicionants ha de ser un estat de la qüestió, susceptible sempre de ser revisat a mida que les noves excavacions aportin nova informació. De moment, però, haurà servit per establir hipòtesis que mouen a l'estudi i enceten la discussió.

RESULTATS DE L'ESTUDI

Fem referència primer a la distribució espacial de la sigil.lata Africana dins l'àmbit d'lluro: els resultats assolits els hem representat en els plànols núms. 1-5, on s'observa la distribució per estacions de cada un dels tipus ceràmics, donant-ne una visió de conjunt.

La informació que aporten els plànols no seria, però, prou vàlida si no anés matisada per la informació aportada pel quadre de totals que exposem a continuació, on s'observa la relació tipus ceràmic/estació que indica el nombre de fragments de ceràmica trobats en cada estació,

dada que permet obtenir una visió més ajustada de la distribució. Els resultats que ofereixen els plànols, per tant, no es poden llegir d'una manera absoluta perquè poden oferir una certa deformació motivada per aquesta diferència d'exemplars d'un mateix tipus de Sigil.lata Africana entre estacions, cal contrastar-los amb el quadre de totals per tipus ceràmic i per estacions.

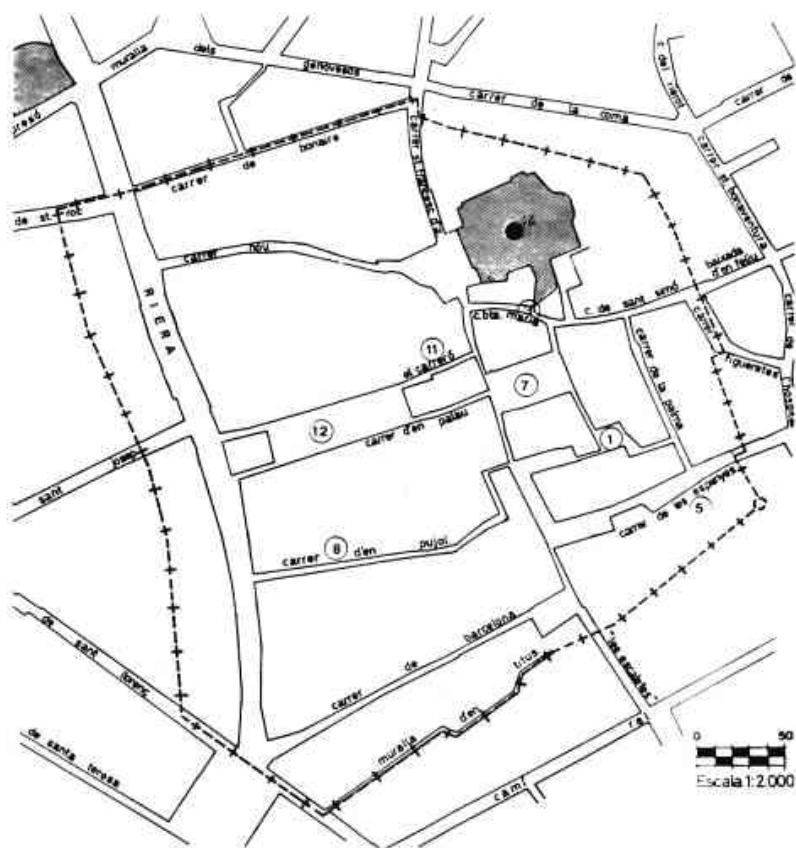
Les estacions d'lluro que han aportat Sigil.lata Africana i que hem inclòs en l'estudi són: (*)

- 1 Plaça del Beat Salvador o de Sant Salvador (BS)
- 2 Plaça de Sant Cristòfor (SC)
- 3 Carrer de la Beata Maria (BM)
- 4 Plaça del Fossar xic (FX)
- 5 Can Xammar (XA)
- 6 Plaça Santa Maria (SM)
- 7 Plaça Gran (PG)
- 8 Carrer d'en Pujol-Caixa d'Estalvis Laietana (CP)
- 9 Rectoria Vella (RV)
- 10 Can Genissans (CG)
- 11 Can Ximenes (CX)
- 12 Plaça de l'Ajuntament (PA)
- 13 Carrer de Sant Cristòfor núm. 10 (CSC)

En tot el jaciment hi ha tan sols dues estacions, Can Genissans i Plaça de l'Ajuntament, que presenten exclusivament Sigil.lata Africana "A" i Sigil.lata Africana de cuina. En aquests punts del jaciment tenim la certesa que hi ha activitat com a mínim fins al segle II; després no sabem si s'abandona la zona o bé han desaparegut els estrats arqueològics superiors.

A la resta d'estacions d'lluro hi trobem representats tots els tipus de Sigil.lata Africana: "A", "A/D", "C" i com a més modern el "D"; els primers tenen en algun cas una presència residual dins estrats baix-imperials.

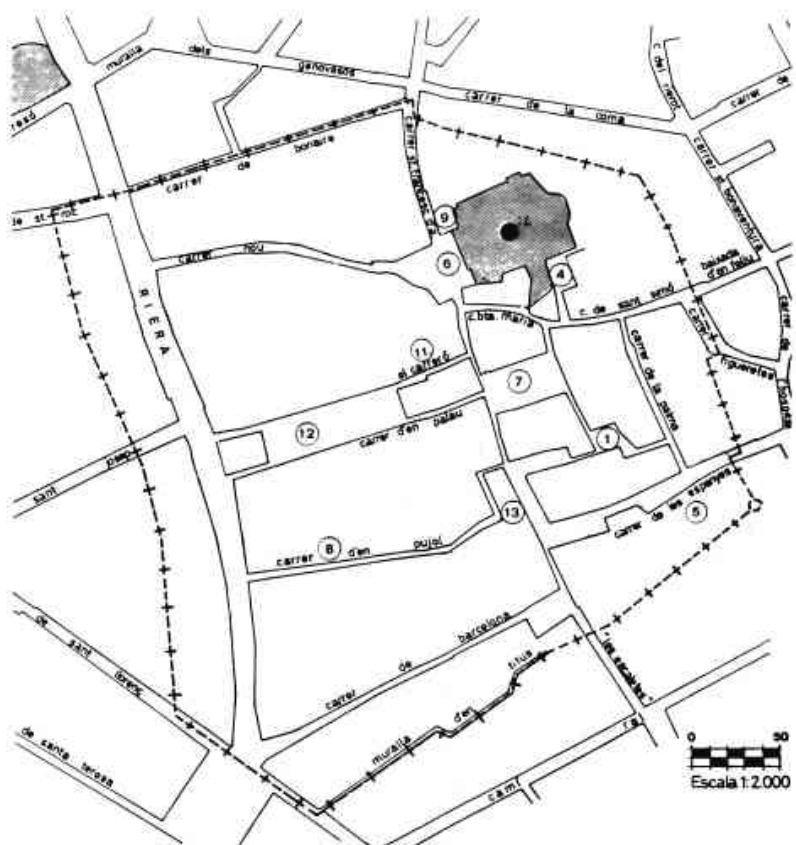
(*) Les sigles que apareixen al final del nom de cada estació corresponen a l'abreviatura del nom i com a tals apareixen en l'estudi i en la referència que apareix sobre cada fragment estudiat.

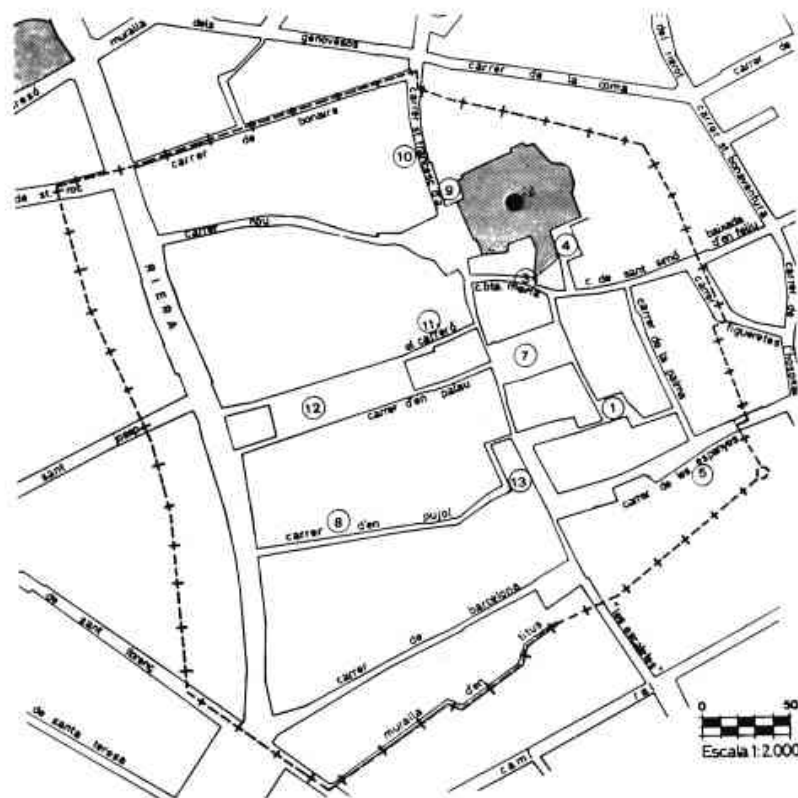
Plànol 3:
Estacions del jaciment
d'lluro amb ceràmica
Sigil.lata Africana "C".

Relació numèrica de les estacions
del jaciment:

- 1 - Plaça del Beat Salvador o de Sant Salvador
- 2 - Plaça de Sant Cristòfor
- 3 - Carrer de la Beata Maria
- 4 - Plaça del Fossar Xic
- 5 - Can Xammar
- 6 - Plaça de Sta. Maria
- 7 - Plaça Gran
- 8 - Carrer d'En Pujol o Solar Caixa d'Estalvis Laietana
- 9 - Rectoria Vella
- 10 - Can Genissans
- 11 - Can Ximenes
- 12 - Plaça de l'Ajuntament
- 13 - Carrer de Sant Cristòfor, 10

Plànol 4:
Estacions del jaciment
d'lluro amb ceràmica
Sigil.lata Africana "D".

Plànol 5:
Estacions del jaciment
d'Iluro amb ceràmica
Sigil.lata Africana de cuina.

Relació numèrica de les estacions
del jaciment:

- 1 - Plaça del Beat Salvador o de Sant Salvador
- 2 - Plaça de Sant Cristòfor
- 3 - Carrer de la Beata Maria
- 4 - Plaça del Fossar Xic
- 5 - Can Xammar
- 6 - Plaça de Sta. Maria
- 7 - Plaça Gran
- 8 - Carrer d'En Pujol o Solar Caixa d'Estalvis Laietana
- 9 - Rectoria Vella
- 10 - Can Genissans
- 11 - Can Ximenes
- 12 - Plaça de l'Ajuntament
- 13 - Carrer de Sant Cristòfor, 10

ILURO

GUADRE DE TOTALS PER TIPUS CERÀMICS I PER ESTACIONS

ESTACIÓ	PECES AMB FORMA I REFRÈNCIA					TOTAL
	A	A/D	C	D	CUINA	
1.- Bb	7	1	1	12	21	42
2.- Bc	22	-	-	-	-	22
3.- Bw	2	-	1	-	6	9
4.- Fx	1	-	-	1	2	4
5.- Xa	4	2	1	12	1	20
6.- Gw	-	-	-	7	-	7
7.- Ps	13	-	1	10	17	41
8.- Cp	1	1	2	5	3	12
9.- Rv	3	-	-	2	20	25
10.- Gg	6	-	-	-	17	26
11.- Gx N-I	11	1	1	7	3	23
11.- Gx N-III	64	1	5	-	10	120
11.- Gx N-II	15	-	3	41	9	60
11.- Gx Clv.	45	5	15	2	50	110
12.- Pa B-1	11	3	2	11	16	43
12.- Pa B-2	-	-	4	33	11	40
12.- Pa B-4	19	10	5	40	7	61
12.- Pa B-5	5	-	3	36	7	61
13.- CSc	4	3	-	9	6	22
Totals	236	28	44	208	245	711
Percent.	30%	3'75%	5'6%	29%	31'5%	100

CONCLUSIONS

A lluro trobem representats tots els tipus de Sigil.lata Africana però no en la mateixa proporció; un dels objectius d'aquest estudi era el de fixar la quantitat en què apareix cadascun d'ells, per així poder establir la proporció entre les diferents produccions que arribaven a lluro. Les estacions d'lluro estudiades, per la seva dispersió topogràfica dins el jaciment i per la manera com s'ha fet el recull, són suficientment representatives per observar-hi les proporcions en què cada tipus hi apareix.

Si ens fixem només amb les peces amb forma (2), veiem que un 30% del total és del tipus "A" i un 3,5% de Sigil.lata de cuina (representat especialment per la cassola Lamboglia 10A), aquesta darrera en tenir una àmplia cronologia no la inclourem en la tipo/cronològica, per tal de no falsejar els totals.

El tipus "A" de la Sigil.lata Africana és propi del segle II bàsicament, encara que ja es comença a trobar des del darrer terç del segle I d.C., i arriba fins a la primera meitat del segle III d.C. (3), el tenim ben representat a lluro amb la mateixa proporció que el tipus "D", aquest datable entre els segles IV i el VI d.C. (4).

El problema que presenta el tipus "D" a Mataró és el de la seva procedència estratigràfica, la quasi totalitat de fragments han aparegut dins d'estrats arqueològics de formació moderna, per tant és la seva presència, fora del context original, la que esdevé el testimoni material que serveix per a documentar una època de la qual fora d'una excepció -la Plaça de l'Ajuntament (5)- no s'han conservat estrats originals. L'única diferència que presenta el tipus "D" en la seva comparació amb l'"A", quant a la seva incidència a lluro, rau en el fet que el tipus "D" es dona al llarg de més temps: trobem formes representatives dels segles IV, V i de començaments del VI; en disposar, doncs, de totals absoluts iguals hem de considerar una incidència relativament inferior, sense ser molt accentuada, del tipus "D" respecte de l'"A".

Els altres tipus, "A/D" i "C", tenen una durada en el temps més curta, que en termes generals podem situar en el marc del segle III d.C. (la "A/D", seria més pròpia de la primera meitat i el tipus "C" tindria més incidència cap a mitjans i segona meitat del segle). Aquests dos tipus ceràmics constitueixen un dels fòssils directors bàsics per a l'estudi d'aquest segle a lluro, al que pot sumar-s'hi les darreres produccions del tipus "A". Els tipus "A/D" i "C", després de comparar els totals amb el temps de durada, hem vist que tenen una migrada representació, que reflecteix i constata una baixa de les importacions de Sigil.lata Africana durant el segle III en termes absoluts (6).

Abans de passar a analitzar les diferències de percentuals entre els diferents tipus volem

incidir en una matisació important que pot condicionar les conclusions: si no disposéssim del material ceràmic procedent de l'estació de Can Ximenes, que suposa gairebé la meitat de fragments estudiats, els resultats variarien sensiblement (el tipus "A" apareixeria amb un 22% enfront d'un 39% del tipus "D"). Malgrat aquesta precisió pensem que el mètode que utilitzem i els resultats als quals arribem continuen essent vàlids, mentre no tinguem noves dades, ja que a la pràctica es tracta d'un recull d'estacions arqueològiques fet a l'atzar, sense condicionar "a priori" els resultats.

El descens que s'observa en l'arribada de Sigil.lata Africana a lluro durant el segle III, en termes comparatius amb altres segles, pot obehir a diferents causes. En principi podem descartar la hipòtesi d'un descens en la producció d'aquesta ceràmica per part dels centres productors nord-africans perquè en algunes ciutats, com per exemple Ostia, o exemples més propers en vil.las com Torre Llauder, la Sigil.lata Africana continua arribant en el segle III en quantitats semblants a la Sigil.lata Africana del segle anterior.

Una segona hipòtesi, que caldrà seguir com a via d'investigació, busca l'explicació en un canvi de mercats en el segle III; un canvi relacionat amb les rutes comercials d'algunes importacions bàsiques del nord d'Àfrica com ara el blat i l'oli, productes als quals la Sigil.lata Africana anava associada com a càrrega secundària. Un canvi d'aquestes característiques per força ha d'influir en el fet que no arribin les Sigil.lates Africanes del segle III en les mateixes proporcions que arribaven en el segle II. Si acceptéssim aquesta segona hipòtesi, la manca d'oferta, possiblement els consumidors de ceràmiques fines d'lluro haguessin hagut d'optar pel consum de ceràmica fabricada en altres regions (T.S. Hispànica, T.S. Narbonesa, etc.); en canvi l'arqueologia no ho documenta, ben al contrari, sí que continuen apareixen contenidors amfòrics de productes bàsics africans.

Una tercera hipòtesi a tenir en compte és que en el segle III es produeix un descens de la demanda de ceràmica fina de taula per part de la comunitat il·lironesa. Aquest hipotètic descens pensem que es podria relacionar amb un descens del nombre de consumidors potencials, que es pot explicar per un empobriment econòmic de la comunitat que tanmateix porti a un descens en la capacitat adquisitiva dels compradors habituals de ceràmica fina; o bé per un descens global de la població urbana i un augment de la població rural, tendència que l'arqueologia documenta en aquest moment amb l'expansió d'algunes vil.las rurals.

Un segon nivell de conclusions fa referència a les precisions d'ordre històric que, pel jaciment d'lluro, podem extreure globalment en base a

aquest estudi ceràmic. Fixant-nos en la Sigil.lata Africana, en termes absoluts no s'observen en la seqüència general de la ciutat talls en la seva evolució històrica, dins de la qual els diferents tipus ceràmics es van succeint. Tenim representats, com hem vist, els tipus característics de cada segle des de finals del segle I d.C. fins al segle VI ininterrompudament encara que no de manera uniforme, com també hem vist. Fent la comparació percentual entre tipus i èpoques veiem que l'evolució és fluctuant, s'observen certes oscil.lacions en l'arribada de ceràmiques d'importació, fet que ens sembla un indicador precís de l'evolució històrica de la ciutat.

Deixant de banda l'estudi eminentment ceramològic entrarem en les precisions de tipus històric i topogràfic que sobre l'evolució del jaciment ens permet fer aquesta ceràmica.

Els punts de la ciutat en els quals la presència de Sigil.lata Africana associada a estructures edilícies ha esdevingut clau per interpretar la zona són: en primer lloc l'estació de Can Ximenes (7), en la qual la Sigil.lata Africana ens ha permès la datació de les estructures que s'hi exhumaren, en aquesta estació hem pogut documentar l'amortització de la claveguera d'un dels "cardo" de la ciutat, gràcies a la ceràmica i a una moneda de l'emperador Gal.liè trobades en el seu interior, datem aquesta amortització en el darrer terç del segle III; també de les excavacions que el Servei d'Arqueologia de la Generalitat va fer l'any 1984 a la plaça de l'Ajuntament de Mataró (8) es disposa d'una sèrie d'estratigrafies i es documenta en el sector 2 de l'excavació la construcció d'una sèrie de paviments que es poden datar entre la segona meitat del segle III i la primera meitat del segle IV (9). Aquestes dues estacions donen testimoni d'unes transformacions urbanístiques en dos sectors de la ciutat d'lluro en un moment molt puntual: la segona meitat del segle III d.C.

Agafant com a fil conductor històric l'anàlisi de la col.lecció epigràfica trobada en el jaciment (10) obtenim una dada força significativa: prop del 80% de l'epigrafia trobada fins ara a lluro correspon al segle II -amb una especial concentració en la primera meitat d'aquest segle-, la major part d'aquestes inscripcions són de tipus honorífic i votiu i les trobem fetes sobre pedestals que hem de pensar que vestrien el "forum" de la ciutat. L'epigrafia ens mostra, doncs, un moment àlgid, culturalment i econòmicament parlant, per la ciutat d'lluro en època Antonina, que, en aquest cas, també ve corroborat per la presència de Sigil.lata Africana del tipus "A" en un volum important.

Les conclusions d'ordre històric que es poden establir en base a la presència de més o menys quantitat d'una ceràmica d'importació com és ara la Sigil.lata Africana, es poden relacionar també amb el volum de població del jaciment; en

el cas d'lluro el fet de trobar més ceràmiques d'un tipus en relació a uns altres (cas del tipus "A" en relació als "A/D" i "C") creiem que obeeix a una dinàmica poblacional pròpia de la ciutat, la significació de la qual no relacionem amb una decadència de la mateixa sinó amb un procés de canvi i transformació que començaria en el segle III en un moment de crisi generalitzada en tot l'Imperi, transformació queensem que es consolidaria en el segle IV amb la ciutat baix-imperial. Encara que aquest procés de canvi per ara l'arqueologia a lluro només l'ha documentat a través de la remodelació urbanística d'alguns dels seus sectors, com es pot desprendre de l'amortització d'una claveguera d'un dels "cardo" de la ciutat -datada al darrer terç del segle III d.C.-.

Com a conseqüència d'aquesta transformació havíem proposat un flux de població des de la ciutat vers els establiments situats a l'"ager" d'lluro, que hauria començat poc temps abans, com ho prova l'enriquiment d'algunes residències suburbanes i rurals, per exemple les vil.las de Torre Mlauer (Mataró), Cal Ros de les Cabres (El Masnou), la Gran Via (Premià de Mar), etc. -on s'hi basteixen mosaics policroms a començaments d'època Severa-; així mateix s'observa la proliferació d'altres assentaments rurals més modestos en aquests moments (11).

A lluro els segles IV, V i començament del VI queden ben representats per la presència de Sigil.lata Africana del tipus "D"; per aquest moment, com que no han perdurat estructures i no disposem de masses estratigrafies (12), la Sigil.lata Africana adquireix per ella mateixa un paper fonamental a l'hora de passar revista a l'evolució del jaciment. En funció de l'estudi d'aquesta ceràmica, i considerant també el volum d'altres varietats de ceràmica fina com la "Lucente" i les grises i taronjes d'època paleocristiana, podem afirmar que a lluro, durant tot el Baix-Imperi hi ha una comunitat que consumeix productes d'importació africans i gal.lics, alhora que es posa de manifest la persistència d'un comerç mediterrani (directe o indirecte amb el nord d'Àfrica). Les causes d'aquest procés de recuperació de la ciutat evidenciat pel consum de Sigil.lata Africana "D", sobretot en comparació al segle III, s'hauran d'anar perfilant a mida que els resultats d'excavacions aportin nova informació.

Els resultats obtinguts, tot i essent per ara parcials, ens mostren que lluro es va mantenir durant tot l'Imperi Romà funcionant com una ciutat que aglutinava un territori rural ric -oferint-li uns serveis-, així com també de lloc de residència d'un sector de la població que no podem encara precisar. Els alts i baixos que s'observen en el seu tarannà històric, després de l'anàlisi microhistòrica fet en base a una varietat ceràmica són en aquest cas representatius d'un

nucli urbà de la Tarraconense -lluro-, que caldrà comparar amb resultats de noves excavacions i d'estudis semblants d'altres ciutats romanes. També caldrà parar-se en l'estudi aprofundit de l'entorn rural d'lluro amb el qual estava directament connectat. Només així podrem arribar a precisar més l'evolució històrica d'lluro durant l'Imperi.

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

- (1) Vegeu Tesi de Llicenciatura "La Ceràmica Sigil·lata Africana a la ciutat romana d'lluro" UAB, 1988.
- (2) (Lamboglia 4/36), i les més tardanes es poden arribar a la primera meitat del segle III d.C. (per ex. Lamboglia 9a i 9b).
- (3) Algunes de les formes que ens apareixen a lluro són datables del darrer terç del segle I d.C. (per ex. la Lamboglia 4/36), i les més tardanes es poden fer arribar a la 1a. meitat del segle III d.C.
- (4) Algunes de les formes de T.S. Africana "D" a l'Atlante 1981 (vegeu Bibliografia), es poden fer arribar excepcionalment fins al segle VII (per ex. Hayes 105), la majoria, però, tret d'aquesta excepció, no sobrepassen a lluro una cronologia de començaments del segle VI d.C.
- (5) Les úniques Unitats Estratigràfiques baix-imperials documentades a lluro corresponents a estructures i estrats són un paviment al Sector 2 i un estrat al Sector 1, ambdós de la Plaça de l'Ajuntament.
- (6) El tipus ceràmic Sigil·lata Africana "C" apareix amb una distribució bastant extensa per tot el jaciment, encara que en nombre molt baix, a excepció de la Claveguera de Can Ximenes, on trobem 15 vores, en les altres estacions la quantitat oscil·la entre 1 i 5 fragments.
- (7) L'amortització d'una claveguera és ja de per sí suficientment representativa com per fer pensar en una transformació de la zona on aquesta es troba, que pot representar tant un abandonament de la zona com una simple transformació urbanística.
- (8) Arxé i altres, 1986 (vegeu bibliografia).
- (9) Aquestes precisions són representatives exclusivament de cada estació a la qual es fa referència.
- (10) Per fer aquesta anàlisi de l'epigrafia ens basem en l'estudi de Fabrè-Mayer-Rodà, "Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea", Mataró 1983.
- (11) Prevostli, 1981.
- (12) Almenys en els sectors del jaciment excavat fins ara (tret d'un sector de la Plaça de l'Ajuntament).

AUTORS DIVERSOS: "Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fina romana nel bacino mediterraneo". Roma 1981.

AUTORS DIVERSOS: "A propos des ceramiques de Conimbriga". París 1975.

AUTORS DIVERSOS: "Les Sigillées. Les Sigillées Claires". Fouilles de Conimbriga Vol. IV. París 1975.

AQUILUÉ, X.: "Las cerámicas africanas de la ciudad de Baetulo (Hispania Tarraconensis)". BAR International Series. Oxford 1987.

ARXÉ, J. i CERDÀ, J.A.: "Notícia sobre les darreres actuacions arqueològiques a la Plaça Gran de Mataró". Laietania núm. 2-3, pàgs. 289-290. Mataró 1985.

ARXÉ, J. i altres: "Últimes intervencions a lluro (Mataró - El Maresme). Excavació de la Plaça de l'Ajuntament". Tribuna d'Arqueologia 1984-1985. Generalitat de Catalunya 1986.

BONAMUSA, J. i LLOANSI, J.: "Tempteig a la Plaça de Santa Maria (Mataró)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 1. Mataró 1977.

CARANDINI, A.: "Studi Miscelanei 13. Ostia I. Cap. III Sigillata Chiara". Roma 1968.

CERDÀ, J.A.: "Troballes a Can Genissans al carrer de Sant Francesc d'Assis, núm. 16 Mataró". Laietania núm. 2-3. Mataró 1985.

CERDÀ J.A.: "Informe de les excavacions efectuades a Can Ximenes -Mataró-". Laietania núm. 2-3, pàg. 288. Mataró 1985.

CLARIANA, J.F. i LLEONART, R.: "Dos quadres estratigràfics a la Rectoria Vella de Santa Maria de Mataró". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 8-9. Mataró 1979.

FADÓ, R. i SOLER A.: "Estudi de les troballes arqueològiques de la Plaça de Plus XII de Mataró". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 7. Mataró 1979.

GANDOLFI, D.: "Terra Sigillata Chiara D proveniente dagli scavi di Albintimilium". Rivista di Studi Liguri XLVII. Bordighera 1981.

GUITART DURAN J.: "Baetulo: Topografia arqueològica, urbanisme e historia". Badalona 1976.

GUITART DURAN, J.: "Algunes reflexions sobre els resultats de deu anys de treball arqueològic a Baetulo". Tribuna d'arqueologia 1983-84. Generalitat de Catalunya 1985.

HAYES, J.W.: "Late Roman Pottery". London 1972.

LAMBOGLIA, N.: "Nuove osservazioni sulla -terra sigillata chiara- I". Rivista di Studi Liguri XXIV. Bordighera 1958.

LAMBOGLIA, N.: "Nuove osservazioni sulla -terra sigillata chiara- II". Rivista di studi Liguri XXIX. Bordighera 1963.

MARTÍ, C. i NAVARRO, F.: "Troballes romanes al carrer de la Beata Maria de Mataró". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 5-6. Mataró 1978.

MARTIN, G.: "Terra sigil·lata clara: estat actual dels problemes". Fonaments núm. 1. Barcelona 1981.

NOLLA, J.M. i NIETO, J.: "Acerca de la cronologia de la muralla romana tardia de Gerunda: La T.S. Clara de la Casa Pastors". Faventia núm. 1/2. UAB, 1979.

NOLLA J.M. i AQUILUÉ, J.: "Notes sobre una cassola de cuina de ceràmica africana procedent d'Empuries". Informació Arqueològica núm. 42. gener-juny. Barcelona 1984.

PADRÓS i MARTÍ, P.: "Baetulo: Arqueologia Urbana 1975-1985". Badalona 1984.

PREVOSTI i MONCLÚS, M.: "Cronologia i poblament a l'àrea rural d'lluro". Mataró 1981.

SALOMONSON, J.W.: "Etudes sur la céramique romaine d'Afriques. Sigillées Claire et céramique commune de Henchir el Guiba (Raqqada) en Tunisie Centrale". Cravehage 1968.

SAMM: "Carta dels vestigis arqueològics del Terme Municipal de Mataró". Museu de Mataró. Mataró 1977.

SAMM: "Vestigis de la lluro romana en el carrer d'en Pujol núm. 21-25, solar de la Caixa d'Estalvis Laietana". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme núm. 3. Mataró 1977.

SERRANO, E.: "La Terra Sigillata del Teatro Romano de Málaga". Málaga 1970.

SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE LA GENERALITAT: "Memòria de l'excavació d'urgència feta a la plaça Sant Salvador". Mataró 1984. (En elaboració).

SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE LA GENERALITAT: "Memòria de la campanya d'excavacions a la plaça de l'Ajuntament de Mataró" Mataró 1984. (En elaboració).

TREMEL, L.: "Su alcuni ritrovamenti de Terra Sigillata Chiara a Trieste". Rivista di studi Liguri XLVII. Bordighera 1981.

TORTORELLA, S.: "Ceramica de produzione africana e rivenimenti sottomarini della media e tarda età imperiale". MEFRA núm. 93. 1981.

VAZQUEZ DE LA CUEVA, A.: "Sigillata Africana en Augusta Emerita", Monografias Emeritenses núm. 3. Mérida 1985.

UN CONJUNT DE CERÀMICA DEL SEGLE XVI PROCEDENT DE CAN XAMMAR (MATARÓ)

Josep A. CERDÀ i MELLADO

En el present article volem donar a conèixer una sèrie de materials arqueològics -bàsicament ceràmiques decorades- procedents d'un estrat de les darreries de l'Edat Mitjana i començaments de la Moderna -seguint sempre la tradicional divisió històrica- que ens demostrarien, entre altres coses, que aquesta parcel·lació de la Història és massa convencional tota vegada que allò que té de "medieval" la producció ceràmica catalana no desapareixerà fins l'arribada dels nous corrents italianitzants de la segona meitat del segle XVI i inicis del XVII, que introduïren l'estètica del Renaixement italià en el panorama de la producció ceràmica.

Durant la segona meitat del segle XV, època de crisi a Catalunya, finalitza l'hegemonia absoluta del producte valencià, ha desaparegut, ja fa temps, l'antiga producció catalana del "verd i manganès" (fórmula ja esgotada després d'un segle i mig d'existència), apareixen els primers daurats catalans, arriben les primeres policromies procedents d'Itàlia i es desenvolupen les sèries catalanes blaves que, en certa manera, substitueixen la producció autòctona bicolor. Tots aquests són aspectes prou interessants com per a dedicar-los estudis monogràfics. Tot plegat produirà un sincretisme estilístic (barreja de la tradició catalana, de les influències de Paterna i Manises i dels nous gustos italianitzants) que donarà lloc a una rica varietat d'interpretacions i solucions decoratives que són l'origen de les conegudes produccions catalanes de finals del segle XVI i del segle XVII.

L'EXCAVACIÓ

Els materials arqueològics estudiats provenen

d'una excavació "d'urgència" realitzada l'any 1987 pel servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya a Mataró, al carrer conegut com "carrer de les Espenyas", actualment carrer d'en Xammar (1), en concret davant mateix d'on fins no fa massa existia una antiga masia amb aquest nom, l'enderroc de la qual, a més de comportar la desaparició física de l'edifici medieval, suposà la pèrdua d'una de les restes d'època romana més importants que s'han trobat fins ara en el solar de l'antiga lluro (2) (lám. 1, figs. 1 i 2).

Els materials arqueològics estudiats procedeixen de la UE 4. Es tracta d'un farciment fet amb deixalles domèstiques de tot tipus (ceràmiques trencades, ossos, objectes de metall i de vidre, etc.) barrejades amb terra, farciment que degué ser anivellat per poder construir-hi al seu damunt una habitació el paviment de la qual, fet amb terra piconada i calç, el segellà.

Durant les antigues campanyes d'excavació fetes per M. Ribas i F. Gusi es recolliren algunes ceràmiques medievals i modernes, dipositades actualment en el Museu Comarcal del Maresme, de les quals existeix un article publicat (3).

Cal dir també que l'estrat d'on procedeix tot aquest material es trobà parcialment destruït per dos motius. El primer i més lamentable fou l'actuació d'una màquina excavadora que, incomprensiblement, inicià les obres sense donar avis a les institucions corresponents malgrat que el subsòl de Mataró està protegit per una legislació especial precisament per evitar-ne la seva destrucció. L'altre factor que feu malbé part d'aquest estrat fou la construcció d'una cavitat subterrània -hipogeu-, que travessava el jaciment longitudinalment i continuava més enllà, pel dessota de les edificacions existents.

Aquest hipogeu tenia com a mínim dues

entrades. Una encara s'utilitzava no fa massa i l'altra, més antiga, es va trobar tapiada i amb l'accés farcit amb terra que contenia abundants fragments ceràmics decorats, gràcies als quals podem saber l'època en què fou tapiada aquesta entrada: la segona meitat del segle XVII. La construcció de l'hipogeu s'efectuà després de la formació de la UE 4 i abans que es tapiés una de les entrades, la qual cosa tingué lloc aproximadament entre mitjans del segle XVI i mitjans del XVII.

LA CERÀMICA MEDIEVAL I MODERNA

Pel que fa a la ceràmica apareguda en la UE 4 n'hem distingit quatre tipus diferents:

1. La que es caracteritza per presentar la superfície parcialment o total coberta de vernís vitrificat aconseguit amb òxid d'estany que li dona un to blanc, circumstància que servia per poder-les decorar pintant-hi dibuixos fets amb altres òxids metàl·lics, especialment els de coure, manganès i cobalt. Aquesta ceràmica era utilitzada principalment per al servei de taula.
2. La que presenta la seva superfície parcialment o total coberta de vernís vitrificat aconseguit amb òxid de plom de tal manera que més que decorar aquestes superfícies el que es volia era impermeabilitzar-les. Aquest tipus de ceràmica era utilitzada en el servei de cuina, a excepció d'aquelles peces que presenten vidriats de color verd o melat, més aptes per contenir i servir líquids que no pas per anar en contacte amb el foc.
3. La que no duu cap tipus de vidriat i, a més, ha estat cuita de tal manera que ha prèns finalment una tonalitat grisenca o ennegrida. Algunes formes d'aquesta ceràmica anaven en contacte amb el foc, d'altres és ben segur que no.
4. La que no duu cap tipus de vidriat i, a més, s'ha fet amb cuita oxidant. Podien estar recobertes amb una mena d'engalba blanquinosa molt líquida. A aquesta producció ceràmica se l'anomena "obra aspra". Es tracta sobretot de grans atuells, especialment cossis.

Quant a la ceràmica d'ús comú, autèntic "calaix de sastre" sota el qualificatiu del qual agrupem tot el conjunt de ceràmiques diferents (núms 2-4 anteriorment descrits) que en la majoria de les vegades representen el volum més gran de material procedent d'un jaciment arqueològic, cal dir que per les seves característiques estètiques generalment són menyspreades si les comparem amb les altres, que s'anomenen "de luxe", denominació subjectiva que reben per alguna característica externa determinada. La ceràmica medieval d'ús comú no ha estat objecte

d'estudi fins no fa gaire temps, si exceptuem la dita "ceràmica grisa". Menys atenció encara s'ha dispensat a la terrissa d'èpoques més recents. Són d'agrair, doncs, els pocs articles que darrerament s'han anat publicant tot donant a conèixer aquesta producció ceràmica baix medieval i moderna.

1.- LES CERÀMIQUES AMB VERNÍS BLANC

Abans ens hem referit a la principal característica d'aquestes ceràmiques: presenten part o la totalitat de la seva superfície recoberta amb una capa de vernís vitrificat de color blanc fet amb òxid d'estany, component que es pot trobar amb major o menor quantitat, la qual cosa fa que hi hagi diversos tons de blanc, o de rosa si a causa de la pobresa en estany es transparenta el color vermellós de l'argila. Al damunt d'aquesta superfície més o menys opaca es podien pintar dibuixos emprant altres òxids, que donaven lloc a les diferents cromies. Entre els centenars de fragments recollits n'hi ha que no estan decorats, bé perquè la peça a la qual pertanyien no ho estava, bé perquè el fragment en concret corresponia a una part no decorada. Únicament una minoria combina dos colors: el verd i el manganès o el blau i el daurat, la fragmentació i desgast dels quals ens indica que són tipus ceràmics residuals, de cronologia anterior a la del gran conjunt aparegut.

1.1. Ceràmica catalana del tipus "verd i manganès"

Els fragments recuperats són molt pocs i estan força rodats. Es caracteritzen per dur vernís només en la superfície interior. Les formes representades corresponen a allò més típic de la producció catalana baix medieval: "escudelles", "plats-talladors", "servidores", vasos de parets cilíndriques, llànties d'oli, pots amb peu de peanya, etc. (lám. 2).

Pel que fa a les decoracions poca cosa es pot dir a causa de la fragmentació de la ceràmica. Les sanefes són molt senzilles i consisteixen en una banda de color verd difuminat emmarcada entre dues línies de manganès. És la més emprada en la producció del "verd-manganès" català així com també la més senzilla de fer. A Llinars del Vallès, per exemple, representa més del 75% de les sanefes presents en aquest tipus de ceràmica, i en una fossa trobada a la Plaça Gran de Mataró, més del 60% (4). A més de les sanefes, la major part de les altres decoracions estan fetes a base de segments de bandes corbes similars a les sanefes anteriorment descrites. En un fons de plat hi ha el que podria ser una mena d'estrella de cinc puntes en verd i manganès, i en un fons d'escudella un principi de decoració heràldica en manganès sol (veure lám. 2, núms. 1-6, i 11 i 12). A jutjar per les decoracions es tracta de ceràmiques catalanes

fetes durant la segona meitat del segle XIV o inicis del XV. Presenten molt de desgast i fragmentació, cosa normal atesa la datació de l'estrat on han aparegut.

Altres llocs de Catalunya on han aparegut ceràmiques d'aquest tipus fetes possiblement durant les darreries del segle XIV o inicis del segle XV són Llinars del Vallès (5), Sant Just Desvern (6) i la volta de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, on va sortir una peça d'aquestes (7).

1.2. Ceràmica policromada italiana

Cal incloure aquí un únic fragment de ceràmica que correspon a una producció fins ara desconeguda en jaciments medievals del Maresme i molt escassa també a la resta de Catalunya. Es tracta d'un fragment amorf de plat amb vernís blanc a l'anvers i al revers, decorat amb línies blaves, grogues i carbasses que es creuen formant una mena de petits rombes. Segons Cirici (8) aquesta producció s'inicià cap el 1470-1490 a Faenza. A Martigues (La Provença), en unes excavacions fetes al "Quartier de l'Ile", aparegué un conjunt ceràmic semblant al trobat a Mataró: junt amb peces catalanes blaves hi ha uns plats policroms italians d'origen florentí -concretament de Montelupo- la datació dels quals cal situar vers el 1490-1500 (9). Mercès a un article d'Ainaud (10) sabem que en unes ordenances proteccionistes dictades el 1528 ja s'esmenta l'arribada a Catalunya de ceràmica de Pisa. Més tard foren els propis ceramistes els qui vingueren a Catalunya, com el cas ben conegut de Niccolò Pisano qui, sense èxit, demanà permís per fer i ensenyar a fer aquest tipus de ceràmica a Barcelona (11).

De cap dels jaciments catalans dels quals en tenim notícia no recordem que s'esmenti mai la presència de ceràmiques d'aquest tipus, la qual cosa ens fa pensar que les que arribaven a Catalunya a inicis del segle XVI procedents d'Itàlia deurien ser més aviat escasses.

1.3. Ceràmiques de Paterna i Manises

Les produccions ceràmiques dels dos centres terrissers amb més prestigi de la Baixa Edat Mitjana no podien faltar. La ciutat de Mataró i les seves rodalies consumiren aquests productes des de començaments del segle XIV fins la segona meitat del segle XV.

Atribuïble a Paterna hi ha un conjunt de ceràmica (escudelles i algun plat amb ala) amb decoració només en blau. El tema més abundant és el de "radis i palmetes", un dels més característics d'aquest centre terrisser. Únicament cal destacar, entre els fragments trobats, l'existència dels dos tipus de solució per fer els peus de les escudelles: la clàssica (el peu exempt), i la més tardana (el peu massís i fons convex).

Per formes i decoracions vegeu la làmina 3.

(làm. 3 i làm. 4).

Altres fragments amb decoració en blau sol o en blau i daurat, són atribuïbles a Manises. Les formes ceràmiques trobades són escudelles amb "orelles", plats amb ala i plats fondos.

Pel que fa a les decoracions es poden identificar els temes de la "rosa gòtica", les "fulles de julivert", els "pàmpols", la "corona", etc. Aquests temes han estat estudiats, entre d'altres autors, per Barrachina (12), Navarro (13) i Martínez Caviro (14).

També hi ha altres peces decorades només en daurat que, tot i que els temes identificats són propis de Manises (escudelles de la "monja", "calzes florals", "palmetes", "fulles de card", "pseudo caligrafies", etc.), no podem descartar la possibilitat que es tracti de peces catalanes que han copiat fidelment models valencians si tenim en compte que en aquesta època ja es fabricava ceràmica daurada a Barcelona.

Paral·lels molt pròxims als nostres han estat trobats, entre altres llocs, a la Pia Almoïna de Girona (15) i a Ancosa (16).

Per formes i decoracions vegeu la làmina 4.

1.4. Ceràmica catalana blava

Possiblement es tracta d'una de les produccions ceràmiques menys coneguda, fonamentalment per dues raons: la primera perquè l'arqueologia medieval només s'ha interessat, de moment, per la producció decorada en "verd i manganès"; la segona perquè estèticament parlant aquesta producció és, en general, d'inferior qualitat que la precedent i les posteriors. Per aquest motiu ha despertat poc interès entre els col·leccionistes de ceràmica, que han estat durant molts anys els únics que han intentat fer, junt amb reconeguts investigadors en el camp de la història de l'Art, una síntesi global de la ceràmica catalana decorada. Cirici (17), per exemple, dedica menys de dues pàgines per tractar aquesta producció blava i Llubí i Batllori li dediquen només una. Aquests dos darrers autors anomenen aquest tipus ceràmic "plats blaus d'influència moresca" i els daten dels segles XIV i XV. Esmenten les troballes fetes a la Plaça Medinaceli, carrer del Marquès del Duero i Drassanes, a Barcelona, i algunes excavacions fetes a la ciutat de Reus (18).

- Argiles i vidriats

Tot i que la textura sembla aparentment la mateixa, hem pogut identificar dos tipus diferents d'argila. La majoria de fragments trobats (molt especialment els de plat) tenen la pasta de color rosat, que pot variar des del beige-rosat fins el rosat-vermellós; el to vermellós és més acusat en la part interior de la peça, on hi ha la capa de vernís i on el foc no ha estat tan intens. El costat exterior, sense vidriar, ha rebut el foc més directament, la qual cosa ha provocat un to beige-fosc a l'argila. Les peces de pasta groga

són minoritàries i corresponen bàsicament a la forma escudella. L'argila groga és de consistència més tova, fins al punt que es pot ratllar fàcilment amb l'ungla.

Altres característiques de l'argila són la gran porositat, la presència de bombolles d'aire i de partícules vermelloses de xamota i altres de més petites de color blanc, segurament quars.

El vidriat blanc és pobre en estany, això fa que el color de l'argila es transparenti. Si aquesta és vermella, el color blanc pren un to rosat, mentre que si és groguenca, la capa de vidriat blanc queda més opaca. Aquesta capa blanca recobreix totalment les escudelles, mentre que sols recobreix l'interior dels plats. És freqüent que petites partícules de la pasta sobresurtin per sobre de la superfície de la peça i també ho és el trobar-hi porus, fins i tot el trobar forats produïts per les impureses de l'argila.

- Tipologia de formes

Per tenir una visió completa de les formes ceràmiques pròpies del "blau" català d'aquesta època necessitaríem haver trobat determinades formes que coneixem per altres articles publicats, formes que no han aparegut en aquesta excavació. En el conjunt aparegut a Can Xammar hi ha:

a) Formes obertes: Hi ha escudelles de cos hemisfèric i peu massís, més o menys convex però mai completament pla. L'aresta del peu pot estar molt ben definida o molt poc marcada. No hem trobat, en canvi, cap escudella de fons pla, és a dir sense peu, tan abundants en la producció del "verd i manganès". En general són peces de parets gruixudes. Pel que fa a les alçades i als diàmetres de vora i peu existeixen multitud de mides. Les vores són senzilles, fetes aprimant la paret. No n'hi ha de planes i horitzontals (freqüents en la producció coetània de Manises) ni n'hi ha tampoc amb orelletes (lám. 5). La capa d'esmalt blanc recobreix aquestes peces en la seva totalitat, excepció feta de les grans escudelles, forma intermèdia entre aquesta i la d'un plat fondo, on la capa de vidriat blanc recobreix únicament l'interior.

Si les escudelles no presenten massa variants, no succeeix el mateix amb els plats, terme en el qual hi englobem un conjunt d'objectes de taula de forma i dimensions diferents però que tenen una mateixa funció. Ateses les dimensions tindríem des de platets "de postre" (coneguts també en la producció anterior en "verd i manganès") fins les grans "servidores" (lám. 9 núms. 1-5), passant pels "plats-tallador" de mida mitjana (lám. 2, núms. 8 i 10 i lám. 8, núms. 1-5), és a dir, bàsicament tenim la mateixa tipologia de la producció ceràmica del segle XIV amb algunes innovacions. Pel que fa a determinats aspectes morfològics, hi ha plats amb la vora

i el fons fets sense solució de continuïtat, és a dir, amb un perfil interior que presenta una suau ondulació (lám. 8, núms. 3-5), en contraposició als plats amb ala, on un canvi de l'ondulació interior diferencia perfectament la part corresponent a l'ala de la resta del plat (lám. 2, núm. 7). Un altre tipus de plat, emparentat amb els talladors i les servidores, presenta un engruïment del llavi que pot ser molt acusat si bé en la majoria de casos és poc perceptible. Es tracta, com se sap, d'una característica típica de certes produccions anteriors decorades en "verd i manganès" (lám. 2, núms. 8 i 10; lám. 10, núms. 1 i 3). Pel que fa als peus, els exemplars de mides petita i mitjana presenten peus massissos amb el fons lleugerament convex, mentre que les formes més grosses (les servidores) presenten el peu exempt.

Hi ha també un fragment de vora corresponent a una mena de plat fondo amb el llavi lleugerament exvasat, que recorda una forma típica de la ceràmica de Manises de mitjans del segle XV i que, en canvi, sembla que no existia en la producció catalana en "verd i manganès". Això ens podria indicar que la producció blava catalana enriquí també el seu repertori de formes adoptant models llevants i no únicament decoracions (lám. 2, núm. 13).

b) Formes tancades. Són molt escasses, més encara que en la producció en "verd i manganès". Sols tenim un fragment de vora d'una gerreta de petites dimensions amb llavi esglaonat, semblant a la dels poals. La capa d'esmalt blanc és present únicament en la part exterior (lám. 2, núm. 9).

- Les decoracions

Capítol a part mereix l'estudi dels motius decoratius presents en aquestes ceràmiques. La decoració està distribuïda en tres registres diferents:

- Primer registre: decoració que forma la sanefa.
- Segon registre: zona intermèdia entre la sanefa i el dibuix central.
- Tercer registre: el dibuix central.
- Les sanefes

El tipus de sanefa més freqüent es caracteritza per la seva extrema senzillesa i és segurament el resultat d'una evolució estilístico-cronològica de la ceràmica precedent decorada en "verd i manganès". Recordem que la sanefa més emprada era la formada per dues línies de manganès que emmarcaven una banda de color verd. Vàrem indicar també que aquest tipus de sanefa a Llinars del Vallès representava més del 75% del total. Amb el pas de la bicromia a la monocromia es suprimí el color verd (normalment emprat per reomplir espais) mentre que el manganès (de color negrós, emprat per dibuixar) fou substituït pel blau. Per aquest motiu la sanefa

més usual en la producció blava la formen grups de circumferències concèntriques, d'una a tres en els plats i d'una a sis en les escudelles. Aquesta escassetat de sanefes contrasta amb la major varietat que presenta la producció decorada anterior, malgrat que com hem repetit varies vegades predominava una única sanefa, i també contrasta amb la riquesa decorativa dels exemplars valencians coetanis. (Là. 5, núms. 1-5 i là. 6, núms. 1-7). A això hi degué contribuir també la poca habilitat dels artesans que pintaven decoració (persones sense experiència o fins i tot criatures), així com el desig d'obtenir el màxim de producte fet en el mínim de temps possible.

- La zona intermèdia

És l'espai situat entre la sanefa i el tema central, bé que hi ha peces que no la tenen. En la producció catalana en "verd i manganès" hi trobem quasi sempre una decoració en la sanefa i després un motiu central mentre que en la ceràmica blava de Paterna entre una i altra hi podia haver una tercera decoració cosa que és observable sobretot en les escudelles.

En el cas de la ceràmica catalana blava la decoració present en el registre intermedi és molt senzilla i creiem que la seva única finalitat era la d'omplir l'espai que quedava sense decorar. En les escudelles hi podem trobar grups d'alàfies -normalment tres- (là. 6, núm. 4 i là. 8, núm. 2), aspes triples, pinzellades horitzontals disposades de manera paral.lela a la vora, pinzellades verticals perpendiculars a la sanefa, motius en espiral o alguna fulla molt senzilla (làms. 8 i 10).

- El dibuix central

Donada la senzillesa de les decoracions tant de les sanefes com de la zona intermèdia, una gran superfície de les peces quedava sense decorar, la qual cosa permetia, en principi, la realització d'un gran motiu central. Malauradament, la poca habilitat i la rapidesa en la decoració va impossibilitar que això fos així.

El repertori iconogràfic que trobem en la zona central és d'allò més senzill. Predominen els temes presos de la naturalesa, com ara motius vegetals o florals: una flor esquematitzada vista de costat, flors vistes frontalment fetes amb grups de ratlles disposades radialment i flors de pètals tan esquematitzats que semblen radis, etc. En les escudelles hi trobem també un motiu fet amb dues "V" invertides (angles oposats) que formen una mena de rombe i que pot tenir un punt al mig o un petit segment (là. 6, núms. 5-7 i là. 7, núms. 1, 2, 5 i 6). Hi ha altres temes que creiem que poden tractar-se d'una esquematització de la petxina de Sant Jaume, molt emprat en la ceràmica blava de Paterna (là. 6, núms. 1-2), la qual cosa seria prova de l'assimilació de certs temes valencians per part de la producció ceràmica catalana. També ens ho demostraria l'abundantíssima decoració feta

a base de línies radials (là. 5, núms. 3-5), tema molt característic també de Paterna. Altres decoracions emprades són una planta vista de perfil i una figura d'animal de traç tan senzill que hem de creure que fou dibuixada per una criatura (là. 5 núms. 1-2).

- Paral.lels del conjunt de ceràmica blava catalana. Datació.

Aquest tipus de ceràmica es coneix des de fa temps per les troballes fetes tant a Catalunya com a fora del Principat. Farem ara uns breus comentaris tot comparant la troballa de Mataró amb la d'altres jaciments de cronologia precisa per veure si podem extreure'n altres conclusions.

Un dels jaciments que presenta més paral.lels amb el de Mataró és el de la granja cistercenca d'Ancosa (19). Jordi Bolós donà a conèixer un conjunt molt interessant de ceràmiques blaves que va catalogar com a barcelonines. Els temes presents coincideixen força amb els de Mataró, en especial els que figuren en les làmines CD 15, 16 i 17, i 21 i 22. Algun d'ells els ha considerat de Paterna. La datació que atribueix a aquestes ceràmiques és del segle XV, i especifica que alguna peça podria ser de finals del XIV. Aquí és on discrepem en part, ja que la presència en el mateix estrat de peces daurades i la comparació que hem fet amb altres conjunts similars ens obliga a pujar la cronologia del conjunt de ceràmica blava d'Ancosa fins la segona meitat del segle XV.

Un altre jaciment que presenta paral.lels amb el de Mataró és el de "El Bullidor", a Sant Just Desvern, on aparegueren alguns tipus de ceràmica blava pròxims als del carrer d'en Xammar de Mataró. En concret són els que figuren en les pàgines 54, núm. 531 i 57; pàg. 58 núms. 514 i 494, i pàg. 56 núm. 497. Corresponen a tipus ceràmics moderns i la seva datació caldria portar-la, tal com indiquen els autors del treball, fins la segona meitat del segle XV, tal vegada el tercer quart. (20)

En una monografia dedicada al castell de la Santa Creu de Calafell deguda a J. Santacana (21), es donen a conèixer uns interessants exemplars de ceràmica catalana blava. Ens referim a unes peces procedents de l'exterior de l'església del castell i que consisteixen en escudelles amb decoració de línies radials (là. 17.1), angles oposats (là. 19.16), petits temes vegetals (là. 19.13), alàfies, sanefes de línies concèntriques i grups de ratlles senzilles (là. 19), que han aparegut junt amb altres peces que presenten el conegut tema de les "palmes i radis", típic de Paterna, tema que també ha aparegut a Mataró.

A Martigues, jaciment al qual ja ens hem referit abans, aparegueren també unes ceràmiques que l'autor de l'article atribueix, creiem que erròniament, a València. Es tracta d'un escudelles sense orelles, decorades amb

alàfies blaves, traços curvilinis, radis i temes abstractes. També es publica la foto d'un plat blau amb decoració igual a la d'un altre aparegut a Mataró. Aquest conjunt ceràmic va aparèixer junt amb peces policromes italianes, ceràmiques de Paterna i ceràmica daurada de Manises. La datació del conjunt és, segons l'autor de l'article, de les darreries del segle XV o inicis del XVI.

També a la Pia Almoina de Girona varen aparèixer nou exemplars de ceràmica catalana blava amb decoracions pròximes a les nostres. Aquest conjunt ha estat datat de cap el tercer quart del segle XV. És especialment abundant la decoració d'"alàfies".

Amb la mateixa cronologia es daten uns fragments apareguts en els enderrocs del castell de la Mola, a Novelda (Alacant) (22), mentre que els pocs fragments trobats en el castell vell de Llinars del Vallès s'haurien del segon quart del segle XV.

També es trobà ceràmica d'aquest tipus a l'església de Sant Miquel, a Manresa, que Gonzàlez Martí va atribuir erròniament a Paterna (23).

Sobre els inicis d'aquesta producció ceràmica hi ha opinions ben diferents. Hi ha qui creu que es remunta a la segona meitat del segle XIV, si bé això hores d'ara no s'ha pogut demostrar. De fet, les peces de cronologia segura més antiga que es coneixen de moment corresponen a les trobades dins d'una volta de l'Hospital de la Santa Creu, a Barcelona (1406-1414). En canvi, en jaciments arqueològics aquest tipus de ceràmica no apareix abundantment fins ben bé mitjans del segle XV o fins i tot la seva segona meitat, com semblen confirmar-ho els exemples abans esmentats. Les primeres formes d'aquesta nova producció adopten la major part de les formes típiques de la producció del "verd i manganès", encara que n'hi ha algunes que no adopta (les escudelles de fons pla, per exemple), i n'incorpora de noves. Aquestes formes típiques de la producció en "verd i manganès" constitueixen allò que podríem anomenar "formes arcaïques", que s'haurien de datar del segle XV i que deurien perdurar com a molt tard fins els inicis del segle XVI, ja que no les trobem en la producció daurada catalana. Cal creure, doncs, que durant la primera meitat del segle XV varen conviure les dues produccions ceràmiques: la feta en verd i manganès i la blava. Aquesta última reemplaçaria poc a poc l'anterior adoptant-ne sobretot les seves formes. No seria massa lògica la desaparició d'una ceràmica decorada destinada al servei de taula sense que no fos substituïda per una altra destinada al mateix ús. Aquesta substitució seria gradual i ambdós tipus haurien de coexistir durant un cert temps fins arribar a una completa desaparició del primer. Per altra part, creiem que la ceràmica catalana blava, diferentment del que succeí amb el "verd i manga-

nès", patí la competència de l'obra blava de Paterna, de la qual en va prendre models per ampliar el repertori de formes i decoracions, de manera que l'obra autòctona catalana no tingué un fort desenvolupament a Catalunya fins que minvà la importació de ceràmica de Paterna, fenomen que tingué lloc en el decurs de la segona meitat del segle XV. La senzillesa dels motius decoratius i la imperfecció dels acabats semblen indicar el desig de fer gran quantitat de producte en poc temps i a baix cost, cosa que explicaria la seva ràpida acceptació a nivell popular. Aquest fet, però, no fou obstacle perquè el producte aconseguit viatgés a llocs bastant llunyans (exemplars trobats a la Provença o a la zona d'Alacant), cridant l'atenció que es trobi aquest tipus de ceràmica en una zona, com és el cas de Novelda, pròxima al gran centre productor de Paterna.

Aquesta producció ceràmica tingué una llarga pervivència. Durant el segle XVI coexistí amb la producció daurada, combinant-se ambdós colors tot imitant l'obra de Manises. Cap a les darreries del segle rebé la influència de la nova producció feta al gust del Renaixement italià. Exemples tardans serien aquells que incorporen formes i decoracions típiques del daurat del segle XVI, com serien les escudelles amb orelles o la decoració dita "del pinzell-pinta".

Queden altres problemes sense resoldre, com per exemple saber-ne els llocs de fabricació. Barcelona seria, sens dubte, el més important de tots.

Per fer un estudi detallat d'aquesta producció ceràmica, tan desconeguda encara, seria necessari un recull exhaustiu de totes les formes i decoracions conegudes fins ara. Amb el conjunt trobat a Mataró no n'hi ha prou, en tenim les primeres produccions però ens falten les típiques del segle XVI.

1.5. Ceràmica catalana blava i daurada

Es tracta d'una producció encara menys coneguda que la precedent. El problema principal rau en saber-ne distingir la producció autòctona de la feta a Manises tota vegada que la primera seria una còpia de la segona.

En el jaciment que estem estudiant ha aparegut algun fragment ceràmic que presenta formes típiques i decoracions pròpies de la ceràmica catalana, amb restes de color daurat junt amb el blau. Certament no hi ha cap dubte que es tracta d'un producte català. En comparació amb l'obra blava o amb la daurada representa un percentatge quasi bé insignificant. Precisament per poc conegut creiem que és interessant donar a conèixer aquest exemple primerenc de blau i daurat català.

1.6. CERÀMICA CATALANA DAURADA

Caldria començar aquest nou apartat fent una mica d'estat de la qüestió, com hem fet en

parlar de la producció blava. Per això res millor que reproduir literalment l'opinió d'Ainaud de Lasarte (*Ars Hispaniae*, X): "Aparte del contrato de 1461 de P. Eiximeno de Mislata, ya mencionado, hay un buen número de piezas y fragmentos que prueban la fabricación de loza dorada en Barcelona por lo menos desde fines del siglo XV. Los ejemplares identificados hasta la fecha suelen ser platos y tazones con asideros de dibujo muy sencillo, dividido en sectores con trazos enrejados derivando de tipos corrientes en Manises. Se trata de tipos más bien modestos. Sin embargo, la abundancia de referencias documentales, en particular desde principios del siglo XVI, obliga a pensar que las piezas de primera calidad deben confundirse con lo valenciano, haciéndose difícil su identificación, mayormente si tenemos en cuenta que todavía se desconocen en cantidad suficiente los restos de los más antiguos testares barceloneses". Ainaud esmenta també la primera acta de concessió de forns conservada -que data del 1495-, l'existència de 9 mestres a Barcelona el 1516, el permís concedit per Carles V el 1531 per crear una confraria, el conegut llibre de notes de Reyner (1514-1519) -on s'esmenten una dotzena de formes o tipus amb multitud de variants i set o vuit classes de qualitat o decoració-, etc. (24).

Les escudelles i els plats daurats apareguts formen el conjunt ceràmic més important de tots els que fins ara hem anat comentant tant pel que fa al nombre de peces com per les que s'han pogut reconstruir. L'única cosa que hem de lamentar és el pèssim estat de conservació en què han aparegut aquestes peces daurades. La gran majoria té la decoració completament gastada com a conseqüència de la composició química del terra i també per la humitat. Si les examinem detingudament hi podem veure restes de la decoració, clarament inspirada en la ceràmica valenciana. Així, la més comú de totes és com la que hem comentat, descrita per Ainaud. Josep de Paula Bofill va trobar en abundància aquest tipus de decoració en plats i escudelles apareguts prop de les Drassanes a Barcelona que va publicar en un article aparegut l'any 1941 (25).

Així mateix han aparegut peces amb aquesta decoració a unes excavacions fetes a la ciutat francesa d'Avinyó (26), que han estat adscrites a tallers de Manises.

També hi ha peces decorades amb altres tipus de decoració, com ara el tema de "la Monja", les "pseudo-caligrafies", les palmetes, les fulles de card, etc. (Lám. 11, núm. 2).

Entre les escudelles aparegudes n'hi ha que presenten defectes de cuita, com ara bombolles en el vernís o petites malformacions, o bé taques de vernís blau en el revers. Tot això posa en evidència una manca de cura en l'acabat de les peces. Difícilment podem imaginar que hagin estat fabricades i portades amb aquestes

condicions d'un lloc del prestigi de Manises, essent més lògic pensar que es tracta de peces fabricades a Barcelona venudes possiblement com a producte de segona categoria. Segurament junt amb una majoria de peces daurades barcelonines n'hi deu haver també algunes de procedència valenciana molt difícils d'identificar per la coincidència de formes i decoracions. Tampoc no podem simplificar el problema i pensar que les peces de pitjor categoria hagin de ser les catalanes i les millors les de Manises, tota vegada que sabem pel llibre de notes de Reyner que a Barcelona es fabricaven peces amb set o vuit categories o decoracions diferents.

- Tipologia de formes

Les formes més freqüents són l'escudella i el plat. Pel que fa a la primera en tenim dues variants: l'escudella amb orelles i fons pla o convex, i l'escudella sense orelles i amb peu exempt. Sembla que pot relacionar-se el fet de no tenir orelles amb la presència de peu exempt. Aquestes escudelles amb peu recorden les anomenades "escudelles gresales" de la producció en "verd i manganès".

El cos de les escudelles és hemiesfèric. Alguns exemplars amb orelletes són de mida més reduïda i inicien la forma tronco-cònica típica de la producció daurada més tardana. Les orelletes són petites i amb forma de mitja lluna, diferenciant-se de les trapezoïdals i de les triangulars.

Pel que fa als plats en tenim de planers i de fondos. Dels primers n'hi ha amb ala -alguns amb l'ala no massa diferenciada- d'amplades diverses, i n'hi ha d'altres sense solució de continuïtat entre la vora i el fons. Són tots de fons lleugerament convex, mentre que la vora es forma mitjançant un aprimament del gruix de la paret. Els plats més fondos podrien tenir una funció similar a les "servidores". Es tracta de peces de parets divergents rectilínies, fons pla i vora formada mitjançant un canvi sobtat de la inclinació de la paret, tendint a la verticalitat. La tipologia de formes aparegudes figura en la làmina 13.

L'argila és de color ataronjat, d'aspecte esponjós, amb moltes cambres d'aire. S'hi observen partícules blanquinoses -granets de quars- i vermelloses -xamota-. També hi ha restes de fibres vegetals.

- Els motius decoratius

Malgrat que el nombre de peces recuperades és superior al de la ceràmica blava, la varietat decorativa és, però, encara més reduïda. Pel que fa als plats tenim dues maneres diferents d'organització decorativa: la decoració en sectors circulars i la decoració a bandes. La primera ens recorda la forma d'un pastís tallat. Els diferents triangles o sectors circulars resultants -vuit en total- estan decorats alternativament quatre d'una manera i quatre d'una altra. A la part central hi ha

un senzill motiu que evita un excessiu atapeïment de la decoració: pot ser el cap d'un animal, una ala vista de perfil o lletres. La decoració que hi ha en els sectors circulars la formen petits rombes amb un punt al mig. També hi ha sectors amb registres alternats de línies horitzontals i petits rombes així com llargues fulles que es combinen amb les decoracions anteriors (lám. 11, núm. 1 i lám. 12, núms. 1 i 3). La decoració a bandes consisteix en col·locar els diferents registres pictòrics en forma concèntrica. En alguns exemplars, en la banda més exterior hi trobem rosetes de sis pètals en negatiu -en castellà milanos-. En altres franjes hi ha el tema de les "solfes". La franja que més variants presenta és la central, la més ampla. En alguns exemplars hi ha casetons o compartiments de forma rectangular. Alternativament apareixen temes com una flor de quatre pètals, ocell amb punt al mig i altres elements vegetals (lám. 12, núms. 2 i 4). Aquesta franja central presenta, doncs, una decoració de temàtica naturalística que contrasta amb els elements geomètrics emprats en les altres dues. Algun dels plats daurats duu també decoració en blau (roses gòtiques o fulles lanceolades) (lám. 12, núm. 3).

En les escudelles la decoració predominant consisteix en sectors circulars amb petits rombes i línies horitzontals. En aquest cas el nombre de sectors no és de vuit, com en els plats, sinó de quatre. Al centre hi ha també un element decoratiu molt senzill, com per exemple una ala vista de costat.

Els motius emprats en la decoració d'aquestes primeres produccions daurades catalanes són similars a l'obra més popular de Manises, fet que no ens ha d'estranyar gens si pensem que foren mestres terrissers valencians els que vingueren a treballar a Barcelona i ensenyaren a fabricar la ceràmica que es feia al seu país. Observem en aquestes produccions primerenques una monotonia en la temàtica emprada. Hi abunden les decoracions geomètriques, són escasses les de tema vegetal i quasi inexistent les figures humanes o d'animals, que tan freqüents seran posteriorment. Tampoc no hi hem trobat cap fragment decorat amb pinzell-pinta, dada molt important per tal de saber l'època en què s'inicià aquesta peculiar decoració.

La imaginació del terrisser a l'hora de decorar les peces es demostra més aviat pobra. Les decoracions repetitives i ràpides de fer permetien decorar ingents quantitats de peces en molt poc temps, cosa que sembla que es desitjava més que no pas la perfecció del producte resultant. Així, trobem els reversos dels plats i escudelles molt descurats, amb zones rugoses, cambres d'aire que arriben a la superfície on originen petits forats, gotes gruixudes de vernís blanc, peus molt mal acabats i fins i tot defectes de cuita que no foren impediment per la venda de la peça

defectuosa. No és d'estranyar el gran volum de producció assolit en tan poc temps, tal com indica la documentació conservada.

Aquest interès dels terrissers per produir molt en el mínim de temps possible ja l'havíem copsat en estudiar la producció anterior blava i ho tornarem a veure en la producció posterior decorada amb el "pinzell-pinta", eina de la qual, com ben bé digué Ainaud, se n'usà i se n'abusà.

Per finalitzar l'apartat dedicat a la ceràmica decorada voldríem insistir en algunes de les idees aparegudes al llarg de l'article.

En primer lloc, posar de relleu una vegada més l'interès que presenta el conjunt de ceràmiques baix medievals decorades aparegut durant les excavacions de 1987 davant de Can Xammar malgrat l'estat de conservació de la majoria de peces daurades. Tenim representades certes produccions ceràmiques catalanes relativament poc conegudes, situades cronològicament entre unes de llarga tradició -el "verd i manganès"-, i altres que tindran un important desenvolupament en èpoques posteriors -per exemple l'obra daurada decorada amb el "pinzell-pinta"-.

Quant al lloc d'origen d'aquestes produccions decorades no ens és difícil identificar i separar l'obra blava valenciana de la catalana tot i que, com hem pogut veure, existeixen algunes formes i decoracions comunes a ambdues àrees geogràfiques. Més problemes ofereix la distinció de les peces daurades catalanes i valencianes. La troballa a Mataró d'una important quantitat de peces daurades amb decoracions geomètriques repetitives i amb alguns senyals evidents de defectes de cuita ens fa pensar, atesa també la cronologia de l'estrat, que ens trobem davant de peces produïdes en un centre terrisser català que, per la documentació publicada per Ainaud, ha de tractar-se de Barcelona.

Estilísticament parlant les ceràmiques que hem estudiat es caracteritzen totes pel caire "industrial" de les decoracions, ja sigui per l'esquematisme portat a la seva màxima abstracció -algunes decoracions de la ceràmica blava catalana-, ja sigui per l'esquematisme prefixat de l'obra daurada d'inicis del segle XVI, imitadora de l'obra popular valenciana.

Pel que fa a la cronologia d'aquestes ceràmiques, a més de tenir en compte les decoracions, ens és de gran ajut la datació que ens proporciona les deu monedes aparegudes juntament amb els fragments ceràmics, l'estudi de les quals figura en un annex.

2.- CERÀMIQUES VIDRIADES

Les formes aparegudes són molt freqüents en jaciments d'aquesta època. Presenten diferents tipus d'argila segons es tracti de peces destinades al servei de taula o bé a peces destinades a anar en contacte amb foc, essent

aquestes darreres de pasta més refractària i de tonalitats rogenques, en lloc del color beige rosat o vinós de les primeres. Totes elles duen un revestiment vidriat transparent que serveix per impermeabilitzar-les, aconseguit amb un fundent, l'òxid de plom, al qual se li podia afegir un altre òxid metàl·lic, donant lloc a vidriats de color diferent: melat amb el de ferro, verd amb el de coure, groc amb el d'antimoni, etc. Les peces que únicament tenen òxid de plom presenten tonalitats vermelloses o brunes perquè es transparenta el color de la pasta.

Segons l'ús de les peces tenim:

1. *Peces destinades al servei de taula.* Presenten vidriats verds, grocs o melats. L'argila té, en general, tonalitat rosada si bé n'hi ha també de color ocre. Són visibles els grans de xamota (de color vermell), els granets de quars i alguns nòduls de calç. De vegades presenten també granets de color negrós.
2. *Peces destinades a anar en contacte amb el foc.* Presenten vidriats transparents (colors vermells i bruns), o verd fosc. L'argila és més refractària, de color vermell, amb abundància de quars.

2.1. Peces destinades a no anar en contacte amb foc.

- *Morter:* Tenim pocs fragments, que podrien correspondre a unes deu peces diferents. A l'exemplar més sencer li manca només el peu: fa uns 102 mm de diàmetre interior i 64 mm d'altura: la superfície exterior és de color verd fosc en la meitat superior mentre que la inferior no està vidriada. Alguns exemplars estan reforçats amb costelles. L'interior és de color melat. La pasta és de color ocre amb partícules negres. Altres fragments tenen pastes de color rosat amb abundants fragments de xamota, grans de quars i partícules de calç. Es tracta d'una forma de clara tradició medieval (27). Més endavant serà substituïda pels morters de pedra o marbre (làm. 14, núm. 3).
- *Poal:* Es tracta també d'una forma de tradició medieval, documentada en ceràmica vidriada des del segle XIV (28). L'exemplar més sencer correspon a mitja peça mancada únicament de la nansa superior: fa uns 307 mm d'altura i 104 mm de diàmetre. El peu fa uns 140 mm de diàmetre. D'un altre exemplar tenim únicament la meitat superior: fa 242 mm d'altura i uns 100 mm de diàmetre interior. En ambdós exemplars l'argila és de color rosat. Són visibles abundants grans de xamota, de quars i nòduls de calç, alguns de mides considerables. Aquestes peces no estan vidriades en la part interior. A l'exterior duen vidriat verd únicament en la vora i zona pròxima a ella. Es freqüent que hi hagi regalims que baixen fins al peu. S'han trobat fragments de peus que corresponen a unes vuit peces diferents del mateix tipus (làm. 14, núm. 6).
- *Aiguamanil:* D'aquesta típica peça d'origen baix medieval en tenim alguns fragments amorfs, fragments de nanses i de vores. Presenten argiles i vidriats semblants als dels poals i, de vegades, és difícil poder-ne distingir els fragments que corresponen a una o altra forma. Normalment tenen la superfície exterior vidriada de color verd maragda i la interior melada o groga. (29)
- *Gibrell:* Tenim una peça sencera: fa uns 304 mm de diàmetre interior, el fons fa 122 mm de diàmetre i l'altura de la peça és d'uns 117 mm; té la superfície interior vidriada de color groc melat amb taques de color verd fosc i l'exterior està reservat però amb algunes taques de color verd fosc (làm. 14, núm. 1). A més d'aquest exemplar hi ha tretze fragments de llavis d'altres gibrells (làm. 14, núsms. 8-14), dels quals en destaquem un de decorat amb una línia sinuosa incisa, amb vidriat de color melat (làm. 14, núm. 13), i un altre que correspon a un gran gibrell, vidriat verd fosc, de més de 636 mm de diàmetre (làm. 14, núm. 14). Les pastes més abundants són de color vermellós o beige rosat, segons hagi estat la intensitat del foc durant el procés de cuita. Similars als nostres són els gibrells apareguts en el jaciment baix medieval d'El Bullidor (30).
- *Berenguera:* Tenim dos exemplars. Un d'ells té forma troncocònica amb el fons pla i llavi exvasat, duu dues nanses, la superfície interior és de color melat i l'exterior està reservat: fa uns 154 mm d'altura, 214 mm de diàmetre exterior i 174 mm de diàmetre del fons. L'altre exemplar és més baix que l'esmentat però té idèntic color de vidriat i pasta: fa 274 mm de diàmetre i 69 mm d'altura. Pels exemplars més tardans que s'han trobat en altres jaciments sembla que la forma evolucionà del tronc de con al cilindre durant el segle XVI i es canvià el color melat pel verd oliva (31) (làm. 14, núsms. 4-5).
- *Olla:* Tenim un fragment de vora d'una mena d'olla carenada i amb el llavi arrodonit lleugerament exvasat. Hi ha restes de vidriat melat a la part exterior mentre que la interior té tonalitats melada i castany clar. La pasta és vermella amb grans de quars i xamota. Serviria per posar-hi mel, confitures o altres productes, però no creiem pas que es destinés a coure aliments. (Lám. 14, núm. 6).
- *Gerra:* S'ha pogut refer completament un exemplar que fa 359 mm d'altura, 122 mm de diàmetre exterior de la vora, l'amplada màxima és d'uns 290 mm i el diàmetre del fons d'uns 170 mm. té dues nanses que surten del punt més ample de la gerra i moren a la seva esquena. Presenta decoració incisa de meandres en el coll i, fets "post coctem", l'escut de la ciutat de Barcelona i la marca del terrisser en la part superior de la panxa -sabem que des

del 1314 els ollers barcelonins restaren obligats, per un acord municipal, a col·locar llur marca o segell a les peces que obressin per tal que la seva procedència fos sempre palesa (32)-. A prop de la vora té quatre forats disposats simètricament. Té la superfície interior vidriada de color verd fosc, mentre que l'exterior està sense vidriar encara que té algunes taques de vernís vitrificat transparent i verdós (lám. 14, núm. 2).

- *Bocal*: Hi ha un petit fragment de vora que podria correspondre a una mena de bocal o gerra amb bec per servir aigua o vi a taula. Té el llavi lleugerament exvasat i està vidriat per la part exterior de color verd maragda i per la interior de color verd oliva. L'argila és similar a les anteriorment descrites. Un tipus semblant al nostre podria ser la peça apareguda al castell de Llinars del Vallès (33). Un altre fragment que correspon a la part davantera té l'interior de color melat (lám. 14, núm. 7).
- *Bol*: Fragment de bol de parets verticals amb el llavi molt lleugerament exvasat. L'interior és de color melat i l'exterior té la part superior vidriada del mateix color. La pasta és de color beige rosat amb granets de quars, de xamota i partícules negres.

2.2. Peces destinades a anar en contacte amb foc.

- *Olla*: De cos globular i llavi exvasat i recte. Tenim fragments de diferents peces. Una capa d'òxid de plom vitrificat cobreix l'interior i part de l'exterior -la zona del llavi-, amb regalims que baixen per la panxa, quedant la resta de la peça sense vidriar. Acostumen a dur dues petites nanses de secció arrodonida per tal d'anar penjades. Els fragments trobats corresponen a olles d'uns 160 mm de diàmetre. L'exemplar més sencer fa uns 186 mm d'altura, 160 mm de diàmetre interior i 202 mm d'amplada màxima. És semblant a l'aparegut a la volta del planxador al monestir de Pedralbes, per bé que la nostra seria quelcom més antiga (34) (lám. 15, núm. 1).
- *Tapadora*: Hi ha uns fragments de vores de tapadora recoberts amb vernís vitrificat, de color vermellós, verdós o tots dos junts, amb argiles refractàries. Servirien per tapar olles o cassoles destinades a coure aliments. El fragment més gran correspon a una tapadora d'uns 210 mm de diàmetre.
- *Tupí*: Hi ha un petit fragment de vora amb arrencament de la nansa que té la part interior vidriada. Creiem identificar la forma d'un tupí, és a dir, una gerra de cos globular, vora exvasada, fons pla i una nansa lateral, destinada a coure aliments.
- *Greixonera?*: Hi ha un petit fragment que correspon a l'inici del bec d'una mena de cassola de parets bombades que podríem identificar

com un fragment de greixonera encara que és difícil la seva exacta atribució a aquesta forma degut que només en tenim un fragment molt petit. Podria tractar-se d'una forma semblant a les aparegudes en el jaciment d'El Bullidor (35).

- *Cassola rodona*: Es tracta d'un atuell de parets bombades i llavi pla, amb un bec abocador. Segurament portava dues petites nanses contraposades per tal de poder anar penjada (lám. 15, núm. 3).
- *Cassola llarga*: Hi ha varis fragments de parets d'una mena de cassola de parets bombades, fons pla i bec abocador. És allargada i poc fonda. La documentació del segle XVII, en parlar de "cassoles llargues" creiem que es refereix a aquest tipus de peça. Té la superfície interior vidriada de color vermellós mentre que l'exterior està sense vidriar. En jaciments del Maresme la tenim documentada des del tercer quart del segle XV -Castell de Burriac, Cabrera de Mar, el Maresme (excavació inèdita)-.
- *Plat de foc*: Hi ha un fragment de vora d'un plat amb ala que té la superfície interior vitrificada de color vermellós. Es tracta d'un tipus de plat que es podia posar directament sobre les brases enceses per mantenir calent el seu contingut. Sembla que es tracta d'una peça inexistente en jaciments baix medievals i que tindria els seus orígens vers les darreries del segle XV (lám. 15, núm. 4).

3.- CERÀMIQUES GRISES

Gabriel Llopart, en un article titolat "Plata medieval mallorquina" (36), publicà uns inventaris de finals del segle XV en un dels quals, datat el 1475, apareix l'expressió "*un fogó de terra negra de Barchinona*", que ens demostra que la terrissa grisa -o negra- tenia unes característiques pròpies que la diferenciaven de les altres produccions baix medievals (rebieu el nom de "negra" no pas per tractar-se d'objectes fets amb argila negra sinó per la cuita reductora a la qual eren sotmeses aquestes peces. A part d'això, ens indica un dels llocs on es fabricava aquest tipus de terrissa, la ciutat de Barcelona, bé i que per la documentació conservada coneixem altres centres terrissers escampats per la resta del territori català. Algunes de les peces trobades a Mataró poden haver estat fetes en una terrisseria local.

Aquestes peces negres sembla que comencen a fabricar-se en grans quantitats coincidint amb l'aparició del daurat català. Com que ambdós tipus de ceràmica requereixen d'una cuita reductora és possible que s'aprofités una mateixa fornada per coure peces "daurades" i peces "negres", de manera semblant a com temps abans es feia en els forns de Paterna on se sap que es coïen ceràmiques decorades junt amb peces de terrissa (37).

Creiem, doncs, que el gran volum pres per la producció d'aquest tipus de terrissa negra en aquesta època es pot posar en relació amb l'inici de la fabricació de peces daurades.

Les argiles solen ser poc plàstiques, amb abundància de nòduls de quars. En les excavacions efectuades al carrer de les Espenyas de Mataró han aparegut algunes de les formes més usuals d'aquesta ceràmica.

- *Olla*: N'hem trobat de dos tipus diferents. El primer tipus representa la típica olla de cos globular, vora cònica exvasada i llavi fet amb un aprimament del gruix de la vora. Els exemplars més comuns acostumen a dur dues petites nanses contraposades de secció circular. Els de mides més grosses en porten quatre. En tenim varis exemplars, alguns dels quals quasi sencers. Destaquem d'entre tots una olla que hem refet totalment, que fa 320 mm d'altura, 156 mm de diàmetre i 188 mm d'amplada màxima. L'altre exemplar, de majors proporcions, fa uns 262 mm de diàmetre de la vora i 338 mm de diàmetre màxim. En total hi ha fragments de vores d'olles que podrien correspondre a un mínim de 15 peces diferents. Algunes d'aquestes olles tenen l'argila de color siena tal vegada per una cuïta deficient. Hi ha també algun exemplar que té les nanses que arrenquen de la part superior del llavi. Amb tot, però, les formes més comuns són semblants a les aparegudes a les voltes de l'església de Sant Andreu d'Òrrius (38). L'altre tipus d'olla és més rabassuda, presenta una lleugera carena en la zona mitja, té el llavi exvasat, el fons lleugerament bombat i no duu nanses. Tenim un exemplar que hem pogut refer completament: fa 168 mm d'altura, 146 mm de diàmetre i 193 mm d'amplada màxima (làm. 16, núm. 5).
- *Gibrell*: Es tracta d'un recipient de forma cònica, amb la vora exvasada plana i fons pla. Acostuma a dur decoració incisa, tot aprofitant la superfície plana i ampla de la vora, que consisteix normalment en línies ondulades. En tenim uns 13 fragments però cap perfil sencer. L'amplada de la vora oscil·la entre els 32 i els 42 mm. El diàmetre és d'uns 410 mm. És un tipus de peça que no apareix en el jaciment d'El Bullidor, esmentat ja vàries vegades (fet que és interessant per tal de fer precisions cronològiques), tampoc no apareix al castell de Llinars i en canvi hi ha alguns fragments de vores a la Granja d'Ancosa. Es tracta per tant d'un tipus de peça que té els seus orígens cap a les darreries del segle XV i que es farà molt abundant en el segle XVI i primera meitat del XVII (39) (Làm. 15, núm. 11).
- *Greixonera*: Es tracta d'un objecte que ja ens hem referit tot comentant les formes de terrissa vidriada aparegudes. En aquest cas tenim un exemplar que hem pogut refer completament.

Té les parets i el fons bombat, la vora exvasada i el llavi pla inclinat vers l'interior. Té dues nanses contraposades i un bec abocador. Fa 109 mm d'altura, 160 mm de diàmetre de vora i 232 mm d'amplada màxima. Tenim altres fragments corresponents a dues peces diferents més, una de les quals és un perfil sencer que correspon a una greixonera d'uns 204 mm d'amplada de vora. L'altre és un fragment de vora amb nansa (Làm. 16, núm. 7 i làm. 15, núm. 10).

- *Tapadores de botó i de pont*: Tenim uns petits fragments de vores i de la part central d'aquestes peces. N'hi ha de semblants a la granja d'Ancosa (40) (Làm. 15, núm. 9).
- *Poal*: Es tracta també d'una forma comentada en parlar de la terrissa vidriada. Tenim un petit fragment de vora feta en terrissa grisa sense vidriar, semblant als apareguts també a Ancosa (41). Aquest fragment no l'hem dibuixat.
- *Càntir*: Forma identificada únicament per un fragment de broc i un altre fragment que podria correspondre a la part de la panxa. Durant el segle XV aquesta forma és freqüent en terrissa vidriada però no en terrissa grisa, que és més pròpia de les darreries del XV i segles posteriors. Aquests fragments no els hem dibuixat.
- *Tupí*: També és una forma que ja hem comentat anteriorment bé i que aquest exemplar en terrissa grisa és de cos més globular. Porta una nansa lateral i unes circumferències concèntriques lleugerament incises a la part superior de la panxa (làm. 16, núm. 3).
- *Cossi*: Es tracta d'uns fragments que corresponen a unes peces de grans dimensions, de forma cònica o cilíndrica i llavi exvasat pla, proporcionalment no tan ample com els llavis dels gibrells. La decoració acostuma a anar en les parets exteriors i consisteix en motius incisos fets amb un objecte rom o amb pinta. Els fragments procedents d'El Bullidor corresponen a terrissa de pasta clara. També ho són els del castell de Llinars. Hem de creure, doncs, que els exemplars de terrissa negra són propis de les darreries del segle XV i segle XVI. Els procedents de Mataró tindrien un diàmetre aproximat als 500 mm. També hi ha dues nanses que correspondrien a objectes d'aquesta forma (làm. 16, núms. 1, 2 i 4).
- *Cassola de vora plana*: Es tracta d'un atuell de parets bombades i vora exvasada plana semblant a la dels gibrells (làm. 15, núm. 6).
- *Cassoles de parets bombades*: Tenim dos fragments d'unes cassoles que es caracteritzen per tenir les parets bombades, la vora vertical o molt poc exvasada i el llavi rom (làm. 15, núms. 7-8).
- *Rajola*: Hi ha un fragment de cantonada d'una rajola de 26 mm de gruix. Aquesta peça no l'hem dibuixada.

Altres fragments apareguts corresponen a peces que, degut a la fragmentació, no hem pogut identificar.

4.- OBRA ASPRA

És el tipus de terrissa que ha aparegut en menys quantitat. Es caracteritza per la cuita oxidant i per l'engalba molt líquida que acostuma a dur. Es tracta de grans atuells destinats al transport o emmagatzemament o per passar-hi la bugada. Les formes aparegudes són:

- *Gibrells*: Són objectes que ja hem descrit anteriorment, de més de 500 mm de diàmetre. Tenen forma de tronc de con invertit amb el llavi pla. No duen cap tipus de decoració. Exemplars semblants han aparegut al castell de Llinars (42) (lâm. 17, núms. 1 i 3).
- *Cossi*: Amb relació als gibrells tenen la vora proporcionalment no tan ampla, el cos més cilíndric i són més fondos. No duen decoració de cap tipus. N'han aparegut de semblants a Sant Just Desvern (43). Servien, com se sap, per passar-hi la bugada (lâm. 17, núms. 2, 4 i 5).
- *Morter*: D'aquest objecte tan característic tenim un sol fragment, que correpon a la paret i part del llavi. No està dibuixat.
- *Càntera*: Hi ha un fragment corresponent a part de la vora d'una gerra de dues nanses, de llavi exvasat, que duu restes de decoració feta amb manganès. Tant la forma com la pasta és similar a la de les cànteres fetes a Paterna (44) (lâm. 15, núm. 5).

ALTRES OBJECTES

A part de les ceràmiques cal esmentar també la troballa d'objectes de metall, concretament de ferro i de bronze, de fragments de vidre i un fragment de morter de marbre. D'entre tot aquest material volem destacar el conjunt de sivelles de bronze aparegut així com el lot de 10 monedes -que ens seran d'inestimable valor per datar l'estrat- estudiades en un annex a part.

Pel que fa al conjunt de sivelles (làmina 18), han estat classificades i descrites segons les pautes donades en un article aparegut en les actes del "106 Congrés de Sociétés Savantes" (45). Semblen sivelles que formarien part de la indumentària personal -la núm. 9 és una plaqueta, que té un costat en forma de vèrtex i l'altre dentat, decorada amb línies anguloses, rombes i punts-

1. Sivella de bronze d'eix lateral i de secció arrodonida. El marc és circular amb un aprimament en un costat, on aniria agafada la pua -que no es conserva-, i amb una incisió a l'extrem oposat on s'encaixaria la pua. Mesures: amplada màxima, 48 mm; gruix màxim, 3 mm; gruix mínim, 1 mm.

2. Sivella de bronze d'eix central i de secció arrodonida. El marc és circular amb un aprimament en un costat per encaixar-hi la pua. Mesures: amplada màxima, 47 mm; gruix màxim, 3 mm; gruix mínim, 2 mm.
3. Sivella de bronze d'eix lateral, de secció arrodonida per la part superior i plana per la inferior. El marc és el·líptic, amb l'eix recte, i té dos pius que sobresurten en els seus extrems. El costat oposat a l'eix és més ample i té una ranura per encaixar-hi la pua. L'amplada màxima de la corretja és de 25 mm i la llargada màxima de la pua de 32 mm. Mesures: amplada màxima, 52 mm; gruix màxim, 4 mm; gruix mínim, 3 mm.
4. Sivella de bronze d'eix central, de secció arrodonida per la part superior i plana per la inferior. El marc està format per dues el·lipses separades per l'eix, una de les quals, més ampla, té una ranura per encaixar-hi la pua. Mesures: amplada màxima 32 mm; amplada segona el·lipse, 28 mm; amplada mínima, 20 mm; llargada màxima, 32 mm; llargada màxima de la pua, 22 mm; gruix màxim, 3 mm; gruix mínim, 2 mm.
5. Sivella de bronze d'eix central, de secció arrodonida per la part superior i plana per la inferior. El marc està format per dues el·lipses separades per l'eix, una de les quals, més ampla, té cinc ranures, la del mig apta per encaixar-hi la pua. Mesures: amplada màxima, 25 mm; amplada mínima, 18 mm; llargada màxima, 29 mm; llargada màx. pua, 18 mm; gruix màxim, 2 mm; gruix mínim, 1 mm.
6. Sivella de bronze d'eix lateral, de secció arrodonida per la part superior i plana per la inferior. El marc és el·líptic i l'eix recte, més ample el costat oposat, on hi han cinc ranures, la del mig apta per encaixar-hi la pua. Mesures: amplada màxima 20 mm; llargada màxima pua, 16 mm; gruix màxim, 2 mm.
7. Sivella de bronze d'eix central i de secció en forma de triangle equilàter. El marc és poligonal rectangular. Mesures: llargada màxima, 36 mm; amplada màxima, 14 mm; gruix màxim, 3 mm.
8. Sivella de bronze d'eix central, de secció arrodonida per la part superior i plana per la inferior. El marc està format per dues el·lipses de dimensions pràcticament iguals, separades per l'eix. Mesures: llargada màxima, 20 mm; amplada màxima, 18 mm; gruix màxim, 2 mm; llargada màxima de la pua, 13 mm.
9. Placa de bronze rectangular amb un extrem acabat en vèrtex i l'altre dentat. Està decorada amb punts en relleu. Mesures: llargada màxima, 49 mm; amplada màxima, 25 mm; gruix màxim, 3 mm.

També cal destacar un petit penjoll de bronze que formaria part de la guarnició d'un cavall, on hi ha gravada una escena cinegètica: un caçador de genolls amb ballesta que caça ocells i un altre dempeus amb una javelina a la mà dreta i un pal a l'esquerra d'on penjen unes guineus (lâm. 19, núm. 1). Peces semblants ja han aparegut en diversos indrets de Mataró. També n'hi ha de similars al Museu Lázaro Galdiano de Madrid (47). Sovint estaven decorats amb esmalts de colors, com és el cas de l'exemplar que aquí presentem, el qual té restes d'un esmalt blavós que s'ha perdut gairebé tot. Per l'estil de la decoració i de la forma del penjoll creiem que es tracta d'una peça datable dins de la primera meitat del segle XV.

A més del material de bronze fins ara descrit també es recuperaren unes 55 agulletes de cap, de llargàries que van dels 30 als 53 mm, que segurament formarien part de la indumentària d'ús personal. També aparegueren uns aplics de coure que tenen forma de roseta de sis pètals, anelletes pertanyents a una cota de malles, claus, un passador de bronze similar a un altre aparegut en el jaciment de "El Bullidor" (46) (lâm. 20, núm. 5), un didal fragmentat, una guaspa de beina de daga decorada (lâm. 20 núm. 3), una cullera de 150 mm. de llargada, un cascabell esclafat i una cadeneta de tres braços trenats corresponent a una làmpara de vidre.

Quant a peces de ferro s'ha de dir que han aparegut en molt mal estat de conservació. Hem pogut identificar una rodela d'escut (lâm. 19, núm. 2), una anella -possiblement una sivella- (lâm. 19, núm. 7), una clau de pany (lâm. 19, núm. 6), dues puntes de sageta (lâm. 19, núms. 4-5), un estrep (lâm. 19, núm. 3), un tros de falç, fragments de ferradures i de podalls, claus, fulles de dagues i ganivets (lâm. 20, núms. 1, 2 i 4), etc.

Finalment cal esmentar que han aparegut diversos fragments de vidre massa petits per determinar-ne la forma original, un fragment de coral roig -objecte molt típic del comerç barceloní de la baixa Edat Mitjana- i un fragment d'un morter de marbre.

CLOENDA

A manera de cloenda voldríem insistir en alguns aspectes que han aparegut al llarg de

l'article, en concret tot allò que fa referència a la datació del conjunt ceràmic. Estem davant d'un estrat segellat quan es pavimentà l'habitació. Sabem que el paviment de terra piconada ha de ser posterior a la formació de la U.E. núm. 4 i anterior a la formació de la núm. 2 o estrat d'amortització de l'habitació, datat del segle XVIII. De fet, el paviment és la part superior de la U.E. 4.

Deixant a part les ceràmiques residuals, els dos grans conjunts ceràmics apareguts corresponen a produccions catalanes. El més antic dels dos està format per plats i escudelles sense orelles, amb decoració monocroma blava. El més modern correspon a plats i escudelles amb decoració monocroma daurada. Barrejats amb aquests tipus ceràmics majoritaris hi havia fragments de ceràmiques de Paterna i Manises, alguns dels quals de difícil adscripció a aquests centres valencians o a tallers catalans.

Les monedes aparegudes, deixant a part una de Jaume I, corresponen a encunyacions de Joan II i Ferran II, totes elles de la segona meitat del segle XV i començaments del XVI. La més moderna correspon a una encunyació de 1510-1512. No tenim monedes d'una encunyació posterior, de 1513, feta durant el regnat del rei Catòlic, ni tampoc encunyacions dels seus successors -la reina Joana i el rei Carles- la primera encunyació coneguda dels quals data de 1521. Diners de Joana i Carles són freqüents de trobar a Mataró. Per tant, cal deduir que la pavimentació de l'habitació es degué de realitzar entre el 1510/1512 i 1513/1521. La ceràmica apareguda sota seu és, doncs, anterior a aquestes dates, és a dir, de la segona meitat del segle XV i començaments del XVI. A efectes d'orientació cronològica cal esmentar l'absència de fragments daurats decorats amb el "pinzell-pinta".

Finalment hem de dir que les nostres apreciacions cronològiques derivades de la intervenció arqueològica de 1987 concorden amb els estudis que sobre l'evolució urbana de Mataró s'han fet. Així, la zona prospectada es localitza dins de l'àrea de creixement situada entre els carrers de la Pau i el desnivell de Migdia, urbanitzada en el període comprès entre 1500 i 1520, dins de la primera etapa de creixement urbà (1480-1520) originada, en bona part, per la incorporació de Mataró a la Corona i l'alliberament de la senyoria feudal (48).

Làm. 1

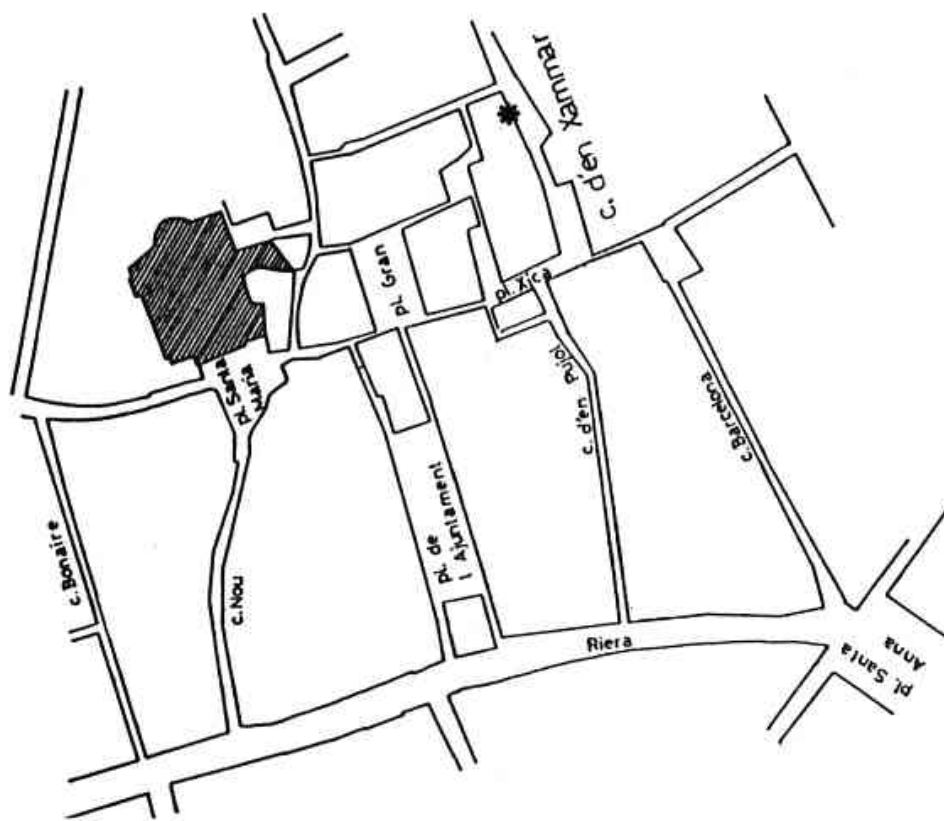

Fig. 1

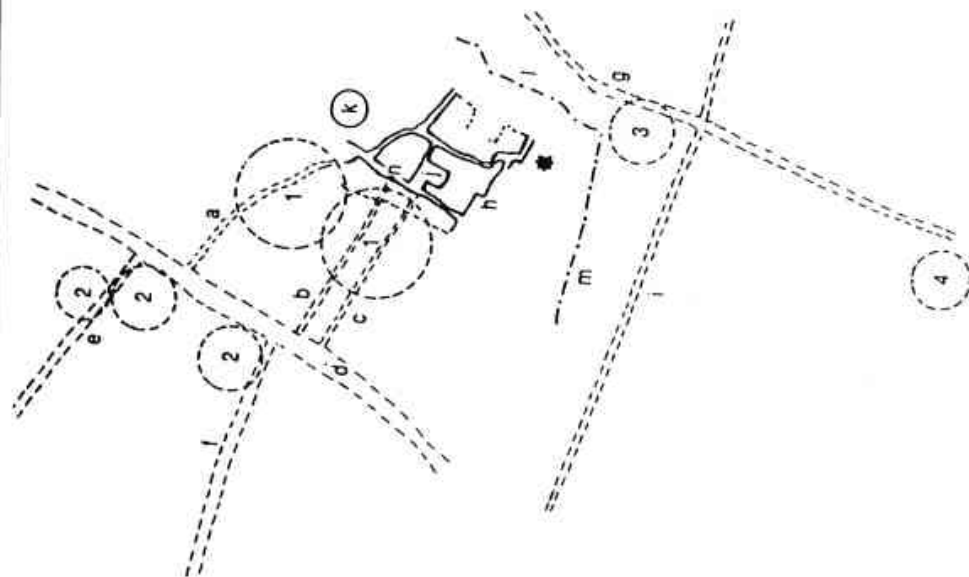
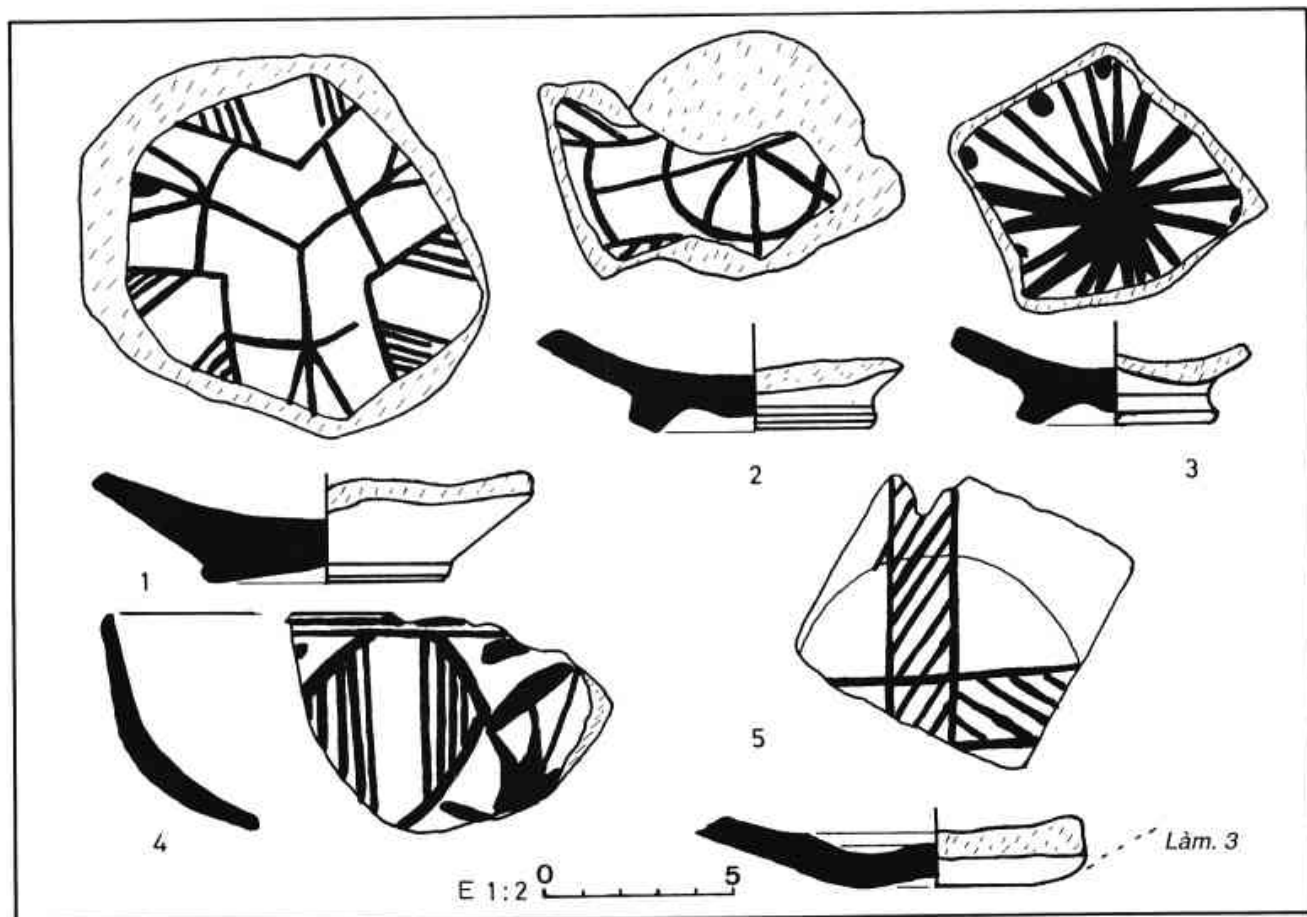
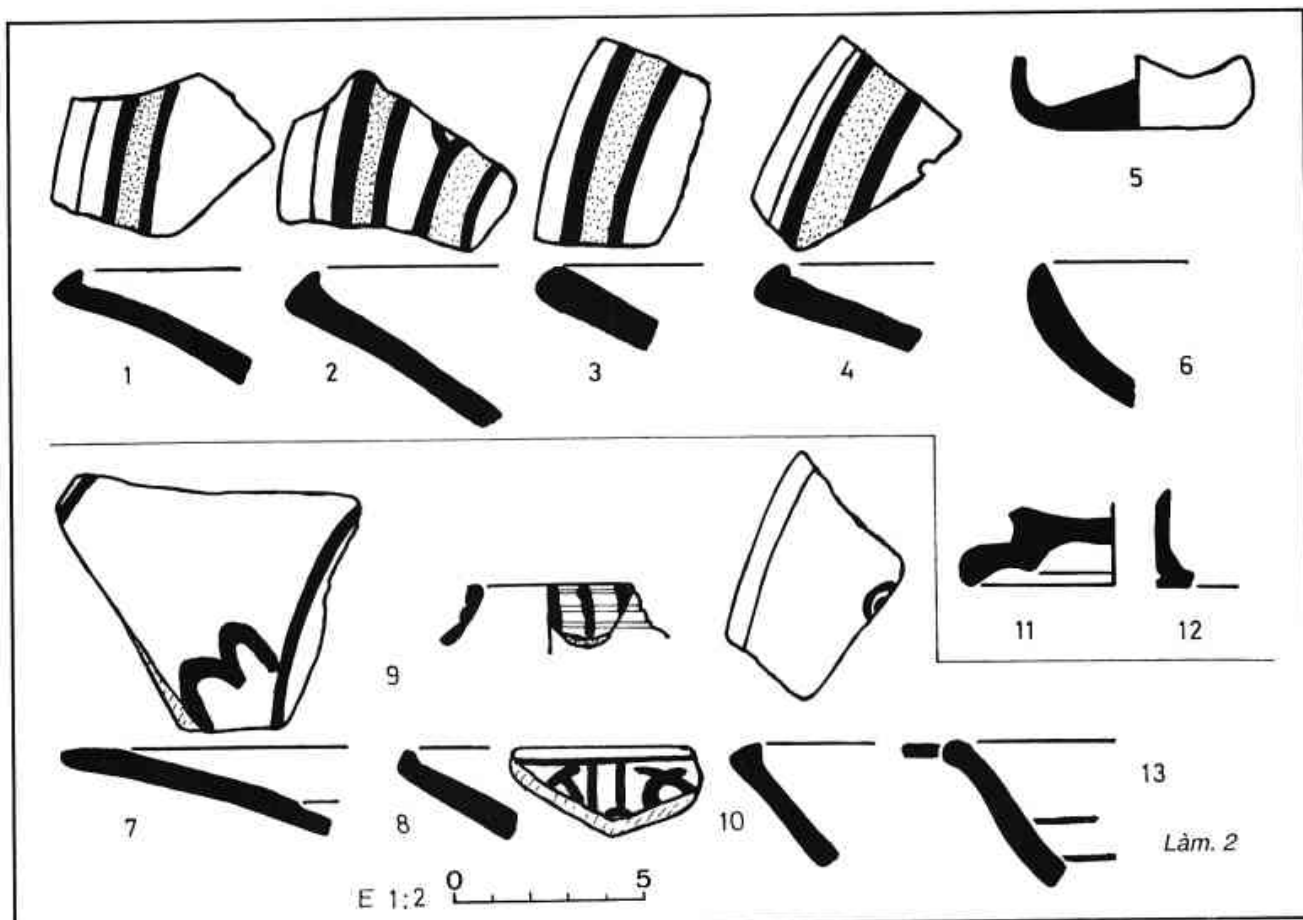
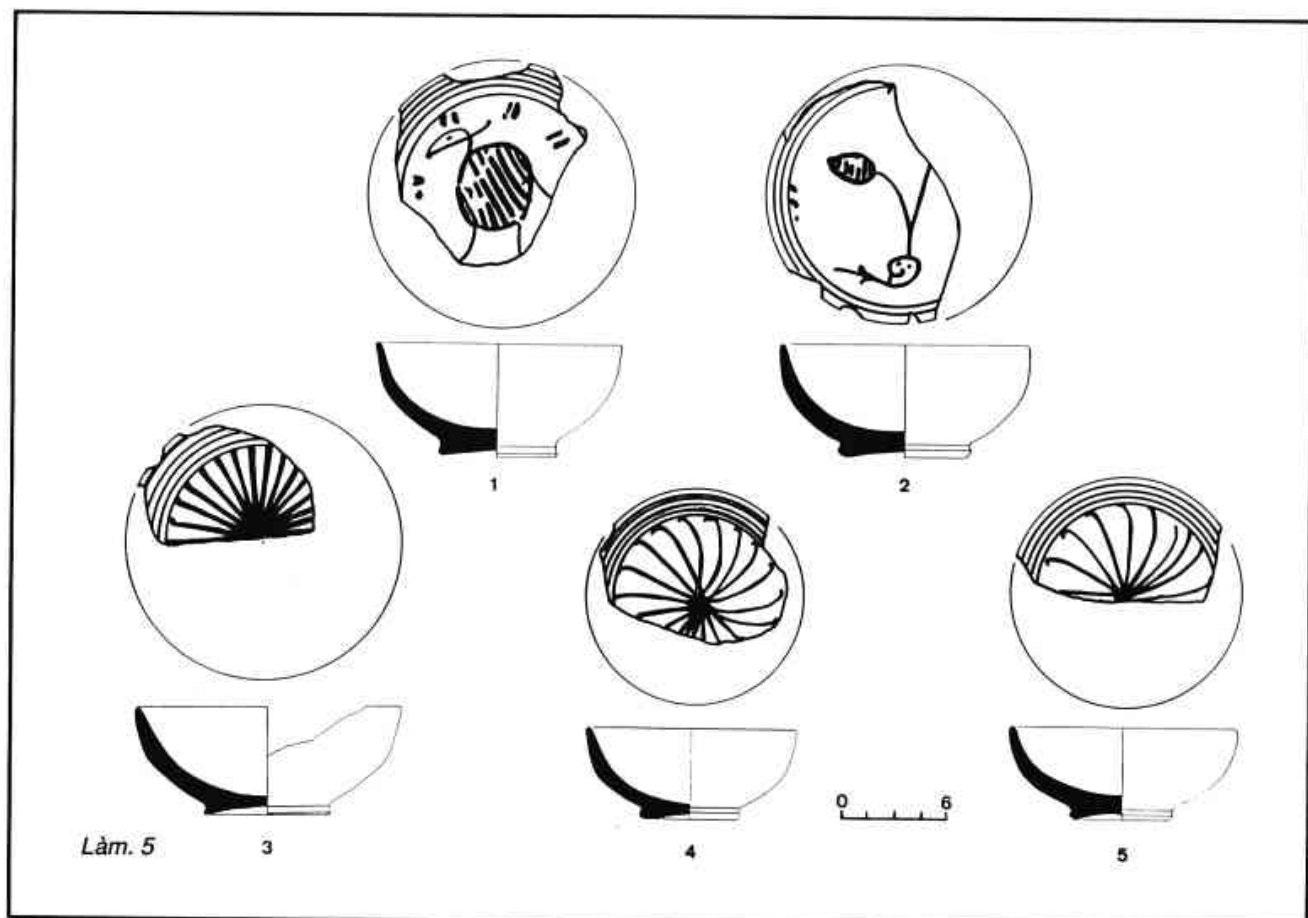
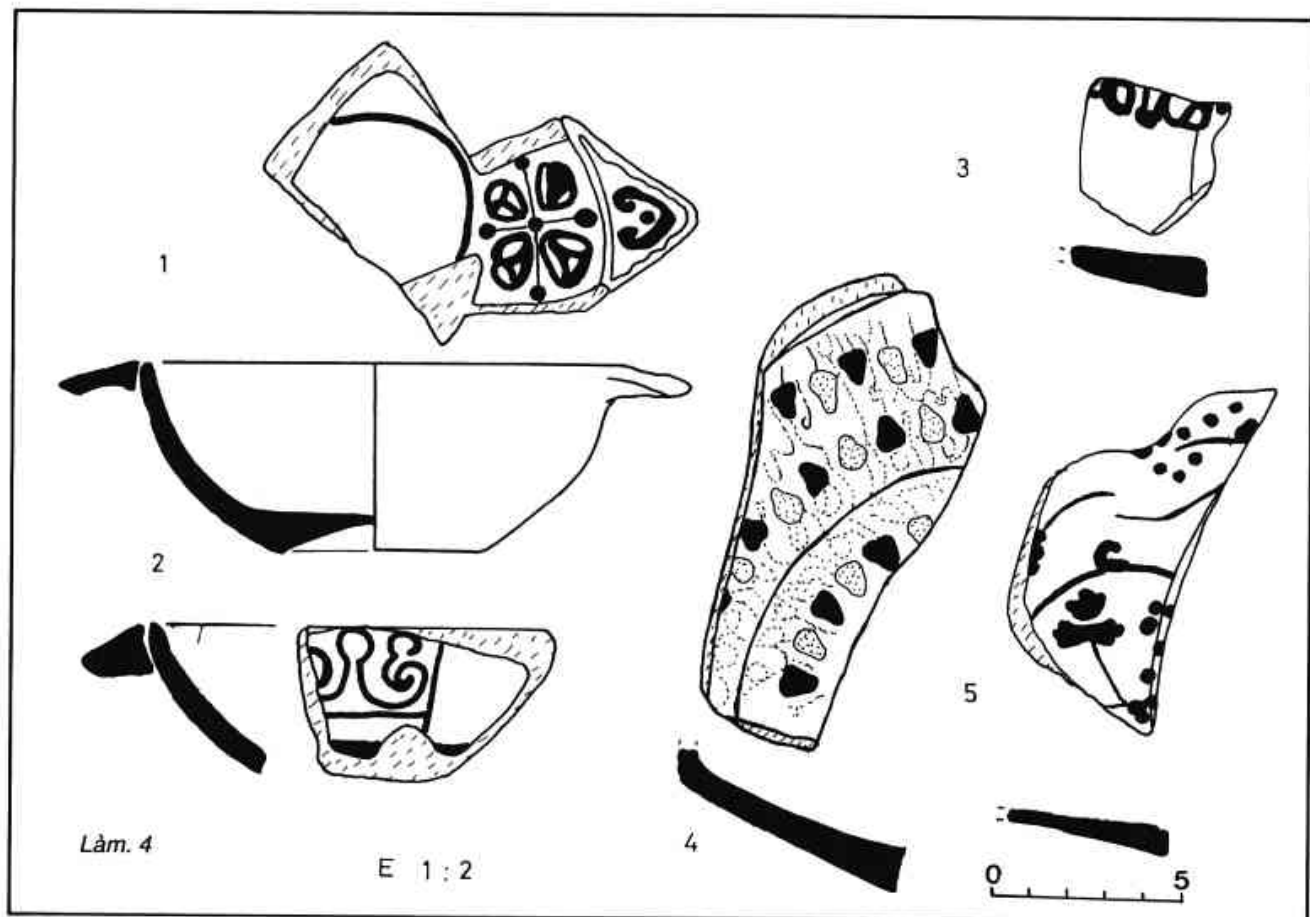
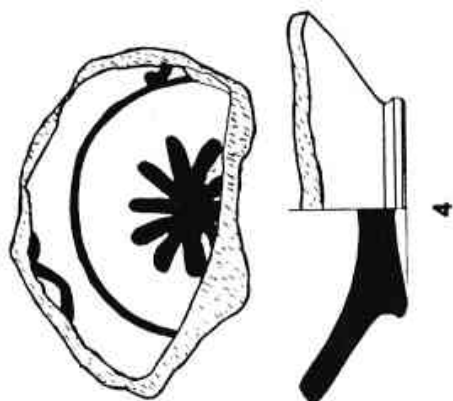
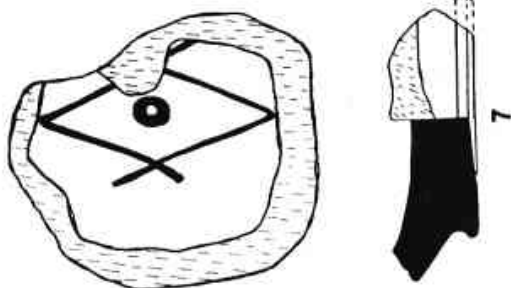
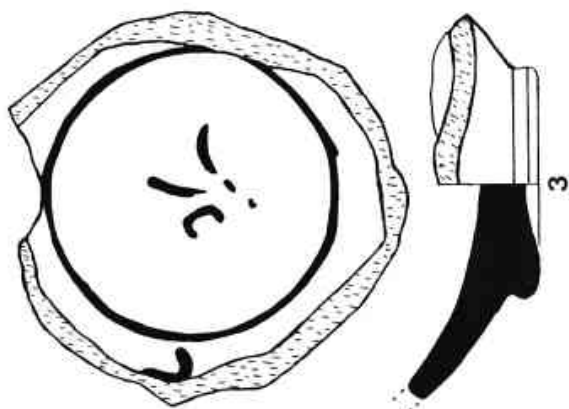
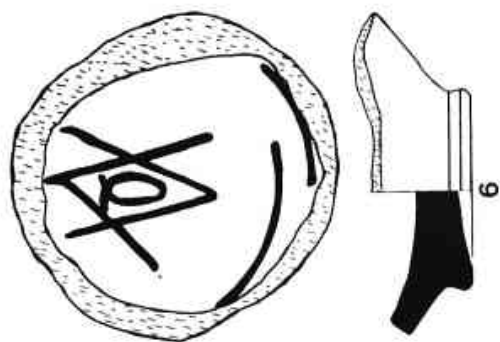
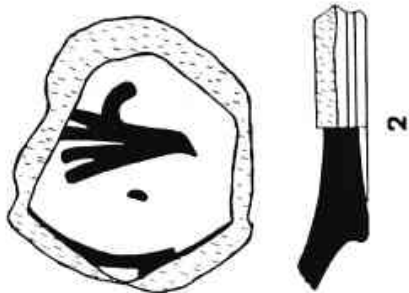
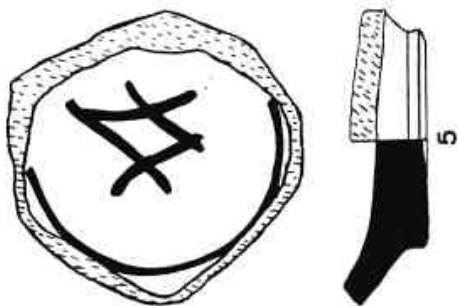
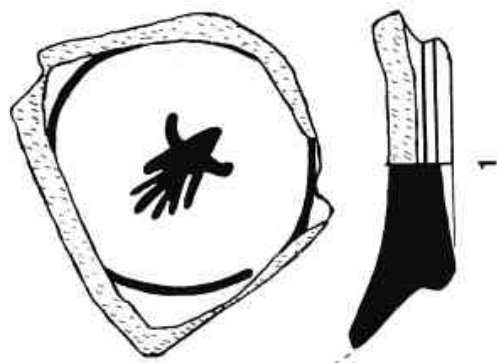

Fig. 2: Esquema del nucli inicial (sense els masos) i àrees de creixement en el període 1500-1520.

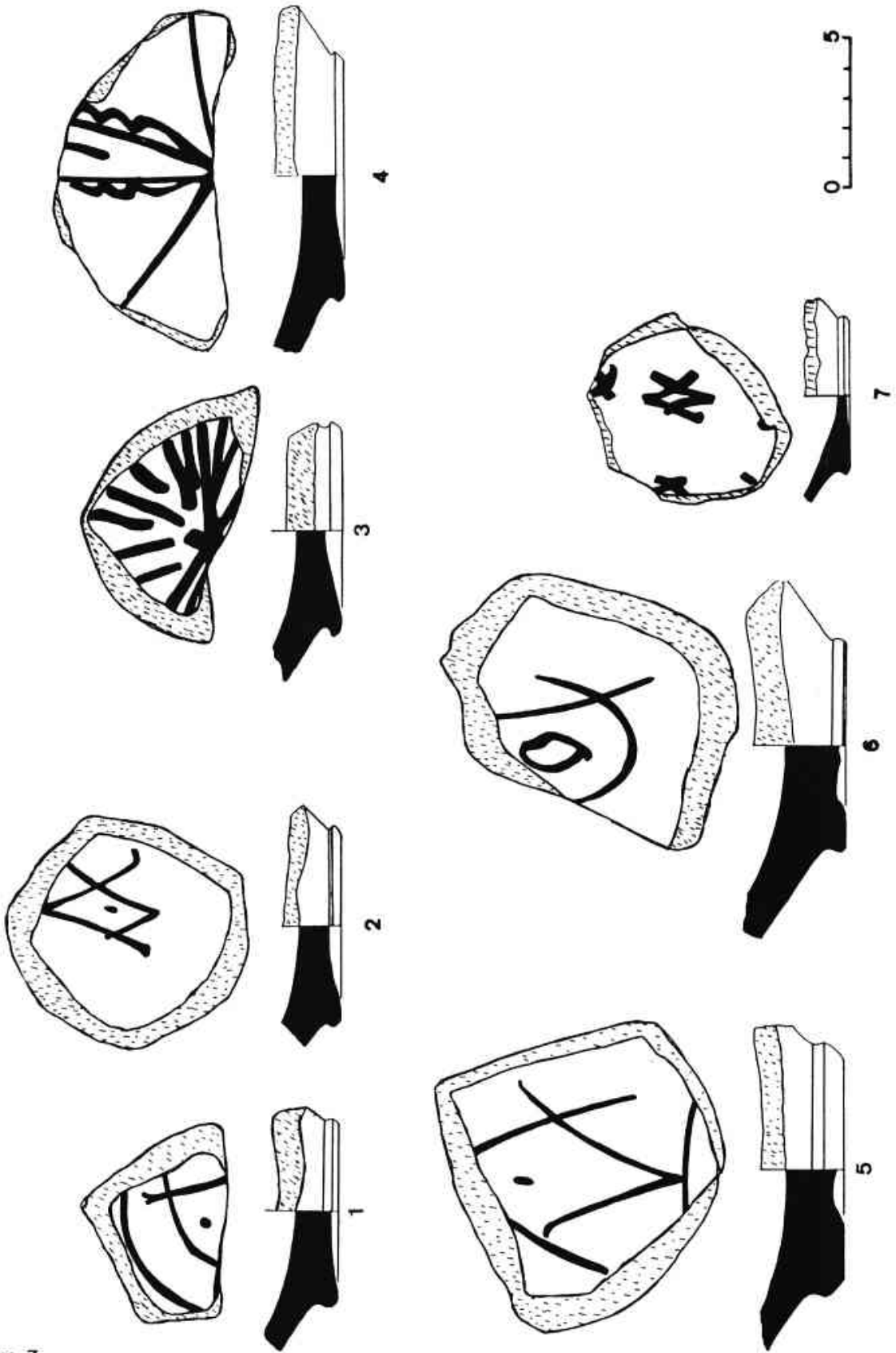
1. Creixement a ponent seguint els carrers paral·lels al mar. 2. Creixement a l'àrea de «la Riera». 3. Creixement a la riera del Pou de Vall. 4. «Botigues de mar». a. Carrer Nou b. Carreró c. Carrer Palau d. Riera de Cirera e. Camí a Argentonà f. Camí a Cabrera (futur carrer de Sant Josep) g. Riera del Pou de Vall h. Límit del futur carrer de na Pau i. Camí Ral j. La Plaça k. L'església l. Desnivell de llevant m. Desnivell de migdia n. Carrer de Santa Maria.

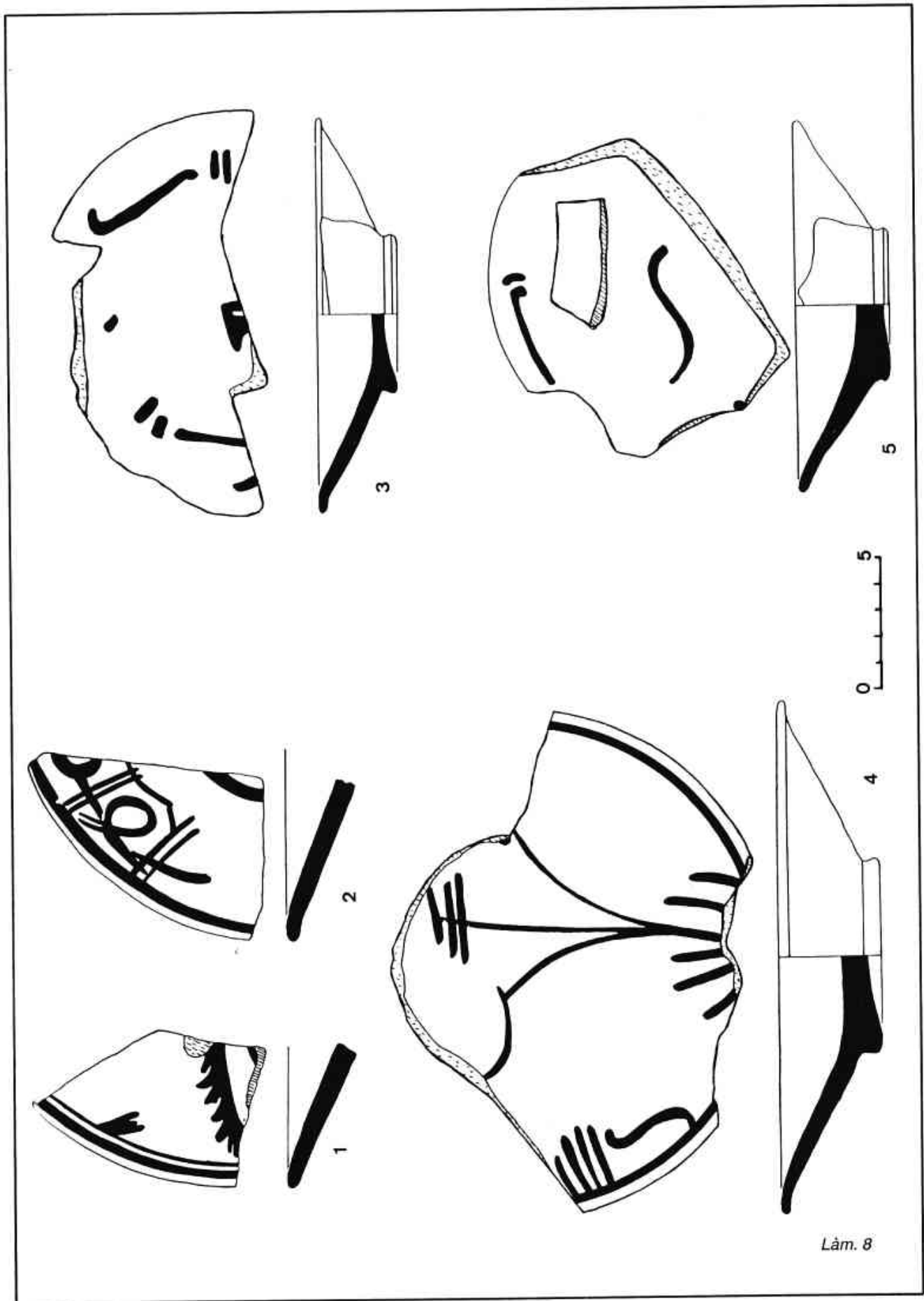

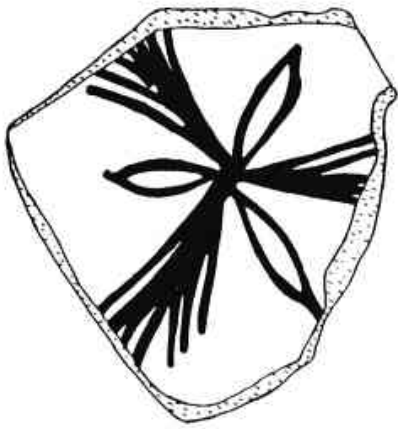
Lâm. 6

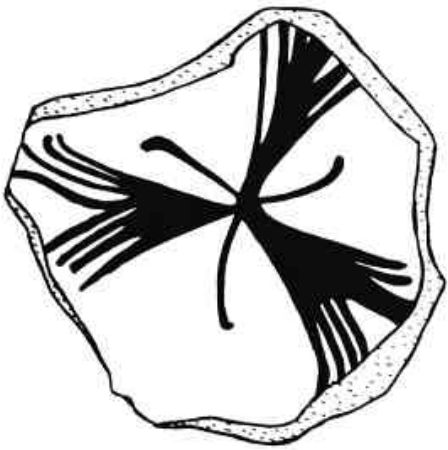
Làm. 7

Lâm. 8

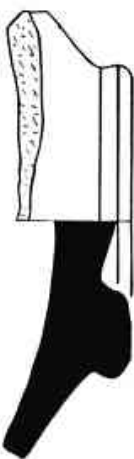
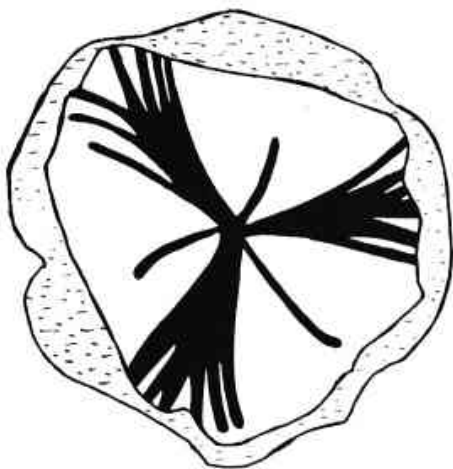
3

2

5

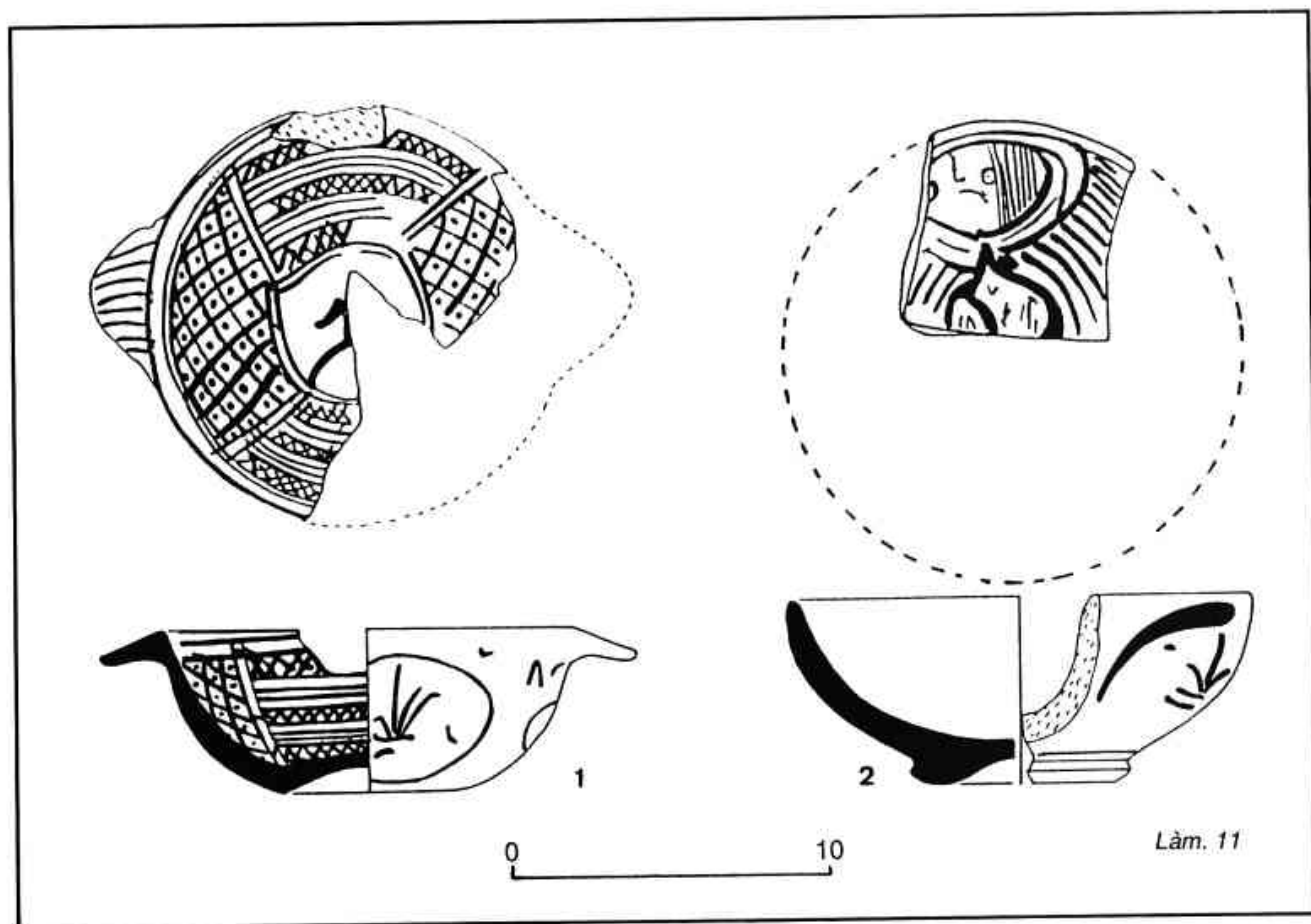
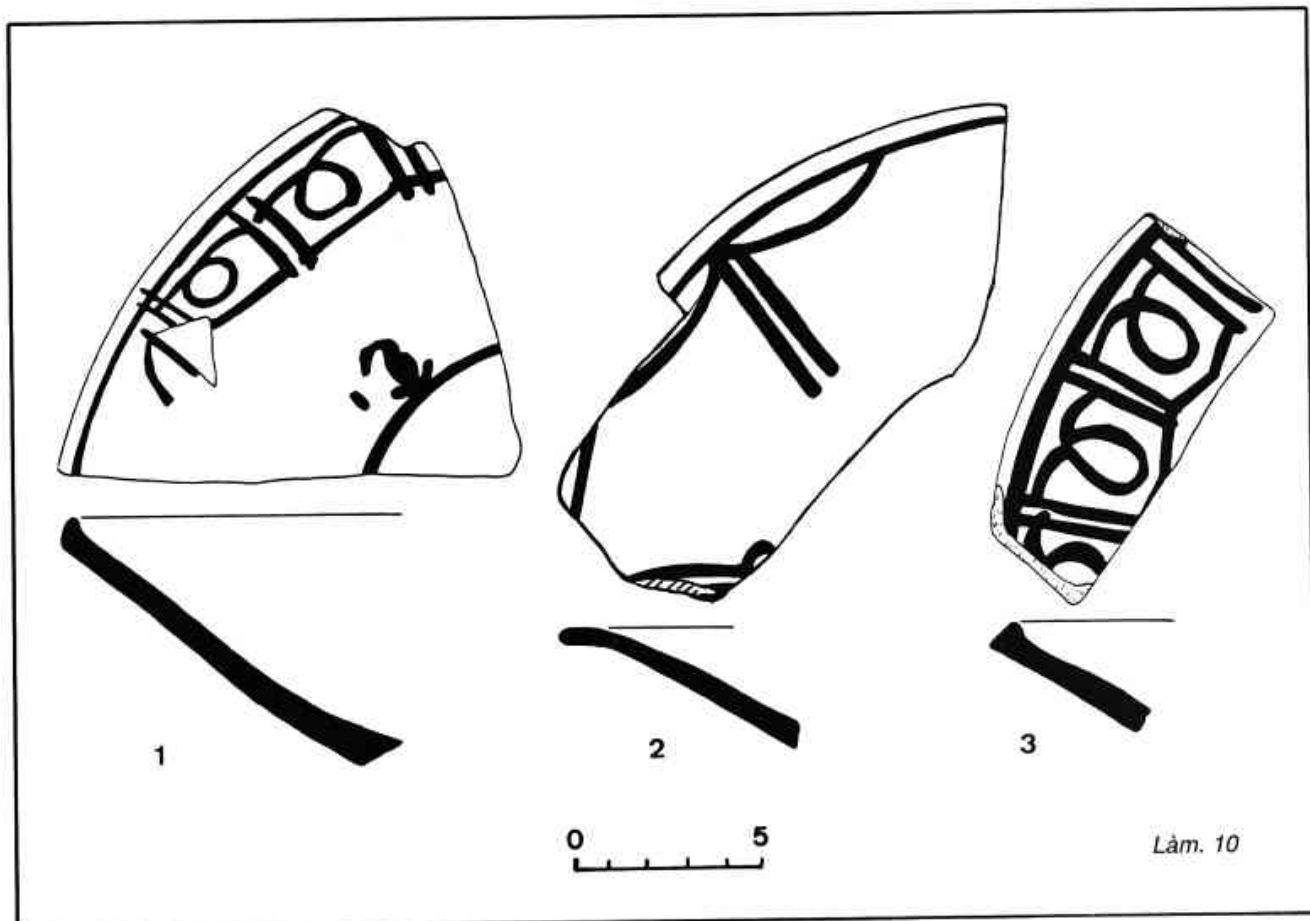
1

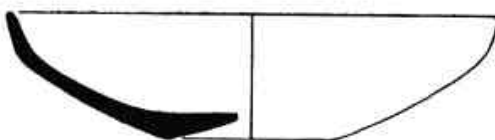
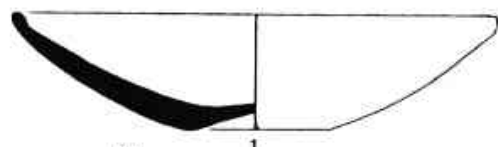
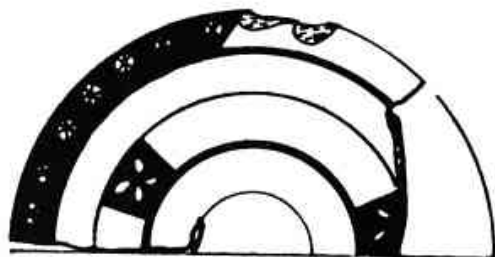
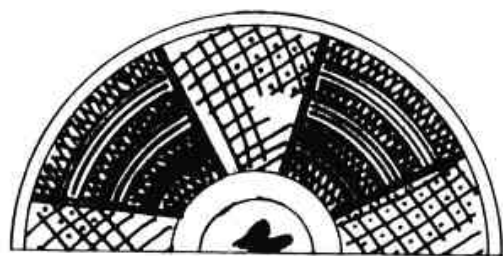

4

Làm. 9

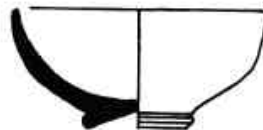
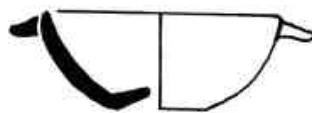
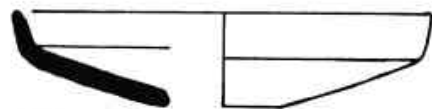
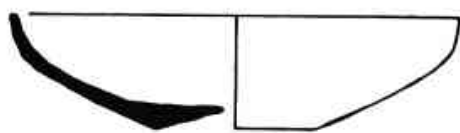

0 10
E. 1:4

1

2

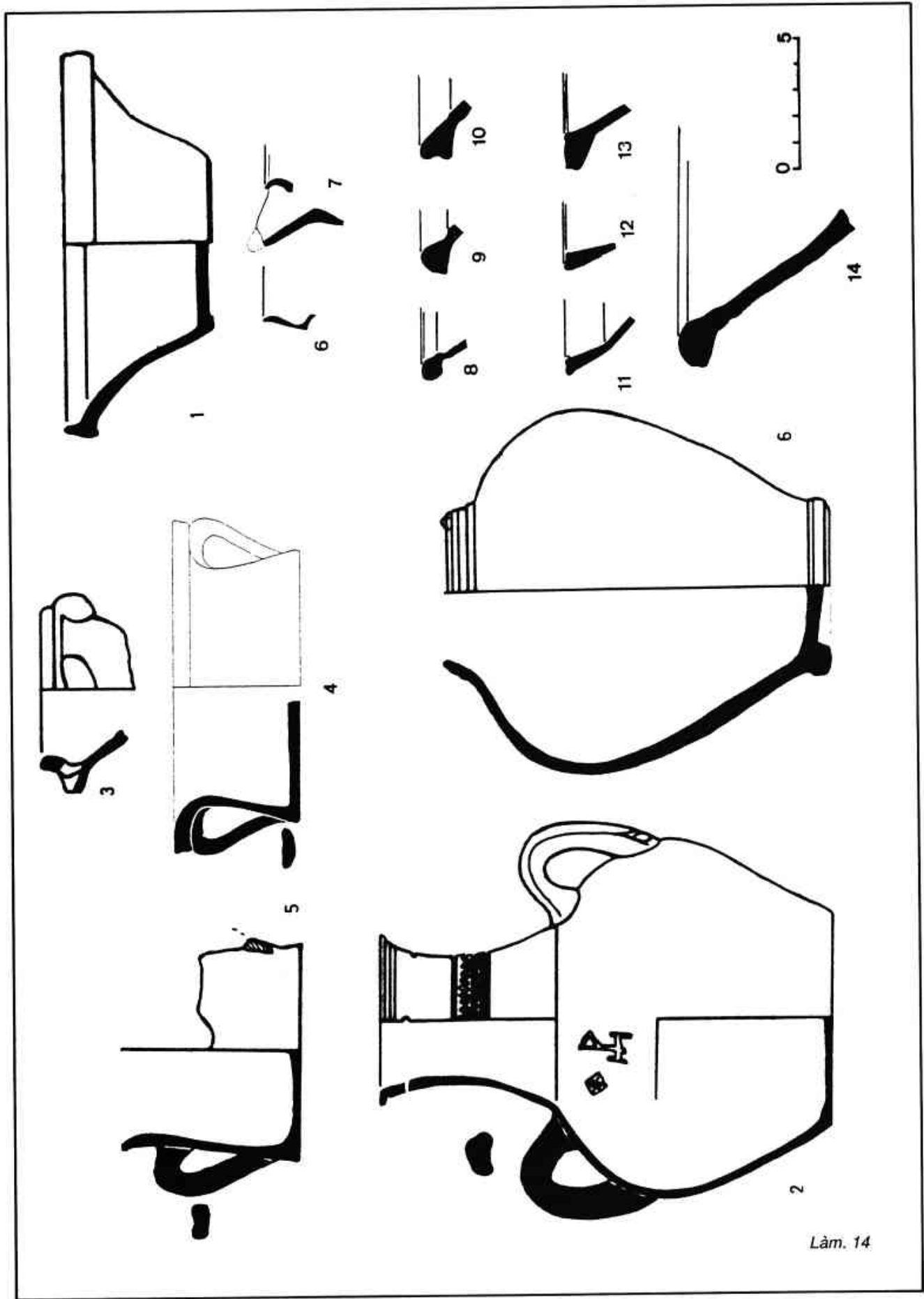
Làm. 12

Làm. 13

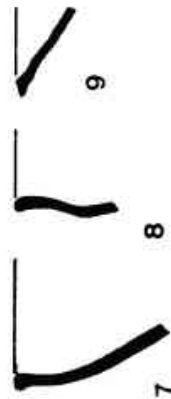
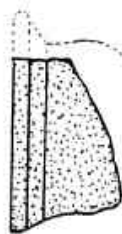
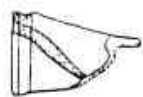
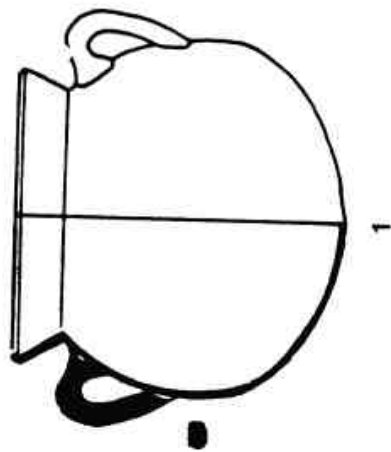
E 1:4

0 10

Lâm. 14

Làm. 15

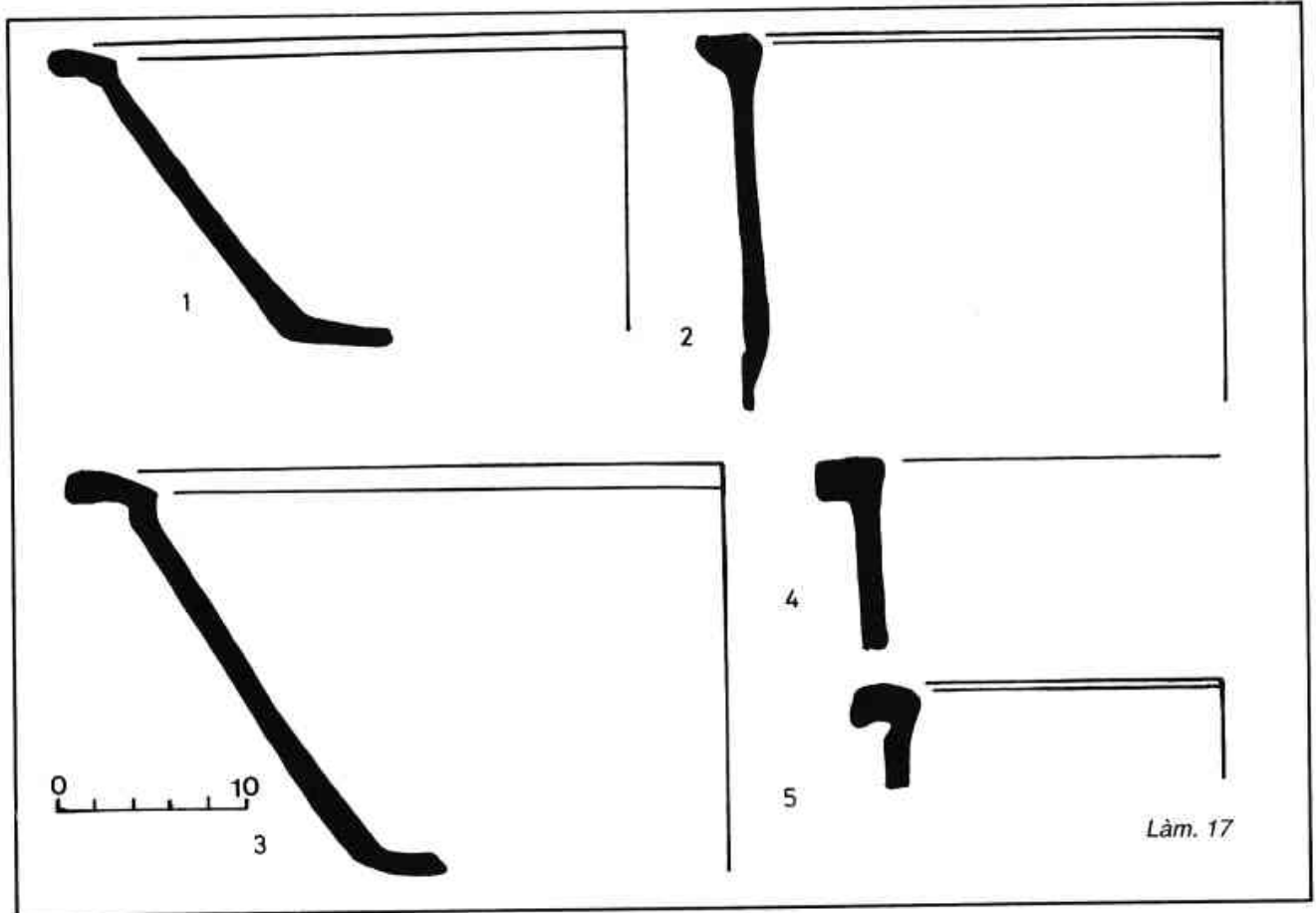
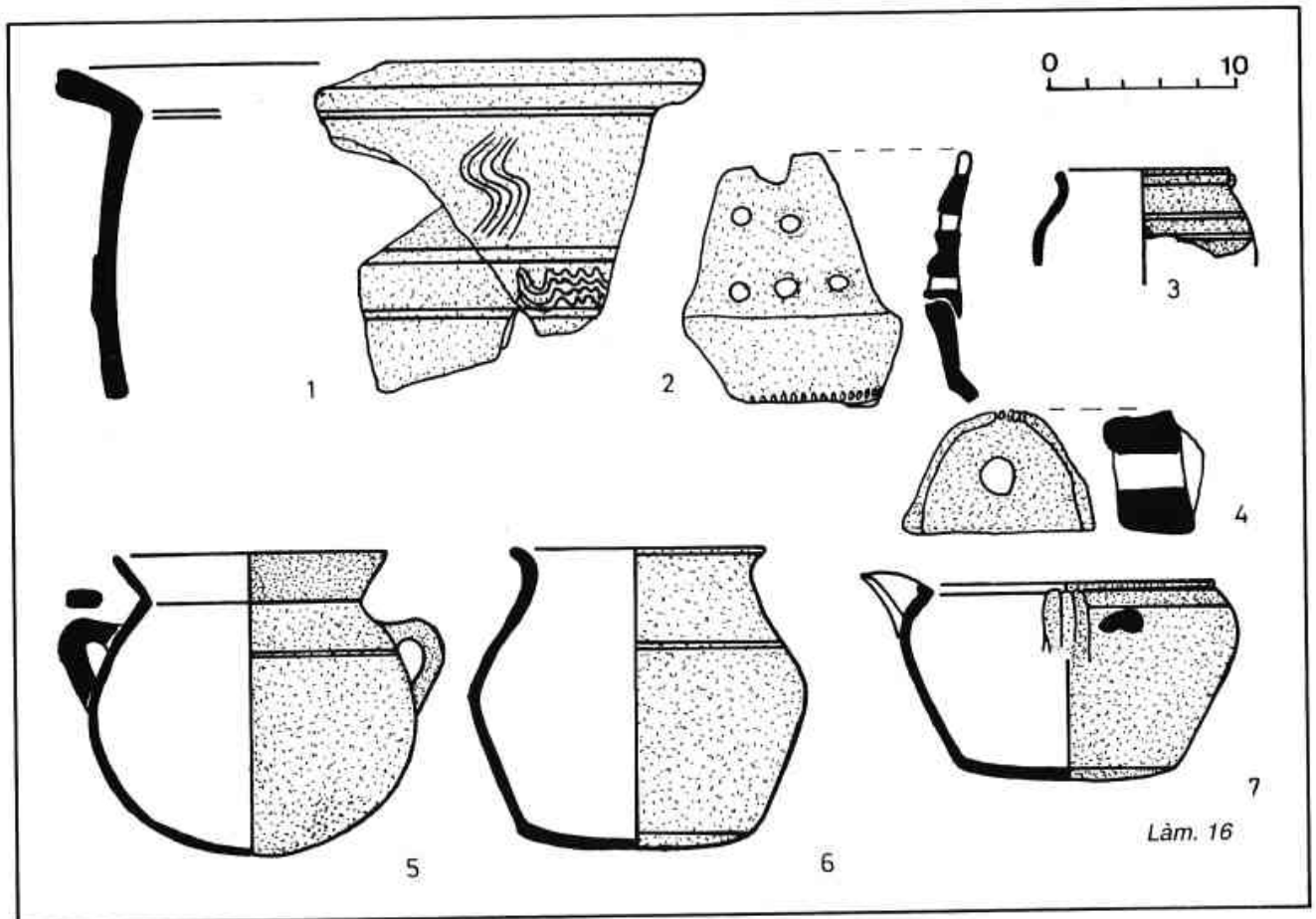
8

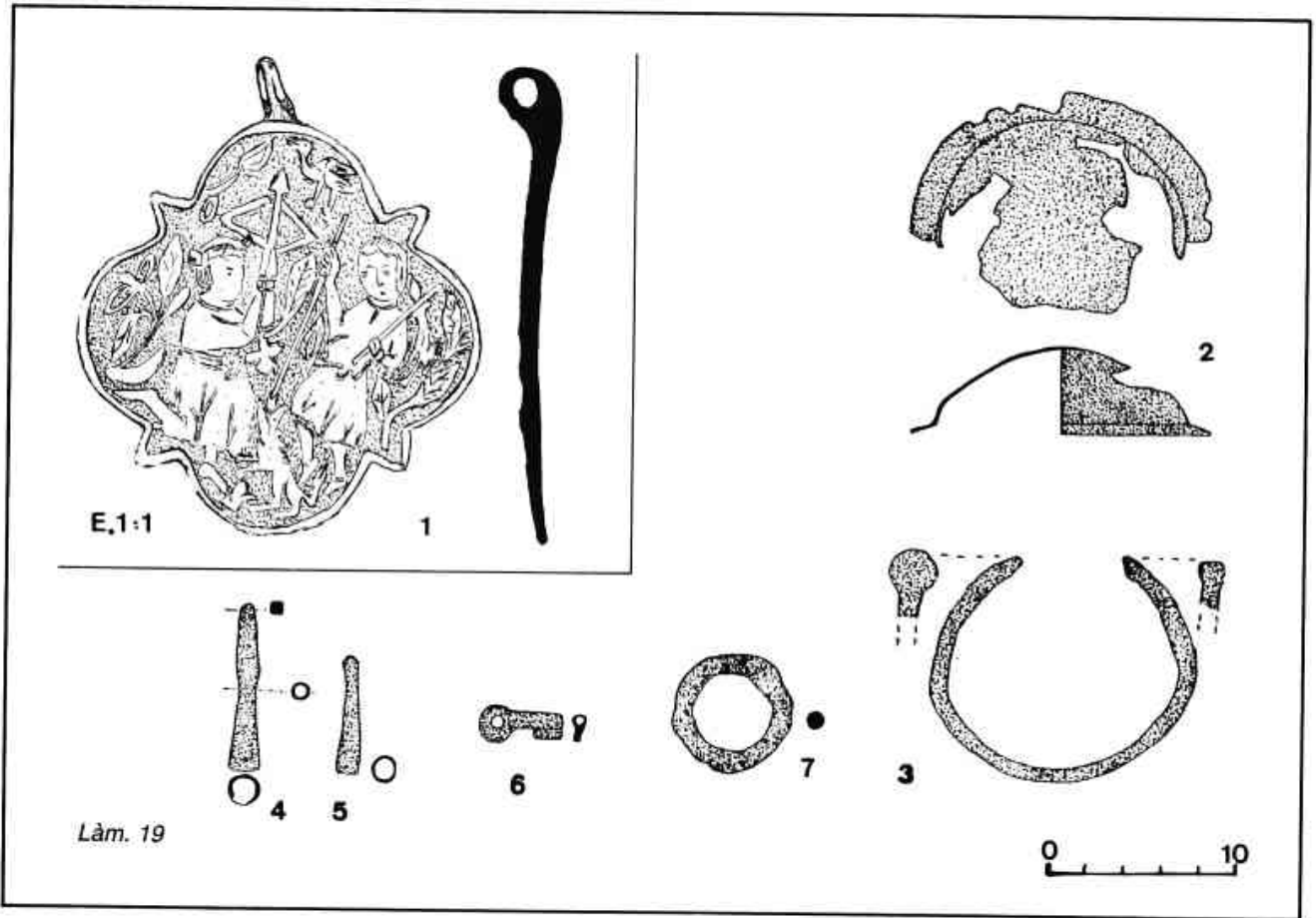
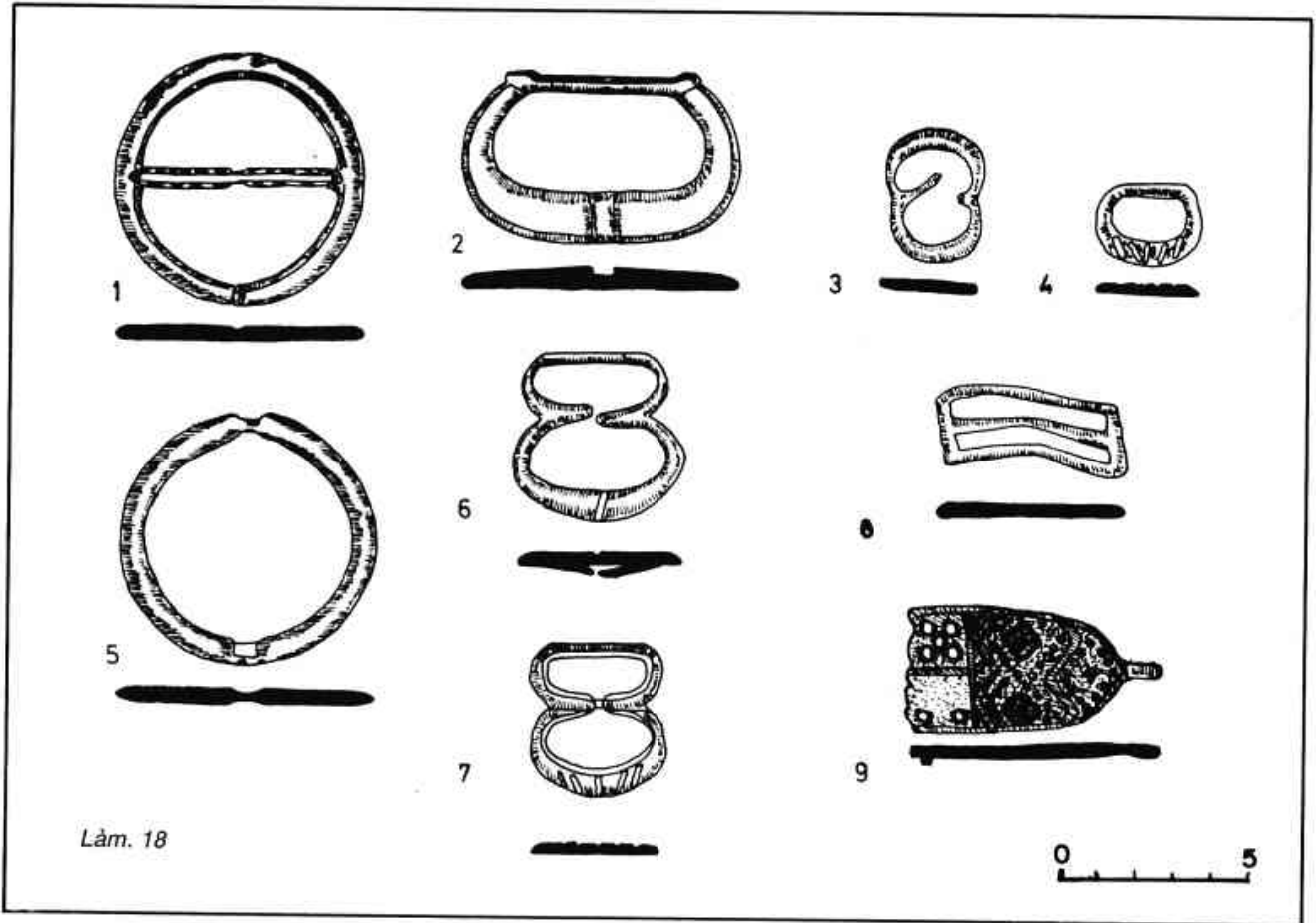
9

10

11

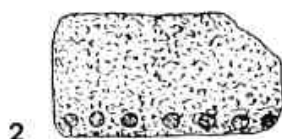
0 10

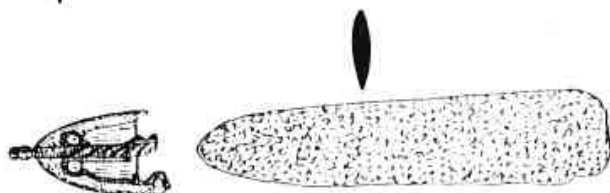

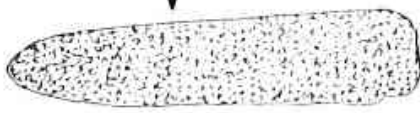
1

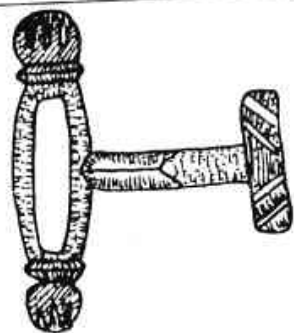
2

3

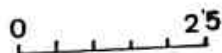
4

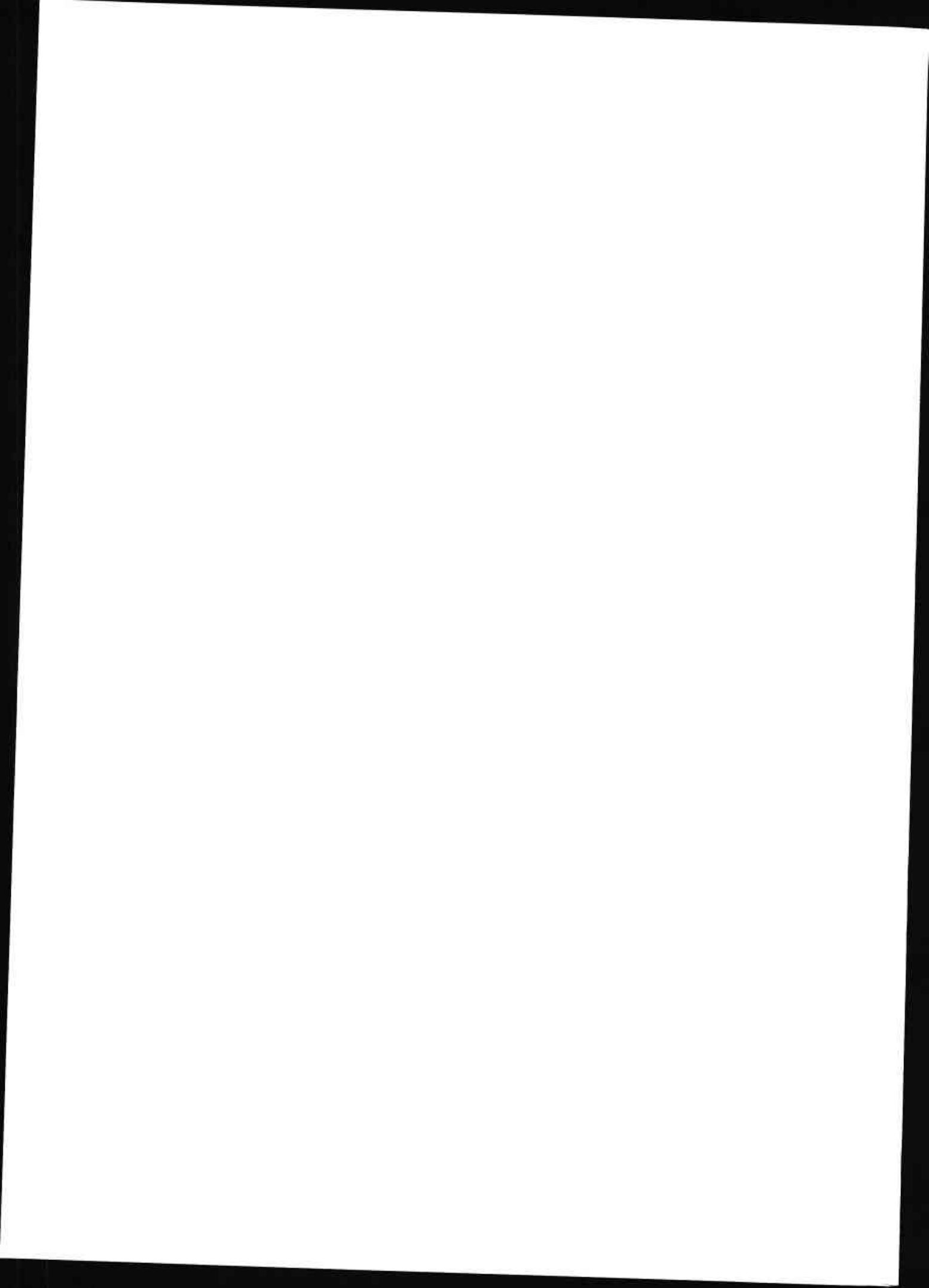
5

6

Làm. 20

ANNEX: LES MONEDES DE LA UE-4 DE L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA AL CARRER D'EN XAMMAR, A MATARÓ

Carles MARTÍ i GARCIA

A l'excavació d'urgència realitzada l'any 1987 al solar, sobrant de la via pública, del Carrer d'En Xammar núm 13-15, llavors Baixada de les Espenyas, on s'anava a edificar (solar annex al jaciment conegut com Can Xammar), es va trobar un bon lot de monedes de diverses èpoques.

Amb motiu de l'estudi de la "ceràmica catalana" apareguda a l'excavació, UE-4, creiem que és interessant també donar a conèixer les monedes que s'exhumaren en l'esmentat estrat, en total 10. Heus-ne ací la seva descripció:

Referència: 1/CE87-4 (foto 1)

SECA: Barcelona.

Pes: 0,66 gr. Diàmetre: 14,99 mm. Encunys: 4,00 h.

ANVERS: Bust coronat del rei Ferran II vers l'esquerra.

No hi ha restes de llegenda.

REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda, al primer i al quart quadrant hi ha una anella, al segon i al tercer hi ha tres punts. La llegenda és: **[BA]-QI-NO-NA** Porta la contramarca **B**

NOMINAL: Diner.

CRONOLOGIA: Emissió de 1494; la contramarca, en canvi, és de 1505.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 447; Crusafont-1 núm. 538 (no contempla la variant amb contramarca).

Referència: 2/CE87-4 (foto 2)

SECA: Sardenya.

Pes: 0,76 gr. Diàmetre: 15,90 mm. Encunys: 5,30 h.

ANVERS: Bust coronat del rei Joan II vers l'esquerra. La llegenda és: +: **IO[---]CI**

REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda; als quadrants, respectivament, **S/O/O/A** La llegenda és: **[A]RA-GON-V[M]-[ES]A**

NOMINAL: Pítxol.

CRONOLOGIA: 1458-1479.

CONSERVACIÓ: Regular.

BIBLIOGRAFIA: Crusafont-1 núm. 495-3 o 495-9.

Referència: 3/CE87-4 (foto 3)

SECA: Barcelona.

Pes: 0,56 gr. Diàmetre: 16,70 mm. Encunys: 12,00 h.

ANVERS: Bust coronat del rei Jaume I vers l'esquerra.

La llegenda és: +: **BARQINO**:

REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda, al primer i al quart quadrant hi ha tres punts, al segon i al tercer hi ha una anella. La llegenda és: **IA-CO-B'R-EX**

NOMINAL: Diner.

CRONOLOGIA: 1258-1270.

CONSERVACIÓ: Dolenta, està rebregada.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 167; Crusafont-1 núm. 153-1.

Referència: 4/CE87-4 (foto 4)

SECA: Barcelona.

Pes: 0,82 gr. Diàmetre: 14,60 mm. Encunys: 11,00 h.

ANVERS: Bust coronat del rei Ferran II vers l'esquerra.

La llegenda és: **[FERDINAN]D:RX**

REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda, al primer i al quart quadrant hi ha una anella, al segon i al tercer hi ha tres punts. La llegenda és: **BA-QI-N[O-N]A**

NOMINAL: Diner.

CRONOLOGIA: 1494-1513.

CONSERVACIÓ: Dolenta.

BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446; Crusafont-1 núm. 538, variant de llegenda i quarts.

Referència: 5/CE87-4 (foto 5)

SECA: Barcelona.

Pes: 0,70 gr. Diàmetre: 14,20 mm. Encunys: 9,30 h.

ANVERS: Bust coronat del rei Ferran II vers l'esquerra.

La llegenda és: **[FER]DINA[---]**

REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda, al

primer i al quart quadrant hi ha una anella, al segon i al tercer hi ha tres punts. La llegenda és: **[B]A-Q[I]-NO-N[A]**

NOMINAL: Diner.
CRONOLOGIA: 1494-1513.
CONSERVACIÓ: Dolenta.
BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446?; Crusafont-1 núm. 538, variant de quarts.

Referència: 6/CE87-4 (foto 6)
SECA: Perpinyà.
Pes: 0,42 gr. Diàmetre: 14,60 mm. Encunys: 12,00 h.
ANVERS: Bust coronat del rei Joan II vers l'esquerra. La llegenda és: **+:IOA[---]:RE[X:]**
REVERS: Arbre simplificat. La llegenda és: **[CO]MES [RO]CILI**
NOMINAL: Diner.
CRONOLOGIA: 1458-1475.
CONSERVACIÓ: Dolenta.
BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 413; Crusafont-1 núm. 473.

Referència: 7/CE87-4 (foto 7)
SECA: Girona.
Pes: 0,42 gr. Diàmetre: 16,10 mm. Encunys: 12,00 h.
ANVERS: Gastat. La llegenda és: **+:IOAN[NS:]D:GRA[:]X** Al mig de la llegenda hi ha un escudet català.
REVERS: Arbre simplificat. La llegenda és: **[+]CIVITA GE.RUN** Al mig de la llegenda escudet català.
NOMINAL: Rocabertí.
CRONOLOGIA: 1463-1469.
CONSERVACIÓ: Dolenta.
BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 415, variant; Crusafont-1 núm 472-C-3.

Referència: 8/CE87-4 (foto 8)
SECA: Barcelona.
Pes: 0,48 gr. Diàmetre: 14,25 mm. Encunys: ?
ANVERS: Gastat.
REVERS: Creu equilateral que trenca la llegenda, al primer i al quart quadrant hi ha tres punts, al segon i al tercer hi ha una anella. La llegenda és: **B[A-QI]-NO-NA** (Sembla força degenerada).
NOMINAL: Diner. Sembla fals de l'època.
CRONOLOGIA: Sembla de l'època de Ferran II (1494-1513).
CONSERVACIÓ: Dolenta.

Referència: 9/CE87-4 (foto 9)
SECA: Barcelona.
Pes: 0,60 gr. Diàmetre 14,55 mm. Encunys: ?
ANVERS: Bust coronat del rei Ferran II vers l'esquerra. La llegenda és: **[FE]RDINA[D]'R**
REVERS: Gastat.
NOMINAL: Diner.
CRONOLOGIA: 1494-1513.
CONSERVACIÓ: Dolenta.
BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 446?; Crusafont-1 núm. 538?

Referència: 10/CE87-4 (foto 10)
SECA: Girona.
Pes: 0,67 gr. Diàmetre: 13'80 mm. Encunys: ?
ANVERS: Rosa de sis pètals amb botó central i creus entre els pètals.

REVERS: Escut de Girona.
NOMINAL: Senyal.
CRONOLOGIA: 1510-1512.
CONSERVACIÓ: Dolenta.
BIBLIOGRAFIA: Botet núm. 482; Crusafont-1 núm 551; Crusafont-2 núm. 1556.

A l'hora de classificar les monedes del rei Ferran II encunyades a Barcelona seguïem el catàleg de Crusafont (49) i ens vàrem trobar amb el problema d'assignar a cada una d'elles els seus valors i la seva cronologia.

Aquest autor indica que si s'haguessin seguit les disposicions legals, quant al billó s'haurien de trobar les monedes següents:

- diners de 1494
- diners i doblers de 1513,

però indica que les evidències numismàtiques de què es disposa no hi concorden (Crusafont pàg. 133). Seguint aqueixes evidències aquest autor arriba a identificar les següents monedes:

- malles de 1494 (pes entre 0,34-0,46 gr.)
- diners de 1494 (pes entre 0,70-0,86 gr.)
- diners de 1513 (pes entre 0,44-0,48 gr.)
- doblers de 1513 (pes entre 0,74-0,97 gr.)

(deixant de banda les poques estranyes monedes que proposa com a uns possibles diners encunyats el 1508). (Crusafont pàgs. 348-349 i 133-134).

D'altra banda, aquest autor sols cataloga malles amb la contramarca B. (Crusafont pàg. 350).

Les monedes que aquí estudiem no poden pas ser doblers de 1513 perquè els tipus d'anvers i de revers no són els correctes; segons descriu Crusafont els diners de 1513 (Crusafont pàg. 350), les nostres monedes no poden ser-ho entre altres raons perquè tindrien un pes excessiu. Descartades les monedes que s'encunyaren el 1513, les nostres monedes sols poden ser de les encunyades el 1494. Si tenim en compte el pes de les nostres monedes no poden pas ser malles -tindrien un pes excessiu- i per tant, han de ser diners; en aquest cas, però, ens trobem amb el problema que Crusafont no cataloga diners amb la contramarca B. Com que en la nostra opinió la moneda de la qual disposem és un diner, això voldria dir que caldria afegir al catàleg Crusafont la variant de diners amb contramarca B.

Per contrastar aquesta classificació, optarem per consultar també el catàleg Botet (50). Botet cataloga diners de 1494, amb i sense contramarca B, i doblers de 1513 i manifesta que ell no coneix diners de 1513 (Botet pàgs. 324-325 i 374). Seguint aquesta catalogació no hi ha cap mena de problema, totes les nostres monedes són diners de 1494, una de les quals rebé l'any 1505 la contramarca B.

Deixant de banda aquesta petita problemàtica, sols ens cal fer constar que les monedes exhumades en aquest estrat són ben corrents i

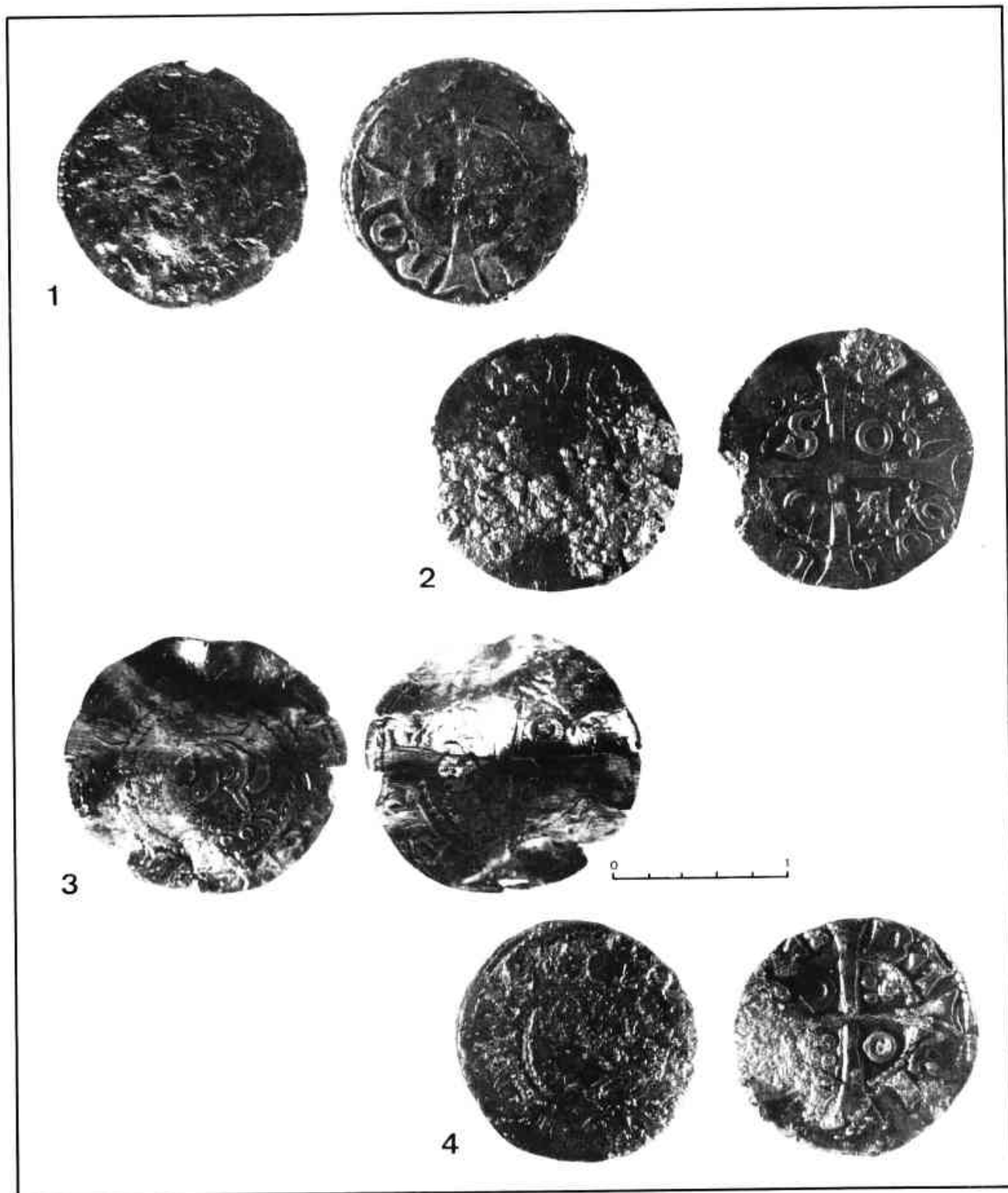
no cal destacar-ne cap aspecte.

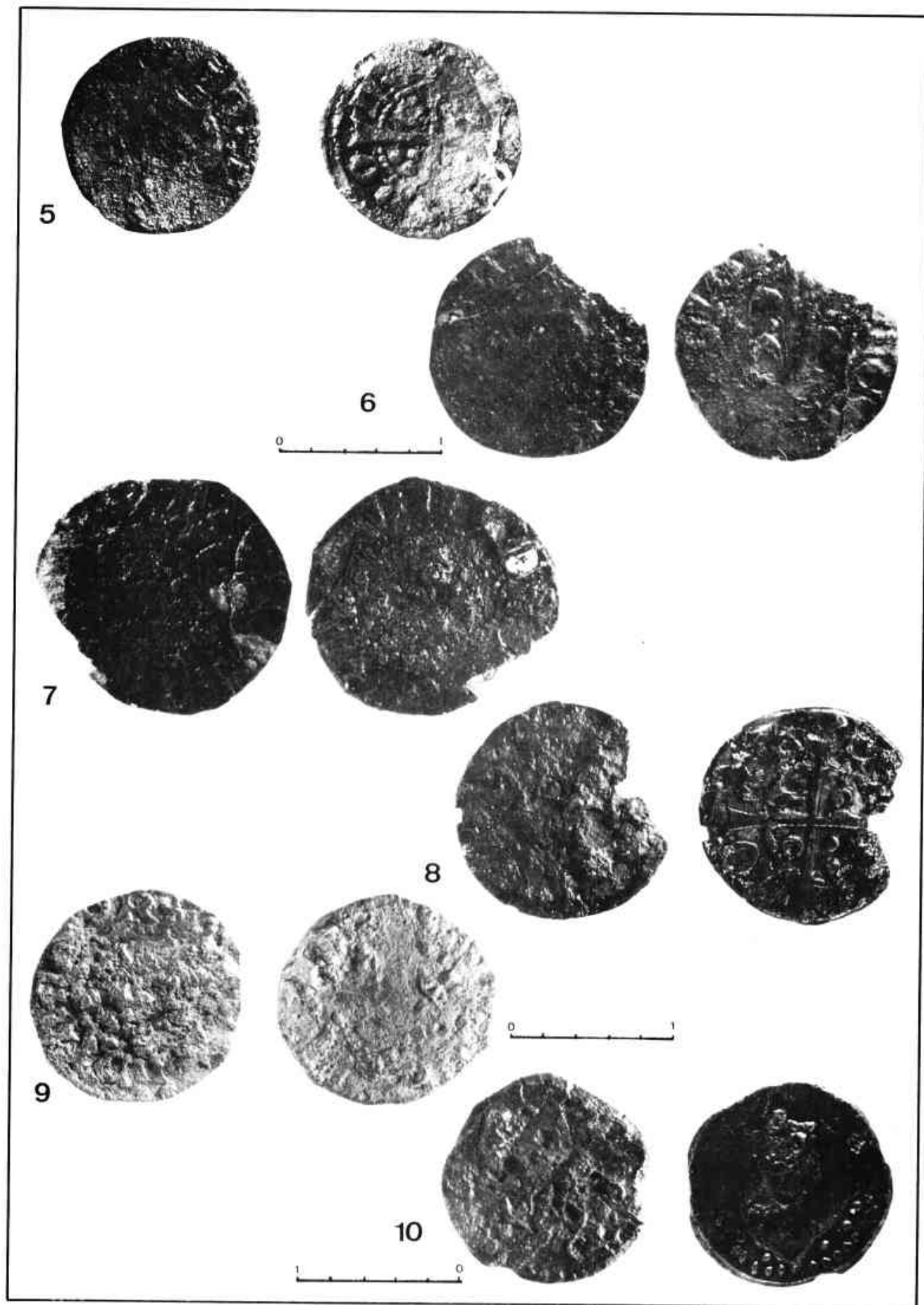
Quant a la cronologia que es pot assignar a l'estrat UE-4, tenint en compte sols les monedes, seria posterior als anys 1510-1512 (no hi ha cap moneda posterior a aquesta data malgrat que en altres llocs de Mataró les monedes posteriors solen trobar-se correntment, per exemple els diners de Joana i Carles).

Observacions:

Crusafont-1 = CRUSAFONT i SABATER, M.: "Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval (785-1516)". Madrid 1982.

Crusafont-2 = CRUSAFONT i SABATER, M.: "La Moneda Catalana Local (S. XIII-XVIII)". Barcelona 1990.

NOTES:

- (1) Els resultats d'aquesta excavació apareixeran en un proper número de la revista LAIETANIA.
- (2) Referent a la bibliografia sobre Can Xammar, vegeu la monografia que se li dedica en el núm. 5 d'aquesta mateixa revista.
- (3) LLOANSI i RIMUNDI, Josep: "La ceràmica catalana de Can Xammar (Mataró)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme núm. 3, octubre-desembre, pàgs. 74-76. Mataró, 1977.
- (4) MONREAL, L. i BARRACHINA, J.: "El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV". Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Abat Oliva 28, pág. 102. Barcelona, 1983.
- (5) MONREAL i BARRACHINA: op. cit. pàgs. 203-205.
- (6) AUTORS DIVERSOS: "El Bullidor, jaciment medieval". Quaderns d'estudis santjustencs III. Ajuntament de Sant Just Desvern. 1986
- (7) Esmentat, entre altres autors, per AINAUD DE LASARTE, J.M.: "Ars Hispaniae". Historia Universal del Arte Hispánico X, pág. 121. Ed. Plus Ultra. Madrid, 1952.
- (8) CIRICI i PELLICER, A.: "Ceràmica catalana", pág. 181. Ed. Destino. Barcelona, 1977.
- (9) AUTORS DIVERSOS: "Le quartier de l'île, à Martigues. 6 années de recherches archéologiques". Catàleg de l'exposició feta pel "Musée d'Art et d'Archéologie de Martigues", desembre 1984-març 1985, pág. 42 i ss.
- (10) AINAUD DE LASARTE, J.M.: "Loza dorada y alfarería barcelonesa. Siglo XV-XVI". Boletín y Anales de los Museos de Arte de Barcelona. Arte Antiguo vols. I-II, pàgs. 53-78. Barcelona, 1941.
- (11) AINAUD, 1952: op. cit. pág. 136.
- (12) MONREAL i BARRACHINA, 1983: op. cit. pàgs. 130-161.
- (13) AZUAR, R.; BENITO, M.; NAVARRO, C.: "Excavaciones medievales en el castillo de la Mola. Novelda (Alicante). I Las cerámicas finas (S.XII-XV)". Exma. Diputación provincial de Alicante, 1985.
- (14) MARTÍNEZ CAVIRO, B.: "La loza dorada", pàgs. 99-210. Col. Artes del Tiempo y del Espacio. Editora Nacional. Madrid, 1982.
- (15) SOLER, Narcís: "Ceràmica valenciana del S.XV trobada a la Pla Almoina de Girona". Diputació de Girona, 1981.
- (16) BOLÓS i MASCLANS, J.: "La granja cistercenca d'Ancosa. (La Liacuna. Anoia)". Excavacions arqueològiques a Catalunya 7, pàgs. 57-60. Barcelona, 1986.
- (17) CIRICI, 1977: op. cit. pág. 134.
- (18) LLUBIA, L. i BATLLORI, A.: "Ceràmica catalana decorada", pàgs. 70-71. Ed. Vicens Vives. Barcelona, 1974.
- (19) BOLÓS, 1986: op. cit. làmines CD 15, 16, 17, 21 i 22.
- (20) AUTORS DIVERSOS, 1986: op. cit. pág. 54 núms. 531 i 57; pág. 58 núms. 514 i 494; i pág. 56 núm. 497.
- (21) SANTACANA, J.: "L'excavació i restauració del castell de la Santa Creu (Calafell. Baix Penedès)". Monografies Arqueològiques 6. Diputació de Barcelona. Barcelona, 1986.
- (22) AZUAR i altres, 1985: op. cit. pág. 129.
- (23) GONZÁLEZ MARTI, M.: "Ceràmica del Levante español. Siglos medievales. Vol. 1. La loza", pág. 634. Ed. Seix Barral, Madrid-Barcelona, 1944.
- (24) AINAUD, 1952: op. cit. pág. 126.
- (25) BOFILL, Josep de Paula: "Ceràmica barcelonesa de rellejo metálico". Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona, Invierno 1941, Vol. 1, pàgs. 53-78.
- (26) CARRU, Dominique: "Céramiques d'un dépôt de la XVIIe siècle à Avignon". Archéologie du Midi Médiéval VII. Centre d'Archéologie Médiévale du Languedoc. 1989.
- (27) MONREAL i BARRACHINA, 1983: op. cit. pàgs. 189-190.
- (28) Vegeu entre d'altres l'article de RIU, M.: "La ceràmica popular barcelonina del segle XIV. Aportació a l'estudi de les seves formes i marques", a "Ceràmica grisa...", Annex 2 de la Rev. Acta Mediaevalia, pàgs. 145-158. Barcelona, 1984.
- (29) Vegeu entre altres l'obra de BASSEGODA NONELL, Juan: "La ceràmica popular en la arquitectura gòtica". Ed. Nuevo Arte Thor. Barcelona, 1978.
- (30) AUTORS DIVERSOS, 1989: op. cit. pág. 27.
- (31) Vegeu entre altres, BASSEGODA, 1978: op. cit. pág. 112.
- (32) RIU, 1984: op. cit. pág. 173.
- (33) Per aquesta forma, vegeu MONREAL i BARRACHINA, 1983: op. cit. pàgs. 183-194.
- (34) Vegeu els exemplars apareguts a la volta del planxador, al monestir de Pedralbes. BASSEGODA, 1978: op. cit. pàgs. 78-79 i fotografies.
- (35) Per aquesta forma, vegeu AUTORS DIVERSOS, 1986: op. cit. pág. 25.
- (36) LLOMPART, G.: "Plata medieval mallorquina", Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana XXXIX. 1982, pág. 72.
- (37) Vegeu AMIGUES, F. i MESQUIDA GARCIA, M.: "Un horno medieval de cerámica "El testar del moli" Paterna (Valencia)". Publicacions de la Casa de Velázquez. Série Etudes et Documents IV, pág. 92. Madrid, 1897.
- (38) Vegeu la tipologia de peces de terrissa grisa publicada en l'article de PADILLA LAPUENTE, J.I.: "Contribución al estudio de las cerámicas grises catalanas de época medieval: el taller, los hornos y la producción de casampons". Acta Mediaevalia, Annex 2, pàgs. 101-143. Barcelona, 1984.
- (39) Vegeu l'article de BOLÓS, Jordi i MALLART, Lurdes: "La ceràmica grisa de la granja cistercenca d'Ancosa". Acta Mediaevalia, Annex 2, pág. 67, fig. 2 núms. 43 i 44. Barcelona, 1984.
- (40) BOLÓS, Jordi i MALLART, Lurdes: "La ceràmica grisa de la granja cistercenca d'Ancosa". Acta Mediaevalia, Annex 2, pág. 64.
- (41) BOLÓS, Jordi i MALLART, Lurdes: "La ceràmica grisa de la granja cistercenca d'Ancosa". Acta Mediaevalia, Annex 2, pág. 67, fig. 2 núm. 28.
- (42) Vegeu MONREAL i BARRACHINA, 1983: op. cit. pàgs. 194-198.
- (43) AUTORS DIVERSOS, 1986: op. cit. pàgs. 34 i 36.
- (44) AMIGUES, F.: "Premières approches de la céramique commune des ateliers de Paterna: l'obra aspra, XIVE et XVE s.". Mélanges de la Casa de Velázquez XXII, 1986, pàgs. 47-78.
- (45) BOLÓS, J.; OLLICH, I.; PADILLA, I.; PAGÈS, M.; RIU, M.: "Sivelles medievals de Catalunya i altres peces d'orfebreria relacionades amb la indumentària". Actes del 106e Congrés national des Sociétés savantes. Perpinyà, 1981, archéologie, pàgs. 107-183.
- (46) AUTORA DIVERSOS, 1986: op. cit. pág. 61 núm. 5344.
- (47) MARTÍNEZ CAVIRÓ, B.: "Temas figurados en las Lozas Doradas Levantinas". Col.loque International de Vallbonne. La Céramique médiévale en Méditerranée occidentale. Pàg. 378 figs. 10-12. CNRS. Paris, 1980.
- (48) GARCIA i ESPUCHE, A.; GUÀRDIA i BASSOLS, M.: "La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900", pàgs. 5-8, i 359 fig. 1. Col. Caps de Bou 11. Ed. Alta Fulla. Barcelona, 1989.
- (49) CRUSAFONT i SABATER, M.: "Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)". Ed. Vico. Madrid, 1982.
- (50) BOTET i SISÓ, J.: "Les monedes catalanes". Col. Hispànica Puuill. Secció Numismàtica 7. Ed. Puuill. Barcelona, 1976 (Reedició de l'original de 1911).

ÍNDIX

Els Rocs de Sant Magí (Sant Andreu de Llavaneres, El Maresme). Campanya de setembre de 1986. <i>Josep Bosch; Josep M. Miró</i>	5
Assaig d'interpretació de l'Època Ibèrica al Maresme. <i>Jaume Pujol i del Horno</i>	19
Noves aproximacions a l'estudi del Turó de Montgat (El Maresme). <i>Albert Freixa i Foz; Jordi Juan i Tresserras; Vicenç Moreno i Pastor;</i> <i>Maria Victòria Ocaña i Díaz; Fixana Sala i Sellés</i>	35
Les Sitges del Poblat Ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme): Les Sitges Núms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat. <i>Joan Banús i Tort</i>	57
Els ancoratges antics de Vilassar de Mar/Cabrera de Mar i de Mataró (El Maresme). <i>David Matamoros i Aparicio</i>	85
Les amphores Pascual 1 et Dressel 2-4 de Tarraconaise découvertes dans le Nord-Ouest de la Gaule et les importations de vins espagnols au Haut-Empire. <i>Patrick Galliou</i>	99
Un interessant lot de terra sigil.lata tardo-itàlica procedent de Torre-Llauder (Mataró, El Maresme). <i>Joan-Francesc Clariana i Roig</i>	107
La vil.la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou, El Maresme). Notícia de les darreres campanyes d'excavació. <i>Lurdes Burés i Vilaseca; Anna Marquès i Sinca</i>	115
Estudi i restauració d'unes pintures murals romanes del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme). <i>Cristina Martí i Ribas; Enric Juhé i Corbalan</i>	119
Darreres excavacions d'urgència fetes davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme). <i>Josep Antoni Cerdà i Mellado; Santiago Pérez i Tort</i>	127
La ceràmica sigil.lata africana d'Illuro: Estat de la qüestió. <i>Joaquim Pera i Isern</i>	149
Un conjunt de ceràmica del segle XVI procedent de Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanya d'excavació de 1987. <i>Josep Antoni Cerdà i Mellado</i>	157
Annex: Les monedes de la UE-4 de l'excavació d'urgència al carrer d'en Xammar, a Mataró. <i>Carles Martí i Garcia</i>	185

Triens de la seca d'Ilduro (Poblat Ibèric de Burriac
—Cabrerà de Mar—), S. II a.C. Bronze. 217 m.m. Ø.
MCMM 6137

**MUSEU
COMARCAL
DEL MARESME
MATARÓ**

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA